

STILISTIKA

Ljudevit Jonke
Suvremeni naš
književni jezik

Prema predavanjima prof. dr. Ljudevita Jonkea
1956. sastavio stud. fil. Danijel Alerić

Ljudevit Jonke:
Suvremeni naš književni jezik

Nakladnik

Stilistika.org

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za kroatistiku
Katedra za stilistiku
Ivana Lučića 3, Zagreb

Za nakladnika

Domagoj Tončinić

Priredio

Ivan Marković

Urednik

Krešimir Bagić

Recenzenti

Stjepan Damjanović

Krešimir Mićanović

Oblikovanje

KaramanDesign

© Marko Alerić, Mladen Jonke, Marko Anić,
Ivan Marković. Sva prava pridržana

Godina i mjesec objavljivanja: 2023, rujan

ISBN 978-953-379-073-2 (HTML)

ISBN 978-953-379-074-9 (EPUB)

ISBN 978-953-379-075-6 (PDF)

Objavlivanje knjige financijski je poduprlo
Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske

Ljudevit Jonke

Suvremeni naš književni jezik

Prema predavanjima prof. dr. Ljudevita Jonkea
1956. sastavio stud. fil. Danijel Alerić

Priredio
Ivan Marković

Zagreb 2023.

Sadržaj

Tako je predavao Ljudevit Jonke (Ivan Marković)	9
Govor o 40. obljetnici Katedre za suvremeni hrvatski književni jezik (Vladimir Anić)	23
Pristup (Danijel Alerić)	25
1. Uvod	
1.1. O nastanku jezika	27
1.2. Usavršavanje proučavanja jezika	27
1.3. Od praie. do hrvatskoga ili srpskoga jezika	28
1.4. Za jedinstveni naš književni jezik	33
1.5. Pisma našega jezika	34
2. Fonetika	
2.1. Fiziologija glasova	37
2.2. Govorni organi	37
2.3. Formiranje glasova	39
2.4. Artikulacija zvonkih (sonornih) glasova	39
Otvorni glasovi	39
Poluotvorni glasovi	40
2.5. Artikulacija šuštavih glasova	41
Jednostavni šuštaivi glasovi	42
Složeni šuštaivi glasovi	42
2.6. Podjela glasova	43
2.7. Fiziologija glasova u objašnjavanju glasovnih promjena	43
Asimilacija (susjednih) suglasnika	43
Asimilacija suglasnika po zvučnosti	43
Asimilacija suglasnika po tvorbi	44
Disimilacija (susjednih) suglasnika	45
Još uz asimilaciju i disimilaciju (susjednih) suglasnika	45
Asimilacija rastavljenih glasova	45
Disimilacija rastavljenih glasova	46
2.8. Glasovni zakoni i pravila	46
2.9. Razvitak vokala u našem jeziku	47
2.10. Palatalizacija velara	48
2.11. Jotovanje	49
2.12. Prijevaj	50
2.13. Prijeglas	52
2.14. Metateza	54
2.15. Zijev (hijat)	55
2.16. Kontrakcija (stezanje, sažimanje)	55
2.17. Haplologija (ispadanje slogova)	56
2.18. Akcenat i kvantiteta	56
Blagozvučnost našega jezika	56
O akcentu i kvantiteti uopće	57
Izgovor akcenata i dužina	57
Naš današnji akcenatski sistem	58
Enklitike (naslonjenice)	59
Proklitike (prislonjenice)	59
Proklitičko-enklitičke veze	60
Mijenjanje akcenta pri mijenjanju riječi	61
Akcenat refleksa glasa <i>ě</i>	62
2.19. Neki važniji pravopisni problemi (iz oblasti fonetike)	62
Refleks glasa <i>ě</i>	62
Suglasnik <i>č</i>	65
Suglasnik <i>ć</i>	67
Suglasnik <i>dž</i>	68
Suglasnik <i>đ</i>	68
O suglasniku <i>h</i>	69
O glasu <i>j</i>	70
O suglasniku <i>l</i>	71
3. Morfologija	
3.1. Vrste riječi	73
3.2. Imenice	73
Deklinacija imenica	74
3.3. Imenice muškoga roda na suglasnik	75
Zabilješke uz neke padeže	78

3.4. Imenice muškoga roda na -o, -e	81	4. Sintaksa	
O akcentu imenica muš. roda	81	4.1. Iz povijesti sintakse	131
3.5. Imenice srednjega roda	85	4.2. Sintaksa rečenice	132
Jednakosložne	85	4.3. Glavni dijelovi rečenice	133
Nejednakosložne	87	Subjekt	133
O akcentu imenica sred. roda	88	Predikat	135
3.6. Imenice ženskoga roda	89	4.4. Sporedni dijelovi rečenice	136
3.7. Imenice ženskoga roda na -a	89	Atribut	136
Zabilješke uz neke padeže	91	Apozicija	137
3.8. Imenice ženskoga roda na suglasnik	92	Objekt	138
Zabilješke uz neke padeže	92	Priloške (adverbne) oznake	139
Neppravilne imenice žen. roda	93	4.5. Usporedni (koordinirani) dijelovi	
O akcentu imenica ženskoga roda	93	rečenice	140
3.9. Pridjevi	97	4.6. Rečenice po sadržaju	141
Nominalna deklinacija pridjeva	98	4.7. Rečenice po obliku. Složene	
Pronominalna deklinacija pridjeva	99	rečenice	142
Pridjevi samo s neodređenim ili		4.8. Usporedno složene rečenice	144
određenim oblikom	100	Sastavne (kopulativne) rečenice	145
Akcenatski tipovi pridjeva	100	Suprotne (adverzativne) rečenice	146
Stupnjevanje pridjeva	101	Rastavne (disjunktivne) rečenice	148
Prenošenje naglaska na proklitiku	103	Izuzetne (ekskluzivne) rečenice	148
3.10. Zamjenice	103	Zaključne (konkluzivne) rečenice	149
Podjela zamjenica	104	4.9. Zavisno složene rečenice	149
Prenošenje naglaska na proklitiku	108	Prema rečeničnim dijelovima,	
3.11. Brojevi	108	koje zamjenjuju	150
Deklinacija brojeva	109	Prema značenju	151
Brojne imenice i brojni pridjevi	110	4.10. Zavisne upitne rečenice	152
Prenošenje akcenta na proklitiku	111	4.11. Odnosne (relativne) rečenice	152
3.12. Glagoli	111	4.12. Rečenice s veznicima ili	
Glagoli po trajanju radnje	111	konjunkcijama	155
O glagolskom aspektu	112	Namjerne (finalne) rečenice	155
Glagoli po objektu	114	Vremenske (temporalne) rečenice	156
Glagoli po tvorbi	116	Načinske (modalne) rečenice	158
Tvorba glagolskih oblika	117	Izrične (deklarativne) rečenice	159
Glagolska stanja	120	Uzročne (kauzalne) rečenice	160
Glagoli po vrstama	122	Posljedične (konzekutivne) rečenice	161
Akcenatski odnosi u glagola	123	Pogodbene (kondicionalne) rečenice	162
3.13. Ukratko o nepromjenljivim		Dopusne (koncesivne) rečenice	165
vrstama riječi	130	4.13. Umetnute ili uklopljene rečenice	166

4.14. Rečenični sklop ili period	167	Imperativ	184
4.15. Sročnost ili kongruencija.	168	4.20. Sintaktička upotreba infinitiva	185
4.16. Red riječi u rečenici.	168	4.21. Sintaktička upotreba glagolskih priloga	188
4.17. Sintaksa glagolskih oblika.	170	4.22. Sintaktička upotreba glagolskih pridjeva	190
4.18. Sintaktička upotreba glagolskih vremena	173	4.23. Sintaksa padeža	191
Prezent.	172	Vokativ.	192
Aorist.	175	Nominativ	193
Imperfekt.	176	Genitiv.	195
Perfekt	177	Dativ	202
Pluskvamperfekt	179	Akuzativ	206
Futur	179	Instrumental.	210
Futur egzaktni	182	Lokativ	215
4.19. Sintaktička upotreba glagolskih načina	182	Kazalo imenâ i pokratâ	217
Kondicional.	182	O priređivaču	219

Ivan Marković

Tako je predavao Ljudevit Jonke

Barem dvije velevažne jezikoslovne knjige objavljene su po smrti njihovih pisaca i uvelike zahvaljujući njihovim studentima i njihovim bilješkama, jedna važna u svjetskim, jedna u hrvatskim okvirima. Godine 1916. objavljen je *Tečaj općega jezikoslovlja* Ferdinanda de Saussurea (Ženeva, 26. XI. 1857–Vufflens-le-Château, 22. II. 1913), koji su na temelju studentskih bilježaka s predavanja koja je Saussure 1906–1907, 1908–1909. i 1910–1911. održao na Sveučilištu u Ženevi priredili Charles Bally, Albert Sechehaye i Albert Riedlinger (usp. Saussure 1916/1922: 7–8). Jedna je to od onih međašnih jezikoslovnih knjiga, onih koje su obilježile buduća desetljeća, čitavo stoljeće, odredile jezikoslovne pravce i epohe. Predgovor prvomu izdanju Bally i Sechehaye datirali su 15. srpnja 1915.

Godine 1970. objavljena je *Slavenska poredbena gramatika* Stjepana Ivšića (Orahovica, 13. VIII. 1884–Zagreb, 14. I. 1962). Predgovor su priređivači Radoslav Katičić i Josip Vrana datirali 15. lipnja 1966. (usp. Ivšić 1970: XI–XIII). Knjiga je nastala na temelju Ivšićevih bilježaka za predavanja 1914–1920. na zagrebačkome Filozofskom fakultetu, s nekim kasnijim Ivšićevim preradama, do negdje 1930. godine, no od velike su pomoći pri priređivanju knjige bile bilješke studenta Marina Somborca (Lovas, 3. II. 1899–Zagreb, 29. IX. 1973), poslije predavača hrvatskoga jezika na Ivšićevu Fakultetu. Somborac je za predavača izabran 1950. i ostat će na Fakultetu do 1969. Povjerenstvo koje ga je predložilo činili su Mate Hraste i Ljudevit Jonke, s ondašnje Katedre za hrvatski ili srpski jezik (Marković 2021). Prije Somborca hrvatski je kao opći predmet predavao Jonke, koji se nakon Somborčeva izbora mogao posvetiti samo studentima „narodnoga jezika“. Budi još usput rečeno: tek objavljenu Ivšićevu *Slavensku poredbenu gramatiku* Jonke je prikazao u *Vjesniku* od 23. ožujka 1971. u svojoj kolumni „Razgovori o jeziku“ (v. 1971a: 125–127, 2005: 480).

Ova knjiga predavanja „suvremenoga našega književnoga jezika“ Ljudevita Jonkea (Karlovac, 29. VII. 1907–Zagreb, 15. III. 1979) svojom vrsnoćom i dometom ne može biti premac dvjema spomenutima, ona će biti „tek“ izvanredan dokument svojega vremena, no s onima ju veže podudarnost sudbine: da više od četrdeset godina po smrti njezina kazivaca i gotovo sedamdeset godina po njezinu „nastanku“ uopće može biti objavljena, valja zahvaliti studentskim bilješkama Danijela Alerića (Runovići, 13. I. 1936–Zagreb, 22. II. 2008), koji je kao student Ljudevita Jonkea slušao i pažljivo hvatao njegova predavanja iz suvremenoga hrvatskoga. Poslije je Alerić, koji je jugoslavistiku i rusistiku diplomirao 1959. godine, i sam postao filolog i svoj radni vijek proveo u Institutu za hrvatski jezik (Mamić 2008). Bavio se pretežno onomastikom i bio vrstan znalac klasične štokavske akcentuacije – vidi se to i u skripti, u kojoj su naglasci pomno označeni – pa je između ostaloga redigirao naglaske u prvom izdanju „Plave“ gramatike ondašnjega Zavoda za jezik iz 1979. godine. Strojopisna skripta Jonkeovih predavanja nastala je 1956. godine. Prema onomu što smo čuli od starijih profesora naraštaji studenata hrvatskoga jezika ispit su spremali upravo iz te skripte.

Opširniji i kraći Jonkeovi životopisi i detalji uspostave današnje Katedre za hrvatski standardni jezik Odsjeka za kroatistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu dostupni su drugdje (v. Katičić 1980, Samardžija 1990, Babić 1993, Pranjković 2015, Marković 2021), sabrat ćemo ih ukratko radi kontekstualizacije.

Djelatnost Ljudevita Jonkea na Filozofskome fakultetu u Zagrebu povezana je na svojim počecima i isprepletana sa Stjepanom Ivšićem i Josipom Vranom; tim više bilo ih je umjesno spomenuti na početku. Jonke je 1929. u Zagrebu diplomirao studijske grupe južnoslavenskih književnosti, hrvatskoga jezika sa staroslavenskim, narodne historije, ruskoga i latinskoga. U Pragu je 1930–1932. studirao slavistiku i bohemistiku. Gimnazijski je profesor na Sušaku od 1933. do 1940. i potom kratko u Zagrebu. Radove i prijevode s češkoga objavljuje od 1931. Godine 1941/1942. izabran je na prijedlog profesora Stjepana Ivšića i Franje Fanceva zajedno s Emilom Štamparom i Milanom Ratkovićem za asistenta u Slavenskome seminaru Filozofskoga fakulteta; budući da su ratni izbori poslije poništeni, godine 1945. sva su trojica asistenata morala biti ponovo izabrana. Dana 27. lipnja 1944. obranio je doktorsku disertaciju *Dikcionar Karlovčanina Adama Patačića*, koja je objavljena 1949. (= Jonke 1949); obrana nije bila 16. lipnja, kako stoji u Samardžije (1990: 8), toga dana disertacija je ocijenjena i predloženo je povjerenstvo za rigoroz (Marković 2021: 61), nego 27. lipnja, kako stoji u popisu obranjenih disertacija koje se čuvaju u Arhivu Filozofskoga fakulteta i u fakultetskoj *Spomenici* (usp. Damjanović (ur.) 1998: 336). Godine 1946. bio je u Slavenskome seminaru raspisan natječaj za docenta, javili su se na nj Josip Hamm (1905–1986) i Ljudevit Jonke, no svojim radovima nijedan nije ispunjavao uvjete za izbor pa je Jonke izabran tek za predavača poredbene slavenske gramatike; docentom će na Katedri za slavensku filologiju 1948. postati Hamm, ali Jonkeovo iskustvo predavanja jezične starine ostavit će tragova poslije na predavanjima suvremenoga hrvatskoga. Godine 1947. Josip Vrana (1903–1991), lektor češkoga jezika, nedobrovoljno odlazi s Fakulteta te ga na lektorskome mjestu mijenja Jonke; Vrana će lektorom za češki ponovo postati 1954. Krajem 1948. docent na Katedri za hrvatski ili srpski jezik Mate Hraste pokrenuo je na Vijeću Filozofskoga fakulteta dvoje: otvaranje docentskoga mjesta na svojoj Katedri te kolokvij iz hrvatsko-srpskoga jezika i pravopisa za sve filološke studijske grupe. Potraga za docentom propala je. Na mjesto se bio prijavio Jonkeov vršnjak Ivan Brabec (1907–1985), ali nije izabran (Marković 2021), a nastava hrvatskoga za filologe povjerena je Ljudevitu Jonkeu (Katičić 1980: 27). Krajem 1949. natječaj za docenta na Katedri za hrvatski ili srpski jezik ponovljen je, tražio se onaj koji bi se posvetio suvremenomu jeziku, i ovaj je put izabran Ljudevit Jonke. Tako prijelaz 1949/1950. danas smatramo neformalnim utemeljenjem današnje Katedre za hrvatski standardni jezik, tj. trenutkom u kojem je suvremeni jezik dobio svojega predavača. Ubrzo je postalo jasno da Jonke ne može opsluživati i nastavu hrvatskoga za ostale filološke grupe te je za taj posao krajem 1950. na Fakultet primljen Marin Somborac, spomenusmo ga već.

Jonkeova daljnja znanstvena i javna karijera nije nam sad važna, ali bila je blistava i uglavnom je dobro poznata. Nastavio se baviti i prevođenjem, 1953. izišao mu je primjerice prijevod Hašekovih *Doživljaja dobroga vojaka Švejka*, bio je dekan Filozofskoga fakulteta, postao je akademik, bio je ravnatelj Instituta za jezik JAZU, sudjelovao je na „Novosadskome sastanku“ (1954) i bio jedan od pisaca „Novosadskoga pravopisa“ (1960), od 1961. do 1965. vodio je u *Telegramu* stalnu jezičnu rubriku (v. Jonke 2005), 1970. i 1971. jezičnu je rubriku pisao u *Vjesniku* (v. Jonke 1971a), bavio se intenzivno predstavnicima i dosezima Zagrebačke filološke škole iz 19. stoljeća, objavio utjecajne knjige svojih tekstova (v. Jonke 1964, 1965a, 1971a, 1971b), neumorno je sudjelovao u polemikama koje su se kao repovi vukle od „Novosadskoga sastanka“ i njegovih naopakih tumačenja sve do „Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika“ (1967) i rada na *Rječniku* Matice hrvatske i Matice srpske, bio je jedan od suosnivača Hrvatskoga filološkoga društva, urednik i glavni urednik novopokrenutoga časopisa *Jezik* (1952–1970), bio je zadnji predsjednik Matice hrvatske prije njezina ukinuća 1971. Da se k tomu bavio i šahom i šahovskom terminologijom, ne bismo isticali da toga nisu spomenuli Radoslav Katičić u komemorativnome govoru (1980: 24) i Vladimir Anić u svojem govoru o Jonkeu prigodom 40. obljetnice Katedre za suvremeni hrvatski književni jezik (1989), kojega prijepis donosimo poslije ovoga predgovora. Napominjemo tek da *znamo* tko je bio Katičićev i Anićev

svjetski šahovski prvak s kojim je Jonke kao karlovački gimnazijalac remizirao u simultanci: Emanuel Lasker. Jonke se te dogodovštine prisjetio u jednome napisu u *Telegramu* (usp. Jonke 1965b) jer su ga novine sutradan omaškom prozvale „Jokl“ umjesto „Jonke“.

Ponovimo ključno: s predavanjima suvremenoga hrvatskoga Jonke kreće 1948/1949. ili 1949/1950. Već 1950-ih slušaju ga između ostalih budući asistenti i katedarski nasljednici Stjepan Babić, Krunoslav Pranjić, Josip Silić i Vladimir Anić, pjesnik Ivan Slamnig, budući jezikoslovac Danijel Alerić. Recimo usput opet radi konteksta: 1956. godine, kad je Jonkeova skripta datirana, Slamnig je objavio svoje prve dvije zbirke, *Aleja poslije svečanosti* i *Odron*, a godinu prije s generacijskim kolegom Antunom Šoljanom objavljuje kratak, ali važan rad o šatrovačkome jeziku, tj. slengu (v. Šoljan, Slamnig 1955). Mladež (si) je širila jezične vidike onkraj akademske krutosti.

Gramatiku kao knjigu Jonke nije napisao, od jezičnih priručnika radio je na pravopisu i kao urednik na rječnicima – Akademijinu i „dviju“ Matica. Najbliže gramatici što je napisao jest *Kratka gramatika hrvatskosrpskog jezika* uz audio-vizualni tečaj nastala 1964. godine; mi konzultiramo izdanje iz 1986. Riječ je o knjižici od svega 41 stranice. Za razumijevanje onoga što je i kako Jonke predavao kao suvremeni hrvatski 1950-ih valja posegnuti za izdanjima kojima se služio, ponajprije Maretićevom gramatikom (¹1899, ²1931) te onodobnom školskom gramatikom Brabčevom, Hrastinom i Živkovićevom (¹1952, ²1954, ⁴1961), kojoj su recenzenti bili Josip Hamm i Ljudevit Jonke. Da je okosnica predavanja suvremenoga hrvatskoga 1950-ih bio Maretić, spominju i Katičić (1980: 27) i Babić (1993: 273), a valja vidjeti i novinske Jonkeove napise (2005) da se vidi da je Maretić u Jonkea daleko najcitiraniji gramatičar i jezični savjetodavac (*Savjetnik* iz 1924. godine). Maretić je bio okosnica i Brabčeve, Hrastine i Živkovićeve gramatike (1952: 3, 1954: VII). Tako onda razumijemo i pristupnu, za studenta možda presmionu rečenicu Alerićeve skripte:

Mi još nemamo gramatike suvremenoga našega književnog jezika izrađene na modernim naučnim osnovama, a teško se danas možemo zadovoljiti i relativno dobrim gramatikama našega jezika, koje su bile zaista i vrlo dobre u vremenu, u kojem su nastale, jer je gramatička nauka od vremena njihova nastanka prilično uznapredovala, a i jezik se naš kroz to vrijeme razvijao. (D. A., Jonke 1956: 2)

S jedne strane kaže se dakle da nemamo modernu znanstvenu gramatiku, s druge se kao uzorne spominju Maretićeva (¹1899, ²1931) i Leskienova (1914), s treće se kao „suvremeni“ jezik predaje upravo onaj koji je opisan u tim gramatikama. Sve skupa: neobičan splet okolnosti. Nećemo ponavljati što smo o jeziku koji Jonkeovom skriptom provijava te o Jonkeovoj metodi već pisali (usp. Marković 2021), nego ćemo najkraće moguće reći sljedeće. Skripta se sastoji od triju podjednakih dijelova, „Fonetike“, „Morfolgije“ i „Sintakse“. Upadljivo nema „Tvorbe riječi“, što je izrijekom spomenuto (Jonke 1956: 127), ali zato je „Fonetika“ iznadprosječno opsežna, a „Sintaksa glagolskih oblika“ i „Sintaksa padeža“ temeljito su raspisane. Pojedina se pravopisna i relativno detaljna akcenatska poglavlja obrađuju u odgovarajućim dijelovima skripte. Što se preporuka o interpunkciji tiče, usporedo se donose Boranićeve i Belićeve. Metoda je mladogramatičarska, uvelike obilježena poviješću jezika, dijakronijskim podacima i pozivanjem na klasične uzore strane i domaće (V. Vondrák, A. Leskien, F. Miklošič, Gj. Daničić, T. Maretić, A. Belić), a jezične potvrde tradicionalno su knjiške, suzdržane, s rijetkim izbojima neuštogljena suvremena jezika i onodobne tematike. Tko je predavanja suvremenoga hrvatskoga slušao 1950-ih, gramatičkomu je kultu Tome Maretića i Kraljevića Marka bio temeljito izložen. Pridružiti ćemo tom „kultu“ takvu radnu etiketu imajući na pameti registar iz kojega su se potvrde crple. Zbog njega je dobar dio jezične naobrazbe bio prožet folklornim i epskim svijetom *gusala* i *rala*, *sita* i *rešeta*, *dobrijuh konja* i *opanaka*, *koza* i *ovaca*, *debela mesa ovnujskoga*, *čobana*

i *rogova u govečeta, dobrih junaka od megdana, očinjega vida, Prilipa grada* (Prilep, gdje vladaše Marko Mrnjavčević), *vretena drva šimširova, prelje i kudjelje uoči nedjelje* (sve primjeri iz skripte). Pa ipak će Vladimir Anić 1989. sjećajući se na katedarskoj obljetnici profesora Jonkea kazati ovako:

[...] pouzdano znamo da je Ljudevit Jonke tada bio suvremeno lingvistički opremljen. Proučavanje književnih jezika na sinkronijskom planu, oslobođeno etimologiziranja i dijakronije na jednoj, a dijalektologije na drugoj strani, razvilo se kao specijalnost upravo s njim, mada to oslobađanje metode ni danas ne možemo smatrati završenim.

Nešto slično Anić je izgovorio na ispraćaju Ljudevita Jonkea 13. ožujka 1979. (v. Anić 1980). U desetljeću koje je slijedilo (1960-e) svoje su važne radove, koji su ukorak pratili što se događa u svjetskoj jezikoslovlju, počeli objavljivati jezikoslovci mlađega naraštaja poput Dalibora Brozovića, Žarka Muljačića i Radoslava Katičića. Čitaju se suvremeni američki i ruski velemajestori, njihove se spoznaje primjenjuju na hrvatski. S naknadnom pameti gotovo da subverzivno ili barem kao šaka u oko djeluju primjeri poput:

zidanje Skadra
oranje Kraljevića Marka

koji su Katičiću (1967: 45) poslužili da objasni Chomskyeve, nešto poput ekvivalenata znanu dvosmisleni *the shooting of the hunters* 'ubijanje lovaca' iz *Sintaktičkih struktura* (1957/2002). Jer, veli Katičić slijedeći Chomskya, u prvome primjeru imamo proizvodnu transformaciju koja iz *ljudi zidaju Skadar* uklanja *ljude*, glagol pretvara u imenicu, a imenica prelazi u genitiv objektni, u drugome transformaciju koja iz *Kraljević Marko ore polje* prema istomu pravilu sad uklanja *polje*, sve ostalo je isto, tek je genitiv sad – subjektni. Oranje, zidanje i Kraljević Marko prate nas u opisima hrvatskoga čitavo 20. stoljeće. *Zidanje Ravanice* i *oranje Kraljevića Marka* primjeri su za genitiv objektni i genitiv subjektni u Maretića (1899: 521, 1931: 483, 1963: 564), *zidanje Skadra* i *oranje Kraljevića Marka* primjeri su za značenja genitiva u Jonkeovoj skripti (1956: 196), potom u Katičićevim *Osnovnim pojmovima suvremene lingvističke teorije* (1967: 45), a slični će nas primjeri pratiti do u 21. stoljeće, do trećeg izdanja Katičićeve *Sintakse*, npr. *oranje ledine* (2002: 461). Ako smo bez cjepidlačenja uspjeli dobro prebrojiti, u Maretića je (1963) primjera s Kraljevićem Markom ovako ili onako, uglavnom izravno iz narodne pjesme, otprilike trideset i pet, u Jonkea ih je (1956) više od dvadeset, u Brabca, Hraste i Živkovića (1961) nešto manje od deset, u Katičića (2002) nešto više od deset; doduše ima tu potvrda iz Matoša i Nazora, ali i punokrvnih stotinu godina starih primjera pogodbene surečnice poput ove s veznikom *ako*:

ako bi se zametnula kavga, teško onom, tko j' najbliže Marka (Maretić 1899: 509)
Ako bi se zametnula kavga, teško onom, tko j' najbliže Marka. (Jonke 1956: 170, 186)
Ako bi se zametnula kavga,/ teško onom tko j' najbliže Marka. (Katičić 2002: 300)

Ovamo onda idu i svi oni „viteški“ primjeri koji danas ne bi prošli didaktičko-pedagoško sito, a od Karadžića i Daničića preko Maretića uvukoše se u hrvatsku gramatikografiju:

bud' mi zakla konja na livadi, za št' mi zakla čedo u kolevcu? (Maretić 1899: 510)
Bud mi zakla konja na livadi, što mi zakla čedo u kolijevcu? (Jonke 1956: 171)
vjerne sam se ljube naljubio, turski [*sic!*] sam se glava nasjekao (Maretić 1899: 525)
Vjerne sam se ljube naljubio, turskih sam se glava nasjekao. (Jonke 1956: 198)
žene se biju čibukom, a ljudi nožem ali puškom (Maretić 1899: 496)
Žene se biju čibukom, a ljudi nožem ali puškom. (Jonke 1956: 158)

Primijetimo usput pogodbeni veznik *bud* i rastavni veznik *ali*, suvremenu govorniku hrvatskoga neprozirne, začudne činjenice, a zacijelo su to bile i mnogim studentima 1950-ih, pa ne treba čuditi Slamnigovo poigravanje s motivikom i frazarijem narodnoga pjesništva, naime „Mara ti je crna oka, duge kose, tanka boka“ nije stih iz *Barbare*, nego s Jonkeovih predavanja koja je Slamnig pohađao.

Ako nije Marko Kraljević, onda su 1950-ih primjeri kojima se u godinama poslije Drugoga svjetskoga rata kao dio „obaveznoga sastava“ svakoga javnoga diskursa očitovala ponajčešće hinjena ideološka pravovjernost:

Drug Tito rekao je pionirima: „Vaša je prva dužnost učiti.“ (Brabec, Hraste, Živković 1954: 182)

Radni narod izgrađuje socijalizam. (Brabec, Hraste, Živković 1954: 184)

Omladinske radne brigade sagradile su mnoge pruge. (Brabec, Hraste, Živković 1954: 187)

Ako poginem, mene će okajati majka Kozara. (Brabec, Hraste, Živković 1954: 199)

Tako govori Marx, Engels i Lenjin. (Brabec, Hraste, Živković 1954: 207)

Onda zagrmješe poklici voljenom Maršalu. (Brabec, Hraste, Živković 1954: 216)

Mi smo se odrekli takvih metoda, koje nisu svojstvene socijalističkom gledanju na ljude. (Jonke 1956: 162)

Primakni me mojemu prozoru, da ja vidim prije bijela dana proletersku četu partizana. (Jonke 1956: 164)

Maršal Tito je rekao, da je socijalizam najkorisniji oblik vladavine. (Jonke 1956: 168)

Partija je zadala neprijatelju takav udarac da se on nije nikad više oporavio. (Jonke 1956: 170)

Druže Tito, mi ti se kunemo, da sa tvoga puta ne skrećemo. (Jonke 1956: 193)

I trkači će predati maršalu Titu štafetnu palicu. (Jonke 1956: 200)

Takva su vremena bila, nismo strogi suci, ne smijemo biti. Kad Brabec, Hraste i Živković daju primjere vlastitih imena (1954: 34), navedene egzemplarne osobe jesu Josip Broz Tito, Ivan Mažuranić, Petar Petrović Njegoš, Karlo Veliki, Šćepan Mali, Kraljević Marko i Hajduk Veljko. To je panteon ondašnje političke korektnosti. Kad krenu nabrajati imena životinja (1954: 35), prvi je na štihu dakako Šarac, konj Marka Kraljevića, tko bi drugi. Kad se piše o postanku jezika, jedan je od ključnih autoriteta – Friedrich Engels (v. Jonke 1956: 3). O duhu vremena govori nešto i (ne)imenovanje jezika o kojemu je riječ u naslovu skripte Jonkeovih predavanja: „suvremeni naš“. Ako jezik nisi htio nasloviti „hrvatskosrpskim“, ili „hrvatsko-srpskim“, ili „hrvatskim ili srpskim“, kazao si „naš“. Uzevši to sve u obzir, može se reći da u skripti „subverzivan“ dojam ostavljaju neobično brojni biblijski ili vjerski primjeri poput:

Idite za pravdom trpljenjem, pobožnošću, ljubavlju. (Jonke 1956: 95)

Veliki petak (Jonke 1956: 104)

Tko je mene postavio sudijom nad vama? (Jonke 1956: 148)

Bog mi je svjedok! (Jonke 1956: 153)

Marija, koje brat bolovaše, pomaza Gospoda. (Jonke 1956: 162)

Molit ćemo Boga istinoga, nek nam dade ključke od nebesa. (Jonke 1956: 165)

Ne rekoh li ti, ako vjeruješ, da ćeš vidjeti slavu Božju. (Jonke 1956: 174)

Zato i ono, što će se roditi, bit će sveto i nazvat će se Sin Božji. (Jonke 1956: 185)

Blago siromašnima duhom, jer njihovo je kraljevstvo nebesko. (Jonke 1956: 208)

No dio suzdržanosti prema novijemu jeziku ipak valja pripisati konzervativnosti gramatikografâ ili Jonkeu kao predavaču koji bi predavao o genitivu igre (1956: 198) ne spomenuvši akuzativ, a igrao je šah, igrao je *nogomet*, sin mu je uspješno igrao *vaterpolo* (v. M. Jonke 2007), tako je pisao i vjerojatno govorio, pratio je i volio sportove koji se igraju (u akuzativu) i koji se ne igraju (npr. atletika, planinarjenje). Premda u Jonkea ima primjera iz starije i novije hrvatske književnosti (Gundulić, Mažuranić, Šenoa, Krleža, Vidrić, Ujević, Tadijanović, Cesarić... primjetno je redovito riječ o poeziji, proze je malo), premda se tu i tamo u skripti pojave šah, *Dinamo* (nogomet), Zagrebačka gora, Sljeme, Plješevica i Klek (zagrebačke planinarske destinacije) te klasični kazališni repertoar (Shakespeare, Mira Stupica i Andrija Fijan), sve je to dano u apotekarskim količinama. Ozbiljan korak prema jeziku hrvatske beletristike učinit će u svojoj gramatici Stjepko Težak i Stjepan Babić (¹1966, ⁶1973), koji odjeljak o sintaksi započinju opsežnim ulomkom iz pripovijetke *Mor Đure Sudete*, koji onda razlažu na rečenice (1966: 160–161). U dotadanjim gramatikama, kako god nam se danas činilo banalno, to nije bilo zamislivo, kao ni to da prvi primjer za sintaksu lokativa bude štivce o prvoj filmskoj projekciji u Parizu 22. ožujka 1895. (1966: 234); popularna umjetnost poput filma dotad jednostavno nije bila dio gramatikografskog imaginarija zarobljena u folkloru i veznicima koje realno nitko nije rabio. Dapače Babić će u svojem leksikonu *Jezik imati i ovakve primjere* (1963/1965: s. v. *Razgovorni jezik, Žargon*):

Ssobrjo? [Jutarnji razgovor o brijanju.]

Škupt? Moždobt kolkoš, akoš šeset. Oš-neš. [Na tržnici.]

Kad ga je duno po tintari, ovaj je ziher mislio da ga je štrajfao satelit.

Babićevi primjeri za različita genitivna značenja ne uključuju oranje Kraljevića Marka, zidanje Skadra ili zidanje manastira Ravanica iz 14. stoljeća (Ravanica je zadužbina srpskoga kneza Lazara, koji je 1389. skončao u bici na Kosovu polju), nego svakodnevne: *miris duhana*, *navala kupaca*, *otvaranje vrata* i *prodavač janjetine* (1963/1965: s. v. *Genitiv*).

Ljudevit Jonke pisao je o kulturi književnoga jezika, od 1952. uređivao je časopis za kulturu hrvatskoga književnoga jezika, od prvoga godišta pisao u njemu o „praškome“ načelu elastične stabilnosti, gipke postojanosti (v. Jonke 1961, 1971b, 2005), koje je doduše bilo poznato još Ivanu Esihu (1932/1999), te o „intelektualizaciji“ i raznolikim službama književnoga jezika (v. Jonke 1953b, 1971b), jer književni drugačiji je u poslovnome svijetu, drugačiji u znanosti, u novinama, u beletristici, drugačiji u puku. Jonke je poznavao radove Viléma Mathesiusa (1932/2015), poznavao je Bohuslava Havránka (usp. Marković 2021: 81) i njegove radove o funkcionalnoj raslojenosti standardnoga jezika (npr. 1932/2015); podsjetimo, Jonke od 1930. do 1932. u Pragu studira bohemistiku. No tek će sljedeći naraštaj, dotično Jonkeovi studenti i poslije asistenti Stjepan Babić (1925–2021), Krunoslav Pranjić (1931–2015) i Josip Silić (1934–2019), potpuno prigrliti ideju funkcionalne raslojenosti i bez zadržke pisati o svim funkcionalnim stilovima i njihovim odlikama (v. Pranjić 1965/1985), o žargonu, tj. šatri, slengu kao punokrvnu jeziku, ravnopravnu onomu „kako pišu dobri pisci“ (v. Pranjić 1964/1985), opisivati funkcionalne stilove u uvodnim dijelovima gramatike (Težak, Babić 1973: 30–41), u drugoj polovici 1990-ih pisati niz tekstova o pojedinim funkcionalnim stilovima hrvatskoga standarda (v. napise okupljene u Silić 2006).

Rekosmo, nešto valja pripisati naraštajnoj konzervativnosti pisca ili predavača, koja je uostalom i potakla mladiće poput Ivana Slamniga (r. 1930), Krunoslava Pranjica (r. 1931) i Antuna Šoljana (r. 1932) da se okrenu razgovornomu jeziku. Kod Jonkea to dolazi do izražaja u prijevodu čuvena Hašekova *Švejka*. Jaroslav Hašek prvi je od četiriju dijelova svojega romana (četvrti je dio zbog piščeve smrti ostao nedovršen) zaključio pogovorom u kojemu je najavio objavu sljedećih dvaju dijelova i osvrnuo se na jezik svojih likova, iz kojega dajemo nekoliko rečenica u novijem hrvatskom prijevodu Nade Gašić:

I u ta druga dva dijela i vojnici i građanstvo govorit će i postupati tako kako to čine i u stvarnosti.

Život nije nikakva škola uglađenog ponašanja. Svatko govori onako kako zna. Šef protokola dr. Guth govori drukčije negoli gostioničar Palivec „Kod Kalicha“, a ovaj roman nije priručnik za salonsko plemenito ponašanje, a niti znanstvena knjiga o izrazima koje valja upotrebljavati u društvu. To je samo povijesna slika određenog doba.

Ako je bilo potrebno upotrijebiti poneki snažan izraz koji je u stvarnosti i pao, nisam se libio upotrijebiti ga, upravo onako kako se to i dogodilo. Opisivati ili stavljati točkice smatram najglupljim prenemaganjem. Takve se riječi upotrebljavaju i u parlamentima.

Još je davno bilo ispravno rečeno da dobro odgojen čovjek može čitati sve. Nad onim što je prirodno, zaustavit će se samo najveće svinje i rafinirane prostačine koje se u svojem najmizernijem lažnom moralu ne osvrću na sadržaj, već se uzrujano bacaju na pojedine riječi. (NG: 223)

Tako je otprilike u češkom izvorniku napisao Hašek početkom 1920-ih (usp. JH: I, 210). Mogli smo taj odjeljak prenijeti i u Jonkeovu prijevodu (LJ1, I: 215, LJ2, I: 226). Jedini je problem što zapravo – nismo mogli. Evo naime kako je taj dio dan 1950-ih na hrvatskome:

I u tim će dvjema dijelovima vojnici i građanstvo govoriti i raditi onako, kako to rade u svakidašnjem životu.

Opisivanje i stavljanje točkica smatram najglupljim pretvaranjem. Takve se riječi upotrebljavaju i u parlamentima.

Točno je nekoć bilo rečeno, da dobro odgojen čovjek može sve čitati. Nad onim što je prirodno, zastaju samo najveće svinje i prostaci. (LJ1, I: 215, LJ2: I, 226)

Je li riječ o uredničkoj ili prevoditeljevoj odluci, ne znamo, no iz aviona se vidi da mnogošta iz izvornika u hrvatskome prijevodu nedostaje, do te mjere da je teško pohvatati tekstne kohezivne signale, primjerice nije jasno što se razumije pod anaforičkim „takve riječi“, kakve se to riječi upotrebljavaju „i u parlamentima“ pa da zašto se onda ne bi mogle i u romanima. Nema završnoga dijela o lažnome moralu, nema središnjega dijela o tome da različito govore gostioničar i šef protokola. To je tim zanimljivije stoga što je starije prijevode *Švejka* na hrvatski i srpski – onaj Boška Vračarevića iz 1929. te onaj Stanislava Vinavera iz 1947–1949. – Jonke smatrao dosta slabima i ukazivao na izostavljene, cenzurirane dijelove (v. Jonke 1946: 638–640, 1953a: 463). U prevodiočevu pogovoru objavljenju u prvom izdanju Jonkeova prijevoda (1953), koji je pogovor u drugom i trećem izdanju (1959, 1965) preinačen u kratku biografsku bilješku, Jonke je napisao sljedeće (dio teksta koji slijedi najvjerojatnije datira još iz 1935. ili 1936. godine):

Zbog načina, kojim se pristupalo i prevođenju i dramatizacijama Hašekova *Švejka*, potrebno je reći, da je prevodilac nastojao dati ovdje što vjerniji Hašekov tekst. Prijevod „Zabavne biblioteke“ [tj. Vračarevićev] nije samo ublažavan i pretjerano pogrešan, nego

su u njemu i cenzurirana mnoga oštra mjesta na račun vladalaca i crkve. Prijevod Humoristične biblioteke „Ježa“ [tj. Vinaverov] ide opet u drugu krajnost: on s jedne strane zaoštruje Hašekov tekst, govori više nego sam Hašek, potencira ga, a s druge strane nekako ga ponašuje i zapleće lokalnim, nerazumljivim i nepotrebnim vulgarizmima, pored toga, što nije dovoljno točan ni potpun. A u dramatizacijama često se zapadalo u lakrdiju, burlesku, što je također suprotno Hašekovoj koncepciji *Švejka*. Bilo je stoga potrebno dati *Švejka* onako, kako ga je Hašek napisao. (Jonke 1953a: 463)

Usput: za prijevod čeških pripovijedaka Jaroslava Malog objavljen u Beogradu Jonke je smatrao da „djeluje jedro, svježje, bez ovisnosti o duhu češkoga jezika“ (1935: 102).

Sve to pišemo i zato što se u hrvatskim prijevodima iz 1929. i 1953. zapravo ne vidi kako to različito govore luftbremzer Josef Švejk, služavka Müllerová, špicl Bretschneider, krčmar Palivec i članovi liječničkoga konzilija za prosudbu mentalne sposobnosti. U spomenutom piščevu pogovoru prvomu dijelu romana Hašek svjedoči da je dotični Palivec stvarna osoba, da je preživio rat i da mu je bilo drago što ga je Hašek u romanu ovjekovječio kao prostaka. Prevodioci na hrvatski to su krčmarovo svjedočanstvo dali ovako:

– Nitko me više ne može obrazovati, – rekao mi je on – ja sam čitavog života govorio prosto, onako, kako sam mislio, pa ću tako govoriti i ubuduće. Ne ću da sebi, zbog kojekoga stavljam ubrus na usta. Ja sam, eto, danas slavan. (BV: I, 235)

– Mene više nitko ne može preinačiti – rekao mi je – ja sam čitav život govorio prosto, onako, kako sam mislio, pa ću tako i dalje govoriti. Ne ću valjda zbog kakve krave stavljati ubrus na usta. Ja sam sada slavan! (LJ1: I, 216, LJ2: I, 227)

– Mene više niko ne bu promenil. – rekao mi je. – Ja sam celi život govoril prosto kak sam i mislil, i dalje bum tak govoril. Pa ne bum si valjda zbog nekakve krave zvezal salvetu na gubec. Ja sam danas slavan. (NG: 224–225)

Prevoditeljica Nada Gašić dala si je 1990-ih slobode da praške malograđane iz 1910-ih i 1920-ih adaptira u pretpostavljene zagrebačko-zagorske prostodušne kumeke i purgere – jezično stilizirane u nekoj mjeri, zanimljivo je vagati gramatičke odluke – kakve smo mogli sresti u Krležinim domobranskim novelama ili u filmu *Tko pjeva, zlo ne misli* (1970). Ljudevit Jonke nije si 1950-ih dopuštao taj luksuz, možda ga je smatrao i neumjesnim. Kad Jonkeov Švejk prepričava zgodu o vojniku koji se objesio o opasač koji je bio pozajmio od zatvorskoga čuvara, kaže da zatvorskoga čuvara (profoza) „lišiše čina i osudiše na šest mjeseci zatvora. Ali on ih nije odsjedio, nego je pobjegao u Švicarsku“ (LJ1: I, 11, LJ2: I, 11), s dvama aoristima i dvama perfektima jer, rekli bismo, „aorist se vrlo često upotrebljava u pripovijedanju prošlih svršenih događaja, koji su se davno zbili“ (Jonke 1956: 180). U Nade Gašić stoji da su profoza „zato degradirali i dali mu šest meseci. Ali ni ih odsedil. Pobegle je u Švicarsku“ (NG: 11), u Hašekovu je izvorniku ovako: „Profousa za to degradovali a dali mu šest mėsíců. Ale von si je nevodseděl. Utek do Švejcar“ (JH: I, 11). Razlika u prevodilačkim postupcima možda najzbije nije izlazi na vidjelo u Švejkovu početnom uzviku kad shvati da mu gospođa Müllerová govori da je u Sarajevu ubijen ne tamo neki Ferdinand, nego nadvojvoda Ferdinand prijestolonasljednik. Hašek piše: „Ježíšmarjá, vykřikl Švejk“ (JH, I: 9), Vračarević prevodi: „Jezus i Marija! – uskliknu Švejk“ (BV, I: 8), Jonke školski: „Isuse i Marijo! – uskliknu Švejk“ (LJ1, I: 10, LJ2, I: 9), a Gašić ovako: „Jezušmarija – uskliknuo je Švejk“ (NG: 9), s veoma razgovornom sraštenom invokacijom *jezušmarija*, ali s pripovjednim perfektom *uskliknuo je*, ne munjevitim aoristom *uskliknu* kao njezini prethodnici. Ipak, kad treba oponašati loš češki govornika njemačkoga, Jonke ne okoliša, nego oponaša loš hrvatski njemačkih govornika, npr. barunice von Botzenheim:

- Češki fojak, topra fojak, kriplofojak pit tepferfojak, češki fojak jako foljeti Austrijanci.
- Ja čitati sfe u novini, ja vam donesti papat, jesti, pušit, slatkiši, češki fojak, topra fojak. Johann, kommen Sie her! (LJ1: I, 75, LJ2: I, 77–78)

Slično su to, na istome tragu riješili Boško Vračarević, prije Jonkea, i Nada Gašić, poslije:

- Češki soldat, topri soldat, infalid soldat, tapfer soldat. Ja frlo foljeti češki austrijanci.
- Čitala sve f nofini. Tonijela fam jesti, tuhan i slatkiši. Češki fojak, topri fojak. Johann, kommen Sie her! (BV, I: 79)
- Ceski fojnik, topra fojnik, kripl fojnik, tapfer fojnik, ja jako folim ceski Austrijanac.
- Ja čitala sfe u nofinama, ja fam donesla papat, jest, pusit, cucat, ceski fojnik topra fojnik. Johann, kommen Sie her! (NG: 81)

No uglavnom Jonke prevodi klasičnom knjiškom štokavštinom, koja uvelike zrcali onaj jezik koji je 1950-ih predavao. Ne kažemo to kao vrijednosni sud, nego neutralno s razumijevanjem konstatiramo. Jednako kao što bismo bez vrijednosnoga suda primijetili da je u prijevodu Nade Gašić kao jedan od načina mučenja simulanata ispao klistir, ostala je samo nejasna „uporaba sapuna i glicerina“ (NG: 71), premda se klistir dalje normalno spominje. U Jonkeovu prijevodu lijepo stoji „Klistir s upotrebom zasapunjene vode i glicerina“ (LJ1: I, 66, LJ2: I, 67), što je Hašekovo „Klystýr, při použití mýdlové vody a glycerínu“ (JH: I, 65).

Da se vratimo skripti: na isti neutralan način s razumijevanjem valja danas prići i njoj i jeziku koji je u njoj opisan. U proteklih se sedamdeset godina mnogo toga u nastavi suvremenoga hrvatskoga na zagrebačkome Filozofskome fakultetu promijenilo. Nabolje ili nagore, drugi će kazati, ali čini se da nam počesto promaknu ona temeljna znanja hrvatske gramatike koja je Jonke prenosio. Skripta ostaje dragocjen dokument tih prvih osamostaljenih početaka. Na tim počecima predavalo se da dativ, lokativ i instrumental od *dva* glase i *dvjema* i *dvama* (Jonke 1956: 116, Brabec, Hraste, Živković 1954: 101), stoga ona Jonkeova prijevodna sintagma „u tim će dvjema dijelovima...“ (LJ1, I: 215, LJ2, I: 226) nije omaška; koliko je tu kolebanja bilo i tko su bili korpusni uzori, može se pratiti u Maretićevim opisima sklonidbe broja *dva* (1899: 222–223, 1931: 187–188, 1963: 224–227). Iz skripte se najzad vidi da je Ljudevit Jonke bio sustavan predavač te da je na osnovi njegovih temeljitih predavanja mogla nastati ovako opsežna i obuhvatna skripta, koja je zapravo po svemu jezgrovita deskriptivna i normativna pa i savjetnička gramatika koju Jonke nije dospio napisati i objaviti ili je pak smatrao da je zbog njezine kompilacijske naravi u njoj bilo premalo originalnoga.

Priređivanje studentske skripte koja ima veliku filološku, kulturnu i dokumentarnu vrijednost, ali koja – posve je jasno – neće služiti za učenje izazov je s kojim se ovaj priređivač još nije susreo. Svako priređivanje traži neke odluke, ovakvo ili onakvo zadiranje u izvornik, makar na razini fusnote. U ovoj knjizi nije bilo lako odvagnuti – vjerojatno ni moguće – što je zapravo Jonkeovo, a što je Alerićevo. Alerićev je svakako popis ispravljenih pogrešaka na kraju skripte (str. 210–211), koji je dakako sav uvršten u tijelo teksta, no na njegovu je kraju opaska „Druge će pogreške čitalac lako i sam uočiti i ispraviti.“ E, tu smo već u dvojbi: što to čitalac nakon šezdeset sedam godina može uočiti kao pogrešku i čija bi to „pogreška“ bila, Jonkeova ili Alerićeva? Pa onda: treba li ju ostaviti kao dio dokumentarne patine i šarma studentske omaške, ili ispraviti bez komentara, ili ostaviti s komentarom? I gdje bi onda komentarima bio kraj i kakva bi oni smisla uopće imali? Primjerice na str. 6 skripte nahodimo latinski, grčki, staroirski, staronjemački, staroindijski, praslavenski, armenski i indoeuropski oblik riječi *mati*, *mater*, primjer koji uči vjerojatno svaki bruceš indoeuropeistike, primjer koji je Jonke mogao učiti od

Ivšića ili čak naći u „Dodatku“ Brabčeve, Hrastine i Živkovićeve gramatike (1952: 243, 1954: 253). Posve očekivano svi su ti mahom rekonstruirani oblici zapisani u skripti manje ili više neprecizno. Priređivač si mora postaviti pitanje što bi se dobilo kad bi se ti oblici sad donijeli savršeno i što bi to „savršeno“ uopće značilo: transliteracijom uobičajenom 1950-ih ili onom uobičajenom danas? Zato nismo dotjerivali ni onih nekoliko mjesta na kojima se javljaju starogrčka tumačenja.

S druge strane u primjerku skripte kojim smo se služili neki su hrvatski naglasci očividno dodani naknadno, nekom drugom rukom i olovkom, i što je najvažnije – ponad dugog jata zabilježeni su na „noviji“, jednosložan način, kojim se Alerić nije služio čak ni poslije kao suradnik „Plave“ gramatike. U takvim smo slučajevima stavili ipak „dvosložne“ naglaske.

Veća je izmjena i to što smo prezimena u skripti navođenih autora zapisali korektno, izvorno; imena smo ostavili podomaćenima. Drugim riječima, Franjo Bopp ostao je Franjo Bopp, ne Franz, ali su Dobrovsky, Miklošić i Vondrak postali Dobrovský, Miklošič i Vondrák. K tomu smo radi lakšega snalaženja načinili i kazalo imenâ i njihovih pokrata; to nam se činilo važno ponajviše zbog citiranih hrvatskih pisaca, kojima su prezimena pokraćena. S druge opet strane nismo se davali u popravljanje citata; pažljiviji čitatelj i bolji poznavatelj književnosti prepoznat će da pojedini stihovi nisu savršeno preneseni, a da nekima relativno poznatima nije naveden autor (padaju na pamet „nepotpisana“ mjesta iz Njegoševa *Gorskoga vijenca*).

Od ostalih izmjena spomenut ćemo ove: tekst je grafički dotjeraniji, poglavlja su numerirana, primjeri istaknuti i izdvojeni, u onim rečeničnima nerijetko je podebljan ključan dio, radi čitkosti stavljena je točka iza rednih brojeva pisanih rimskim brojkama (1950-ih to nije bila navada), povišeni znak plus (+) za rekonstruirane, ishodišne, nepostojeće ili nepravilne oblike zamijenili smo uvriježenim asteriskom (*), ispravljene su samo očite omaške i previdi, i to onda kad ni na koji način ne utječu na dokumentarnost.

Interpunkcija je onakva kakva je u izvorniku, tek gdješto dotjerana, ali opet u skladu s izvornikom. Kao dašak izvornoga strojopisa ostavili smo i sve piščeve pokrate. Nismo uspjeli elegantno izvesti ono što je 1950-ih na pisačkoj mašini bilo moguće i jednostavno: precrtati slovo kao najavu ispadanja glasa u sljedećem koraku izvoda; u tim smo slučajevima dotično slovo podcrtali. Dosljedno Alerićevo bilježenje starih osnova načinom „-o osnove“, „-jo osnove“, „-s osnove“ i sl. dosljedno smo zamijenili znatno prohodnijim, čitkijim načinom bilježenja: „o-osnove“, „jo-osnove“, „s-osnove“ i sl.

Na kraju još samo velika hvala porodici Alerić, ponajprije Marku Aleriću, sljednicima Danijela Alerića, što su oduševljeno prihvatili objavu skripte; Mladenu Jonkeu, sinu Ljudevita Jonkea, koji je to također svesrdno dopustio; Marku Aniću, sinu Vladimira Anića, na dopuštenju da se unutar knjige objavi Anićev spomen-govor; recenzentima Stjepanu Damjanoviću, Jonkeovu studentu koji se sa skriptom družio na studiju, i Krešimiru Mićanoviću, vrsnu poznavaoicu lika i djela Ljudevita Jonkea, na pozitivnim ocjenama; Lidiji Zubac, koja je stari strojopis sa svim njegovim začkoljicama prenijela u računalni oblik; Krešimiru Bagiću, glavnomu uredniku *Stilistike*; Draženu Karamanu, koji je knjigu složio i postavio na mrežu.

Zagreb, 1. ožujka 2023.

Vrela

- BV = Jaroslav Hašek. 1929. *Doživljaji dobrog vojaka Švejka za svjetskoga rata*. Knj. I–IV. Prev. Boško Vračarević. Zagreb: Naklada zaklade tiskare Narodnih novina.
- JH = Jaroslav Hašek. 1921–1923/2020. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*. Knj. I–II. Praha: Městská knihovna v Praze. <<https://www.mlp.cz/cz/>> [pristup: 7. siječnja 2023].
- LJ1 = Jaroslav Hašek. 1953. *Doživljaji dobrog vojaka Švejka za svjetskog rata*. Knj. I–II. Prev. Ljudevit Jonke. Zagreb: Zora.
- LJ2 = Jaroslav Hašek. 1959. *Doživljaji dobrog vojaka Švejka za svjetskog rata*. Knj. I–II. Prev. Ljudevit Jonke. Zagreb: Matica hrvatska.
- LJ3 = Jaroslav Hašek. 1965. *Doživljaji dobrog vojaka Švejka za svjetskog rata*. Knj. I–II. Prev. Ljudevit Jonke. Zagreb: Matica hrvatska.
- NG = Jaroslav Hašek. 1996/2004. *Doživljaji dobrog vojnika Švejka za svjetskog rata*. Prev. Nada Gašić. Zagreb: Globus media.

Literatura

- Anić, Vladimir. 1980. [Riječ na ispraćaju Ljudevita Jonkea 19. 3. 1979.] U: *Ljudevit Jonke 1907–1979*. Spomenica preminulim akademikima. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 13–14.
- Anić, Vladimir. 1989. [Govor o 40. obljetnici Katedre za suvremeni hrvatski književni jezik.] Rukopis iz ostavštine Vladimira Anića, napisan i izgovoren vjerojatno prosinca 1989.
- Babić, Stjepan. 1963/1965. *Jezik*. Drugo izdanje. Zagreb: Panorama.
- Babić, Stjepan. 1993. Ljudevit Jonke (1907–1979). U: Gordana Crnković (ur.) 1993. *Portreti hrvatskih jezikoslovaca*. Zagreb: Hrvatski radio, 271–277.
- Brabec, Ivan, Mate Hraste, Sreten Živković. 1952. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Brabec, Ivan, Mate Hraste, Sreten Živković. 1954. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Drugo, prerađeno i nadopunjeno izdanje. Zagreb: Školska knjiga.
- Brabec, Ivan, Mate Hraste, Sreten Živković. 1961. *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*. Četvrto, prerađeno izdanje (Usklađeno s novim pravopisom). Zagreb: Školska knjiga.
- Chomsky, Noam. 1957/2002. *Syntactic structures*. 's-Gravenhage: Mouton. [Cit. prema: 2002. Second edition. With an Introduction by David W. Lightfoot. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.]
- Damjanović, Stjepan (ur.) 1998. *Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu: Monografija*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Esih, Ivan. 1932/1999. Kultura književnog jezika (Deset jezičnih zapovijedi). *Nastavni vjesnik*, Zagreb, XL (1931–1932): 191–196. [Cit. prema: Marko Samardžija (ur.) 1999. *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska, 42–48.]
- Havránek, Bohuslav. 1932/2015. Zadaće književnoga jezika i njegova kultura. U: Vuković (ur.) 2015: 83–113.
- Ivšić, Stjepan. 1970. *Slavenska poredbena gramatika*. Prir. Josip Vrana i Radoslav Katičić. Zagreb: Školska knjiga.

- Jonke, Ljudevit. 1935. Savremene češke pripovetke. *Književni horizonti*, Zagreb, II/4: 101–102.
- Jonke, Ljudevit. 1936. Hašek i njegov Švejk. *Savremeni pogledi*, Slavonski Brod, II/11–12: 293–295. [Napis nam je nedostupan, NSK nema br. 11–12, dostupan nam je pogovor slična naslova iz 1953.]
- Jonke, Ljudevit. 1946. Češki pripovjedači između dva rata. *Republika*, Zagreb, II/7–8: 636–646.
- Jonke, Ljudevit. 1949. „Dikcionar“ Adama Patačića: Studija iz hrvatske kajkavske leksikografije. Poseban otisak iz 275. knjige *Rada JAZU*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Jonke, Ljudevit. 1953a. Jaroslav Hašek i njegov „Švejk“. U: Jaroslav Hašek. 1953. *Doživljaji dobrog vojaka Švejka za svjetskog rata*. Knj. II. Prev. Ljudevit Jonke. Zagreb: Zora, 455–464.
- Jonke, Ljudevit. 1953b. O raznolikoj službi književnog jezika. *Jezik*, Zagreb, I (1952–1953), 4: 100–105.
- Jonke, Ljudevit. 1956. *Suvremeni naš književni jezik*. Prema predavanjima prof. dra. Ljudevita Jonkea sastavio stud. fil. Danijel Alerić. Strojopis, 211 str.
- Jonke, Ljudevit. 1961. Princip elastične stabilnosti. *Telegram*, Zagreb, II, 83 (24. XI. 1961): 2.
- Jonke, Ljudevit. 1964. *Književni jezik u teoriji i praksi*. Zagreb: Nakladni zavod Znanje.
- Jonke, Ljudevit. 1964/1986. *Kratka gramatika hrvatskosrpskog jezika (za audio-vizuelni tečaj)*. Sastavio prof. dr. Ljudevit Jonke. Zagreb: Jugoton.
- Jonke, Ljudevit. 1965a. *Književni jezik u teoriji i praksi*. Drugo, prošireno izdanje. Zagreb: Znanje.
- Jonke, Ljudevit. 1965b. Osjetljivosti s prezimenima. *Telegram*, Zagreb, VI, 268 (18. VI. 1965): 2.
- Jonke, Ljudevit. 1971a. *Hrvatski književni jezik danas*. Zagreb: Školska knjiga.
- Jonke, Ljudevit. 1971b. *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Jonke, Ljudevit. 2005. *O hrvatskome jeziku: U Telegramu od 1960. do 1968*. Prir. Ivan Marković. Zagreb: Pergamena.
- Jonke, Ljudevit. 2015. *Rasprave i članci*. Prir. Ivo Pranjković. *Stoljeća hrvatske književnosti*, knj. 128. Zagreb: Matica hrvatska.
- Jonke, Mladen. 2007. O Ljudevitu Jonkeu iz obiteljskog sjećanja. *Jezik*, Zagreb, LIV/4: 149–155.
- Katičić, Radoslav. 1967. *Osnovni pojmovi suvremene lingvističke teorije*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Katičić, Radoslav. 1980. Ljudevitu Jonkeu – In memoriam. U: *Ljudevit Jonke 1907–1979*. Spomenica preminulim akademikima. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 23–32.
- Katičić, Radoslav. 1986/2002. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*. Treće, poboljšano izdanje. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Nakladni zavod Globus.
- Leskien, August. 1914. *Grammatik der serbo-kroatischen Sprache*. 1. Teil. *Lautlehre, Stammbildung, Formenlehre*. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
- Mamić, Mile. 2008. U spomen Danijelu Aleriću. *Jezik*, Zagreb, LV/2: 78–80.
- Maretić, Tomo. 1899. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Štampa i naklada knjižare L. Hartmana (Kugli i Deutsch).
- Maretić, Tomo. 1924. *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik za sve one, koji žele dobro govoriti i pisati književnim našim jezikom: Dopuna Broz-Ivekovićevu »Rječniku hrvatskoga jezika«*. Znanstvena djela za opću naobrazbu. Knj. VI. Zagreb: JAZU.
- Maretić, Tomo. 1931. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Drugo izdanje. Zagreb: Naklada Jugoslavenskog nakladnog d. d. Obnova.

- Maretić, Tomo. 1963. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Treće izdanje. Prir. Mate Hraste i Pavle Rogić. Zagreb: Matica hrvatska.
- Marković, Ivan. 2021. 70. obljetnica Katedre za hrvatski standardni jezik? U: Ivan Marković (ur.) 2021. *Hrvatski jezik 1950-ih*. Zbornik radova znanstvenoga skupa povodom 70. obljetnice Katedre za hrvatski standardni jezik, Zagreb, 13. XII. 2019. Zagreb: Stilistika, <http://stilistika.org/70-obljetnica-katedre-za-hrvatski-standardni-jezik>, 45–105.
- Mathesius, Vilém. 1932/2015. O potrebi stabilnosti u književnom jeziku. U: Vuković (ur.) 2015: 71–82.
- Pranjić, Krunoslav. 1964/1985. Žargon – razaranje ili bogaćenje jezika. *15 dana*, Zagreb, VII (1964), 9–10: 40. [Cit. prema: Pranjić 1985: 37–41.]
- Pranjić, Krunoslav. 1965/1985. Suvremeni književni jezik – stvarnost različitih stilova. *Pogledi i iskustva u reformi školstva*, Zagreb, 1965, br. 1. [Cit. prema: Pranjić 1985: 9–26.]
- Pranjić, Krunoslav. 1985. *Jezik i književno djelo: Ogledi za lingvostilističku analizu književnih tekstova*. Treće, prošireno izdanje. Beograd: Nova prosveta.
- Pranjčević, Ivo. 2015. Predgovor. Ljetopis. Bibliografija. U: Ljudevit Jonke. 2015. *Rasprave i članci*. Stoljeća hrvatske književnosti, knj. 128. Zagreb: Matica hrvatska, 9–41.
- Samardžija, Marko. 1990. *Ljudevit Jonke*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Saussure, Ferdinand de. 1916/1922. *Cours de linguistique générale*. Publié par Charles Bally et Albert Sechehaye avec la collaboration de Albert Riedlinger. Seconde édition. Paris: Payot.
- Silić, Josip. 2006. *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*. Zagreb: Disput.
- Šoljan, Antun, Ivan Slamnig. 1955. O šatrovačkom. *Krugovi*, Zagreb, IV/1: 82–86.
- Težak, Stjepko, Stjepan Babić. 1966. *Pregled gramatike hrvatskosrpskog jezika za osnovne i druge škole*. Zagreb: Školska knjiga.
- Težak, Stjepko, Stjepan Babić. 1973. *Pregled gramatike hrvatskoga književnog jezika za osnovne i druge škole*. Šesto, prerađeno izdanje. Zagreb: Školska knjiga.
- Vuković, Petar (ur.) 2015. *Jezična kultura: Program i naslijeđe Praške škole*. Uredio, preveo i uvod napisao Petar Vuković. Zagreb: Srednja Europa.

Vladimir Anić

Govor o 40. obljetnici Katedre za suvremeni hrvatski književni jezik¹

Poštovane dame i gospodo!

Kolegice i kolege!

Obljetnica Kat. za s. h. k. j. obavezuje nas da se podsjetimo na njenog osnivača i našega učitelja prof. Ljudevita Jonkea. To činimo iz poštovanja prema njegovoj uspomeni s kojom naši studenti i mi živimo preko njegovih knjiga, studija i rasprava. Mi, koji smo bili njegovi izravni učenici – u klupama – voljeli smo prof. Jonkea kao sistematičnog predavača, strogo ali pravednog ocjenjivača i strpljivog pedagoga. Svaki od njegovih studenata – od prvog seminara, pa do rigoroza (koji smo mi još polagali) – s razlogom je osjećao da ga profesorovo oko prati i da od profesora može očekivati pomoć, pa i očinsku brigu. Mi koji smo krenuli putem znanstvenoga rada objavili smo prve tekstove uz njegove poticaje i ohrabrenja.

Prof. Jonke imponirao je generacijama svojih učenika kao nadasve sređena i stabilna, snažna ličnost. Vidjeli smo u njemu oličenje sklada duhovnog i fizičkog zdravlja, cijenili smo širinu njegovih intelektualnih i književnih interesa i sportski duh. Jedan od materijaliziranih dokaza njegove životnosti bilo je to što smo znali da je bio zaljubljenik atletike, kraljice sporta i da je kao mladi docent uredio šahovsku terminologiju u glasovitoj knjizi V. Vukovića, kao i to što smo znali da je još prije odigrao „remi sa svjetskim prvakom“ (kako se kaže u njegovim biografijama). Ne znamo tko je bio svjetski prvak,² pa je ostalo – na neki čudan simboličan način – da je Ljud. Jonke odigrao remi sa institucijom.

Zaista, taj remi kao da je obilježio, nekako nepravedno, cijelo njegovo plodno djelovanje ali i spodbijanje po hrvatskom ili srpskom jeziku. Ljud. Jonke bio je vrlo iskazivo mlađi od nas koji danas ovdje govorimo kao stariji kad su započeli poznati razgovori ili pregovori o književnom jeziku između Matice srpske i Matice hrvatske. Nismo još u mogućnosti da procijenimo s koliko je uvida Lj. Jonke ušao u taj susret dvaju naučnih mentaliteta: jednoga, kome je sam pripadao, koji je njegovao sliku o čistoti nauke, sposobne da se uvijek izjednači sa znanostima i znanstvom, zaštićena samim uspostavljanjem od moda i prolaznosti, zabluda i predrasuda; i drugog mentaliteta, koji se – u našoj struci – nije klonio romantizma u konstrukcijama koje gradi (npr. srpskohrvatskoslovenačkog jezika), izjednačuje se s ideološkim projektima, pa i pojednostavnjuje za potrebe najizravnije političke akcije.

Ne možemo danas još naći ni dovoljno činjenica koje bi projasnile s koliko je historijske svijesti onaj reprezentativan popis predstavnika preliterarizirane kulture u prepolitiziranom društvu tada podvlačio vodoravnu crtu pod popis naroda istoga jezika; i time zaključio njihov broj u duhu prve Jugoslavije, razrožno s tadašnjim i potonjim temeljnim dokumentima današnje državne zajednice.

Ako to i jesu pitanja koja čekaju odgovore, pouzdano znamo da je Ljudevit Jonke tada bio suvremeno lingvistički opremljen. Proučavanje književnih jezika na sinkronijskom planu, oslobođeno etimologiziranja i dijakronije na jednoj, a dijalektologije na drugoj strani, razvilo se kao specijalnost upravo s njim, mada to oslobađanje metode ni danas ne možemo smatrati završenim.

1 Op. prir. – Rukopis iz ostavštine Vladimira Anića, izgovoren vjerojatno prosinca 1989. ili siječnja 1990.

2 Op. prir. – Znamo, Emanuel Lasker, v. priređivačev predgovor.

Prof. Jonke bio je vrlo obaviješten učenik praške lingv. škole. Znanja o potrebi sinkronijskih proučavanja jezika, o autonomnosti književnog jezika i elastičnoj stabilnosti njemu dugujemo. Pa opet, prof. Jonke nije kidao s tradicijama našega izvrsnog proučavanja i njegovanja knjiž. jezika. Pomnivo je pratio te sljedove i upravo njima posvećivao svoje pero i problematizirao plodove rada Bogoslava Šuleka i Adolfa Vebera Tkalčevića. Zato u njegovim predavanjima i tekstovima blista jasnoća, utemeljenost i zdrava odmjerenost, bez terminološkog prozelitizma pojedinih pravaca u lingvistici.

Naglašujući autonomnost knjiž. jezika, Lj. Jonke je ponavljao da je dobar knjiž. jezik ono kako dobri pisci pišu. Ovo vrijeme hrvatskog jezika i stila ne zove se imenom nijednoga pisca-literate, nego bi, kad bi se imenovalo, ponijelo imena publicista koji danas djeluju. Utoliko nam je lakše shvatiti i objašnjavati Jonkeovu maksimu kao ukupnost slojeva knjiž. jezika u kojima se on razvija.

Stamen u teoriji, prof. Jonke nije se povodio ni u praksi za priljepčivim, ali nedomišljenim postupcima praktičara ili amatera kao što su ubacivanje izvanknjiževnih pojedinosti u knjiž. jezik u vokabularu, kvazilingvistička proizvodnja neologizama (koja kao argument ima samo mogućnost tvorbe, bez poštivanja elastične stabilnosti) ili patiniranje jezika prema uglavnom literarnoj lektiri nauštrb ukupne memorije hrvatskog jezika.

U svemu tome prof. Lj. Jonke učio nas je skromnosti. Svaki od nas čuo je prije nego što je prvi put izišao pred studente iskustvo izgovoreno njegovim prisnim i jednostavnim načinom: – Svrha je nastave da se nešto nauči, a ne da studentima pokazujemo koliko smo mi naučili!

Držeći na umu njegove riječi, a nadahnjujući se unutarnjim mirom koji je on pronosio, lakše nam je graditi na onome čime nas je zadužio i što nam je ostavio u svojim studijama, knjigama i raspravama prof. Ljudevit Jonke, naš nesebični učitelj i prijatelj.

* * *

Danas³ smo prigodnom sjednicom i izložbom radova na Fil. fak. u Zgbu obilježili 40 godina postojanja Kat. za s. hrv. knjiž. jezik. To znači da je naše Sveučilište držalo korak s razvojem lingvističkih proučavanja: tada – ili ne mnogo prije – osnivaju se u Evropi katedre za moderne jezike, dakle onakve kakvi se govore kao poseban predmet naučnog interesa i metode.

Osnivač Katedre prof. Lj. Jonke – od čije je smrti prošlo 10 godina – brinuo se za naučni i pedagoški pomladak. Zahvaljujući njegovim i novijim nastojanjima Katedra je danas plodno i djelatno radno tijelo.

Njezin nastavni rad i znanstvena proizvodnja poznati su javnosti, koja misiju Katedre prati s pozornošću kakvu zaslužuje u suvremenom društvu kultura književnog jezika. Zbog toga ne treba sumnjati da će naša kulturna i ukupna javnost znati cijiniti sposobnost Katedre kojom ona čuva autonomiju znanstvene misli i proučavanje hrv. knjiž. jezika od političke instrumentalizacije, kojoj je često bila i kojoj bi ubuduće mogla biti izložena.

---

3 Op. prir. – Poseban tekst.

Pristup

Mi još nemamo gramatike suvremenoga našega književnog jezika izrađene na modernim naučnim osnovama, a teško se danas možemo zadovoljiti i relativno dobrim gramatikama našega jezika, koje su bile zaista i vrlo dobre u vremenu, u kojem su nastale, jer je gramatička nauka od vremena njihova nastanka prilično uznapredovala, a i jezik se naš kroz to vrijeme razvijao. Osim toga te su nam gramatike manje pristupačne ne samo zbog načina prilaženja gramatičkoj građi, nego najviše zbog toga, što danas teško možemo do njih doći (Maretićeva *Gramatika i stilistika hrv. ili srp. književnog jezika*, Zgb. 1899. i 1931.), a najbolja gramatika našega jezika (Leskien: *Grammatik der serbo-kroatischen Sprache*, Heidelberg 1914.) pisana je usto i njemačkim jezikom.

Razumljivo je stoga, što smo i mi, koji slušamo predavanja iz našega jezika, orijentirani uglavnom na vlastite, a što je još gore i na tuđe rukopisne bilješke, a vrlo često i na neodgovorno napisana skripta, koja nam još više udaljuju književni naš jezik. I dobro napisana skripta još su uvijek samo „nužno zlo“ u nedostatku valjanih udžbenika, pa im stoga treba oprezno i što je moguće kritičnije prilaziti.

Ova skripta, koja sam ja kao slušač prof. Jonkea sastavio u okviru svojih mogućnosti, bit će, nadam se, „relativno dobro napisana skripta“, jer će u njima biti „relativno“ manje pogrešaka (naročito onih akcenatske prirode) nego u dosadašnjim skriptama, pa će oni, koji se budu njima služili, biti „relativno“ sigurniji u ono, što iz njih nauče.

D. A.

1. Uvod

1.1. O nastanku jezika

O porijeklu jezika i njihovu razvoju vrlo se malo znalo do početka XIX. st. Učeni su se filozofi još i u XVIII. st. prepirali o tome, koji je jezik iskonski. Osobito je bila razvijena *hebrejska teorija* o porijeklu jezika, koja je tvrdila, da je najstariji jezik židovski i da su se od njega razvili svi ostali jezici (Kula babilonska).

Na pitanje, kako su nastali jezici i da li je jezik gotov dat čovjeku ili je on nastao u toku čovječjeg razvoja, nauka je dala odgovor tek u drugoj pol. XIX. st., i to u okviru materijalističkog tumačenja povijesti i ljudskoga razvoja. Tim se pitanjem pozabavio i Engels, koji je – sumiravši dotadašnje znanje o jezicima i dovedavši ga u vezu s historijskim materijalizmom – utvrdio, da čovjek u svom prvom stadiju razvitka nije poznao jezika, nije govorio artikuliranim jezikom, kakvim govori već oko trista tisuća godina. Po tom naučavanju, koje su prihvatili najistaknutiji lingvisti, jezik je nastao razvojem čovjeka, i to u onom momentu, kad je čovjek počeo da radi i savlađuje prirodu. Pri radu su mu ruke većinom bile zauzete, pa je gestovno sporazumijevanje samim tim bilo onemogućeno, i – čovjek je tada „progovorio“ neartikuliranim glasovima, koji su se sve više usavršavali. Što je čovjek više radio i naprezao svoje fizičke snage, to se više bogatio njegov izražaj, koji je konačno dao ono, što danas nazivamo jezikom. Nije dakle jezik „dar s neba“, nego tekovina čovječanstva; i nije u početku bio jedan jezik, nego mnogo manjih i raznolikih jezika, koji su se zbližavanjem ljudskog roda sve više međusobno prožimali, dok nije došlo do takva stanja, koje poznajemo iz historije.

1.2. Usavršavanje proučavanja jezika

Prvi lingvisti. Najstariji podaci za poredbeno-historijsko proučavanje jezika – koje nam omogućuje da kažemo, zašto je u jezika upravo nešto tako, kako jeste, a ne drugačije – potječu iz staroindijske kulture, pa se već u VI. st. pr. n. e. ističe Pāṇini, koji je proučavao indijski jezik i došao do vrlo značajnih zaključaka (prijevoji!).

Proučavanje jezika bilo je vrlo realno i kod starih Grka i Rimljana (još i danas osjećamo, kako je naša gramatička terminologija zasnovana na grčkoj i latinskoj).

U srednjem se vijeku osobito poklanjala pažnja proučavanju latinskoga jezika, ali to proučavanje nije u biti pošlo dalje od onoga, do kojega su došli Grci i Rimljani, osim što se proširilo na poznavanje više jezika; međutim, način proučavanja tih jezika bio je opisan (proučavalo se, koliko neki jezik ima, na pr., padeža, oblika i t. d.).

Na osnovama Boppa i Grimma. Proučavanje jezika u širinu u XVIII. se st. znatno povećalo zbog upoznavanja novih kontinenata i osnivanja kolonija. Evropljani su u ovome stoljeću na opisan način upoznali svu silu azijskih, američkih i afričkih jezika, pa su se počele naveliko pisati i gramatike ovih jezika. U Indiji su Englezi upoznali pored ostaloga i sanskrit, pa se taj stari jezik predavao i na sveučilištu u Parizu, gdje ga je upoznao i Nijemac Franjo Bopp. On se, međutim, nije zadovoljio poznavanjem osobina toga jezika, nego je uočio, da je taj daleki indijski jezik srodan nekim evropskim jezicima, i to ne samo po jezičnom blagu, nego i po samoj strukturi i svome unutrašnjem sastavu.

Bopp je tako počeo proučavati i uspoređivati strukturu staroindijskog, grčkog, latinskog, perzijskog jezika i germanskih jezika i došao do zaključka, da je struktura tih jezika istovjetna, da su to vrlo srodni jezici, premda Nijemac ne može razumjeti Indijca. Svi ti jezici imaju deklinaciju i konjugaciju; riječi tvore od korijena, u kojima je osnovno značenje riječi, i nastavaka, koji potanje označuju osnovno značenje sadržano u korijenu. Takva se jezična struktura zove fleksibilnom, a jezici, koji su izgrađeni u toj strukturi, *fleksibilnim jezicima*.

Bilješka. Osim fleksibilnih jezika postoje na svijetu još dvije skupine jezika: 1. *sintetički ili korijenski jezici*, u kojima se jezično blago sastoji samo iz korijena, koji po položaju u rečenici ili akcentu mijenjaju i svoju funkciju, pa mogu biti imenice, pridjevi, glagoli... (u te jezike spada i kineski i japanski), 2. *jezici s aglutinacijom ili pridjevcima*, u kojima se na korijen priljepljuje nastavak (korijen i nastavak nisu čvrsto povezani; takvi su mongolski jezici, u koje spadaju i ugro-finski).

Prvo djelo, koje je napisao o svojim zapažanjima, nazvao je Bopp *O sistemu konjugacija sanskrtskog jezika u poređenju sa sistemima grčkog, latinskog, perzijskog i germanskih jezika*, u kojem na temelju konjugacija ovih jezika pokazuje njihovu srodnost. Djelo je izišlo 1816., pa se ta godina uzimlje za novu godinu indoe. lingvistike, koja jezike proučava s obzirom na njihovu strukturu *uporednom metodom*.

Lingvist Jakob Grimm naglasio je važnost i *historijskog* proučavanja jezika pokazavši na primjerima, da nije dosta proučavati jezik u nekom njegovu stadiju, da bi se ušlo dublje u poznavanje zakona toga jezika, nego da je jezik potrebno promatrati u njegovu razvoju, jer se u razvojnem putu mogu zapažati zakonitosti raznih jezika.

Time je stvorena *poredbeno-historijska metoda*, s pomoću koje se u proučavanju jezika dolazi do potpunijih i realnijih zaključaka nego opisnom metodom. (Našem je jeziku strukturalno bliži na pr. španjolski, a leksički mađarski ili turski, s kojim je jezicima naš jezik silom prilika imao većeg dodira.)

Metodu Boppa i Grimma brzo su prihvatili ostali lingvisti, jer je ona otkrivala dotad nepoznate faktore u razvoju jezika, pa se više o jeziku nije nagađalo, jer je lingvistika postala egzaktna nauka, u kojoj posljedice slijede iz uzroka.

(Bez pomoći poredbeno-historijske metode ne bismo mogli u našem jeziku objasniti na pr. palatalizaciju, prema kojoj suglasnici *k, g, ch* ispred *e* prelaze u *č, ž, š*, a ispred *i* u *c, z, s* (*junak – junače!*, *duch – duše!*), jer se ona naizgled ne provodi u ak. pl. recimo imenice *junak (junake)*. Zašto je to tako, bit će nam potpuno jasno, ako zađemo u stare spomenike, u kojima ak. pl. ove imenice glasi *junaky*, gdje se *k* nije nalazilo ispred *e*, nego ispred *y* (u nekim dij. i danas *junaki*). Kasnije je, međutim, u razvitku našega jezika, ak. pl. tvrdih osnova potpao pod utjecaj ak. pl. mekih osnova (*junake : orače*), pa je tek naknadno stvoren oblik *junake* u ak. pl., kad zakon o palatalizaciji nije više djelovao (iza X. st.))

1.3. Od praie. do hrvatskog ili srpskog jezika

Induktivnom metodom. Poredbenim proučavanjem indijskih i evropskih jezika došlo se i do daleko-sežnijih zaključaka o historiji jezika. Naime, u naučavanju se indoeuropeista (Bopp, Grimm, kasnije Schleicher, pa Miklošič, na kojega su se nadovezali Jagić, Maretić) postavlja pitanje: odakle srodnost indoe. jezika? Proučavanjem historika i indoeuropeista došlo se do zaključka, da ta srodnost potječe iz vremena, kad su indoe. narodi živjeli u bližoj ekonomskoj, geografskoj i društvenoj zajednici – u pradomovini. Ta je pradomovina mogla postojati negdje na području istočne Ukrajine i Kavkaza, a nastanjena je bila malobrojnim narodima, koji su se bavili lovom, stočarstvom i ratarstvom, a oko

5000. god. pr. n. e. ti su se narodi razili na razne strane iz ekonomskih razloga. U toj indoe. zajednici govorilo se jednim indoe. jezikom, koji je bio razgranat u osam dijalekata, iz kojih su se razvile nove jezične skupine: 1. indoiranska (u koju spada i sanskrt), 2. armenska, 3. starogrčka, 4. albanska, 5. italska, 6. baltičko-slavenska, 7. germanska, 8. keltska.

Sam indoe. prajezik nije nam poznat, jer nije nigdje zapisan, ali uspoređivanjem pojedinih indoe. jezika indoe. lingvisti mogli su ga umjetno rekonstruirati (u tome rekonstruiranju osobito se istakao A. Schleicher); na pr. za pojam „majka“ imamo u lat. *mater*, grč. *meter*, staroir. *mathir*, staronjem. *muoter* (njem. *Mutter*), staroind. *mata*, prasl. *mati*, arm. *mair*, što daje u indoe. **mātē(r)*.⁴

U *baltičko-slavensku* zajednicu naroda, koja je obuhvaćala prostor od Urala do Labe i Baltičkog mora, spadali su pored Slavena i Litavci, Lotiši i Prusi. Trajala je ova zajednica sve do 1000. g. pr. n. e.; a od toga doba pa do 250. g. n. e. Slaveni žive u *slavenskoj* zajednici i govore t. zv. *praslavenskim* jezikom (koji također nije zapisan, već rekonstruiran). A kad su se Slaveni razmnožili i razili, stvaraju se tri velike skupine slavenskih jezika:

1. istočno-slavenski (u koje ubrajamo – ruski, ukrajinski i bjeloruski),
2. zapadno-slavenski (kojima pripadaju – poljski, češki, slovački, lužičko-srpski, izumrli polapsko-slavenski i neznatni kašupski jezik) i
3. južno-slavenski jezici (u koje spada – slovenski, hrvatsko-srpski, makedonski i bugarski).

Različitim putovima. Prvi zapisani slavenski jezik predstavlja jedno makedonsko narječje, na koje su Ćiril i Metod preveli s grčkoga jezika crkvene knjige potrebne za liturgiju, s kojima su 863. krenuli u Moravsku državu na poziv kneza Rastislava. Taj se jezik (za koji je Ćiril zasnovao i posebno pismo – glagoljicu) u nauci zove *staroslavenskim* ili *starocrkvenoslavenskim*.

Stsl. jezik, koji je u IX. i X. st. bio zajednički književni jezik svih Slavena, dokaz je, kako u to doba nije bilo velikih razlika između slavenskih jezika. To nam dokazuju i uspoređivanja spomenika na narodnim jezicima toga doba sa spomenicima na stsl. Međutim, što su vjekovi brže odmicali, to nastaju sve veće razlike između stsl. i narodnih slavenskih jezika. U XI. st. govori se već o *redakcijama* stsl. jezika (čak i u X. st. u starim crkvenim rukopisima pojavljuje se utjecaj narodnih jezika); u Kijevskim se listićima, tako, pojavljuju osobine češkog, a u najstarijem spomeniku našega jezika, u Baščanskoj ploči (oko 1100.), dolazi do miješanja narodnog i stsl. jezika.

Premda su, dakle, slavenski jezici po svojim morfološkim i glasovnim osobinama srodni, ipak već i u to doba opažamo razlike između triju velikih skupina slavenskih jezika, pa i pojedinih jezika posebno. U nekoliko osnovnih glasovnih elemenata slavenski se jezici sve više udaljuju jedni od drugih; postepeno to dovodi i do različitosti u konjugaciji, deklinaciji i sintaktičkim osobinama.

Zahvaljujući upravo komparativno-historijskoj metodi, omogućeno nam je, da rekonstruiranjem dođemo do prasl. jezika (pritom je, dakako, najvažniji stsl., koji je zapisan relativno dosta rano pa mu je po vremenu najbliži), a taj prasl. danas je polazna osnova u praćenju razvojnih putova pojedinih slavenskih jezika.

Tako se za slavenski prajezik pretpostavlja *t', d' (*svět'a, *med'a)*; u istočno-slavenskim jezicima ti su glasovi dali *č, ž* (rus. *sveča, meža*), u češkom – *c, z* (*svíce, meze*), u bugarskom i makedonskom – *št, žd* (*svešta, mežda*), u slovenskom – *č, j* (*sveča, meja*), a u našem – *ć, đ* (*svijeća, međa*). Kada pogledamo

⁴ Op. priir. – I. Brabec, M. Hraste i S. Živković u svojoj *Gramatici* daju ove primjere: st. ind. *mātā(r-)*, grč. *mātēr (mētēr)*, lat. *māter*, germ. *mother (Mutter)*, lit. *mōte*, stsl. *mati*, h.-s. *mater* (u akuz.), i.-e. *māter (1952: 243).

ove razvojne skupine, vidimo, kako od zajedničkog elementa u toku vjekova nastaju različiti glasovni refleksi. Kako se razvija kultura, ekonomija, politika..., razvijaju se i drugačije riječi u pojedinim jezicima, a jezici se sve više udaljuju jedan od drugoga.

Specifičnosti našega jezika. Naš jezik se razlikuje od drugih slavenskih jezika u raznim elementima. Najbitnije se razlike očituju u *fonetici* u ovome:

1. prasl. glasovi *t', d' → ć, đ*. Ova se razlika razvila u XII. st.
2. u našem književnom jeziku prasl. glasovi *ѣ, њ* – koji još žive u nekim našim krajevima – najprije su se izjednačili (pa se jednako izgovarao *ѣ* i *њ* u riječima *сѣнь* i *дѣнь*), a onda se pretvorili u glas *a* ili se na kraju riječi izgubili. Ova pojava datira od početka XIV. st.
3. *ј → u*. Sve do XIV. st. govorilo se u našem jeziku *mlčati* i *vlkѣ*, a onda se *ј* zamjenjivalo sa *ou* (*vouk*), dok konačno nije došlo do refleksa *u* (*mučati, vuk*).
4. *l → o*. Potkraj XIV. st. počelo se *l* na kraju riječi ili sloga zamjenjivati sa *o* (*dal → dao, žetelca → žeteoca*). Neki su naši dijalekti ovo *l* sačuvali.
5. *čr → cr* (*črevo → crijevo, črn → crn*).
6. akcenti *˘, ˆ* u štokavskim govorima ne mogu stajati u sredini ili na kraju riječi (premda je sve do XV. st. bilo *nogã, ženã, dūšã, junãci*, gen. *nogê, ženê, dūšê*), već se prebacuju na prethodni slog: ako je taj slog kratak, onda se *˘* i *ˆ* reflektiraju u *˘*, samo što duljina prije naglašenog vokala ostaje (*nòga, žèna*, gen. *nògê, žènê*);⁵ ako je taj slog dug, onda se reflektira u *ˆ*, samo što duljina na posljednjem slogu ostaje i u ovom slučaju (*dúša, junáci*, gen. *dúšê*). Preglednije:

nom.	<i>nogã → nòga</i>	<i>dūšã → dúša</i>
gen.	<i>nogê → nògê</i>	<i>dūšê → dúšê</i>

U *morfologiji* najvažnije su specifičnosti našega jezika:

1. današnji je naš gen. pl. ustvari *hrvatsko-srpska novotvorina*, jer je razvitak gen. pl. na našem jezičnom području tekao najprije ovako:

(<i>vlkѣ</i> ;))	gen. pl.	<i>vlkѣ → vuk</i>
(<i>oračѣ</i> ;))	gen. pl.	<i>oračѣ → orač</i>
(<i>selo</i> ;))	gen. pl.	<i>selѣ → sel</i>
(<i>žena</i> ;))	gen. pl.	<i>ženѣ → žen</i>

Na taj su se način u imenica muš. roda izjednačili oblici za gen. pl. i nom. sg., pa se gen. pl. počelo dodavati – *ã*, a onda se i osnovni vokal produljio (*oráčã*); kasnije se to *ã* počelo dodavati i u gen. pl. imenica sred. i žen. roda (*sêlã, ženã*).

2. izjednačivanje dativa, lokativa i instrumental plurala. Do XV. st. bilo je:

⁵ Op. prir. – Sintagmu „prije naglašenog vokala“ valja shvatiti u značenju „prethodno naglašenog“, „koji je prije bio naglašen“, ne u značenju „ispred naglašenog vokala“ (jer je dužina iza njega).

dat.	<i>vlkomъ, oračemъ, ženamъ, selomъ</i>
lok.	<i>vlcěchъ, oračichъ, ženachъ, selěchъ</i>
instr.	<i>vlky, orači, ženami, sely</i>

Od XV. st. izjednačuju se sva tri padeža po obliku, pa muš. i sred. rod dobiva nastavak *-ima*, a žen. *-ama*.

3. nastavak *-ōm* u instr. sg. žen. roda na *-a* (*žēnōm*). Do toga je došlo ovako: *ženojq* → *ženoju* → *ženou* → *ženov* (u Ispravi Kulina bana), a onda pod utjecajem instr. sg. muš. i sred. roda – *ženom*. Ova pojava datira od XIII. st.

4. u instr. sg. žen. roda na konsonant uz stare oblike (*košću, stvarju*) javljaju se i novotvorine (*kosti, stvari*) analogijom prema ostalim padežima.

5. nastavak *-smo* u 1. pl. aorista (*ispletosmo*), koji je zamijenio stariji nastavak *-hom* (*pletohom*) analogijom prema 2. pl. aorista (*ispletoste*).

6. nastavak *-smo* u 1. pl. imperfekta (*pletijasmō*), koji je zamijenio nastavak *-hom* (*pletējahom*) analogijom prema 2. pl. imperfekta (*pletijaste*).

7. u participu se u našem jeziku susreću dva nastavka: *-n* i *-t* (*dan : dat*).

Sve su ovo osobine našega jezika (u području fonetike i morfologije) za razliku od drugih slavenskih jezika, u kojima je razvitak iz prasl. tekao drugačije.

Na čemu se temelji naš jezik. Naš se hrvatski ili srpski književni jezik prilično podudara s jezikom, kojim govori najveći dio naših naroda u Hrvatskoj, Srbiji, Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini. (Osim toga ovim se jezikom govori i u nekim krajevima izvan granica Jugoslavije: u pograničnim zonama Austrije, Mađarske, Rumunjske, u Gradišću ili Burgenlandu, u kolonijama naših izbjeglica u Čehoslovačkoj i Italiji, Americi, Novom Zelandu i t. d., ali su svi ti govori odsječeni od svog narodnog jezičnog debla.) Narodni jezik ipak nije u svim krajevima ovoga teritorija jedinstven, nego se dijeli u tri centralna dijalekta (čakavski, kajkavski i štokavski), od kojih je štokavski najrašireniji.

(Maretić je bio podijelio područje našega jezika na četiri narječja: štokavsko, kajkavsko, čakavsko i – torlačko narječje, u koje je stavljao govore jugoistočne Srbije, koji nisu čisto srpski ni bugarski. Ovo torlačko narječje Rešetar je u svojoj knjizi *Der štokavische Dialekt*, koja je štampana u Beču 1907., nazvao starosrpskim – *altserbische*, ali bi se po tome moglo misliti, da su tim jezikom govorili stari Srbi. Neki ovo narječje zovu svrljiškim prema mjestu Svrljigu. A. Belić nazvao je ove govore srednjoštokavskim za razliku od staroštokavskih, u koji mu spada makedonski („Štokavski dijalekt“ u Stanojevićevoj enciklopediji!),⁶ ali se u novije vrijeme govori na području Niša i Morave zovu najstarijim štokavskim govorima, kosovsko-resavski – srednjoštokavskim, a ostali – novoštokavskim govorima.)

Čakavskim se narječjem govori u najzapadnijim krajevima našega jezika: po Istri, Hrv. Primorju i na svim našim otocima osim na Mljetu. Dopire na sjever sve do Karlovca, gdje se miješaju sva tri dijalekta.

U starije doba čakavsko je narječje bilo znatno proširenije (do XIV. st. govorilo se ovim narječjem od Jadranskog mora do Kupe, a mjestimično i u Posavini, zatim sve do Cetine i u zapadnom dijelu Bosne), ali se s prodorima Turaka tokom stoljeća sve više sužavalo.

6 Op. prir. – „Stanojevićeva enciklopedija“ punim naslovom: Stanoje Stanojević (ur.), *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*, knj. I–IV, Zagreb, Bibliografski zavod, 1926–1929.

Ovim je čakavskim dijalektom bila pisana i starija hrvatska književnost (spomenici, isprave, zakonici, umjetnička djela), a važno je danas i zbog toga, što u sebi čuva veliku starinu, pa nam služi kao važan materijal za poređivanje.

Ovo se narječje dijeli opet na tri govora:

a) *ekavski govori*, koji su rasprostranjeni u istočnom dijelu Istre, Hrv. Primorja i na Kvarnerskim otocima (oni su najstariji tip čakavskoga dijalekta),

b) *ikavski govori*, kojima se govori po Dalmaciji i otocima osim na otoku Lastovu,

c) *govor otoka Lastova*, u kome na mjestu *ě* dolazi uvijek *je* (*djete, mljeko, svjedok*).

Kajkavskim se narječjem govori u sjeverozapadnoj Hrvatskoj; a prodrlo je ovo narječje sve do Kastva, odakle ide pojasom između čakavskog narječja i slovenskoga jezika kroz Gorski Kotar, uz Kupu, do Mure i Drave, na istok dopire do Virovitice, zaobilazi Bjelovar i spušta se do Jasenovca na Savi; odatle ide granica Savom do Siska i Kupom do Karlovca.

I kajkavskim se nekad govorilo na širem području, ali je prodorom Turaka iz Slavonije potisnuto.

U XVI, XVII, XVIII, pa i u XIX. st. i na ovom je narječju stvarana bogata literatura sve do 1836., kad je Gajeva reforma proglasila u Hrvatskoj štokavski dijalekt za književni jezik; a odlikuje se i ono velikom starinom, pa dobro dolazi pri historijskom proučavanju našega jezika.

I kajkavsko se narječje dijeli u razne govore (Ivšić: „Jezik Hrvata kajkavaca“, *Ljet. JA* 48).⁷

Bilješka. Neki su učenjaci u XIX. st. pribrajali kajkavsko narječje sasvim neopravdano slovenskom jeziku. Danas, međutim, nema nikakve sumnje u to, da kajkavsko narječje pripada hrvatsko-srpskom jezičnom području, kako su to definitivno utvrdili i u novije vrijeme prof. ljubljanskog sveučilišta Fr. Ramovš („Slovenački jezik“ u Stanojevićevoj enc.) i prof. beogradskog sveučilišta A. Belić („Kajkavski dijalekt“ u Stanojevićevoj enc.).

Štokavsko je narječje temelj našega jezika. Njime se govori na cijelom ostalom području hrv. ili srp. jezika: od Kupe, Jasenovca, Bjelovara i Virovitice prema istoku, jugu i sjeveru sve do granica bugarskog i makedonskog jezika.

Štokavsko narječje dijeli se na *najstarije štokavske govore* („torlački“), *srednjoštokavske* (kosovsko-resavski) i *novoštokavske govore*, od kojih su posljednji mjerodavni za naš književni jezik (hercegovački za ijekavštinu, šumadijsko-vojvođanski za ekavštinu i dalmatinsko-ikavski govori štokavskoga dijalekta za ikavštinu).

Prema refleksu glasa *ě* štokavsko se narječje dijeli u tri govora: južni – ijekavski, istočni – ekavski, zapadni – ikavski.

Ijekavski se ili južni govor nazivlje još i središnjim ili centralnim govorom, jer se prostire između ikavskog i ekavskoga: po Bosni i Hercegovini, po jugozapadnoj Srbiji i Crnoj Gori. Granicu mu na zapadu čine otprilike rijeke Bosna i Neretva, na sjeveru – Sava, na jugu – Jadransko more, a na istoku – donji tok Drine, a onda granica ide zapadnom Srbijom obuhvaćajući Loznicu, Užice, Čačak, Kraljevo, Novi Pazar, Peć. Zapadno od ove granice (u zapadnoj Bosni, Lici, Dalmaciji) i sjeverno od Save pravoslavci govore ijekavski, a katolici i muslimani ikavski.

⁷ Op. prir. – Riječ je o *Ljetopisu JAZU*, knj. 48, za godinu 1934/35, Zagreb, 1936.

Ijekavski govor dijeli se dalje u 1. *zetske govore* sa starijom akcentuacijom i oblicima i 2. *hercegovačke govore*, koji su osnova našem književnom jeziku.

Ekavski ili istočni govor graniči na zapadu s ijekavskim (granica prolazi otprilike crtom Peć – Novi Pazar – Kraljevo – Čačak – Užice – Loznica – Drina – kroz Srijem do Iloka – prema sjeveru do mađarske granice ostavljajući Sombor i Suboticu ikavskom govoru). Osim toga ekavski se govori i u Podravini (od Virovitice do utoka Drave u Dunav) i u deset sela zapadno od Vinkovaca (to su kajkavci ekavci, koji su poprimili štokavsko narječje).

Ekavski se govori dijele u 1. *šumadijsko-vojvođanske* s novijom akcentuacijom i oblicima (osnova su književnom ekavskom govoru), 2. *kosovsko-resavske* sa starijom akcentuacijom i oblicima i 3. *u Ponišavlju i Pomoravlju* govori se prijelaznim govorima štokavskoga tipa s mnogo elemenata iz bugarskoga jezika (Maretiću je to „torlački“).

Ikavski ili zapadni govor prostire se zapadno od Bosne i Neretve, a govore njime muslimani i katolici; isto tako govore ikavskim katolici u Slavoniji; ikavskim se, dalje, govori u Dalmaciji i Istri, gdje ikavski govor graniči s čakavskim i kajkavskim dijalektom.

Ikavski se govori dijele po akcenatskim osobinama i oblicima u tri skupine: 1. *stariji* ili *posavski ikavski govori* sa starijom akcentuacijom i oblicima (Ivšić: „Današnji posavski govor“),⁸ 2. *mlađi* ili *zapadni* i 3. *najmlađi* ili *zapadno-dalmatinski govori*, kojima se govori i u Lici i Krbavi.

Najveća srodnost ovih glavnih govora ijekavskoga, ekavskoga i ikavskoga tipa sadržana je zapravo u njihovim najmlađim tipovima, pa su – osim po izgovoru glasa *ě* – najrodniji međusobno hercegovački, šumadijsko-vojvođanski i zapadno-dalmatinski govori. Oni su dali osnovu našem književnom jeziku. Međutim, ne može se književni jezik poistovjetiti s tim narodnim govorima, jer čisti narodni jezik ne bi mogao zadovoljiti potrebe kulturnog, ekonomskog, političkog i privrednog razvitka naših naroda. Književni je jezik tvorevina višega tipa; u leksičkom pogledu on se zato osvrće i na ostale naše štokavske govore, a po potrebi i na čakavski i kajkavski dijalekat. Za različite književne, naučne i kulturne potrebe naš je književni jezik (kao uostalom i svaki drugi jezik), kad mu nije bilo omogućeno da crpe iz narodnih vrela, morao da pozajmljuje i iz bogatstava kulturnih jezika indoe. kruga; u njemu su zato vidljivi tragovi latinskog, njemačkog i francuskog utjecaja, a bogatio se i iz rječničkog blaga stosl., koji je u našim krajevima bio najstariji književni jezik, kao i iz leksičkog blaga drugih slavenskih jezika. Treba, dalje, imati u vidu, da su naši narodni govori bili kroz vjekove podložni i utjecajima turskoga, talijanskoga, njemačkoga i mađarskoga jezika. Jezikoslovcima preostaje važan zadatak, da sve te utjecaje svedu na pravu mjeru, da naš književni jezik ne bi bio konglomerat raznih utjecaja, koji bi samo mogli štetiti njegovu duhu. Tu veliko značenje imaju i književnici, dobri poznavaoци našeg jezika, koji će iz tih izvora i raznih utjecaja odabrati ono, što je za naš jezik karakteristično, pravilno i lijepo.

1.4. Za jedinstveni naš književni jezik

Naš je jezik relativno mlad jezik. Hrvatska je književnost u svom starijem razdoblju pisana i čakavskim, i kajkavskim, i štokavskim narječjem, i ikavskog, i ijekavskog govora, ali već i u tom starijem razdoblju književnosti, koja kao umjetnička počinje u XVI. st., pojavljuju se ljudi, koji smatraju, da bi trebalo ujediniti hrvatski književni jezik uzimljući jedno narječje za književno.

⁸ Op. prir. – Stjepan Ivšić, Današnji posavski govor, Rad JAZU, Zagreb, 1913, knj. 196, str. 124–254; knj. 197, str. 9–138.

Osobito je u tom pogledu važan Bartol Kašić, koji u početku XVII. st. uviđa, da bi za književni naš jezik trebalo proglasiti štokavsko narječje, koje je on kao čakavac upoznao putujući po Bosni, Hercegovini i Srbiji. P. R. Vitezović nastojao je u drugoj pol. XVII. st. i u početku XVIII. st. oko stvaranja zajedničkoga književnog jezika za sve Hrvate na temelju stapanja pojedinih dijalekata. No tek je Lj. Gaj 1836. donio za razvitak hrvatskoga književnog jezika upravo epohalnu odluku: da treba napustiti čakavsko i kajkavsko narječje, a preuzeti štokavsko ne samo kao najraširenije, nego i kao najrazvijenije, jer je na štokavskom narječju napisana dubrovačka književnost. Ovu su odluku ilirci primili s oduševljenjem, pa je 1836. god. važna prekretnica u historiji hrvatskoga književnoga jezika.

U prvi je mah ovaj jezik bio pun starijih oblika i raznih utjecaja, ali se sve više usavršavao, naročito nastojanjem i radom jezikoslovaca Maretića i Broza i naših književnika, dobrih poznavalaca štokavskoga dijalekta. Krajem XIX. i u početku XX. st. naš je književni jezik doživio veliko čišćenje od stranih i dijalekatskih utjecaja pa je u XX. st. ušao već kao formiran književni jezik crpeći s izvora hercegovačkih govora i svodeći strane utjecaje na pravu mjeru (up. Maretićev *Jezični savjetnik*, Zgb. 1924.).

Ni kod Srba nije književni jezik velike starine. Sve do početka XIX. st. srpski je književni jezik bio pod utjecajem stosl., pa se formirao poseban književni jezik pod imenom „slavenosrpski“, u kojem je bilo i ruskih utjecaja.

Protiv toga umjetnoga jezika digao se narodni čovjek V. St. Karadžić, koji svojom *Pismenicom* (1814), *Srpskim rječnikom* (1818) i svojim književnim i prevodilačkim radom i prikupljanjem narodnih umotvorina unosi u srpsku književnost narodni jezik – štokavski dijalekt ijekavskoga tipa. Njegova je borba bila teška, jer su crkveni i školovani krugovi branili „slavenosrpski“. Pobjedničkom se godinom smatra 1847., kad je Vuk preveo *Novi Zavjet*, B. Radičević izdao svoje *Pjesme*, a Đ. Daničić istupio s polemičkim djelom *Rat za srpski jezik i pravopis* u obranu narodnog jezika (te godine izišao je i *Gorski vijenac*). Time je praktična pobjeda izvojevana, ali je Vukova reforma prihvaćena tek 1868., dakle poslije Vukove smrti.

Vuk je bio čovjek s vrlo razvijenim smislom za jezična pitanja i za razlikovanje, što treba iz narodnih govora unijeti u književni jezik, a što ne. Kad bi se unosilo sve, što živi u području narodnoga jezika u književni jezik, takav jezik ne bi bio dovoljno skladan i pravilan. Zato je Vuk – koji je u pravopisu postavio načelo „Piši, kako govoriš“ – za književni jezik istupio s načelom „U književni jezik ide ono, što je pravilnije i običnije“ (kasnije je vodio računa i o ljepšem). Pa iako se u hercegovačkim govorima kaže *kupovō*, *čitō* (kontrakcija), Vuk je ipak uočio, da su pravilniji oblici *kupovao* i *čitao*, i njih je unio u književni jezik; isto se tako čuje u hercegovačkim govorima *čuvajuć*, *čuvat*, ali Vuk u književnom jeziku traži samo oblike *čuvajući*, *čuvati*; često se u štokavskim govorima ne čuje *h* (*uvo*, *kruv*), ali mu je Vuk odredio etimologijsko mjesto (doduše tek 1836.). I tako dalje.

1.5. Pisma našega jezika

U najstarije doba naši su se narodi služili u pisanju glagoljicom i ćirilicom; pritom se glagoljica pretežno upotrebljavala u zapadnim, a ćirilica u srednjim i istočnim našim krajevima. Glagoljica je pomalo ustupala mjesto praktičnijoj ćirilici (naročito u XIV. st.) i latinici, tako da je već u XV. st. glagoljica vrlo malo u svjetovnoj upotrebi. Ali nedostatak se latinice sastojao u tome, što ona nije imala znakova za neke naše glasove, osobito palatalne, pa su se onda palatali označivali različitim kombinacijama slova. Ubrzo dolazi i do pokušaja nekih naših ljudi, da se latinica prilagodi našim glasovima, pa treba spomenuti Šimu Budinića i kasnije P. R. Vitezovića, koji su nastojali za posebne glasove našega jezika stvoriti i posebna slova. Svi su ti pokušaji ostali samo pokušaji, dok nije Lj. Gaj istupio 1830. sa

svojom knjižicom *Kratka osnova hrvatsko-slavenskog pravopisanja*, u kojoj je predlagao, po uzoru na češki pravopis, dijakritičke znakove: č, ć, ž, š, ě, ě, ŋ, đ.⁹ Ta je zamisao kasnije doživjela reformu, u kojoj je učestvovao ilirski krug (naročito V. Babukić i A. Mažuranić), pa su zadržani znakovi: č, ć, ž, š, ě (1892. ě se pretvorilo u (i)je) i stvoreni: lj, nj, dž, dj, jer je i prema Karadžićevu prigovoru bilo previše dijakritičkih znakova.

Premda je taj novi pravopis postao praktičniji, ipak je imao nedostataka: jednako su se naime pisali i neki različiti glasovi u riječima: *bilje* (← *bilje*) : *polje*, *konjunktiv* : *konj*, *nadživjeti* : *džamija*, *djevojka* : *gradjanin*, pa je Daničić za naučnu upotrebu predložio slova: l, n, g, đ. Od te Daničićeve reforme u praktičnu je upotrebu uvedeno samo đ, a Akademijina izdanja prihvatila su i ostale znakove.

Kad se pojavio Karadžić, u srpskoj je književnosti još uvijek važio pravopis iz IX. st. sa slovima ѣ, њ, ю, ѿ, ѣ..., premda je Savo Mrkalj 1810. pokušao provesti reformu sa svojom knjigom *Salo debeloga jera*. Karadžić je istupio s mišljenjem, da svakom glasu treba da odgovara posebno slovo, pa je iz latini-
nice uzeo j (zbog toga je bio naročito napadan od crkvenih krugova), stvorio je dalje ħ, ħ (savjetujući se s Mušickim), kombinacijom л + ѣ i н + ѣ slova ѣ, ѣ, a iz rumunjskih ćirilskih rukopisa preuzeo ѣ; zadržao je samo ѣ za oznaku vokalnoga r (*grѣoce*, *zazrѣati*).

Bilješka. Daničić je umjesto ѣ počeo pisati ѣ; kasnije se vokalno r označivalo sa ř (*grѣoce*), ali po najnovijem pravopisu nikakvi posebni znakovi za vokalno r nisu potrebni.

Karadžić je tako stvorio uzornu azbuku, pa se u ćirilici bez nepravilnosti lako piše i razlikuje *bilje* : *polje*, *konjunktiv* : *konj*, *nadživjeti* : *džamija*. (*Opaska*. I ove kritične primjere mi moramo napisati latinicom.)

Taj Vukov princip ostvaren je tek 1868., premda je borba za novi pravopis započela 1818. izdanjem *Rječnika*.

Tako je došlo do hrvatskog tipa latinice (Gajevu su reformu prihvatili i Slovenci) i do srpskog tipa ćirilice.

9 Op. prir. – Nadslovni znak koji je Ljudevit Gaj predložio 1830. bio je zapravo tilda (~), ne kvačica (ˇ), a slova <ć> i <ě> 1830. uopće nije predlagao.

2. Fonetika

1. Fiziologija glasova

Nauka, koja istražuje i pokazuje, kako se *govornim organima* ili *govorilima* tvore ili artikuliraju glasovi u jezicima, zove se *fiziologija glasova*. Ona može biti *poredbena*, ako proučava način izgovora glasova u više jezika, ili *historijska*, ako proučava, kako su se pojedini glasovi izgovarali u nekom određenom historijskom razdoblju jednoga jezika, a može isto tako biti i *poredbeno-historijska*. (Olaf Broch u svojoj se knjizi *Slavische Phonetik* bavi, na pr., proučavanjem fiziologije glasova svih slavenskih jezika i pokazuje odnos tvorbe svakog pojedinog glasa u raznim slavenskim jezicima.)¹⁰

Tvorba pojedinih glasova danas se proučava ne samo promatranjem ili osluškivanjem onoga, koji govori, nego se u pomoć dovode i fizikalni aparati, koji su tako udešeni, da vrlo fino umiju prenositi sve elemente glasa, tako da se on može mjeriti i fizikalnim mjerama, a ne samo okom i uhom. Takva se onda nauka zove *eksperimentalnom fonetikom*. Njome se prvi bavio Francuz Rousselot na prijelomu XIX. i XX. st. u Parizu. Takav je način ispitivanja fiziologije glasova prihvatio i Čeh Chlumský, a njegov učenik Branko Miletić bio je između dvaju ratova nosilac katedre za eksperimentalnu fonetiku u Beogradu. Svoja je zapažanja opisao u knjizi *Izgovor srpskohrvatskih glasova*, koja je izišla u izdanju SKA u Beogradu 1933.¹¹ (Skrraćeno izdanje te knjige za potrebe srednje škole priredio je autor 1952. pod naslovom *Osnovi fonetike srpskog jezika*.) Prije Miletića fiziologijom su se glasova bavili i Stojan Novaković i Tomo Maretić (u *Gramatici* pod naslovom „Fiziologija glasova hrv. ili srp. jezika“), ali su oni svoja ispitivanja vršili prirodnim putem.

S pomoću eksperimentalne fonetike mnoge se glasovne promjene u historijskom razvoju jednoga jezika vrlo lako dadu protumačiti (u našem jeziku prijelaz vokalnoga *l*, koje je velarni glas, u stranjojezični vokal *u* tumači se, tako, blizinom mjesta izgovora tih vokala). Osim toga ova nam nauka koristi i pri utvrđivanju izgovora pojedinih glasova u nekom suvremenom jeziku, što osobito dolazi do izražaja pri učenju stranih jezika (magnetofon, gramofonske ploče!); a ako naučimo, u kakvu su položaju govorni organi pri izgovoru naših glasova *č* i *ć*, ne će nam ih biti teško razlikovati ni pri izgovaranju ni pri pisanju.

2.2 Govorni organi

Glasovi nastaju djelovanjem govornih organa ili govorila. Čovječji se govorni organi dijele u tri skupine: 1. pluća s bronhijama, 2. dušnik i grkljan, 3. ždrijelo, usna i nosna šupljina s jezikom, resicom i nepcem.

Pluća su pri tvorbi glasova važna kao mjehovi za udisanje i izdisanje zraka, zračne struje, koja mora proći kroz drugu i treću skupinu govornih organa, koji je mijenjaju i pretvaraju različitim dodirima u zvučne ili artikulirane glasove.

Kroz *dušnik* (koji se zove još i *grlo*) kao kroz neki žlijeb prolazi zračna struja iz pluća prema ždrijelu i usnoj i nosnoj šupljini. Pri ulasku u ždrijelo dušnik se završava *grkljanom* (*larynx*), u kojem se nalazi

10 Op. prir. – Olaf Broch, *Slavische Phonetik*, Heidelberg, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1911.

11 Op. prir. – SKA = Srpska kraljevska akademija.

aparat za stvaranje zvuka. Grkljan je iznutra obložen sluzavom opnom, a u njemu se nalaze malene hrskavice, preko kojih su protegnuta dva kožna nabora s obadvije strane. To su *glasne žice* (Maretić) ili *glasnice* (Belić), lat. *chordae vocales*, zapravo dva rastegnuta mišića, kroz koje mora proći zračna struja na svome prolazu iz pluća u usnu ili nosnu šupljinu. Prolaz kroz glasne žice zove se *glasnom cijevi* ili *glasnicom* (Maretić) ili *glasnikom* (Belić), lat. *glottis*. Iznad glasne cijevi nalazi se t. zv. *glasnički poklopac* (*epiglottis*), koji se pri jelu zatvara, da mrvice ne dospiju u dušnik, nego da odlaze u jednjak.

Hrskavice, koje imaju oblik piramide, rastegljive su pa mogu poprimiti različiti položaj, a time svoj položaj mijenjaju i glasne žice, koje su preko ovih hrskavica prevučene. Kad su glasne žice otvorene, zračna struja iz pluća prolazi glasnom cijevi slobodno, pa ne dolazi ni do kakva titranja glasnih žica – tada nastaju *bezzvučni glasovi*, koji poprimaju svoj specifični oblik naročitom cirkulacijom zraka kroz ostale govorne organe; a ako su glasnice stisnute, zračna struja mora se kroza nje probijati kao kroz tjesnac, pa žice zatitraju i izazovu titranje zračne struje – tako nastali glasovi zovu se *zvučnim glasovima*. Glasne žice međutim ne moraju biti potpuno otvorene ili potpuno stisnute, već mogu biti samo sužene, tako da prolaskom zračne struje kroz suženu glasnu cijev ne zatitraju – tako nastaje glas *h*, koji je prema tome po artikulaciji naš najneizražajniji i najlabaviji glas; pa Maretić kaže, da on zapravo i nije ništa drugo nego običan dah (pri labavoj artikulaciji može se desiti, da se taj glas i ne čuje). Glas *h* se tvori u *larynxu* bez titranja glasnih žica pa se zove bezzvučni laringalni glas, a jer se ipak tvori sužavanjem glasnih žica, dokle god dah traje, zove se i spirantom ili predušnim glasom; *h* je, dakle, *bezzvučni laringalni spirant*. Pri normalnom disanju glasne su žice širom otvorene; kada šapćemo, onda su poluotvorene; pri izgovoru zvučnih glasova su stisnute; a kada kašljemo, onda su potpuno stisnute. O duljini i debljini glasnih žica ovisi dubina glasa, a o napetosti i jakosti glasnih žica ovisi visina glasa.

Kad je zračna struja prošla kroz glasnu cijev, dolazi u *ždrijelo* (*pharynx*), koje se naziva i nadgrkljanskom šupljinom, a onda u *usnu ili nosnu šupljinu*, gdje se stvaraju različiti prostori za prolaz zračne struje s pomoću govornih organa, koji se nalaze u tim šupljinama (jezik, usne, zubi, desni, nepce, resica). Od svih organa u usnoj šupljini jezik je najpomičniji i on jedini može zauzimati različite položaje (kao cjelina i donji su zubi pomični, dok su nepce i gornji zubi sasvim nepomični). Usna šupljina obuhvaća prostor između gornje i donje vilice, pa se na donjoj pokretnoj vilici nalaze donji zubi, jezik, donje desni i donja usna, a na gornjoj, nepokretnoj – gornji zubi, gornje desni (*alveoli*), tvrdo nepce (*palatum*), meko nepce (*velum palatum*), a na kraju se mekog nepca nalazi resica (*uvula*), koja se otvara prilikom izgovaranja nosnih glasova.

Pri izgovoru različitih glasova osobitu ulogu igra jezik, o pokretljivosti kojega zavisi i razgovijetnost. S obzirom na to, da su pri izgovoru različitih glasova aktivni pojedini dijelovi jezika, moramo govoriti o pet dijelova jezika: a) vrh jezika (*apex*), b) prednji (*praedorsum*), c) srednji (*mediodorsum*), d) stražnji dio jezika (*postdorsum*) i e) korijen jezika (*radix linguae*). Vrh jezika pri mirnom disanju leži pod gornjim desnim (*alveoli*); prednji jezik pri mirnom disanju nalazi se pod prednjim dijelom tvrdoga nepca; srednji jezik pri mirnom disanju nalazi se pod stražnjim dijelom tvrdoga nepca; stražnji dio jezika nalazi se pod mekim nepcem; korijen jezika završni je, vertikalni dio jezika. Pri artikulaciji nekih glasova aktivni su i rubovi jezika.

Nepce se prema svojim funkcijama dijeli u tri glavna dijela: a) desni (*alveoli*) su mesnatiji dio nepca, koji počinje iza prednjih zuba, a svršava se na liniji, koja spaja sredinu prvih kutnjaka (Maretić ih zove *koritašcem*); b) tvrdo nepce (*palatum durum*) počinje tamo, gdje svršavaju alveoli i dopire iza posljednjeg kutnjaka; dijeli se u prednje i stražnje; c) meko nepce (*velum palatum*) dopire sve do resice, a dijeli se na prednje i stražnje.

Na kraju je važna i *resica* (*uvula*), koja može zatvoriti ili otvoriti prolaz u nosnu šupljinu.

2.3. Formiranje glasova

Dodiri govornih organa u usnoj šupljini odlučuju o tome, kakvi će nastati glasovi od zračne struje, što dolazi iz pluća. Osobitu ulogu pri tome ima jezik; njegov se vrh, prednji i stražnji dio lako pomiču prema različitim dijelovima nepca.

Kad god zračna struja prolazi samo kroz suženi, ali ipak slobodni prostor između govornih organa, koji se ne dodiruju, nastaju *otvorni glasovi* ili *vokali* (*i, e, a, o, u*).

Ako je otvor između govornih organa još manji nego kod vokala, pa se jezik približio nepcu ili ga negdje dodirnuo, zračna struja tvori *poluotvorne glasove* (*m, n, nj, l, lj, r, j*).

Otvorni i poluotvorni glasovi čine zajedno *zvonke* (*sonorne*) glasove.

Dva se govorna organa mogu jedan drugom približiti i tako, da zračna struja samo s mukom prolazi kroz taj tjesnac, pa tako dobivene glasove zovemo *tjesnačnim* (*s, z, š, ž, f, v, h*).

Dodirivanje govornih organa može biti i potpuno, pa zračna struja može kroz njih proći, tek kada se otvore – tako nastaju *zatvorni glasovi* (*p, b, t, d, k, g*).

Tjesnačne i zatvorne glasove čine najčešće jezik i nepce, ali ih mogu činiti i dvije usne (bilabijalni glasovi – *p, b*) ili donja usna i gornji zubi (labiodentalni glasovi – *f, v*).

Pored otvornih, poluotvornih, tjesnačnih i zatvornih glasova u našem se jeziku susreću i *složeni glasovi* (*afrikate*), koji se tvore istovremenim artikuliranjem dvaju glasova (*c, č, ć, ž, dž, đ*).

Tjesnačni se, zatvorni i složeni glasovi zovu zajedno *šuštavim glasovima*.

2.4. Artikulacija zvonkih (sonornih) glasova

Otvorni glasovi

Otvorni glasovi nastaju tako, da zračna struja, koja dolazi iz pluća, na svom prolazu kroz usnu šupljinu ne nailazi ni na kakvu prepreku, nego prolazi kroz slobodan otvor govornih organa. Tako se artikuliraju svi naši *vokali*, koji su uz to svi zvučni; a jer zračna struja pri njihovom artikuliranju prolazi kroz slobodan otvor, a pri tome ne dolazi ni do kakva šuštanja, zovu se i *zvonkim* ili *sonornim glasovima*.

Danas ima naš jezik samo pet vokala (*i, e, a, o, u*) i jedan konsonant u vokalnoj službi (*r*). O položaju jezika i raširenosti usana zavisi, koji ćemo vokal izgovoriti.

Pri artikulaciji vokala *a* usna se šupljina uopće ne miče, a na njezinu dnu leži jezik ne dodirujući nigdje nepca; resica zatvara prolaz zračnoj struji kroz nos (kao i pri artikulaciji svih naših vokala); otvor je usana pri artikulaciji ovoga vokala najveći; jezik je ipak donekle aktivan, jer kad šutimo, jezik labavo leži u usnoj šupljini, a kad izgovaramo vokal *a*, malo se napregne, rubovi mu se malo stežu prema sredini, srednji dio jezika malo se ulekne, a vrh jezika leži na donjim sjekutićima; čitav je jezik pomaknut nešto unazad i stražnji mu je dio donekle aktivan (pa se *a* ubraja u stražnjojezične vokale). Pri izgovoru ostalih vokala aktivnost prednjeg ili stražnjeg dijela jezika dolaziti će više do izražaja.

Pri artikulaciji vokala *o* stražnji se dio jezika uzdiže nešto prema mekom nepcu; vrh se jezika udaljuje od donjih sjekutića; jezična masa koncentrira se u zadnjem dijelu usne šupljine, usni je otvor manji nego pri artikulaciji vokala *a*, ali se usne još ne zaobljuju. Dugo *o* nešto je zatvorenije od kratkoga *o*, pa je jezik pri artikulaciji ovoga *o* više povučen unatrag.

Najstražnjojezičniji je naš *vokal u*. Pri artikulaciji ovoga vokala jezik je još jače uzdignut; zadnji i srednji dio jezika bliži su stražnjem nepcu; jezična je masa koncentrirana u stražnjem dijelu; vrh jezika još se više odmakao od donjih sjekutića; usni je otvor zaobljen.

Pri artikulaciji *vokala i* cjelokupna se jezična masa prenosi u prednji dio usne šupljine; prednji i srednji jezik uzdignuti su prema alveolima i prema prednjem tvrdom nepcu, tako da ostavljaju samo uzak otvor po sredini; vrh jezika opire se o donje sjekutiće; donja se vilica pokreće malo naprijed i nešto spušta, tako da se gornji i donji sjekutići gotovo dodiruju. Ovo je naš najzatvoreniji vokal (pri tome valja razlikovati *î*, kada je otvorenost najveća, od *î*, a naročito od *í*, kad je zatvorenost najveća).

Pri artikulaciji *vokala e* jezična će masa biti i dalje koncentrirana u prednjem dijelu usne šupljine, ali manje nego pri artikulaciji vokala *i*; vrh jezika znatno se slabije opire o donje zube; srednji jezik najviše se približuje tvrdom nepcu; usni otvor nešto je veći nego pri izgovoru glasa *i*, a usne su prilično pasivne. Naš glas *e* zove se u fonetici normalno otvorenim *e* glasom. Otvoreniji *e* glas više se približuje glasu *a* (*père, Bär*), a zatvoreniji glasu *i* (*See, Reh*).¹²

U starije doba u našem smo jeziku mogli naći i srednjojezične vokale (vokali srednjega reda po Beliću), pri izgovoru kojih je aktivan srednji jezik. Takav je bio *vokal ы*, koji se tvori pokretanjem srednjega dijela jezika iz njegova indiferentnog položaja prema stražnjem dijelu tvrdoga nepca ili prema granici između tvrdoga i mekoga nepca; prednji dio jezične površine pritom je opušten.

U starohrvatskom su postojali i *nosni vokali e, o*; *e* se artikulira kao *i*, samo zračna struja prolazi kroz usnu i nosnu šupljinu; tako je *i* s glasom *o*, koji se artikulira kao *o*, samo što su otvorene i usna i nosna šupljina. (Ove je glasove od slavenskih jezika sačuvao samo poljski.)

Poluotvorni glasovi

Poluotvorni glasovi spadaju također u zvučne (sonorne) glasove, jer ni pri njihovoj artikulaciji zračna struja ne nailazi na prepreku, koja bi izazvala šuštanje; zovu se poluotvornima zato, što zračna struja prolazi slobodno između govornih organa, makar i ne direktno, nego postrance. Ovi su glasovi (*m, n, nj, l, lj, r, j*) najrodniji vokalima pa u čitavom nizu jezika mogu vršiti i službu vokala (*l* u poljskom – *vlk, r* u našem – *prst, n* u njemačkom – *sieben, m* u češkom – *sedm*).

Pri izgovoru *glasa l* vrh jezik dodiruje alveole, ali zračna struja zbog opuštenosti srednjega i stražnjega dijela jezika slobodno prolazi postrance. Naše se *l* zove dentalnim glasom, jer pri njegovoj artikulaciji jezik dodiruje alveole iznad prednjih gornjih zuba (srednje *l*); ali glas *l* u nekim jezicima može biti interdentalan, postdentalan ili superdentalan prema mjestu, gdje se izgovara.

Srednjemu *l* srodan je naš *glas lj*, koji predstavlja istovremenu artikulaciju dvaju glasova: prednji dio jezika dodiruje alveole, a vrh se jezika opire o donje sjekutiće; prednji i srednji dio jezika pokriva tvrdo nepce.

Glas r artikulira se tako, da se vrh jezika uzdigne prema alveolima i da tamo titra; pri tome titranju on ne dodiruje alveole osim samo trenutačno. Pri artikulaciji glasa *r* aktivni su i rubovi jezika, koji se pritiskuju uz krajeve nepca (od oblasti očnjaka pa sve do kraja mekog nepca). Dio vrha jezika, koji titra, ima uzak i nepotpun dodir, koji ima karakter poluotvora.

¹² Op. prir. – Za ogledno otvoreno *e* dani su primjeri fr. *père* 'otac' i nj. *Bär* 'medvjed', za ogledno zatvoreno *e* dani su nj. *See* 'jezero' i nj. *Reh* 'srna'.

Između artikulacije konsonanta *r* i vokalnoga *r* nema neke bitnije razlike, osim što vokalno *r* ima nešto veću površinu dodira pri treperenju vrha jezika i duže je po trajanju.

Suglasnik n je dentalno-nazalni suglasnik. On se artikulira tako, da vrh jezika tvori na alveolima malen zatvor, a zračna struja pritom prolazi kroz nos. Takav je naš suglasnik *n* u riječima *nositi*, *hiniti*. *N* u skupovima *nk*, *ng* (*Anka*, *danguba*) artikulira se tako, da stražnji dio jezika čini dodir na mekom nepcu. To je velarno-nazalno ili stražnjonepčano *n* (*ŋ*).

Suglasnik *n* zajedno sa suglasnikom *j* tvori složen suglasnik *nj* (*ń*), koji se jedinstveno artikulira: vrh jezika leži na donjim sjekutićima, a prednji jezik podiže se prema alveolima; resica je pitom spuštена, tako da zračna struja može prolaziti i kroz nos.

Suglasnik m tvori se zatvorom usana pa bi po tome naoko bio zatvorni suglasnik, ali je resica pri nje-govoj artikulaciji spuštена, tako da zračna struja može prolaziti kroz nos, a kad otvorimo zatvor usana, onda i kroz usta. Pri artikulaciji glasa *m*, baš zbog toga, što je resica spuštена, ne čuje se nikakav prasak, koji je karakterističan za zatvorne konsonante. Suglasnik *m* i suglasnici *p*, *b* zovu se dvousnenim ili bilabijalnim suglasnicima, pa je *m* bilabijalni nazalni konsonant (dok su *p* i *b* bilabijalni eksplozivni konsonanti).

Zajednička je crta svih poluotvornih konsonanata – kako već rekosmo – njihova zvučnost ili bliskost vokalima, što ih u nekim jezicima stavlja u službu vokala (konsonanti u vokalnoj službi). U našem jeziku međutim i vokal može biti u konsonantskoj službi; takav je naš *suglasnik j* u riječi *kraj*, *kraja* (*kraja*). Iako je ovo *j* blisko glasu *i*, artikulacija se glasa *j* ipak razlikuje od artikulacije glasa *i*: pri artikulaciji našega *j* prednji jezik tvori s prednjim tvrdim nepcem duguljast prolaz, a vrh se jezika oslanja na donje sjekutiće slično kao i pri artikulaciji glasa *i*, samo što je pri artikulaciji vokala *i* taj prolaz širi. Dalje je i zračna struja pri artikulaciji glasa *j* brža i jača nego pri artikuliranju glasa *i*; ako otvor postane još uži, a zračna struja brža i jača, nastat će pravi konsonant *j*. (U njemačkome je *j* tjesnačni spirant.)

2.5. Artikulacija šuštavih glasova

U šuštave glasove spadaju svi glasovi osim otvornih i poluotvornih (t. j. sonornih). Pri njihovoj artikulaciji zračna struja nailazi na zapreku govornih organa, kroz koju se ona mora provući, pa pritom nastaje karakterističan šum, šuštanje (po tome su ovi glasovi i dobili ime). Ta zapreka može biti dvo-vrsna: 1. u obliku tjesnaca, što ga čine govorni organi, pa glasove, koji tako nastaju, zovemo *tjesnač-nima*; ili 2. u obliku zatvora dvaju govornih organa, koji zračna struja mora nužno probiti, da bi izašla napolje kroz usta, pa glasove, koji tako nastaju, zovemo *zatvornima*.

Osim ovih *jednostavnih* šuštavih glasova nailazimo – kako već jednom spomenusmo – i na *složene* šuštave glasove, koji su složeni od zatvornih i tjesnačnih konsonanata.

Bilješka. *Tjesnačni* se konsonanti zovu još i *trljani* ili *frikativni*, jer kao da se zračna struja prolazeći kroz tjesnac trlja o govorne organe, a zovu se još i *predušnim glasovima* ili *spirantima*, jer njihova artikulacija može trajati, dokle god imamo daha. *Zatvorni* se konsonanti zovu još i *eksplozivni*, jer se pri njihovoj artikulaciji čuje prasak; a zovu se još i *momentalni* ili *trenutni*, jer je njihova artikulacija trenutna, zbiva se u jednom času. *Složeni* se šuštavi glasovi zovu još i *slivenima*, jer nastaju jednovremenom artikulacijom dvaju glasova.

Važno je dalje istaknuti, da se svi šuštavi glasovi dijele u *zvučne* (*mediae*) i *bezvučne* (*termes*) prema tome, da li pri izgovoru tih glasova glasne žice titraju ili ne titraju.

Jednostavni šuštaivi glasovi

Tjesnačni. *Tjesnačnih* suglasnika ima sedam:

bezvučni	s	š	f	h
zvučni	z	ž	v	–

Dijele se obično u tri para:

- dentalni spiranti* – s, z artikuliraju se tako, da vrh jezika čini tjesnac s alveolima;
- š, ž tvore sličan tjesnac, samo više unazad prema tvrdome nepcu.

Bilješka. U našem se jeziku čuju i glasovi *ś, ź* (na pr. u riječi *lišće* : *šuma*), naročito u hercegovačkim govorima, a artikuliraju se pravljjenjem tjesnaca između artikulacionih mjesta suglasnika š, ž i s, z.

- labiodentali* (usnenozubni) glasovi – f, v artikuliraju se tako, da tjesnac čini donja usna i gornji zubi.

Ostaje još *suglasnik h*, koji može biti velaran i laringalan spirant (prvi se artikulira pravljjenjem tjesnaca na početku mekog nepca, a drugi po Maretiću nije ništa drugo do malo jači dah, pa se lako gubi). Naš je književni *h* laringalan glas (*hvala, kruh*). U narodnim se govorima zbog svoje nepostojanosti zamjenjuje često sa *j* (*tijo* : *tih*), gubi se (*mu'a* : *muha*) ili se zamjenjuje sa *v* (*buva* : *buha*).

Zatvorni. *Zatvornih* suglasnika ima u našem jeziku šest:

bezvučni	p	t	k
zvučni	b	d	g

I oni se dijele u tri para:

- bilabijalni* (dvousnjeni) suglasnici – p, b artikuliraju se otvaranjem dvousnenog zatvora (jezik je pritom u normalnom položaju);
- dentalni* suglasnici – t, d artikuliraju se na taj način, što vrh jezika dodiruje prednji dio alveola (bliže zubâ);
- velarni* (stražnjonepčani) suglasnici – k, g artikuliraju se na taj način, što stražnji dio jezika pravi zatvor na mekom nepcu.

Uz tjesnačne i zatvorne glasove, koji se zovu još i jednostavnim ili jedinstvenim šuštaivim glasovima, postoje – kako smo već vidjeli – i

Složeni šuštaivi glasovi

Ovdje ne mislimo na složene glasove u širem smislu riječi (kakvi su *lj, nj* i u čakavskim govorim *č, ć, đ*), nego na složene glasove u užem smislu riječi, i to složene šuštaive glasove (afrikate), koji su složeni od dentalnih zatvornih i dentalnih tjesnačnih glasova, ali tako, da je njihova artikulacija istovremena:

bezvučni	c t+s	č t+š	ć t'+ś
zvučni	3 d+z	dž d+ž	đ d'+z

Možda će ipak biti potrebno, da se nešto više kaže o artikulaciji suglasnika č, dž i ć, đ, jer se oni često ne artikuliraju pravilno ni na području hercegovačkih štokavskih govora.

Suglasnik č (odnosno *dž*) artikulira se tako, da se vrh jezika povuče nešto više unazad prema tvrdome nepcu nego pri izgovoru suglasnika *c*; vrh jezika pritom dodiruje stražnji dio alveola; prednja granica dodira po položaju je konveksna (pri artikulaciji je suglasnika *ć* konkavna); usne se pritom zaobljuju i isturuju.

Pri tvorbi *suglasnika ć* (odnosno *đ*) vrh se jezika nalazi na donjim zubima, jezik je jače koncentriran u srednjem dijelu usne šupljine; površina dodira na alveolima znatno je veća nego pri artikulaciji glasa č; kutovi se usana pritom razvlače.

2.6. Podjela glasova

Za potrebe nastave u srednjoj školi glasove našega jezika dijelimo u *samoglasnike* (*a, e, i, o, u* i ponekad *r*) i *suglasnike*, koje opet prema mjestu artikulacije dijelimo u ovih sedam grupa:

1. *stražnjojezični* (velarni): *k, g, h*;
2. *zubni* (dentalni): *t, d, n*;
3. *usneni* (labijalni): *p, b, m*;
4. *zbnousneni* (labiodentalni): *f, v*;
5. *tekući* (likvidni): *l, r*;
6. *piskavi* (sibilantni): *c, z, s*;
7. *nepčani* (palatalni): *č, ž, š, ć, đ, dž, j, lj, nj* i djelomično *c*.

2.7. Fiziologija glasova u objašnjavanju glasovnih promjena

S pomoću poznavanja opisne fiziologije glasova možemo ne samo naučiti pravilno artikulirati pojedine glasove našega jezika, nego s pomoću saznanja, što nam ga daje ova nauka, možemo razumjeti i bolje shvatiti različite glasovne promjene, koje se dešavaju u našem jeziku. Jedna od najčešćih glasovnih promjena zove se

Asimilacija (susjednih) suglasnika

Kad se dva suglasnika raznovrsna u bilo kojem pogledu (zvučnosti, palatalnosti, dentalnosti...) nađu u jednoj riječi jedan do drugoga, dolazi do t. zv. *asimilacije* (izjednačivanja, jednačenja) suglasnika.

Asimilacija suglasnika u našem jeziku može biti 1. po zvučnosti i 2. po mjestu artikulacije ili po tvorbi.

Asimilacija suglasnika po zvučnosti

Govorili smo već, da se šuštavi glasovi mogu podijeliti u skupinu bezvučnih i u skupinu zvučnih suglasnika:

bezvučni	s	š	f	h	p	t	k	c	č	ć
zvučni	z	ž	(v)	–	b	d	g	(3)	dž	đ

Artikulacija bezvučnih glasova razlikuje se od artikulacije zvučnih glasova samo po tome, što pri artikulaciji zvučnih glasne žice titraju, a pri artikulaciji bezvučnih ne titraju. Ako se, prema tome, nađu u jednoj riječi dva konsonanta raznovrsna po zvučnosti (*vrabci*), za izgovor će biti lakše, ako se budu artikulirali na približno jednak način. Na tom principu jednostavnije artikulacije zasnovana je naša asimilacija po zvučnosti. Treba dalje reći, da je asimilacija po zvučnosti u našem jeziku *regresivna*, što znači, da se uvijek prema drugom konsonantu ravna izgovor prvoga konsonanta (*vrabci* → *vrapci*, *svjedoč+ba* → *svjedodžba*).

Prvo pravilo o asimilaciji suglasnika u našem jeziku glasi: Ako se nađe zvučan suglasnik ispred bezvučnoga, onda on mora prijeći u bezvučni, s kojim je u paru (*vrabci* → *vrapci*).

Premda se ovo pravilo u izgovoru gotovo uvijek provodi, u pismu postoje od njega neki *izuzeci*:

1. ako se *glas d* nađe ispred suglasnika, u kojima se nalazi glas *s* ili *š* (*s*, *š*, *c*, *č*, *ć*), on ostaje nepromijenjen: *grad* : *gradski* (u izgovoru: *gracki*), *odšetati*, *odcijepiti*, *podčinovnik*, *odćušnuti*. (Po Belićevu pravopisu samo ispred nastavaka *-ski* i *-stvo d* ostaje nepromijenjeno.);
2. *suglasnik v* nikad se ne podvrgava asimilaciji (*ovca*, *krvca*);
3. da bi se sačuvao korijen riječi, ne provodi se asimilacija u *složenicama* tipa *Knežpolje*.

Drugo pravilo o asimilaciji kaže: Ako se nađe bezvučan suglasnik ispred zvučnog, on prelazi u zvučni, s kojim je u paru (*svatba* → *svadba*).

Izuzeci:

1. *suglasnik v* nikad se ne podvrgava asimilaciji (*crkva*, *tvoj*),¹³ jer on nije u potpunosti labiodentalni suglasnik, već se malo približava glasu *u*;
2. da bi se sačuvala veza s imenom *Röntgen*, koje je postalo i ime za aparat *rentgen*, u toj se riječi ne provodi jednačenje suglasnika.

Asimilacija suglasnika po tvorbi

Ima nekoliko skupina asimilacija suglasnika po tvorbi:

1. *suglasnici s, z* ispred palatalnih konsonanata mijenjaju se u *š, ž* (*pas+če* → *pašče*). S gledišta fiziologije glasova ovo je potpuno razumljivo, jer je mjesto tvorbe palatala bliže mjestu tvorbe suglasnika *š, ž* negoli mjestu tvorbe suglasnika *s, z*, pa do izražaja dolazi ekonomičnost. (Još jedan primjer: *izživjeti se* → *ižživjeti se* → *iživjeti se*.)

Izuzeci:

- a) riječi s palatalnim konsonantom, koji je postao od refleksa *ě* (*sněžьнь* → *snježan*, *posljednji* → *posljednji*);
  - b) *kompoziti*, u kojima se žele sačuvati sastavni dijelovi (*s+ljubiti* → *sljubiti*, *iz+njušiti* → *iznjušiti*).
2. *suglasnik n* ispred bilabijala *p, b* pretvara se u *m* (*jedan+put* → *jedamput*, *zelen+bać* → *zelembać*). I ova se asimilacija provodi zbog ekonomičnosti, jer skup *np* sadržava dentalnost, nazalnost i labijalnost, a skup *mp* samo nazalnost i labijalnost.

Uz asimilaciju često se veže i

¹³ Op. prir. – Bolje rečeno, nikad ne uvjetuje asimilaciju; da nije podvrgnut asimilaciji, već je rečeno.

Disimilacija (susjednih) suglasnika

Otpadanje jednoga konsonanta iz skupine konsonanata zbog težnje za lakšim izgovorom zove se *disimilacijom* ili *razjednačivanjem suglasnika*.

Tako se *suglasnik* č ispred nastavka *-ce* i *-stvo* mijenja u š (*junak+stvo* → *junačstvo*, a to je *junatšstvo*, što asimilacijom daje *junatšstvo* → *junačstvo*, a od toga disimilacijom *junatšstvo* → *junačstvo*; *lic+ce* → *ličce*, a to je *lištse*, pa disimilacijom *lišce*).

Izuzetak: Težnja za očuvanjem osnove ne da da se provede disimilacija pri sklanjanju geografskoga imena *Otočac*, pa je *Otočca*, a ne *Otošca*.

Težnja za olakšavanjem izgovora dovodi i do jačih konsekvencija, naročito u *skupovima od tri suglasnika*, od kojih je na prvom mjestu *s, z, š, ž*, na drugom *t, d*, a na trećem *b, k, l, lj, m, n, nj*, između kojih ispada srednji (*usta* : *ustmen* → *usmen*; *grozdak* : *grozdka*, a onda asimilacijom *groska*; *čeljstak* : *čeljstka* → *čeljuska*; *godište* : *godištnji* → *godišnji*; *tast+bina* → *tastbina* → *tazbina*).

Još uz asimilaciju i disimilaciju (susjednih) suglasnika

Naša je asimilacija regresivna, ali je ipak i u jednoj književnoj riječi progresivna: *uprvati se* → *upvati se* → *upfati se*, a sada dolazi do obične regresivne asimilacije: *uffati se*, što onda daje *ufati se*.

U narodnim se nekim govorima govori *fala*, *ufatiti se*, gdje se također vidi progresivna asimilacija: *hvala* → *hfala*, a sada *h* nestaje zbog težine izgovora, pa dobijemo oblik *fala* (sl. i *ufatiti se*).

S pomoću fiziologije glasova daje se protumačiti i dijalektalno *mlogo* od *mnogo*: u suglasničkom skupu *mn* sadržana je bilabijalnost, dentalnost, nazalnost, a u skupu *ml* bilabijalnost i dentalnost, pa je disimilacijom nazalnosti došlo do oblika *mlogo*.

Slično je i s imenom *Mleci*: ime se *Venecija* kod nas pretvorilo najprije u *Bneci* (kor. *Bnetk-*), jer se v čulo kao *b* (glasovi *p, b, f, v* često se zamjenjuju), pa je onda došlo do izjednačivanja po nazalnosti (*Mneci*), a onda disimilacijom nazalnosti – *Mleci*. (Slovenci imaju naziv *Beneška Slovenija*.)

Asimilacija rastavljenih glasova

Asimilacija, t. j. izjednačivanje raznovrsnih glasova, ne provodi se samo onda, kad se ti glasovi nađu jedan do drugoga, već vrlo često i onda, kad su rastavljeni kojim drugim glasom. Razlikujemo pritom asimilaciju rastavljenih vokala i asimilaciju rastavljenih konsonanata.

Asimilacija rastavljenih vokala vidi se, na pr., u ovim slučajevima: glagol *stojati* (s korijenom *stoj-*) pretvorio se ovom asimilacijom u *stajati*; imenica *popelč* (s korijenom *pel-*, koji ima prijevoj *pol-* u imenici *plamen* ← **polmen*) u *pepelč* → *pepeo*; strana riječ *monasterion* → *manastir*; pored *Plješivica* (: *plješiv*) čuje se i *Plješevica*; da li će onomatopejske riječi imati nastavak *-etati* ili *-otati*, zavisi o korjenitom vokalu (*mek-etati*, *zvek-etati*, *kreketati* : *groh-otati*, *klok-otati*, *top-otati*); pored *apoteka* čuje se i *apateka*; pored *medicina* i *medecina*; riječ se *notaroš* čuje i u obliku *nataroš*; riječ *pergamenat* čuje se i kao *pargamenat*.

Sve su to slučajevi asimilacije rastavljenih vokala, no da vidimo i nekoliko primjera za *asimilaciju rastavljenih konsonanata*: lat. *lilium* → *liljan* → asimilacijom – *ljiljan* (prema *lilium* nastala je i naša riječ *ljulj*); riječ *jelen* čujemo i u obliku *ljeljen*; umjesto *Sušak* govori se *Šušak*; broj se *šesnaest* čuje i u obliku *šešnjast*...

Disimilacija rastavljenih glasova

Do pojave disimilacije, t. j. razjednačivanja istovrsnih glasova, dolazi često i u slučaju, kad su dva podjednaka glasa rastavljena kojim drugim glasom. Pritom razlikujemo disimilaciju rastavljenih vokala i disimilaciju rastavljenih konsonanata.

Disimilaciju rastavljenih vokala, koja nastaje zbog nastojanja za izbjegavanjem monotonije jednakih vokala, susrećemo, tako, u ovim slučajevima: prijegasom bi instr. od geogr. imena *Senj* trebao glasiti *Senjem*, a glasi ustvari – zahvaljujući disimilaciji – *Senjom* (sl. i *Bečem* → *Bečom*); stari oblik *ješte* → *jošte* → *jošt* → *još*; nekadašnje *jele* → *iole*.

Disimilacija rastavljenih konsonanata provodi se iz sličnih razloga: *Budislavljević* → *Budisavljević* (sl. *Mirosavljević*); grč. ime *Grigorije* → *Gligorije* (u ovom se primjeru disimilacija očituje u zamjenjivanju konsonanta *r* sa srodnim konsonantom *l*); nekadašnje *babar* → *dabar*; pridj. *bukvov* → *bukov* (sl. *smokov*, *crkovni*); *meimar* → *neimar*; lat. *cursarius* → **gursar* → *gusar*; mjesto *odjeljenje* čuje se *odjelenje* (sl. *molenje*, *palenje*); pojavu disimilacije vidimo i u glagolima *blagosloviti* : *blagosivljati* : *blagosiljati*; *crljen* → *crljen*; *dva na desetę* → *dvanaest*; riječ *kako* disimilacijom je dala riječ *kao*; starije *bratrę* → *brat*; *onomadne*, *onomadnašnji* → *onomadašnji*; riječ *svoboda* → *sloboda*, gdje dolazi do izražaja disimilacija labijalnosti *v* : *b* (Maretiću ovo nije bilo jasno).

2.8. Glasovni zakoni i pravila

Glasovi se mijenjaju po posebnim zakonima i pravilima.

Glasovnim zakonom zove se promjena glasova, koja se zbiva pod određenim uvjetima bez ikakva izuzetka.

Tako su stari glasovi *ę*, *ę* (*męso*, *ręka*) uvijek u našem jeziku dali *e*, *u* (*meso*, *ruka*), *y* (*ryba*) je u svim slučajevima dala *i* (*riba*), svako vokalno *l* pretvorilo se u našem jeziku u *u* (*vlkę* → *vuk*), skup glasova *ę* uvijek je dao *cr* (*ęrn* → *crn*), glasovi *t'*, *d'* svagda su se u hrv. jeziku pretvorili u *ć*, *đ* (*svęt'a* → *svięća*, *med'a* → *međa*).

Glasovnim pravilom zove se promjena glasova, koja se pod određenim uvjetima zbiva samo u ograničenom broju slučajeva s većim ili manjim brojem izuzetaka.

Tako se *o* preglasuje u *e* iza palatala: *grad*, *gradom*, *gradovi* : *kraj*, *krajem*, *krajevi*, *gospodovati* : *kraljevati*, *dobro* : *vruće*, *uęenikov* : *uęiteljev*, *ovaj*, *ova*, *ovo* : *naš*, *naša*, *naše*, ali: *vođa*, *vođo!*, *vođom*, *duša*, *dušo!*, *dušom*, *vrućoj*, *našoj*, *ujo*, *Božo*, *Mišo*, *srednjoškolic*, *srednjovjekovni*.

Pripomena. Neki su se od ovih oblika povelili za tvrdim osnovama; hipokoristici čuvaju *o* kao hipokorističnu oznaku; *o* je karakteristično pri tvorbi složenica...

Glasovno je pravilo i prelaženje *l* u *o* na kraju sloga: *dalę* → *dao*, *ęętelęca* → *ęęteoca*, ali: *Bol*, *ęal*, *val*, *Ćiril*, *tkalca*.

Proučavajući glasovne zakone i pravila, lingvisti su došli do dva osnovna saznanja:

1. *glasovni su znakovi ograničeni vremenom*. Glasovni zakoni nisu dakle vječni, ne traju uvijek u čitavom jezičnom razvoju; u određenim se uvjetima razvijaju, provedu u potpunosti u svim određenim kategorijama, žive po koje stoljeće, a onda izumiru i prestaju djelovati. Najočigledniji je primjer za ovo prva palatalizacija, po kojoj se suglasnici *k*, *g*, *ch* pretvaraju ispred *e* u *ć*, *ę*, *š* (*junak* – *junaće!*, *bog* – *bože!*, *duch* – *duše!*), kad je ak. pl. glasio još *junaky*, *nogy*, *muchy*. Ali taj je zakon bio prestao

djelovati, kad su se u ak. pl. pojavili novi oblici: *junake*, *noge*, *muhe*, pa ovaj zakon ne vrijedi za ak. pl. S druge strane ima opet riječi, koje potječu iz razdoblja poslije djelovanja prve palatalizacije, ali u vok. sg. palatalizacija će i dalje dolaziti do izražaja (*tokmak – tokmače!*), jer je ovaj padež bio zahvaćen palatalizacijom. Izuzimlju se od prve palatalizacije onomatopejske riječi (*meketati*, *zveketati*), jer su one imitacija zvukova u prirodi pa bi primjenom palatalizacije ostale bez efekta.

Glasovni zakon obuhvaća i prijelaz suglasnika *s*, *z* ispred *j* u *š*, *ž* (*nos+jen → nošen*, *voz+jen → vožen*), ali u vrijeme djelovanja ove palatalizacije (do otprilike 1300.) današnji oblik *pasji* glasio je *pъs-ъji*, pa takvi oblici nisu bili zahvaćeni ovom palatalizacijom.

2. *glasovni su zakoni ograničeni prostorom*. Glasovni zakoni obuhvaćaju, dakle, određene teritorije jezika. Na tome se i osniva postojanje različitih dijalekata i govora; nekadašnji dvoglas *ě* stoga je kasnije dao tri varijante, različitosti su nastale i u području akcenta, oblika riječi i t. d.

2.9. Razvitak vokala u našem jeziku

Broj vokala nekad je u našem jeziku bio mnogo veći: pored današnjih pet imao je naš jezik još sedam vokala (*ъ, ъ, y, ě, e, o, њ*), koji su se kasnije reflektirali u današnje vokale ili su se izgubili.

Naš *vokal a* u velikom se dijelu riječi nalazi od davnine na svom mjestu (*žena*, *dati*, *naš*, *plakati*, *vladar*), ali je mogao postati i na druge načine:

1. metatezom likvida: *ōr, ōl → ra, la* (*gord → grod → grad*, *zolto → zloto → zlato*);

2. refleksom poluglasova *ъ* i *ъ*, koji su se najprije izjednačili u XII. st., a oko 1300. dali *a* ili se izgubili na kraju riječi i u otvorenom slogu (*дънь → dan*, *зъло → zlo*). U nekim riječima, gdje bismo očekivali gubitak ovako nastalog vokala *a*, on je ipak zadržan, da otkloni nezgodne jezične skupine (*лвѣ, мъчѣ, снаха → lav, mač, snaha* : gen. *lava, mača, snahe!*, a trebalo bi da bude: *lva, mča, snhe*, kao što je od *starъсь → starac* gen. *starca*; slično je i s riječju *котльсь → kotlac*, gen. *котльса → *kotalca*, ali oblik za gen. glasi *kotlaca* : *kozlac, kozlaca*);

3. nepostojano *a*, koje se razvilo u skupinama suglasnika, da otkloni teškoću izgovora: *jesъ → jesm*, a onda *jesam*, *dobrъ → dobr*, a onda *dobar* (gen. *dobra*), *ognъ → ognj*, a danas *oganj* (gen. *ognja*), *pekъ → pekl*, a danas *pekao* (f. *pekla*), jer naš jezik na kraju riječi podnosi samo suglasničke skupine *-st, -zd, -št, -žd* (*list, grozd, prišt, dažd*); ponekad se tako postupa i sa stranim riječima (*parlament, koncerat*). Valja razlikovati ovakvo nepostojano *a* od nepostojanog *a*, koje je nastalo od poluglasa (*starъсь → starac*, gen. *starca*);

4. od *ě*, koje se našlo iza *č, ž, š, j* (prijeglas!): **kryk-ě-ti → kryč-ě-ti → krič-a-ti*, **slych-ě-ti → slyš-ě-ti → slišati*;

5. u nekoliko slučajeva iza *r* od *ě*: *orěchъ → orah*, *prěma → prama*.

Vokal e u najvećem je broju slučajeva od starine (*selo, šest, plesti, bože!*), ali je mogao nastati i na druge načine:

1. od glasa *ę* (*męso → meso*, *govędo → govedo*, *tręsti → tresti*, *děte → dijete*);

2. od glasa *ě* (*věra → vjera*, *mlěko → mlijeko*, dalje: *drven*, *gvozd*, *bregovi*, *netko*, *cesta*, *slezena*, *obećati*, *bolest* – svugdje se *e* razvilo od *ě*);

3. od glasa *o* prijeglasom (*zečevi*, *krajevi*, *prijatelj*, *oračem*);

4. d stranog *i*, koje mi čujemo otvorenije (*calix* → *kalež*, *capitano* → *kapetan*, *cipreso* → *čempres*);
5. pokretno *e*, koje je bez etimološkom opravdanja, ali dolazi u obliku naveska u nekim oblicima, koji završavaju na konsonant, više zbog jasnoće riječi (*čime*, *jeste*, *mnome* : *sa mnom!*, u narod. govoru – *ovome*, *dobrome*).

Današnji naš *vokal i* većinom je na svom mjestu od davnine (*lice*, *zima*, *šljiva*, *piti*), ali su ga mogli reflektirati i drugi glasovi:

1. glas *y* (*byti* → *biti*, *dymъ* → *dim*, *synъ* → *sin*, *vysokъ* → *visok*, *bogynja* → *boginja*);
2. glas *ě* ispred *o*, *j* prijeglasom (*živěti* – *živěľь*, *živěla* → *živjeti* – *živio*, *živěla*, *smějati se* → *smijati se*, *starěji* → *stariji*), a u riječi *biljeg*, *bilježiti* (ek. *beležiti*) i ispred glasa *lj*;
3. glas *ě*, koji se reflektirao u *ije* (*děťe* → *dijete*, *tělo* → *tijelo*, *mlěko* → *mlijeko*);
4. strani glas *i* ispred *m*, *n* (*Nona* → *Nin*, *Scadrona* → *Skradin*, *Salona* → *Solin*, *Roma* → *Rim*);
5. katkad i strani glas *u* (*crux* → *križ*, *Tragurium* → *Trogir*, *Judens* → *Židov*).

Naš *vokal o* u većini je riječi na svom mjestu od starine (*selo*, *mjesto*, *tok*, *konj*, *drvo*), ali su ga mogli dati i drugi glasovi:

1. *l* na kraju riječi ili sloga (*dalъ* → *dao*, *myslъ* → *misao*, *žetelъca* → *žeteoca*);
2. starije *e* disimilacijom (*ješte* → *još*, *jež* – *ježem* → *ježom*, *Beč* – *Bečem* → *Bečom*, *Senj* – *Senjem* → *Senjom*, ali *padež* – *padežem* i *padežom*);
3. strano *ă* (*calendae* → *kolenda*, *acetum* → *ocat*, *Salona* → *Solin*, *basilicum* → *bosiljak*, *satanas* → *sotona*, *paganus* → *poganin*, *camera* → *komora*);
4. strano *e* ispred *r* (*Meister* → *majstor*, *Lager* → *logor*, *Luther* : *lutoran*).

Naš *vokal u* u mnogim je riječima od starine (*bukva*, *jučer*, *čudo*, *muha*, *drugi*), ali su ga mogli dati i drugi neki glasovi:

1. stariji glas *o* (*roka* → *ruka*, *nadoŭti* → *naduti*, *poŭtъ* → *put*, *moŭdrъ* → *mudar*);
2. vokalnno *l* (*slza* → *suza*, *vlkъ* → *vuk*);
3. prijedlog *vъ*, u kojem se nalazi bilabijalno *v*, koje je srodno glasu *u* (*vъliti* → *uliti*, *vъpasti* → *upasti*, *vъdova* → *udova*, *vъtorъnikъ* → *utorak*, *vъnukъ* → *unuk*, *vъzduchъ* → *uzduh*, *vъskrs* → *uskrs*, *idoŭ vъ gradъ* → *idem u grad* – akuzativno i lokativno *u* postalo je od *vъ*);
4. strano *o* ispred *n*, *r* (*Antonius* → *Antun*, *Gregorius* → *Grgur*, *garbone* → *garbun*, *ora* → *ura*, *oleum* → *ulje*, *domina* → *domna* → *dovna* → *duvna*, *milion* → *milijun*, *Simon* → *Šimun*).

2.10. Palatalizacija velara

Palatalizacija velarnih suglasnika karakteristična je za sve slavenske jezike, jer potječe još iz prasl. vremena, kad su se Slaveni odcijepili od Balta i počeli živjeti u svojoj zajednici (prva stoljeća nove ere).

Vremenski možemo zabilježiti tri stadija palatalizacije (prva, druga, treća), a čitav se taj proces završio već prije prvih zapisanih jezičnih spomenika.

U *prvoj palatalizaciji* suglasnici *k*, *g*, *ch* prelaze u *č*, *ž*, *š* kad se nađu ispred vokala *e*, *e*, *j*, *b*, *ě* (← *ē*), *i* (← *ī*, *ēi*). Tako:

junak – junače!, koljeno – čeljad (prijevoji), đak – đaće!, momak – momče!, vlah – vlašē!, konь (iskon) : počēti → početi, bēg-ē-ti → bēg-ē-ti → bēž-e-ti → bježati, ruka : ručica, bog : božica, mucha : mušica, Bog – Božić, oko – oči, mrak-ьнѣ → mračьнѣ → mračan, bog-ьstvo → božstvo → božstvo → boštvo, čech-ьskьjь → češ-ski → češki, podьnog-ьje → podnožje, duch-ja → duša, *plak-jos → plačь → plač...

U drugoj palatalizaciji, koja je mlađa od prve, suglasnici *k, g, ch* prelaze u *c, ʒ (z), s* ispred *ě* (← *oj, aj*), *i* (← *oj, aj*):

bogь, lok. božē, rьka, lok. rьčē, duch, lok. dušē, pešti, pekь – imp. pьci (← pьkoj), žešti, žegь – imp. žьzi (← žьgoj), vlkь – pl. vlci (← vlkoj)

U vrijeme djelovanja prve palatalizacije dvoglasni *oj, aj* nisu bili stegnuti, pa nije bilo razloga, da se mijenjaju suglasnici *k, g, ch*, kad bi se našli ispred ovih dvoglasa; kasnije, međutim, došlo je do stezanja ovih dvoglasa u *ě, i*, pa je sada počelo dolaziti do druge, oslabljenije palatalizacije, koja je suglasnike *k, g, ch* mijenjala ispred *e, i* (od dvoglasa) u *c, ʒ (z), s*. Pretežno ova palatalizacija obuhvaća oblike riječi, dok je prva obuhvaćala više tvorbu riječi.

Najmlađa, treća palatalizacija progresivnog je karaktera, jer njenim djelovanjem dolazi do promjene velara u palatale zbog glasova, koji stoje ispred velara (a i zbog glasova, koji dolaze iza njih):

i, њ, ę +	k, g, ch	+ њ, y, u, o, q
	c, ʒ (z), s	

Tako:

*kuning → kьnežь → knez, vitezь → vitez

pa je vok. sg. po I. pal. *kьneže!* jer je u pozadini ovoga oblika *g* (up. *mraz, mraze!*). Ova se palatalizacija vidi i u glagolu *proricati* i u imenici *starac* (← *starьсь ← starькь*).

Bilješka. U nekim riječima u našem se jeziku provela palatalizacija i onda kad se suglasnik *v* našao između velara i vokala *ě*: *květь, gvězda → cvijet, zvizda* (u češ. *květ, hvězda*).

Sve su se ove palatalizacije provele u prasl. doba, pa je danas: *Grkinja, boginja (-ky-, -gy-!), junake, muhe* (ak. pl.!), *Rakić, Dukić, baki* (hipokoristici!), *meketati, zveketati* (onomatopejske riječi!)

2.11. Jotovanje

Glasovna promjena, koja nastaje, kad se suglasnik *j* združi s jednim suglasnikom ispred sebe u novi suglasnik ili suglasničku grupu, zove se *jotovanjem* ili *jotacijom suglasnika*. Razlikujemo pritom *stariju* i *mlađu* jotaciju. Po starijoj jotaciji združivanje suglasnika sa suglasnikom *j* daje nove suglasnike ili nove skupine suglasnika (**voz-jen → vožen, *nos-jen → nošen*); a u mlađoj jotaciji između suglasnika i *j* nalazio se poluglas, pa je otpadanjem poluglasa došlo do veze suglasnika i *j*, tako da do združivanja tih glasova nije uvijek došlo (*mast-ьjь → mast-ju → masću → mašću*, ali: *riječju*).

Djelovanje se jotovanja očituje u ovim slučajevima:

1. *k, g, h + j → č, ž, š* u glagola V. vrste (*vikati, *vik-jem → vičem, strugati, *strug-jem → stružem, disati, *dis-jem → dišem*);¹⁴

¹⁴ Op. prir. – Glagol *disati* primjer je za *h* ako se pretpostavi korijen *dih-*.

2. $t, d + j \rightarrow \acute{c}, \acute{d}$, osim ako to j nije od $\acute{e}$ ili ako se radi o kompozitima (**vratjen* → *vraćen*, **glod-jem* → *glođem*, ali: *vidjeti*, *nadjačati*);
3. $p, b, v, m + j \rightarrow s$ epentetskim l – *plj, blj, vlj, mlj* (*kapati*, **kap-jem* → *kapljem*, *zobati*, **zob-jem* → *zobljem*, *doživati*, **doziv-jem* → *doživljem*, *hramati*, **hram-jem* → *hramljem*), osim ako je glas j postao od $\acute{e}$ (*živjeti*), ako se radi o kompozitima (*objaviti*) ili o riječima stranoga porijekla (*tamjan*);
4. $l, n + j \rightarrow l, \acute{n}$ (**mol-jen* → *moļen*, **bran-jen* → *brańen*); izuzetak čine strane riječi (*konjunktiv*);
5. $c + j \rightarrow \acute{c}$ (**klic-jem* → *kličem*);
6. $r + j \rightarrow r$ (*šir-ok*, **šir-ji* → *širi*, *or-jem* → *orem*, *zao*, **gor-ji* → *gori*), ali mlađom jotacijom – *rj* (*zvěr-ьjо* → *zviјerju*, *bor-ьje* → *borje*);
7. $s, z + j \rightarrow \acute{s}, \acute{z}$ (*nositi*, **nos-jen* → *nošen*, *voziti*, **voz-jen* → *vožen*, pa je *izgriz-en*, *dones-en*, *dovez-en*, gdje ne dolazi do jotacije), ali mlađom jotacijom – *sj, zj*, (*klas-ьje* → *klasje*, *loz-ьje* → *lozje*);
8. $\acute{c}, \acute{z}, \acute{s} + j \rightarrow$ mlađom jotacijom – *čj, žj, šj* (*rěč-ьjо* → *riječju*; sl. *lažju*, *kokošju*);
9. $\acute{c}, \acute{d}, lj, nj, j + j \rightarrow$ ne dolazi nikad do jotacije, pa čak ni do mlađe, već se j uvijek gubi (**noć-ju* → *noću*, *čađu*, *obiteljju*, **utanj-jen* → *utanjen*, **podoj-jena* → *podojena*).

Starija jotacija potječe još iz prehistorijskoga doba našega jezika, a mlađe se jotovanje počelo provoditi u XIV. st., kad je otpao poluglas.

Bilješka. Kod glagola na *-stiti, -žditi* (*krstiti, izmožditi*) disimilacija je oslabila djelovanje glasa j , pa do jotacije nije došlo (**krst-jen* → *kršćen* → *kršt'sen* → *kršten*, *izmožd-jen* → *izmožđen* → *izmožd'žen* → *izmožđen*), ali ipak: *ožalošćen*. (Up. Ivšić: „Neki hiperštokavizmi“, *Hrv. jezik* 1938./39.)

2.12. Prijevoj

Prijevoj je izmjenjivanje vokala u korjenitim dijelovima riječi, koje su postale od istoga korijena; na to izmjenjivanje vokala pritom ne utječu susjedni glasovi, već ta izmjena nastaje iz težnje za diferenciranošću značenja srodnih pojmova:

prij.	<i>plesti</i> (← <i>*plet-ti</i>) : <i>plot</i> (← <i>*plot-os</i>)
	<i>plet</i> : <i>plot</i>
	<i>e</i> : <i>o</i>

prij.	<i>teći</i> (← <i>*tek-ti</i>) : <i>tok</i> : <i>utjecati</i> : <i>natakati</i> : <i>тьci!</i>
	<i>tek</i> : <i>tok</i> : <i>těk</i> : <i>tak</i> : <i>тъk</i>
	<i>e</i> : <i>o</i> : <i>ē</i> : <i>ō</i> : <i>ĩ</i>

prij.	<i>mrijeti</i> (← <i>*mert-i</i>) : <i>umor</i> : <i>umarati</i> : <i>umirati</i> : <i>мьрѣ</i>
	<i>mor</i> : <i>mor</i> : <i>mar</i> : <i>mir</i> : <i>мьr</i>
	<i>e</i> : <i>o</i> : <i>ō</i> : <i>i</i> : <i>ĩ</i>

Prijevoj je zajednička indoe. osobina, koja je još u praie. imala karakter zakona. Osobito je zastupan u sanskrutu, a čuva se danas naročito u slavenskim i germanskim jezicima i u grčkom jeziku. Zapazio

ga je još indijski lingvist Pāṇini, a kasnije i grčki gramatici, ali su ga mogli tek konstatirati, a ne i protumačiti. Pa je istom u pol. XIX. st. indoe. lingvistika uspjela odgovoriti, zašto dolazi do prijevaja i kakva zakonitost u prijevajnom sistemu vlada. Utvrdilo se, da se uzroci prijevaja nalaze u akcentatskim pojavama i odnosima i da se promjene korjenitih vokala zbivaju po određenim pravilima, t. j. da se u korjenitom slogu mogu pojavljivati točno određeni vokali, koji stoje u pravilnim odnosima jedni prema drugima. Niz korijena pritom ne podliježe nikakvu prijevaju (*padati : padam : pasti : padanje : raspad, ljutnja : ljutit, omeđiti : međa : razmeđe : međaš*). Dalje se ustanovilo, da su u praie. jeziku postojala tri lagana (*e : o : a*) i tri teška prijevaja (*ē : ō : ā*). Sve te prijevajne redove nije sačuvao svaki indoe. jezik, pa ni naš; ali zato u našem jeziku pored *punine prijevaja* (*e : o*) nalazimo reduciranost (*ь ← ĭ, ъ ← ŭ*), pa čak i *prazninu prijevaja*, kad između korjenitih konsonanata vokala uopće nema:

*jestь → *jest* (punina prijevaja)

*jьstyjь → *isti* (reduciranost prijevaja)

**jsq̄tь* → *su* (praznina prijevaja)

U korijena, koji su obuhvaćeni prijevajem, razlikujemo kvalitativni i kvantitativni prijevaj. Pod *kvalitativnim prijevajem* podrazumijevamo promjenu kvalitete korjenitog vokala:

**tek-ti : tok-ъ : tьc-i*

**mer-ti : u-mor-ъ : mьr-ŕ*

Kvantitativnim prijevajem zovemo prijevaj, u kojem se mijenja kvantiteta korjenitog vokala, t. j. dolazi do duljenja osnovnog vokala:

tok : na-tak-a-ti

o : ō (→ a)

**tek-ti : u-tjec-a-ti*

e : ē (→ ě)

Prijevajne odnose, s obzirom na to, što su vrlo stari, nije moguće potpuno proučavati samo s gledišta suvremenoga književnog jezika, već je potrebno zaći i u historiju jezika, jer su se naši vokali tokom vremena mijenjali (nekad smo imali čak 13 vokala!), a po potrebi i u dijalekte i u druge slavenske jezike, pa čak i u srodnije indoe. jezike. Tako onda:

uleknuti sę : luka

ulęknq̄ti sę : lōka

ę : ō

tresti : trus

tręsti : trq̄sъ

ę : ō

dahnuti : disati : duh

dъchnq̄ti : dysati : duchъ

ъ : y : u

Dalje: glagol *stręsti (kajk. *streči*, čak. *strići*) ima korijen *sterg s prijevajnim stupnjem *stōrg, od kojega postaje imenica dodavanjem sufiksa *-ja* (*stōrg-ja* → *stragja* → *straža*); ta imenica nosi u sebi značenje glagola (*stręsti – čuvati); glagol stosl. *vlešti* ← *velkti (kajk. *vleči*, *vlečem*) ima korijen **velk-* s prijevajnim stupnjem **volk-* → *vlak*; glagol *brod-iti* u našem jeziku nema prijevajnog stupnja,

ali u stcsl. *bresti* ← *bred-ti, u slov. nalazimo sličan oblik, koji znači „gaženje preko vode“. Prijevojni su oblici i imenica *копѣць* i glagol *по-чѣ-ти*; glagol *лом-ити* i imenica *лем-еš*; dalje: *viti* : *uvojci*, *liti* : *loj*, *vreteno* : *vrat* (*vert* : *vort*), *sjati* (← *sjjati*) : *prisoj*, *pisati* : *pastrva* (*pъsa-ti* : *pъstry*, gdje korijen *pъs-* znači šarenilo), *kiša*, *kiseo* (*kyša*, *kyseo*) : *kvas*, *kvasit*; *toviti* : *otava*...

2.13. Prijeglas

Prijeglas je mijenjanje jednoga samoglasnika u drugi zbog nekog glasa ispred njega ili iza njega. U našem jeziku postoje tri prijeglasa:

1. *ě* → *a* iza *č*, *ž*, *š*, *j* (*kryk-ě-ti → *kryč-ě-ti* → *krič-a-ti*);
2. *ě* → *i* ispred *o*, *j*, *a* u riječi *bilježiti* i ispred *lj* (*živěl* → *živěo* → *živio*, *smějati se* → *smijati se*);
3. *o* → *e* iza *č*, *ž*, *š*, *j*, *lj*, *nj*, *ć*, *đ*, *dž*, *št*, *žd*, *c*, *z*, *ř* (*rodom* : *vračem*, *stric* – *stričev*, *кнѣзь* → *knez* – *knežev*, *selom* : *morem*).¹⁵

Ovaj treći prijeglas ima karakter pravila, t. j. do njega dolazi samo u određenim kategorijama, ali i ne mora do njega doći, ako se pojavi koji važniji razlog, koji ga sprečava. Upravo nam značajka, da su neki od navedenih suglasnika, ispred kojih je nekad dolazilo do prijeglasa,¹⁶ bili u starije doba našega jezika meki (palatalni), a danas su tvrdi, dovoljno pokazuje, kako je u prijeglasu moglo doći i do dvostrukosti. To je dobro poznato u imenica na *-arь* → *-ar'*: *gospodar*, instr. *gospodarom* i *gospodarem*, pridj. *gospodarov* i *gospodarev*; sl. *ribar*, *čuvár*, a u imenice *car* preteгли su oblici *carem*, *carev*. A ima i niz kategorija, u kojima uopće ne dolazi do prijeglasa zbog raznih uzroka.

Ovim je prijeglasom obuhvaćen:

1. nom. sg. imenica (jednakosložnih), pridjeva, zamjenica i brojeva sred. roda:

(*selo*:) *polje*, *sunce*, *more*, *milje*

(*dobro*:) *vruće*, *šire*

(*ovo*:) *moje*, *vaše*, *čije* (u *sve* ← *vъse* nekad je bilo *ś*)¹⁷

(*prvo*:) *treće*

2. gen., dat., lok. sg. pridjeva, zamjenica i brojeva muž. i sred. roda:

(*dobroga*:) *vrućega*, (*dobromu*:) *vrućemu*, (*dobrom*:) *vrućem*

(*ovoga*:) *mojega*, (*ovomu*:) *mojemu*, (*ovom*:) *mojem*

(*prvoga*:) *trećega*, (*prvomu*:) *trećemu*, (*prvom*:) *trećem*

3. vok. sg. imenica žen. roda na *-ica*:

(*ženo!*:) *Milice!*, *Ančice!*, *Jelice!*

4. instr. sg. imenica muž. i sred. roda:

(*rodom*:) *oračem*, *kraljem*

(*selom*:) *poljem*

15 Op. prir. – Slovo *ř* oznaka je ovdje za palatalno ili nekad palatalno *r*; tako i dalje u sufiksu *-ar'*.

16 Op. prir. – Vjerojatno je trebalo „iza kojih je...“.

17 Op. prir. – Slovo *ś* oznaka je ovdje za palatalno, „meko“ *s*, ne za „meko“ *š*.

Iznimke: a) imenice na *-arь* → *-ar'*, koje mogu imati dvostruke oblike (*gospodarom, gospodarem*); b) disimilacija narušava potpuno provođenje ovoga pravila (*Senjom, Bečom, mjesecom*).

U dijalektima se inače često narušava ovo pravilo (*nožom, prijateljom*).

5. nom. pl. imenica muš. roda s dugom množinom:

(*putovi:*) *krajevi, mačevi, prištevi, daždevi, očevi, zečevi* (ali i *zecovi*), *stričevi* (ali i *stricovi*)

Pripomena. Treba uz ovo reći, da se pretežno u istočnim krajevima javljaju nepravilni oblici: *pojasevi, kutevi, čirevi, putevi, kursevi*. Jedino za imenicu *put* valja reći da je potpala pod utjecaj *jo*-osnova, pa treba kazati: *Otišao je svojim putem* (bez prijedloga!) i *Za ovim je putom livada* (s prijedlogom!).

6. posvojni pridjevi i glagoli od tih pridjeva:

(*bratov:*) *kraljev, očev, duždev, zečev, carev, gospodarev* (ali i *gospodarov*)
(*popovati:*) *kraljevati, carevati, prijateljevati*

Iznimke: posvojni pridjevi izvedeni od imena za voćke (*višnja*, instr. *višnjom*, pridj. *višnjov*, im. *višnjovača*; sl. *trešnjom, trešnjov, trešnjovača*).

Ima i kategorija koje uopće ne podliježu prijeglasu:

1. vok. sg. imenica žen. roda:

(*ženo!:*) *dušo!, Ružo!, Anđo!, ptico!, kukavico!* (kad se tim imenom zove čovjek; za pticu: *kukavice!*)

Pripomena. U ovoj su se kategoriji meke osnove povele za tvrdima (up. stcsl. *duše!*).

2. instr. sg. imenica žen. roda:

(*ženom:*) *dušom, Ružom, Anđom, pticom*

3. dat., lok., instr. sg. pridjeva, zamjenica i brojeva žen. roda:

(*dobroj:*) *vrućoj, (dobrom:) vrućom*
(*ovoj:*) *mojoj, (ovom:) mojom*
(*prvoj:*) *trećoj, (prvom:) trećom*

4. hipokoristici, koji se u našem jeziku tvore uzimanjem prvoga sloga riječi i dodavanjem nastavaka *-ro, -jo, -co, -ko* (up. *Petar*) ili uzimanjem prvoga sloga riječi i prvoga konsonanta drugoga sloga i dodavanjem nastavka *-o* (up. *Božidar*), pa ovo *-o* ne podliježe prijeglasu, jer je oznaka za hipokorističnost (*Božo, Glišo, ujo*); od takvih se hipokoristika često prave prezimena, u kojima također ne dolazi do prijeglasa (*Božović, Glišović*);

5. složenice, u kojima *o* služi kao spojka:

vod-o-noša, trbuh-o-zborac : srednj-o-vjekovni, kralj-o-ubica, buć-o-glav, srednj-o-školac

6. infinitiv glagola VI. vrste:

(*kupovati:*) *božićovati, učiteljovati, pašovati, pijančovati* (ali i *pijančevati*); međutim: *carevati, prijateljevati*

2.14. Metateza

Metateza je premještanje glasova ili slogova unutar jedne riječi zbog težnje za lakšim izgovorom ili zbog fiziološkiške žurbe.

Do metateze u našem jeziku dolazi često. Najpoznatija je t. zv. *metateza likvida* (poznata i u drugim slav. jezicima), koja datira još iz prehistorijskog doba, kad su prasl. skupine *TolT, TorT, TelT, TerT* → *TloT, TroT, TleT, TreT* → *TlaT, TraT, TlěT, TrěT*.¹⁸

*golva → *golova* (rus.) → *gluva* → *glava*; sl. *gord → *grad*, *melko → *mlijeko*, *merti → *mrijeti*

Ali to je tako stara metateza, da je danas više i ne o osjećamo kao metatezu. U suvremenom književnom jeziku, međutim, ima i takvih metateza, kod kojih vrlo lako uočavamo, da se radi o premetanju glasova, pa takve metateze dijelimo u tri skupine:

1. Metateza dvaju konsonanata, koji stoje jedan do drugoga, zbog dobivanja lakše izgovorne skupine:

vъsego → *vsega* → *svega*

a onda je analogijom došlo do metateze i u nom. sg., t. j. svoja su mjesta zamijenili konsonanti odijeljeni vokalom (kao u 2.):

vъsbъ → *vas* → *sav* (: f. *vъsa* → *sva*, n. *vъse* → *sve* – normalno)

pa su književni samo oblici *sav, savkolik*, premda se još uvijek u narodu čuje i *vas, vaskolik*; sl.:

кѣто → *kto* → *tko* (→ *ko*), *лѣзика* → *lžica* → *žlica*, *мѣжирити* → *žmiriti*, *вѣсакъ* → *vsak* → *svak(i)*, *стѣкло* → *staklo* → u nar. *tsaklo* → *caklo* (pa i *cklo*), *докѣсьнѣ* → *doksan* → *doskan* → *dockan*, jer se *sk* često zamjenjuje sa *ck* (up. *Atanasije* : *Atanasko* → *Atanacko*, *Atanacković*), *костѣка* → *kostka* → *kotska* → *kocka* (Belić) ili: *kostъka* → *kostka* → *koska* → *kocka* (Maretić), *vještъbati → *vješdbati* → *vježdъbati* → *vjedžbati* (Belić), a drugi tumače *vjedžbati* : *vježbati* tako, da se glas *ž* zamijenio srodnom afrikatom *dž*

Ima metateza ovoga tipa, koje su nastale ne u težnji za lakšim izgovorom, nego zbog fiziološkiške žurbe:

Büchse → *pukša* → *puška*, *полѣдѣне* → *poldne* → *pladne* : *pladnovati* → *plandovati*, *ветѣчѣ* (star) → gl. *ovetšati* → *oveštati* (ostarjeti), turc. *bajrak* → *barjak*, turc. *bajram* → *barjam*, tal. *corporal* → *kapral*

2. Metateza dvaju konsonanata odijeljenih međusobno vokalom:

monasterion → *manastir* → *namastir*, *mogila* → *gomila*, turc.¹⁹ *Venedik* (*Venecija*) → *Vodenik* u našoj nar. poeziji, tal. *corporal* → *kaplar* (ili *kapral* 1. metatezom)

3. Metateza konsonanata i vokala, koji stoje jedan do drugoga (dijalekatska osobina):

cvasti → *cavtjeti* (Dubr.), *svanuti* → *savnuti* (jugoist. Srbija), *ovdje, ondje* : *vođe, nođe* (Lika)

18 Op. prir. – Slovo *T* oznaka je za bilo koji suglasnik (tako i dalje u opisu jata iza tzv. pokrivenoga *r*, tj. *Tr*), usp. npr. opis metateze likvida u Stjepana Ivšića, *Slavenska poredbena gramatika*, Zagreb, 1970, str. 103–104.

19 Op. prir. – Kratica *turc.* vjerojatno je omaška.

2.15. Zijev (hijat)

Zijevom ili *hijatom* nazivamo izgovor dvaju vokala, koji stoje jedan do drugoga (*poočim, jaukati, kupovao*).

Pripomena. Kad izgovaramo dva vokala jedan za drugim, mijenja se samo položaj usana i jezika, tj. otvor potreban za izgovor jednoga vokala produžuje se u otvor potreban za izgovor drugoga vokala. To, razumljivo, traje nešto duže; usta su duže otvorena, pa se čini, da pritom zijevamo – odatle ime ovoj glasovnoj pojavi.

Naš jezik nije osobit ljubitelj zijeva, ali ga ipak podnosi, kao i svi slav. jezici. Zijev dijelimo u tri skupine:

1. najstariji zijev, koji se nalazi u složenicama (*zlatoust, naučiti, zaorati, poočim, crnook, neugodan*);
2. mlađi zijev, koji se nalazi u onomatopejskim riječima (*jaukati, mijaukati*);
3. najmlađi zijev, koji je nastao potkraj XIV. st., kad je *l* → *o* na kraju riječi ili sloga (*l* je bilo velarno pa se lako moglo zamijeniti stražnjojezičnim vokalom): *kupovao, dao* (ali *nosio*, v. bilj. l.), *žeteoca, vladaoca, zaova* (← *zъlъva*), *groce* (← *grlce*).

Bilješka 1. Nema zijeva u vokalskoj grupi *io*, jer se u našem jeziku između tih vokala izgovara glas *j*, premda se ne piše (*nosio*, izg. *nosijo, bio*, izg. *bijo, živio*, izg. *živijo, oslobodio*, izg. *oslobodijo*).

Bilješka 2. Najmlađi zijev vidi se i u riječima, iz kojih u narod. govoru ispada *h* (*stra'ota, mu'a*), ali se često taj zijev uklanja umetanjem glasova *j, v* ili stezanjem vokala (*tijo, muva, od straha* → *od straa* → *od strā, mahala* → *maala* → *māla*).

Bilješka 3. I strane riječi podliježu zakonima o našem zijevu (*poeta, zoologija, karaula, geometrija, nacionalan*, izg. *nacijonalan, biblioteka*, izg. *biblijoteka*).

Iako naš jezik u osnovi zijev podnosi, on mu se rado uklanja, osobito glasovnom pojavom, koja se zove

2.16. Kontrakcija (stezanje, sažimanje)

Kontrakcija je glasovna pojava u kojoj se dva vokala, koji stoje jedan do drugoga, stežu u jedan dug vokal (*vol* → *voo* → *vô, dolac, dolca* → *dooca* → *dóca*).

Ima nekoliko vrsta stezanja u našem jeziku. Najjednostavnije je provesti (1.) kontrakciju dvaju jednanih vokala u jedan isti takav, samo produžen vokal:

polъdne → *poldne* → *poodne* → *pódne, dolac, dolca* → *dooca* → *dóca* (gen. može glasiti i *dolca*)

Kad se, međutim, nađu jedan do drugoga (2.) dva različita vokala, onda stezanjem može pretegnuti:

a) prvi vokal, koji se produljuje. Rezultat su takve kontrakcije: oblici pronominalne deklinacije:

gen. *mojego* → *mojega* → *moega* → *môga, svôga, tvôga, dobrojega* → *dobrāgo* → danas *dobrōga, dvojega* → *dvóga* (sl. je i s dat. sg.)

današnji prezent:

čuvajq, čuvaješi... → *čuvām, čuvāš...*

dijalekt. part. akt.:

čuvao → *čuvā*

b) drugi vokal, koji se produljuje:

zajęć → *zajec* (od toga *Zaječar!*) → *zec*, *pojas* → *pās*, *stojećak* → *stéćak*, *svakojako* → *svakāko*, dijalekt. part. akt. *čuvao* → *čuvō*, *dao* → *dō*, dijalekt. pridj. *debeo* → *debō*, *veseo* → *vesō*

Bilješka. Kontrakcija se tumači ne samo težnjom za uklanjanjem zijeve, nego i artikulacionim razlozi. Kad između dvaju vokala prevlada prvi, onda se kaže, da se artikulacija prvoga vokala protegne i zadrži pri izgovoru drugoga; a kad prevlada drugi, onda se kaže, da je došlo do artikulacione anticipacije drugog vokala, t. j. u žurbi se artikulira najprije drugi vokal, pa se on onda proteže i na artikulaciju prvoga vokala.

2.17. Haploglogija (ispadanje slogova)

Haploglogija (od grč. riječi *haplos* – jednostavan, *logos* – riječ) je glasovna pojava, koja se zasniva na pojednostavljivanju riječi ispadanjem jednoga sloga.

Razlog joj se nalazi u težnji za uklanjanjem monotonije, tako da je to ustvari *disimilacija slogova*. Javlja se vrlo često onda, kad se u jednoj riječi nađu dva jednaka ili dva približno jednaka sloga (drugi slog može samo počinjati istim glasom, koji se nalazi u prvom slogu, pa da dođe do haploglogije):

bremeno-noša → *bremenoša* (: *vodonoša*), *zakono-noša* → *zakonoša*, *ikono-nos* → *ikonos*, *časlo-slovac* → *časlovac*, nom. pl. f. **dobry-jeję* → u spomenicima *dobryę*

Bilješka. Od haploglogije (ispadanja slogova) treba razlikovati *otpadanje slogova*, do kojega dolazi osobito u narod. govorima iz težnje za komotnim, lijenim načinom izgovaranja riječi:

vidiš → *viš*, *hodimo* → *homo*, *šezdeset* → *šeset*, *gospodar* → *gospar*, *meni se čini* → *meščini*

2.18. Akcenat i kvantiteta

Blagozvučnost našega jezika

Omjer između vokala i konsonanata u svakom jeziku pokazuje njegovu mekoću ili tvrđinu. Što je veći procenat vokala u riječima, to je jezik mekši, t. j. lakši za izgovor i pjevanje, a što je procenat vokala manji, to je jezik tvrđi, t. j. za izgovor i pjevanje teži (Maretić).

Prema tome se naš jezik smatra najljepšim među slav. jezicima, jer ima naročito velik procenat vokala (u ijekavštini – 46,5% po Maretiću), u čemu ga od evropskih jezika nadmašuje jedino talijanski (i izumrli stsl.). Osim toga u našem književnom jeziku prevladavaju jasni i čisti vokali (*a*, *e*, *i*) nad zatvorenijim i nejasnijim (*o*, *u*), a uopće nema raznih mutnih vokala, koje susrećemo u ostalim slav. jezicima. Izgovor je glasova jasan, tako da redovno nema glasova ni slogova, koji su nerazgovijetni, ili koji se progutaju.

Ipak naš jezik zaostaje u blagozvučnosti za velikim evropskim jezicima, koji imaju manji postotak vokala, i to najviše zbog vokalnoga *r* i zbog nekih tvrdih konsonantskih skupina (na pr. *k bratu*, izg.

gbratu, k zdravome, izg. gzdravome, k stricu). Pored svega toga naš jezik uživa poseban glas zbog svoga muzikalnog naglašavanja, koje ni u jednom evropskom jeziku ne dolazi u tako visokoj mjeri (od slav. jezika ima ga u slovenskom i donekle u češkom, ali nije tako izrazito kao u našem).

O akcentu i kvantiteti uopće

Akcentat (naglasak) je pojačana sila govora, kojom se ističe jedan vokal u riječi ili kojom se ističu pojedine riječi u većim govornim skupovima.

Pripomena. Kad govorimo o akcentu, možemo govoriti o akcentiranim vokalima (akcentat riječi), o cjelokupnom akcenatsko-dužinskom karakteru jedne riječi (intonacija riječi), o akcentu sintagme (skupinē riječi sintaktički povezane) i o akcentu cijele rečenice (rečenični akcentat). Pod rečeničnim akcentom, pritom, misli se na naročito akcenatsko isticanje pojedinih riječi u rečenici i zanemarivanje ili skraćivanje akcenata i kvantiteta ostalih riječi u rečenici. Ipak rečenični akcentat može biti samo po intenzitetu drukčiji od akcenata zasebnih riječi, ali on ne biva drukčiji po kvaliteti.

Naglasak se može sastojati u jakosti ili visini glasa. Ako se naglasak sastoji samo u jačini glasa (a visina se tona pritom ne mijenja), onda se zove *dinamičnim* (: od grč. riječi, koja znači – jakost, snaga) ili *ekspiratornim* (: lat. *expiro*, 1. – ispuštati dah); a ako se sastoji u visini glasa, t. j. ako visina tona za vrijeme izgovaranja naglašenoga vokala raste ili pada, onda se takav naglasak zove *muzikalnim* ili *kromatičnim*.

Opaska. Ekspiratornost zavisi o amplitudi, t. j. o veličini treperenja u glasu, a muzikalnost o frekvenciji, t. j. o broju treperenja u glasu u određenom vremenu.

Nema, međutim, ni jednog jezika, kojega bi akcentuacija bila sasvim ekspiratorna ili sasvim muzikalna, nego je jedna od njih samo pretežnija. Pritom se u jezicima s pretežnijim ekspiratornim akcentom nenaglašeni vokali slabije izgovaraju i čuju, dok se u jezicima, u kojima preteže muzikalna akcentuacija, svi vokali izgovaraju podjednako jasno. Tako pretežno dinamičnu akcentuaciju ima ruski, engleski i njemački jezik, a pretežno muzikalnu – talijanski i češki jezik. Naš književni jezik stoji u tom pogledu najbliže talijanskom, t. j. u njemu se izgovaraju akcentirani vokali s većom snagom nego neakcentirani, ali se i oni izgovaraju jasno i s punim glasom.

Treba naročito istaći, da su i dužine, a ne samo akcenti, sastavni dio ljepote faktičkog stanja naše akcentuacije. Svi naši vokali mogu biti kratki i dugi, pa prema tome imamo dvostruke akcente: ne samo po visini tona, nego i po dužini, t. j. imamo kratke i duge, silazne i uzlazne akcente. (U ruskom, poljskom, bugarskom, makedonskom svi su vokali kratki.)

Izgovor akcenata i dužina

Pojedini se dijelovi jedne riječi u našem jeziku izgovaraju ne samo različitom *jakošću tona*, nego i s jasno primjetljivom različitom *visinom* (dizanjem i spuštanjem) *tona*, tako da se naglašenim slogom smatra onaj, u kojem je najviši ton dostignut (u tome se naš jezik razlikuje od gotovo svih evropskih jezika, i zbog toga je naše naglašavanje teško svakome, tko nema muzikalnoga sluha); a osim toga važno je i *vrijeme trajanja akcenatskog tona* (akcenatska dužina i kratkoća), pa neki tvrde, da su naši dugi akcenti dva puta duži od kratkih (Belić), a neki opet, da ni svi dugi akcenti nisu jednako dugi, a ni svi kratki jednako kratki. (Po Maretiću u gen. pl. imenice *pěkārница – pěkārnicā* najduži je drugi slog, nešto je kraći treći, a četvrti je najkraći.)

S obzirom na dužinu trajanja i muzikalnost u našem jeziku razlikujemo četiri akcenta: *kratkosilazni* ili *brzi* ` (*câr, slàma, kràva*), *dugosilazni* ili *silazni* ^ (*krâlj, sùnce, pâmtiti*), *kratkouzlazni* ili *spori* ` (*nòga, nòsiti, gladdovati*), *dugouzlazni* ili *uzlazni* ´ (*dúša, víno, Dalmatínac*).

Kod *silaznih akcenata* (nalazimo ih i u ruskom jeziku i čak. dij.) ekspiratorna snaga ide paralelno s muzičkom: kod ` naglo se spušta za jedan ili dva tona (terca – sekunda), a tako opada i ekspiratorna snaga (*slàma*); kod ^ pada od oktave do kvinte, a paralelno s tim opada i ekspiratorna snaga, i to na početku najjače, a prema kraju slabije (pa se riječ *sùnce* izgovara otprilike kao *sùunce*).

Kod *uzlaznih akcenata* muzički se ton penje (kod ` od terce do kvinte, a kod ´ od kvinte do oktave i više), paralelno s tim raste i ekspiratornost (*glàvat : gláva*), pa se riječ *gláva* izgovara otprilike kao *glàva*.

Spomenuto je, da se akcentirani vokali izgovaraju s većom snagom od neakcentiranih, ali se može reći, da se vokali sa starim akcentima ` , ^ izgovaraju u našem jeziku „jače“ od vokala s novim akcentima ` , ´ (prvi se zato zovu i „jakim“, a drugi i „slabim“ akcentima), a to je i razumljivo, ako se zna, da akcenti ` i ^ obuhvaćaju samo jedan slog, a ` i ´ ustvari dva sloga, jer su nastali preskakivanjem ` i ^ na prethodni slog.

Pored ovih četiriju akcenata u našem se jeziku javljaju i *dužine* na nenaglašenim slogovima (i to samo iza akcentiranog sloga), koje imaju karakter sporednih ^ akcenata. Vuk je zbog toga i ^ i ~ bilježio jednim znakom (*lânâcâ*); kasnije se za ~ upotrebljavao znak ^, ali se danas označuje znakom ~ (*lânâcâ*).

Opaska. Znak za kratkoću ~ obično se ne bilježi.

Osim ova četiri akcenta i dužine u našim govorima ima i drugih akcenata. Tako je poznat „čakavski“ akcentat, koji se obično zove *zavinutim akcentom*. Belić ga opisuje ovako: „U početku je zvuk ujednačen ili katkad nizlazan, zatim postaje silno uzlazan, i u trenutku najvišeg i najjačeg tona on se prekida.“ Ivšić je dokazao, da je taj akcentat istovjetan „petom posavskom akcentu“, a nalazi se i u nekim kajkavskim govorima. Ivšić ga bilježi cirkumfleksom ~ (ako je ^ *âa*, ´ *aà*, onda je ~ *aã*). Nalazi se ovaj akcentat ponajviše na mjestima, gdje je u štokavskom ^ ili ~ (*brôj, krâj, lišće, junâka, on zovê, oni donesû vodê*).

Naš današnji akcenatski sistem

Za historijsko proučavanje našega akcenta najvažnija je čakavska akcentuacija, koja predstavlja najstariji tip naše akcentuacije (to nam potvrđuje i njezino slaganje s ruskom i donekle slovenskom akcentuacijom) i potječe još iz prasl. jezika. Prema tome možemo zaključiti, da je naša najstarija akcentuacija imala tri akcenta: ` , ^ i ~ (cirkumfleks), a svaki je od njih mogao biti na svakom slogu u riječi.

U XV. st. prošao je u većini štokavskih govora ~ u novi ^ , koji se sasvim izjednačio sa starim ^ , pa je tada u nekim štokavskim govorima vladao dvoakcenatski sistem, kao što danas vlada u kosovsko-resavskim govorima, zetskim i nekim starijim bosanskim govorima (*čitàti, otàc, rùkà, uzêt, djevôjka*). Ali je istovremeno u našim centralnim (najmlađim štokavskim) govorima nastalo premještanje silaznih akcenata za jedan slog prema početku riječi, a time se počela mijenjati i struktura našega akcenta: ti su se silazni akcenti na novim mjestima počeli pretvarati u uzlazne, i to u ` (ako je prethodni slog bio kratak) ili u ´ (ako je prethodni slog bio dug); na pr. *čitàti* → *čitati*, *uzêti* → *úzeti*, *rùkà* → *rúka*, gen. *dūšê* → *dúšê*. Poslije toga prelaženja akcenta na novi slog nešto je od akcenta ostalo i na starom slogu, pa se naši uzlazni akcenti protežu ustvari preko dva sloga.

Iz svega se toga mogu stvoriti pravila za mjesto štokavskoga književnog akcenta:

1. jednosložne riječi mogu imati samo silazne akcente (*brăt, krâlj*);
2. dvosložne riječi mogu imati sve akcente, ali samo na prvom slogu (*slàma, prâvda, nòga, rúka*);
3. trosložne i višesložne riječi mogu na prvom slogu imati sva četiri akcenta, na srednjim slogovima samo uzlazne akcente, a na posljednjem slogu ne mogu imati nijednog akcenta (*gàziti, pâmtiti, nòsiti, ćuvati, širina, domâja, odgovòriti, Dalmatínac*);
4. dug nenaglašen slog može biti samo iza naglašenoga (*djèvōjka*).

Bilješka 1. U našem se jeziku na jednoj riječi nalazi redovno samo jedan akcent, ali od toga se izuzimlju *složenice* i *sraslice* (t. j. složenice, koje jasno čuvaju sintaktičku službu svakog svog sastavnog dijela), na kojima može biti i više akcenata (*svřzimàntija, přvobrātučed, nâjplemenitijĭ, pùstibâbakònjukřv, křstikûmedéte*).

Bilješka 2. Osim toga ima u našem jeziku i riječi, koje su bez akcenta, pa se *naslanjaju* ili *prislanjaju* na susjedne riječi. Prve se zovu

Enklitike (naslonjenice)

Enklitike ili *naslonjenice* su skraćene nenaglašene riječi, koje se u izgovoru naslanjaju na riječi ispred sebe:

vĭdĭm ga, předâli su nam se, znâš li

Enklitike mogu biti zamjениčke, glagolske i vezničke.

U *zamjениčke* enklitike spadaju nenaglašeni oblici ličnih i povratnih zamjenica: *me, mi, te, ti, se, si, mu, ga, joj, je (ju), ih, im, nas, vas, nam, vam*;

u *vezničke* veznik *li*;

a u *glagolske* nenaglašeni oblici prezenta glagola *biti* i *htjeti*: *sam, si, je, smo, ste, su; ću, ćeš, će, ćemo, ćete, će* i nenaglašeni oblici aorista glagola *biti*: *bih, bi, bi, bismo, biste, bi*.

Pripomena. Neke glagolske enklitike (*je; bih, bi...*) mogu dobiti akcent, ali samo ako se nađu na početku rečenice:

Jĕ li on došao u školu?

Bĭsimo li mi mogli to vidjeti?

Bilješka. Slične su enklitikama *sraslice*, koje nastaju kad se dvije ili tri riječi u govoru srastu u jednu, tako da prva zadržava svoj akcent, a druge ga gube:

dobâr dân, dobrò jutro, akò bōg dâ, htjèdbudĕm

Proklitike (prislonjenice)

Proklitika (*prislonjenica*) je nenaglašena riječ koja se izgovara zajedno s riječju iza sebe i s njom čini jednu akcenatsku cjelinu:

Û grâd, međù nama, ĩspod kamena

Proklitike su većinom *prijedlozi*, i to:

1. svi jednosložni *prijedlozi*,

2. od dvosložnih: *među, mimo, preko, prema, oko* i

3. svi prijedlozi složeni s prijedlogom *iz-*.

Proklitika ima i među *veznicima*: *a, i, da, kad* (*kad* može biti i s akcentom).

U proklitike spada i *negacija*: *ni, ne*.

Budući da proklitika s riječju, kojoj se prislanja, čini jednu izgovornu cjelinu, ta se izgovorna cjelina podvrgava pravilima o štokavskom književnom akcentu, pa se silazni akcenti povlače s riječi na proklitiku u obliku ` i ˘:

*u zòru (*uzòru) → ù zoru, iz kùćē (*iskùćē) → iz kućē, na glâvu (*naglâvu) → nâ glâvu,
od nâs (*odnâs) → òd nâs*

O tome, međutim, kad dolazi do neoslabljenog, a kad do oslabljenog prenošenja akcenta na proklitiku, postoje posebna pravila. Naime, naši današnji silazni akcenti mogli su se u nekim riječima zadržati još od prasl. vremena (iskonski silazni akcenti), a u nekim su opet riječima mogli biti produkt kasnijeg vremena (sekundarni silazni akcenti). Razlozi za mogućnost dvostrukog prenošenja akcenta na proklitiku nalaze se upravo u tome:

a) iskonski silazni akcenti uvijek se *neoslabljeno* prenose na proklitiku ili na prefiks:

po pîvo → pò pîvo, po vòdu → pò vodu

b) sekundarni silazni akcenti uvijek se *oslabljeno* prenose na proklitiku ili na prefiks:

za prâvdu → zà prâvdu, od brâta → òd brata, donòsim → dònosim

Pripomena. Prilikom prenošenja akcenta na proklitiku (prefiks) susrećemo se često s nekim nepravilnostima, koje su nastale analogijom ili se jedne kategorije vladaju na jedan način kao jednostavne riječi, a na drugi kao složenice:

*ùčiti, ùčim, ne ùčim, ali: naučiti : (*naučim) nàučim; čitati, čitām, čitao, čitala, ali:
pròčitao, pròčitāla; kléti, kùnēm : zàkléti se, zakùnēm se*

Bilješka. Ako riječ ima više od tri sloga, onda akcenat ne mora prijeći s nje na proklitiku (*pò lādicama*, ali i *po lādicama, zà mājstorima*, ali i *za mājstorima*), a na vezničku, ni ako ima više od jednoga sloga (*dà vidim*, ali i *da vīdim*). Ovo, međutim, ne vrijedi za složene glagole (*povjèrovati → pòvjerovati, pobrätimiti → pòbratimiti*).

Proklitičko-enklitičke veze

Često dolazi do slučaja, da se u rečenici uz jednosložnu prijedlošku proklitiku javi enklitika, pa onda iznimno proklitika dobiva akcenat, i to ´ (osim u slučaju jednosl. prijedlog + *nj*, kad ta jednosložna proklitičko-enklitička grupa dobiva ^ prema pravilu o akcentu jednosložnih riječi):

zá me, ná te, ú se, zâ nj

Neki jednosložni prijedlozi pritom mogu dobiti i nepostojano *a*, pa onda ova veza dobiva ` i ˘:

prèdā me, nādā te, pòdā se, ùzā nj

Ova pojava ima opravdanje s historijskog gledišta. Naime, nekad su ove zamjenice glasile *mę, tę, sę, jь* i bile su sve naglašene (to su bili i jedini oblici ovih zamjenica za akuz. sg.).

Mijenjanje akcenta pri mijenjanju riječi

U promjeni riječi, t. j. u deklinaciji i konjugaciji, akcenti i dužine često se mijenjaju (*rúka, rúkē, rúci, rúku, rúko!, rúci, rúkōm, rúke, rúkū, rúkama...*). Ta mijenjanja akcenta ne vrše se samovoljno, već su znakovi cijelih glasovnih sistema, od kojih su se do danas sačuvali samo tragovi. Utvrđeno je, da su u prasl. jedni vokali bili uvijek dugi (*a, i, u, y, ě, ě, ρ*), a drugi uvijek kratki (*e, o, ъ, ѳ*). Ta je prvobitna kvantiteta samoglasnika u našem jeziku poremećena iz više razloga, pa danas razlikujemo *stare, primarne* (*měso, zlāto, rúka ← rúkà*) i *nove, sekundarne* dužine, koje su nastale u historijskom razvoju našega jezika, pošto su se neke prvobitne dužine skratile, a neke prvobitne kratkoće produžile.

Sekundarne su dužine nastale uglavnom s ovih razloga:

1. stezanjem (kontrakcijom) dvaju kratkih vokala dobivamo jedan dug vokal:

mòjega → moega → mōga, dva na deset → dvanest → dváněst (provinc.), gen. pl. *kostij*
→ *kòstī, novyj → nòvī, ĭlijíc → ĭlīc*

2. ispadanjem poluglasa (nenaglašenoga – v. bilj.) riječ postaje za jedan slog kraća, pa dolazi do duljenja prethodnog vokala:

veselje → vesélje, kamenje → kāmēnje, brodъ → brōd, sg. građāninъ : pl. grāđāni
(ali: *Arapinъ : Ārapi, Srbinъ : Sřbi*), gen. pl. *ženъ → žēn, a onda – žénā*

Ovom t. zv. *duljenju u zamjenu* protivno je t. zv. *kraćenje u zamjenu*, koje nastaje, kad riječ dobije slog više (*júne : gen. jùneta, prāse : gen. prāseta, drūzi : duga množ. drūgovi, grāna : dat. pl. grānama*).

Bilješka. Čest je slučaj, da neke imenice imaju u nom. sg. dug, a neke kratak vokal, premda u gen. sg. i jedne i druge imaju kratak vokal (up. *dōm, dōma, nōs, nōsa : mǎč, mǎča, rōb, rōba*). Ako ih bolje promotrimo, vidjet ćemo, da se dužina razvija u onih imenica, koje akcenat imaju na istom slogu (*dōm, dōma, nōs, nōsa*), a ne razvija se u onih, kod kojih je akcenat prenesen s kraja riječi (*mǎč, mǎča → mǎča, rōb, robǎ → rōba*). Znamo, dalje, da je u nom. sg. jednih i drugih na kraju bio poluglas, koji je također mogao biti naglašen. Pa ako su jedne imenice bile naglašene na prvom slogu (*dōmъ, nōsъ*), gubljenjem poluglasa taj se slog produžio (*dōm, nōs*); a ako je u drugih akcenat bio na poluglasu (*robъ, mъčъ*), gubljenjem poluglasa akcenat se premjestio za slog unatrag (*rōb, mǎč*, a jer se radi o jednosl. riječima, onda to bilježimo: *rōb, mǎč*), pa nije bilo razloga za produženje novoga naglašenog vokala (*robъ, robǎ → rōb, rōba, mъčъ, mъčǎ → mǎč, mǎča*). Iz toga se vidi, da samo gubljenje nenaglašenoga vokala uzrokuje duljenje prethodnoga sloga.

3. vrlo se često kratki vokali dulje ispred konsonantskih skupina, u kojima je na prvom mjestu sonant (*m, n, nj, l, lj, r, v, j*):

mězīmca, òpānka, žālca (: žālac), stārca, zglāvka, lóvca (: lòvac), dvōjka,²⁰ òdōjka

Opaska. Ima, međutim, i slučajeva, gdje se vokal ne dulji, premda se nalazi ispred ovakve konsonantske skupine (*òvčār, opānčār, mirnòca, tankòca*).

Bilješka. Belič uči, da su se ova duljenja pred sonantima provela ne samo u zatvorenom slogu, nego i na kraju riječi (*sjēnka, gen. Crnògōrca, ponědjēljka, pòdvōljka, làžljīvca*; tako i – *kāmēn, gen. kāmēna, plāmēn, gen. plāmēna*) zahvaljujući izgubljenomu poluglasu, koji je djelovao i na produženi izgovor sonanta. Maretić, međutim, to mišljenje ne prihvaća, nego drži, da će ovom duljenju uzrok biti u fiziološkoj naravi sonantnih glasova.

²⁰ Op. prir. – Sic! Takav naglasak u izvornome strojopisu.

4. težnja za razlikovanjem gen. pl. od nom. sg. produžila je današnji pretposljednji slog u imenica muš. roda (pretposljednji slog u imenica žen. roda produljio se u zamjenu: *žen̄* → *žēn*, a onda – *žēnā*):

nom. sg. *kruch̄* → *krūh* : gen. pl. *kruch̄* → *krūh*; sl. *rak* → *rāk*, *bratic̄* : *brātīc*

Opaska. Oblici *drugōvā*, *sinōvā* u gen. pl. mogu se tumačiti duljenjem u zamjenu (*drūgovi*, gen. *drūgōv*) ili analogijom prema ostalim genitivima.

Kasnije se počelo dodavati u gen. pl. i *ā* na kraju, ali je pretposljednji slog i dalje ostao dug u imenica *o-* i *a-*deklinacije.

Razumije se, da nisu za duljenje vokala samo ova četiri pravila. Ima ih mnogo više. Ali ovo su ipak ponajvažnija.

Akcentat refleksa glasa ě

Prasl. glas *ě* dao je u tri naša govora tri različita refleksa, pa naglašavanje tih refleksa predstavlja katkad ozbiljan problem, premda za to postoje ova tri određena pravila:

1. svi refleksi kratkoga *ě* imaju u sva tri naša govora iste, t. j. kratke akcente *˘* ili *˙*:

věra, *vīra*, *vjěra*; *věncati*, *vīncati*, *vjěncati*

2. refleksi dugoga *ě* u ek. i ik. govoru mogu biti naglašeni sa *ˆ* ili *˙*, a u ijek. govoru *ě* naglašeno sa *ˆ* daje *īje*, a *ě* naglašeno s *˙* daje *ijè*:

lĕk, *līk*, *lījek*; *mlĕko*, *mlīko*, *mlijĕko*

3. ako su ek. *ē* i ik. *ī* postali od kratkoga *ě*, koje se naknadno produžilo, u ijek. je *jĕ*:

(*sĕna*:) *sĕnka*, *sīnka*, *sjĕnka*; (*vĕra*:) gen. pl. *vĕrā*, *vīrā*, *vjĕrā*

Opaska. O razlozima tih produženja potanje u odjeljku „Refleks glasa *ě*“.

2.19. Neki važniji pravopisni problemi (iz oblasti fonetike)

Refleks glasa ě

Glas se *ě*, prema tome da li je bio dug ili kratak, u ijek. mogao reflektirati u *ije* ili *je*, ali od toga ima i odstupanja, pa je potrebno postaviti neka pravila i govoriti o izuzecima.

Prvo pravilo: Ako je slog s *ě* dug, u ijek. pišemo *ije*:

vĕk → *vijek*, *mlĕko* → *mlijeko*, *uvĕk* → *uvijek*

Sl.:

dijete, *povijest*, *kolosijek*, *smijeh*, *umijeće*, *naprijed*, *přijeko* (ali – *prĕko*), *popijevka*, *razumijevati*, *prijĕlaz* (: *prĕlaziti*), *prijedlog*, *prijevoj*, *prijelom*, *prijenos*, *prijepis*, *priekor*, *sjećī*, *sijĕčĕm*, *sijĕkūci*, 2. 3. aor. *pōsiječe* (: *sijĕče*), impf. *sijĕcijāh*, *sijĕci*, *sjĕčen*, *pōsjĕkāvši*, *sredōvječan* (t. j. srednjovjekovan) : *srĕdoviječan* (u značenju – čovjek srednjih godina), *bljedolik*, *bljedožut*, *rješĕnje* (ne: *riješĕnje*, jer ispred akcenta nema dužina!)

Izuzeci:

1. gen. pl. imenica, koje u nom. sg. imaju kratko *ě*, jer je preposljednji slog ovoga padeža uvijek dug (težnja za razlikovanjem, duljenje u zamjenu!):

mědvjed – gen. pl. *mědvjědā*

vjěra – gen. pl. *vjěrā*

kòljeno – gen. pl. *kòljěnā*

2. duljenje kratkoga *ě* po položaju (ispred konsonantskih skupina, u kojima je prvi suglasnik *n*, *l*, *lj*, *r*, *v*):

zāsjenak – gen. sg. *zāsjěnka*

zemljòdjelac – gen. sg. *zemljòdjělca*

rádzjeljak – gen. sg. *rádzjěljka*

inòvjerac – gen. sg. *inòvjěrca*

prídjevak – gen. sg. *pridjěvka*

3. hipokoristici, koji su postali od osnove s kratkim *ě*:

djěd : *djědo*

djěvōjka : *djěva*

Stjěpan : *Stjěpo*

Vjěkoslav : *Vjěko*

4. iterativi, koji su postali od osnove s kratkim *ě*:

sjěditi – *zasjědati* (ali i *zāsjedati*)

nāmjestiti – *namjěštati* (ali i *nāmještati*)

5. izvedenice, koje su postale od osnove s kratkim *ě*:

vjěra – izv. *vjěrnōst*

stārjeti – izv. *starjěštvo*

vjěšt – izv. *vjěštac*

sjěna – izv. *sjěnka* (ovo se može objasniti i duljenjem *ě* po položaju)

Drugo pravilo: Ako je slog s *ě* kratak, u ijek. pišemo *je*:

věra → *vjera*, *běžati* → *bježati*

Sl.:

mjesto, *vjetrovit*, *zasjesti*, gen. pl. *pòpjevākā* (: nom. sg. *pòpijevka*), *ìsjevākā* (: *ìsijevci*),

kòljevākā (: *kòlijevka*), *dljětācā* (: *dlijece* ← *dlijet-ce*)

Ovo pravilo – *nema izuzetaka*, pa ako s promjenom riječi i dugi slog s *ě* postane kratak, govori se i piše – *je*. To biva poglavito:

1. u nejednakosložnim imenicama sred. roda:

dijète – gen. *djěteta*, *tjelo* – pl. *tjelèsa*

2. u dugoj množini dvosl. imenica s postojanim akcentom:

cvjjet, *cvjjeta* – *cvjjetovi*

svjjet, *svjjeta* – *svjjetovi*

snjjeg, *snjjege* – *snjjegovi*

vjjek, *vjjeke* – *vjjekovi*

žljeb, žljeba – žljèbovi

Ali: *ljek, lijèka – lijèkovi, brjèst, brijèsta – brijèstovi* (nepostojani akcenat!).

3. u deminutivima:

zvijèzda – zvjèzdica

gnijèzdo – gnjèzdašce

pijètao – pjètlíc

svijèća – svjèćica

cvjèt – cvjètić

4. u apstraktnim imenicama na *-ota, -oća, -ina*:

ljep – ljepòta

sljep – sljepòća

bjel – bjelina

5. u komparativu i superlativu:

bljèd : bljèđī, nājbljèđī

*ljep : ljèpši, nājljepši*²¹

smijèšan : smjèšnijī, nājsmjèšnijī

6. u iterativnim glagolima, koji su izvedeni od glagola IV. vrste:

zamijèniti – zamjenjívati

rascijèpiti – rascjepljívati

islijèditi – isljeđívati

Opaska. Uza sve to u nekim se pojedinačnim slučajevima često griješi:

bèscjènje, bljèsnuti, dvòcjèpan, isjecati, gen. pl. ljèšākā, lijèpak, Njèmica (: Nijèmac), obijèliti : obijèljeti, zelèniti : zelènjeti (Zid smo jučer obijelili : Već se i šuma zazelenjela), ispriopòvjediti, protùrječan (: protivuriječiti),²² Tjèlovo, snjèžan, -žna, -žno, snjèžnik (: snijeg), sàsjecati (: sasijècati), pjev, spjev, ùtjecati (: teći), ùticati (: tàknuti)

Treće pravilo: Kad se kratko *ě* nađe iza glasovne skupine *Tr*, u ijek. daje refleks *e*:²³

brěg → brjèg : *brègovi → brègovi; sl. crjèp – crèpovi, griješka (greška) – pògreška, krijèvce – crèvācā, strijèla – strèlica, krjèes – krèsovi, grjèh – grèšnik

Bilješka. A ako se kratko *ě* nađe samo iza glasa *r*, onda ono daje – normalno – refleks *je*. To se dešava u glagolima *gòrjeti, stàrjeti, pomòdrjeti*, zajedno sa svim izvedenicama, gdje *rě → rje* (*òstarjelòst, izgòrjelina...*), i svim izvedenicama od imenica *rjèč, rijèka, kòrijen*, pridjeva *rijèdak* i glagola *rijèšiti* (*rječitost, rječnik, rječit; rječina, rječica, porječje, meðurječje; korjenit, korjenika, korjenitost; rjeđi, prorjeđivati; rješenje, rješavati, rješidba*).

Opaska. Glas se *j* u prvom slučaju gubi zbog teškoće izgovora glasovne skupine *Trě*, a u drugom slučaju te teške skupine nema.

Duga pravopisna tradicija učinila je u neke *iznimke* od ovoga pravila:

21 Op. prir. – Sic! Na *najbljèdi* označena su dva naglaska, na *najljepši* samo jedan.

22 Op. prir. – Sic! Glagol *protivuriječiti* zabilježen je sa *ije* i bez naglaska.

23 Op. prir. – Kako je već rečeno kod metateze likvida, slovo *T* oznaka je za bilo koji suglasnik.

ògrjev (bolje nego – ogrev), odrješénje (ne – odrešenje), protivrječān, protivrječje (uz dublete: protivurječān, protivurječje i proturječān, proturječje)

Četvrto pravilo. Ako se glas ě nađe ispred o, j, onda se u ijek. preglašava u i:

(živěti:) živěo → živjeo → živio, ali – živjela, živjelo

(gorěti:) gorjeo → gorio, ali – gorjela, gorjelo

(smějati se:) smjeati se → smijati se

(vějati:) vjeati → vijati, previjanac

(grějati:) grjeati → grijati

Pripomena. U pojedinačnim slučajevima ovo se dešava i ispred lj (*bilješka, zabilježiti, bilježnica*).

Opaska. Ovdje, međutim, treba spomenuti i neke dvostrukosti:

sjeo : sio, jeo : io, vreo : vrio, sreo : srio (ali tradicijom samo se oblik zreo smatra pravilnim)

Peto pravilo. U geografskim i vlastitim imenicama ě se reflektira, kako je uobičajeno u krajevima iz kojih su ta imena potekla:

Bélic : Bílic; Bijèlic, Beli Manastir, Lički Osik, Beograd, Split, Belostenec

Opaska. Do 1914. ovo pravilo nije imalo ovakvu formulaciju, pa se pisalo: *Spljet, Biograd, Bjelostijenac*.²⁴

Ima međutim i *iznimaka*: piše se *Rijeka*, premda se to mjesto nalazi na čak. području i tamo izgovara – *Rika*.

Bilješka. Sekundarni ijek. oblici *lijepijeh, lijepijem*, danas se smatraju zastarjelima, pa se piše – *lijepih, lijepima* (sl. i *nisam*, a ne – *nijesam*), jer na mjestu sekundarnoga *ije* nije bilo glasa ě. Jedino se ti oblici upotrebljavaju za oznaku ijek. kolorita (*tisijeh, glusijeh* – Maž.).

Suglasnik č

Č se piše:

1. u korjenitom dijelu velikog broja riječi (*čelo, činiti, ključ, ječam...*);
2. u oblicima, gdje je postalo od *k* ili *c*:
  - a) u vok. sg. (*junak – junače!, starac – starče!*);
  - b) u nom. pl. (*stric – stričevi*, ali *i – stricovi*);
  - c) u prezentu (**pek-ti – pečem, micati – mičem*);
  - d) u imperfektu (**pek-ti, pecijah – pèčāh*);
  - e) u 2. 3. sg. aorista (**pek-ti, pekoh – peče*);
  - f) u glag. prilogu sadašnjosti (*plakati, *plakjem → plačem – plačući, *micjem → mičem – mičući*);

²⁴ Op. prir. – Misli se vjerojatno na godinu 1915. i šesto izdanje *Hrvatskoga pravopisa* Ivana Broza (¹1892, ²1893), koji je od trećeg (1904) do šestog (1915) izdanja priređivao Dragutin Boranić; od prvoga (1892) do petoga (1911) izdanja preporučivalo se *Spljet, Bjelostijenac*, od šestoga (1915) – *Split, Belostenec*.

g) u glag. pridjevu trpnom (*pek-ti, *pek-en → pečen);

3. u izvedenicama, gdje je č moglo postati prema k, c, č u osnovnim riječima: *plakati* – (*plakъ) *plač*, *plitak* – (*plitkina) *pličina*, *vranac* – *vrančina*, *ptica* – (*ptic-jar) *ptičar*, *pečen* – *pečenka*, *vrač* – *vračati*;

4. u nastavcima:

-ač (-ačica) u imenicama muš. (žen.) roda, koje su postale od glag. osnova (*nomina agentis*): *brijati* : *brijač* (*brijačica*), *krojiti* : *krojač* (*krojačica*);

-ača u imenicama žen. roda, koje su postale ponajviše od imeničkih i pridjevskih, a rjeđe od glag. osnova (V. i VI. vrste), a obično označuju stvari (a rjeđe lica i životinje): *ruda* : *rudača*, *ilov* : *ilovača*, *drljati* : *drljača*, *udavati* : *udavača*, *krmača*;²⁵

-ač(a)k u pridjeva s deminutivnim značenjem: *slab* : *slabačak*, *pun* : *punačak*, *dug* : *dugačak* (izuzetno pridj., koji nema deminutivnog značenja);

-ač(a)n u pridjeva (*mladačan*, *ubitačan*);

-ačina u imenica žen. roda, koje su postale od glag. osnova i znače obično radnju: *premetati* : *premetačina*, *derati* : *deračina*;

-čad u zbirnih imenica, koje u sg. imaju nastavak -če: *majmunče* : *majmunčad*, *kumče* : *kumčad*, *Bugarče* : *Bugarčad*;

-če u imenica sred. roda, koje ponajviše znače mlado čeljade ili živinče, rjeđe kakvu stvar: *majmun* : *majmunče*, *kum* : *kumče*, *Srb* : *Srpče*;

-čica u imenica umanjena značenja: *grana* : *grančica*, *cijev* : *cjevčica*;

-čić u imenica umanjena značenja i u vlastitih imenica: *kamen* : *kamenčić*, *obraz* : *obraščić*;

-eč(a)k u imenica umanjena značenja: *kamen* : *kamečak*, *kremen* : *kremečak*;

-ič u imenica *branič*, *gonič*, *vodič*, *ribič*; usto i *količ* (onaj, koji koli lozu). Tim se nastavkom tvore i nazivi za neke biljke (*zvonič*, *povratič*, *mravič*);

-ič(a)k u imenica umanjena značenja: *kamičak*, *plamičak*.

Rjeđe se javljaju nastavci:

-ča za tvorbu mjesnih imenica (*Ljupča*, *Foča*, *Borča*);

-čaga (*rupčaga*);

tur. -čija (*miraščija*);

-čurina (*daščurina*);

-ečka (*kolečke* kod pluga);

-ičar, koji vodi borbu s nastavkom -ik (*političar*, *gramatičar* : *politik*, *gramatik*);

-ičina (*dobričina*);

-ična (*sestrična*, *gospodična*);

²⁵ Op. prir. – Sic! Imenica *krmača* navedena je bez ekvivalenta.

-ičan, koji služi za tvorbu pridjeva (*sebičan, stravičan*);

-inče (*služinče, mravinče*);

-ičast (*goličast, bjeličast*).

I na kraju – mnemotehnički pregled nastavaka, u kojima dolazi č:

a) češći: *ača, čica, ačan, ačak, ač, ačina, čad, ič, ičak, če, čič*, k tome još i *ečak*;

b) rjeđi: *čija, čaga, ičar, inče, ča, čurina, ičast, ečka* i *ičina, ičan, ična*.

Suglasnik ć

Ć se piše:

1. u korjenitom dijelu velikog broja riječi (*već, moć, ćelav, ćud, pleća...*);

2. u oblicima, gdje je postalo od *tj*:

a) u instr. sg. imenica žen. roda na konsonant (**smrt-ju → smrću*);

b) u prezentu (**klikl-tjem → klikćem*);

c) u imperfektu (**plamt-jah → plamćāh*);

d) u glag. prilogu sadašnjem (*pletući*);

e) u glag. pridjevu trpnom (**mlat-jen → mlaćen*);

f) u infinitivu glagola I. vrste, kojima se korijen završava na *k, g, h* (*reći, moći, vrći*), i u infinitivu glagola, u kojima je metatezom došlo do *tj → ć* (*na-iti → najti → natji → naći*);

3. u izvedenicama prema suglasnicima *t, ć* u osnovnim riječima: *brat – braća, Imot-janin → Imoćanin*.

Bilješka 1. U nekim glagolima *stj → št*, a ne *šč* (**krstjen → kršten*).

Bilješka 2. U nekim slučajevima *ć* je moglo postati prema *k* djelovanjem disimilacije: *lijesk-ḅje → lijješće → liješčje → liještšje → liještje → liješće* (: *lijeska*); sl. i *triješće* (: *trijeska*), provinc. *plješćem* (*pljek-jem → plješćem → plješštem → plještem*), provinc. *iščem*.

Bilješka 3. Naše je *ć* moglo postati prema stranom *ć* u riječima grčkog i turskog porijekla (*Kyrillos → Ćirilo, kellion → ćelija, bekjar → bećar, Makedonija : Maćedonija*).

Bilješka 4. Vidjeli smo, da *ć* može nastati prema *t, k, k̑*, ali i prema *đ* asimilacijom (*naleđke → nalećke, žedca → žećca, omeđak, omeđka → omećka*).

4. u nastavcima:

-aći u pridjeva, koji su postali od glag. osnova i kazuju svojstvo onoga, što znači glag. korijen (od tih se pridjeva prave i imenice na *-ca*): *brijati : briaći (briaćica), jahati : jahaći (jahaćica), orati : oraći (oraćica)*;

-ći, koji služi za tvorbu glag. priloga sadašnjosti: *kopajući, tugujući, skaćući*;

-eći u pridjeva, koji su postali od imeničkih osnova (od tih pridjeva prave se onda i imenice na *-ak*): *tele : teleći (telećak), svinja : svinjeći (svinjećak), ovan : ovneći*;

-ić u imenica, koje znače: a) mlado (*golubić*), b) maleno (*gradić*), c) porijeklo (*plemić*); to su mogla kasnije postati i prezimena (*Šimić, Daničić*) ili geografska imena (*Draganić, selo, Kupić, planina*).

Prezimana su se počela onda tvoriti dodavanjem nastavka *-ić* (koji označuje deminutivnost) na posvojni pridjev (*Kraljević*). Treba od nastavka *-ić* razlikovati nastavak *-ič* (*branič*), s pomoću kojega su se negda tvorila i vlastita imena (*Radič, Jurič*), a od njih i prezimana (mali *Franićev* zvat će se *Franićević*, a mali *Jurićev – Jurićević*);

-oća, koji služi za tvorbu apstraktnih imenica od pridjeva: *blijed : bljedoća, tijesan : tjesnoća*.

Rjeđi su nastavci:

-aćiv (*spavaćiv*);

-ećiv (*bolećiv*);

-ća (*dati : daća, odjeća, obuća*);

-dać (*srndać, crvendać*);

-ać (*golać, gluhać*);

-aća (*mokraća*);

-bać (*zelembać*);

-ćo, koji služi za tvorbu hipokoristika (*zloćo, Mićo, Pećo*);

-ćan (*Mićan*).

Opaska. Ima, međutim, riječi, kod kojih pored svega toga može doći do zabune: *gust – gušći : guska – gušćji, šćućuriti se, tekućica (: stajaćica), mućak, ćurka – ćurćji, švrćo, zapešćaj, proćerdati, žmu-rećke, komadićak, konjićak, nadahnuće, žiće, ubiće, krvoproliće, plašće, lišće, ušće...*

I na kraju – mnemotehnički pregled nastavaka, u kojima dolazi *ć*:

a) češći: *aći, eći, ić, oća, ći*;

b) rjeđi: *ećiv, aćiv, ać i dać, ćo, ćan, aća, ća i bać*.

Suglasnik *dž*

Dž se piše:

1. prema *č* u skupini *čb*: *svjedočiti : svjedočba → svjedodžba, naručiti : naručba → narudžba, srdьc+ьba → srdžba, otac+ьbina → otačbina → otadžbina*;

2. u tuđim riječima, naročito turskim i engleskim: turc. *džamija, dželat, nadžak, fildžan*, engl. *džem, pidžama, budžet, džungla*;

3. u turskom nastavku *-džija*: *šeširdžija, tobdžija, šaljivdžija*.

Opaska. Svako *dž* u našem jeziku nije *ǰ* (*nadžeti, nadživjeti, nadžupan*).

Suglasnik *đ*

Đ se piše:

1. u korjenitom dijelu nekih riječi (*đon, leđa, đipati, riđ...*);

2. u oblicima, gdje je postalo od *dj*:

a) u instr. sg. imenica žen. roda na konsonant (*glad-ju → *gladū*);

b) u prezentu (*glod-jem → *glodēm*), pa prema tome i

c) u glag. prilogu sadašnjem (*glođući*);

d) u imperfektu (*voditi* : *vođah*);

e) u glag. pridjevu trpnom (*vid-jen → *viđen*);

3. u izvedenicama prema suglasnicima *d*, *đ* u osnovnim riječima: *grozd* : *grožđe*, *viđen* : *viđenje*;

4. u tuđim riječima, gdje je postalo prema *ǵ*: grč. *angelos* → *anđeo*, grč. *kalogeros* → *kaluđer*, grč. *Aegiptus* → *Jeđupak* (*Egipćanin*), tur. *gerdan* → *đerdan*.

Pripomena. U poknjiškim riječima ostaje takvo *g* neizmjenjeno: *genij*, *general*, *geometar* (up. nar. *đomeštar*).

Bilješka. Svaki skup *dj* nije morao dati *đ*, i to onda, kad *j* potječe od *ě* (*djevojka*, *djeca*), premda u nekim našim nar. govorima i takvo *dj* → *đ* (*ovđe*, *đeca*, *đevojka*); dalje, kad je *dj* nastalo slaganjem riječi (*nadjačati*) i kad se *dj* nađe u stranim riječima (*adjektiv*), samo što je u ovom posljednjem slučaju nar. oblik *ađutant* (: *adjunkt*) prodro i u književni jezik.

O suglasniku *h*

U starije vrijeme izgovor glasa *h* bio je *velaran* (t. j. artikulirao se stvaranjem tjesnaca na velumu); danas se takvo *h* sačuvalo samo u jugozap. dijelovima štokavskoga narječja (Dubrovnik i dio Crne Gore). Već prije nekoliko stoljeća ovaj je glas postao *laringalan* (artikulira se prolaskom zračne struje između suženih glasnih žica). Takvo je *h* vrlo labave artikulacije; nije skoro ništa drugo nego dah. Ovakav je i naš književni izgovor ovoga glasa. U trećoj etapi razvitka *h* se zbog *labave artikulacije* počelo gubiti ili zamjenjivati glasovima *j*, *v*.

Pripomena. Na primjerima ovaj razvitak izgled ovako: *kruchъ* → *kruh* → *kru'*, *kruv*, *lěcha* → ek. *leha* → *leja*.

Ako pogledamo, kako se ovaj razvitak glasa *h* odrazio u hrv. i srp. književnosti, onda ćemo vidjeti, da su zastupane sve tri varijante, premda druga u najvećoj mjeri.

Bilješka. Vuk je, uvodeći štokavsko narječje u književni jezik kod Srba, u početku pokušao uvesti treću varijantu *h*, pa suglasnika *h* nije ni pisao. 1836. uvjerio se, da i u nekim krajevima štokavskoga narječja ipak glas *h* živi pored toga, što se to *h* pravilno izgovara u čak. dijalektu; osim toga osjetio je, da je za demonstriranje gramatičke pravilnosti u našem jeziku potreban i glas *h* (palatalizacija!), pa ga je unio i u književni jezik.

U hrv. književnosti glas *h* vrlo intenzivno živi, naročito u zapadnim govorima, pa ovih kolebanja nije bilo ni pri proglašavanju jedinstvenog književnog jezika. Osnovno je pravilo u hrv. književnosti, da se *h* piše svugdje, gdje je god po etimologiji opravdano. Ovaj princip etimološkog opravdanja traži, da se *h* piše i u skupini *hv* (*hvatati*, *Hvar*, *zahvaliti*).

Bilješka. U srp. književnosti ovo je pravilo nešto ublaženije, pa je običnije: *istorija*, *leja*, *kujina*, *kijati*, *uvo* ili dopušteno kao potpuno jednakopravno oblicima sa *h*.

H dolazi i u oblicima:

a) u gen. pl. zamjenica i pridjeva (*mojih*, *velikih*);

b) u imperfektu i aoristu (*moljah, reko*);

c) u kondicionalu (*ja bih molio*), gdje su oblici glagola *biti* po podrijetlu aoristni.

Uza sve to i na području hrv. književnog jezika primjenjuje se ponekad treća varijanta pisanja glasa *h*, t. j. *h* se uz *o*, *u* nekad zamjenjuje glasom *v*, a uz *a*, *e* i glasom *j*: a) *buzdovan* i *buzdohan*, *gruvati* i *gruhati*, *đьchorъ* (u vezi sa *dah*) → *dhor* → *thor* → *tvòr*, *tvòra* (ili *tvôr*, *tvòra*); b) *aždaja* i *aždaha*, *proja* i *proha*.

Glas se *h* nekad i u književnom jeziku može izgubiti: tur. *sahat* i *sat*, *muhur* i *mur*, *mahala* i *mála*,²⁶ *njihan* → *njin*, *truhnuti* → *trunuti* : *trulež*, *truo*, *trula*, *trulo*, *podbuhnuti*, *pobuhao* i *podbuo*, *odlahnuti* → *odlanuti*, *Hlivno* → *Livno* (od *hlěv* – staja).

H neki često stavljaju i tamo, gdje mu ni po etimologiji nema mjesta, pa zato treba pisati: *rvati se*, *rvač*, *rvanje*, *rđa*, *rzati*, *ambar*, *at*, *ametom*, *ameticе*, *nauditi*, *uvenuti*, *lako*.

Bilješka. Pravopisni je problem i skupina *h+ć* → *šč* (*Bihać*, *Bihća* → *Bišća*, ali i – *Bihaća*, *daht-jem* → *dahćem* → *daščem*; sl. *drščem*), a u provinc. *kć* (*drkćem*, *dakćem*).

O glasu *j*

Naše *j* ne odlikuje se spirantskom izražajnošću konsonantskoga tipa, nego se artikulira blažim zamahom struje zraka, pa se približava po tome vokalu *i* (zato se i govori, da je naše *j* vokal u konsonantskoj službi). Zbog takve nedovoljno izražene artikulacije taj glas kadgod se i ne čuje dobro, ali ga svejednako treba pisati tamo, gdje mu je po etimologiji mjesto.

1. u imperativu glagola, kojima jednosložne osnove svršavaju na *i* (*pi-ti*): *pij*, *pijmo*, *pijte*, *mij*, *mijmo*, *mijte*;

2. ispred nastavaka, koji dolaze na osnovu sa *j*:

-*ica* (*kutija* : *kutijica*);

-*ić* (*Ilija* : *Ilijić*; ovdje se *iji* može stegnuti u *ī*, pa *Īlijić* → *Īlīć*);

-*in* (*Ilija* : *Ilijin*);

-*ski* (*Azija* : *azijski*; po Beliću i – *aziski*). Ispred složenog sufiksa -*inski iji* → *ī* (*sudijinski* → *sūdīnski*);

-*ivati* (*sjaj* : *prosajivati*);

-*isati* (*kalaj* : *kalajisati*) i ispred još nekih nastavaka (*jajinji*);

3. na kraju zamjenica i pridjeva *iji* se ne sažimlje niti se krnji (*čiji*, *svačiji*, *drukčiji*; drugo je – *vučji*, *čovječji*).

Izuzetak je od ovog pravila vokalska skupina *io*, u kojoj čujemo *j*, ali ga ne pišemo: *vidio*, *nacionalan*, *biblioteka*, *prionuti* (← *prilьpnōti* → *prilnuti* → *prionuti*), a prema ovome i *prianjati*.

Opaska. Treba zato pisati: *trijumf*, *trijumvirat*, *pijuk*.

Isto tako ne piše se *j* ni u slučaju *Vi* (gdje *V* ≠ *i*): *kaiš*, *šeitan*, *seiz*, *poimece*, *zaimati*, *uime*, *daidža*, *naizust*.

²⁶ Op. prir. – *Sic!* Takav naglasak u izvornome strojopisu; vjerojatno će ipak biti *māla*, kako je označen prije u potpoglavlju o zijevu (hijatu).

Opaska. Ali se piše *j* koje pripada osnovi (*Rajo : Rajić*).

Bilješka 1. Često se susrećemo i s t. zv. *protetskim j*: *evanđelje* i *jevandjelje*, *Egipćanin* i *Jeđupak*. Vidi se ovo *j* i u slučajevima: *Jelena* (: *Helena*), *Jevrejīn* (: *Hebrejīn*), *вѣчеръ* → *učer*, a onda – *jučer*.

Bilješka 2. U nekim je slučajevima *j* tokom vremena otpalo, pa ne osjećamo njegovu prisutnost, i zato ga ne pišemo: *strijъna* → *strina*, *stvarijъ* → *stvárī*, *velikyjъ* → *veliki*, *jug-ina* → *južina* (u kajk.) → *užina*.

O suglasniku /

Suglasnik *l* može po artikulaciji biti *dentalan* i *velaran*.

Pripomena. Velarno *l* lako se zamjenjivalo stražnjojezičnim vokalima *u*, *o* (*vlkъ* → *vuk*, *vladalca* → *vladaoca*).

Kaže se obično, da *l* na kraju riječi i na kraju sloga prelazi u *o* (*dal* → *dao*, *žetelca* → *žeteoca*, ali gen. pl. – *žetelaca*). No to pravilo nije bez izuzetaka.

Može se stoga reći, da *l* → *o*:

1. u glag. pridjevu radnom (*dao*, *čuvao*, *nosio*);
2. u imenicama, u kojima ispred *l* stoji nepostojano *a* (*misal* → *misao*; sl. *posao*, *čavao*, *pogibao*, *đavao*, *orao*);
3. u imenicama s nastavkom *-ьnica* (*radil-ьnica* → *radionica*; sl. *gostionica*, *kupaonica*, *praonica*).

U ta tri slučaja prijelaz *l* u *o* ima karakter zakona.

Dalje: Ako je glas ispred *l* u imenica *kratak*, onda to *l* → *o* (*vladaoca*, *rušioca*, *davaoca*), ali ako je vokal ispred *l* *dug*, tada *l* → *o* (*tkalca*, *prélca*, *bijelca*; ipak: *stólca* i *stóca*, *kólca* i *kóca*).

U svim drugim slučajevima *l* → *o* ili su dopuštene dvostrukosti: *bol*, *val*, *ždral*, *ohol*, *apostol*, *Ćiril*, *konzul*, *žurnal*, *molba*, *školski*, *Anđelko*; ali: *dol* i *do*, *stol* i *sto*, *sokol* i *sokō*, *odjel* i *odio*, *sol* i *so*, *anđel* i *anđeo*, *bijel* i *bio*, *obal* i *obao*, *cijel* i *cio*, *topal* i *topao*, *čil* i *čio*, *selce* i *seoce* (običajnije je ipak: *groce*, *vlasteoski*, *seoski*).

Bilješka 1. Ima pridjeva, u kojima se pojavilo *o* ← *l*, iako po etimologiji tome *l* nema tu mjesta (f. *smjelъna* → *smjeona* → *smiona*, pa bi m. trebao glasiti – *smjelan*, ali analogijom prema f. glasi – *smion*, *-a*, *-o*; sl. i – *misaon*, *-a*, *-o*).

Bilješka 2. Ima slučajeva, gdje i *lj* → *o* na kraju sloga (*ponedjeljak* : *ponedjeljnik* → *ponedionik*).

3. Morfologija

3.1. Vrste riječi

Naš jezik spada u indoe. jezike, kojima je fleksibilnost (promjenjivost) osnovna značajka. Ipak sve vrste riječi nisu u našem jeziku promjenljive, pa ih stoga dijelimo u promjenljive i nepromjenljive.

Promjenjive su: 1. *imenice (supstantivi)*, 2. *pridjevi (adjektivi)*, 3. *zamjenice (pronomina)*, 4. *brojevi (numeralia)*, 5. *glagoli (verba)*.

Nepromjenljive su: 1. *prilozi (adverbi)*, 2. *prijedlozi (prepozicije)*, 3. *veznici (konjunkcije)*, 4. *uzvici (interjekcije)*.

Promjenljive se riječi dijele opet na one, koje se mijenjaju kroz *deklinaciju* (imenice, pridjevi, zamjenice, brojevi), i na one, koje se mijenjaju kroz *konjugaciju* (glagoli). Glagoli su pritom najpromjenljivije riječi, a iza njih su po promjenljivosti pridjevi, pa onda imenice.

3.2. Imenice

Imenice su promjenljive riječi, kojima imenujemo bića, predmete, prirodne pojave i osjećaje (*čovjek, stol, grmljavina, radost*).

Dijelimo ih u dvije grupe po tome, da li ono, što označuju, možemo osjetilima osjetiti ili to tek možemo zamisliti:

1. *stvarne* ili konkretne (*čovjek, stol, Ivan*) i
2. *mislene* ili apstraktne (*misao, radost, trčanje*).

Stvarne ili *konkretne* imenice dijelimo dalje u tri skupine:

a) *opće* (apelativne), kojima imenujemo sva bića, sve predmete, sve pojave iste vrste, iako u određenom momentu ne moramo misliti na sve pripadnike jedne vrste (*mačka, grad, selo*);

b) *zbirne* (kolektivne), koje označuju skup lica ili predmeta, koji shvaćamo kao jednu cjelinu bez pomisli na pojedini predmet ili lice (*braća, narod, lišće*). Čim pomislimo na pojedino lice ili predmet, moramo odstupiti od upotrebe zbirnih imenica (*sedam listova, a ne – lišća*). Neke od ovih imenica (*čeljad, narod, momčad*) mogu uza se imati i potanju brojnu oznaku, ali je ta oznaka onda povezana za čitavu skupinu, a ne za pojedine njene članove (*U Jugoslaviji živi pet slavenskih naroda : Ovdje ima pet kamenova*);

c) *vlastita imena (nomina propria)*, kojima imenujemo pojedinačna lica ili predmete za razliku od drugih lica ili predmeta iste vrste (*Dunav, Zagreb, Ivan Petrović*). Kasnije su se neka od tih imena počela pridijevati i drugim licima ili predmetima, ali je pritom važno, da govornik i slušać uvijek pomišljaju na određeno lice ili predmet. (Pod imenom *Petrović* zamišljamo uvijek jednoga određenog, nama poznatog čovjeka.)

U imenica našega jezika razlikujemo *tri roda* (muški, ženski, srednji), premda u prirodi postoje ustvari samo dva roda (muški, ženski). Zato treba razlikovati *gramatički i prirodni rod*, koji se ne moraju podudarati. Tako su imenice *sluga, vojvoda, starješina* po gramatičkom izgledu žen. roda, a po

prirodnom su izgledu muš. roda; slično je i s hipokoristicima *ujo*, *Pero*, *djedo*, *Gašo*, koji su po gramatičkom izgledu sred. roda, a po prirodnom – muš. roda. Prirodni rod ovih imenica otkrit ćemo lako dodavanjem zamjenica *ovaj*, *ova*, *ovo* (*ovaj vojvoda*, *ovaj djedo*), ali ima imenica, koje ni dodavanjem zamjenica ne pokazuju svoga prirodnog roda (*ovo momče*, *ovo djevojčce*), jer i zamjenice dolaze u gramatički rod.

Dakako, svaka imenica ima redovno samo jedan rod, ali ima i takvih imenica, koje u sg. imaju jedan, a u pl. drugi gramatički rod (*ovaj sluga* : *ove sluge*), a i takvih, koje mogu biti dvostrukog, pa čak i trostrukog roda (*ovaj bol* : *ova bol*; *veče* u sg. može biti muš. i sred. roda, a u pl. je žen. roda).

Razlikujemo u sklonidbi naših imenica i *tri broja* (singular ili jedninu, dual ili dvojину i plural ili množinu). Singular se upotrebljava, kad je riječ o jednom pojmu, dual, kad je riječ o dva (kasnije i tri i četiri) pojma, a plural, kad se radi o pet ili više pojmova. Sve se ovo zapaža naročito u imenica s različitim pluralom:

Sg.	<i>jedan čovjek</i>
Du.	<i>dva, tri, četiri čovjeka</i>
Pl.	<i>pet, šest ljudi</i>

Do danas su nam se u potpunosti sačuvali samo oblici za sg. i pl. i redovno oblici za n. a. v. du., a samo izuzetno ostali oblici du. (obično su du. sačuvale imenice, koje označuju parove istoga pojma: gen. du. *rùkū*, *p̀rsijū*, *òčijū*, *ùšijū*, *nògū*; danas je to i gen. pl. tih imenica). Najveći broj imenica ima i sg. i pl., ali neke imenice mogu imati i samo sg. (*singularia tantum*: *lišće*, *Zagreb*, *Marko*) ili samo pl. (*pluralia tantum*: *Vinkovci*, *Mikanovci*, *ljestve*, *vile*, *kola*).

Sve se naše imenice (osim *doba* i *podne*) mijenjaju i kroz *sedam padeža*: nominativ (tko?, što?), genitiv (od koga?, od čega?), dativ (komu?, čemu?), akuzativ (koga?, što?), vokativ (oj!), lokativ (o komu?, o čemu?), instrumental (s kim?, s čim?).

Imenice, dakle, prolaze kroz promjenu roda, broja i padeža.

Deklinacija imenica

Pri deklinaciji imenica razlikujemo uvijek osnovu od nastavka. Osnova je dio imenice, koji pri deklinaciji ostaje neizmijenjen (osnova se može, ali ne mora podudarati s korijenom), a nastavak se u dekliniranju mijenja.

Opaska. Osnovu dobijamo tako, da u gen. sg. odbijemo nastavak (*grad*, *grad-a*, *vodonoša*, *vodonoš-e*).

Deklinacija naših imenica u starije doba našega jezika dijelila se upravo po osnovama, pa je bilo vokalskih i konsonantskih osnova.

Od *vokalskih* osnova poznate su bile: *o*-osnove (*gradъ*, *selo*), *jo*-osnove (*oračъ*, *polje*), *a*-osnove (*žena*, *vojvoda*), *ja*-osnove (*duša*, hipokor. *Miša*), *i*-osnove (*kostъ*, *gostъ*), *ŭ*-osnove (*synъ*), *ŭ*-osnove (*svekry*, gen. *svekrъve*).

Od *konsonantskih* su osnova bile poznate: *n*-osnove (*kamy*, *kamene*, *sěmę*, *sěmene*), *t*-osnove (*telę*, *telęte*), *s*-osnove (*nebo*, *nebese*), *r*-osnove (*mati*, *matere*).

Međutim, s vremenom se počela pojavljivati tendencija za izjednačivanjem raznih tipova deklinacije, pa je u tome neobično veliku ulogu odigrala analogija. Jedne su se osnove počele povoditi za drugima,

pa je borba među osnovama trajala čitave vjekove. Mnoge su osnove otpale, a naročito konsonantske (od *s*-osnova imamo danas samo ostatke: *nebo*, *neba* – pl. *nebesa*, *tijelo* – pl. *tjelesa* i *tijela*), pa se danas deklinacija imenica ne provodi više po osnovama, nego po rodovima.

3.3. Imenice muškoga roda na suglasnik

Najveći broj imenica muškog roda spadao je nekad u *o/jo*-osnove (*rod-o-ть*, *orač-e-ть*); neke su spadale u *i*-osnove (*gost-ь-ть*), *u*-osnove (*syn-ь-ть*), *n*-osnove (*kamen-ь-ть*). U historijskom razvoju našega jezika zadominirale su *o/jo*-osnove i nametnule zakone svojih promjena svim drugim osnovama imenica muškoga roda. Ipak su pritom i neki elementi potisnutih osnova došli do izražaja među *o/jo*-osnovama (tako je duga množina i nastavak *-u* u vok. sg. rezultat djelovanja *u*-osnova, a nastavci *-ī*, *-ijū* u gen. pl. rezultat su djelovanja *i*-osnova).

Najpostojanije su imenice muš. roda na konsonant (i što se tiče čuvanja oblika stare *o*-deklinacije i što se tiče akcenta) one tipa *Rūs*, *Rūsa*:

Sg.	Du. (n. a. v.)	Pl.
<i>Rūs</i>	<i>Rūs-a</i>	<i>Rūs-i</i>
<i>Rūs-a</i>		<i>Rūs-ā</i>
<i>Rūs-u</i>		<i>Rūs-i-ima</i>
<i>Rūs-a</i>		<i>Rūs-e</i>
<i>Rūs-e!</i>		<i>Rūs-i!</i>
<i>Rūs-u</i>		kao d.
<i>Rūs-om</i>		kao d.

Pripomena 1. Ovakav akc. tip nema duge množine, a u gen. pl. ima karakteristično *ā*, ispred kojega je slog uvijek dug.

Pripomena 2. Imenice, koje imaju silazne akcente, pretežno nemaju u oblicima akc. promjena.

Pripomena 3. Dual se upotrebljava uz brojeve *dva*, *tri*, *četiri*.

Palatalne osnove predstavljat će nam imenica *kònj*, *kònja*:

Sg.	Du.	Pl.
<i>kònj</i>	<i>kònj-a</i>	<i>kònj-i</i>
<i>kònj-a</i> (← <i>konjä</i>)		<i>kónj-ā</i>
<i>kònj-u</i>		<i>kònj-ima</i>
<i>kònj-a</i>		<i>kònj-e</i>
<i>kònju!</i>		<i>kònj-i!</i>
<i>kònj-u</i>		kao d.
<i>kònj-em</i>		kao d.

Pripomena. U gen. pl. mijenja se kvantitet, a u vok. sg. i pl. kvalitet akcenta.

Imenica *đjèd* (koja se u sg. i du. i u običnom pl. podudara s imenicom *Rūs*) može imati i dugu množinu:

Pl.
<i>đjèd-ov-i</i>
<i>đjèd-òv-ā</i>
<i>đjèd-ov-ima</i>
<i>đjèd-ov-e</i>
<i>đjèd-ov-i!</i>
kao d.
kao d.

Pripomena. Nastavak *-ov-i* u dugoj množini rezultat je spajanja nastavka *-ov* (iz *u*-osnova) i nastavka *-i* (iz *o*-osnova).

Imenica se *grād* po tipu razlikuje od prijašnjih (imenicā ovoga tipa ima vrlo mnogo):

Sg.	Du.	Pl.
<i>grād</i>	<i>grād-a</i>	<i>grād-ov-i</i>
<i>grād-a</i> (iz <i>grāda</i>)		<i>grad-óv-ā</i>
<i>grād-u</i> (ka <i>grādu</i>)		<i>grad-òv-ima</i> : <i>grād-ov-ima</i>
<i>grād</i>		<i>grād-ov-e</i>
<i>grād-e!</i>		<i>grād-ov-i!</i>
<i>grād-u</i> (po <i>grādu</i>)		kao d.
<i>grād-om</i>		kao d.

Pripomena 1. Akuz. sg. nema nastavka, jer imenica *grād* označuje nešto neživo (u starije doba akuz. je uvijek bio jednak nom.).

Pripomena 2. Akcenti pokazuju, da dativ nije jednak lokativu, kako se to često puta naglašavalo do XIX. st.

Poseban je tip imenica *nôž*:

Sg.	Du.	Pl.
<i>nôž</i>	<i>nóž-a</i>	<i>nóž-ev-i</i> (; <i>nóž-i</i>)
<i>nóž-a</i> (← <i>nôžà</i>)		<i>nóž-ēv-ā</i>
<i>nóž-u</i>		<i>nóž-ev-ima</i>
<i>nôž</i>		<i>nóž-ev-e</i>
<i>nôž-u!</i>		<i>nóž-ev-i!</i> (; <i>nôž-i!</i>)
<i>nóž-u</i>		kao d.
<i>nóž-em</i>		kao d.

Pripomena. Vok. duge množine ne mijenja akcenta!

Imenicā tipa *òrāč* ima također vrlo mnogo (tako i – *vòjnĭk*, *hàjdūk*, *rjèčnĭk*):

Sg.	Du.	Pl.
<i>òrāč</i>	<i>oráč-a</i>	<i>oráč-i</i>
<i>oráč-a</i>		<i>oráč-ā</i>
<i>oráč-u</i>		<i>oráč-ima</i>
<i>oráč-a</i>		<i>oráč-e</i>
<i>òrāč-u!</i>		<i>òrāč-i!</i>
<i>oráč-u</i>		kao d.
<i>oráč-em</i>		kao d.

Pripomena. Slično se sklanjaju i imenice tipa *strĭc*, samo što dolazi do različitosti u vok. (*strĭče!*).

Jèlen je najtipičnija dvosl. imenica muž roda:

Sg.	Du.	Pl.
<i>jèlen</i>	<i>jèlen-a</i>	<i>jèlen-i</i>
<i>jèlen-a</i>		<i>jèlĕn-ā</i>
<i>jèlen-u</i>		<i>jèlen-ima</i>
<i>jèlen-a</i>		<i>jèlen-e</i>
<i>jèlen-e!</i>		<i>jèlen-i!</i>
<i>jèlen-u</i>		kao d.
<i>jèlen-om</i>		kao d.

Pripomena. Jedino u gen. pl. dolazi do akc. promjene, i to po kvaliteti.

Kod imenica muž. roda na *k*, *g*, *h* u vok. sg. dolazi do prve, a u n. d. v. l. i. pl. do druge palatalizacije. Te će nam imenice predstavljati imenica *mòmak*, koja ima i nepostojano *a* ← *ɤ*:

Sg.	Du.	Pl.
<i>mòmak</i> (← <i>momъkъ</i>)	<i>mòm-k-a</i>	<i>mòm-c-i</i> (: <i>mòm-ci</i>)
<i>mòm-k-a</i> (← <i>momъka</i>)		<i>momák-ā</i> (← <i>momъkъ</i>)
<i>mòm-k-u</i>		<i>mòm-c-ima</i>
<i>mòm-k-a</i>		<i>mòm-k-e</i> (← <i>momъky</i>)
<i>mòmč-e!</i>		<i>mòm-c-i!</i> (: <i>mòm-ci!</i>)
<i>mòm-k-u</i>		kao d.
<i>mòm-k-om</i>		kao d.

Pripomena. U imenica, koje označuju nešto živo, nepostojano *a* pojavljuje se u gen. pl., a u imenica, koje označuju nešto neživo, i u ak. sg., jer je taj padež jednak nom.:

Sg.	Du.	Pl.
<i>pòsao</i> (← <i>poszlz</i>)	<i>pòsl-a</i>	<i>pòsl-i</i> (: <i>pòsl-ov-i</i>)
<i>pòsl-a</i>		<i>posál-ā</i> (: <i>pòsl-ōv-ā</i>)
<i>pòsl-u</i>		<i>pòsl-ima</i> (: <i>pòsl-ov-ima</i>)
<i>pòsao</i>		<i>pòsl-e</i> (: <i>pòsl-ov-e</i>)
<i>pòsl-e!</i>		<i>pòsl-i!</i> (: <i>pòsl-ov-i!</i>)
<i>pòsl-u</i>		kao d.
<i>pòsl-om</i>		kao d.

Imenica *žètelac* ima nepost. *a*, a u deklinaciji se javlja *i* na kraju sloga:

Sg.	Du.	Pl.
<i>žètel(a)c</i>	<i>žèteoc-a</i>	
<i>žèteoc-a</i>		<i>žètelāc-ā</i>
<i>žèteoc-u</i>		
<i>žèteoc-a</i>		
<i>žèteoč-e!</i>		
<i>žèteoc-u</i>		
<i>žèteoc-em</i>		

Pripomena. Akcenat je kod ovakvih imenica postojan, a nastavci su normalni.

Imenica *stòl* ne mora *l* mijenjati u *o*:

Sg.	Du.	Pl.
<i>stòl</i> i <i>stô</i>	<i>stòl-a</i>	<i>stòl-ov-i</i>
<i>stòl-a</i>		<i>stòl-ōv-ā</i> i <i>stòl-ōv-ā</i>
<i>stòl-u</i>		
<i>stòl</i> i <i>stô</i>		
<i>stòl-e!</i>		<i>stòl-ov-i!</i>
<i>stòl-u</i>		
<i>stòl-om</i>		

Pripomena. Imenice, koje u gen. sg. imaju dva, a u pl. tri sloga, rado dobivaju ` u gen. pl.

Zabilješke uz neke padeže

Akuzativ sg. Često se kaže: Ako imenica označuje nešto živo, akuz. joj je jednak gen., a ako označuje nešto neživo, akuz. joj je jednak nom.

Od ovoga pravila, međutim, ima i odstupanja:

Akuz. *zbirnih imenica*, koje označuju skupinu živih bića, bit će jednak nom. (*narod, odbor, naraštaj, čopor, kršćanluk*).

Imenice *mrtvac* i *pokojnik* vladaju se kao imenice, koje označuju živo biće.

Inače za sve druge imenice muž. roda vrijedi gornje pravilo. Akuz. jednak gen. ima imenica *duh*, kad označuje živo biće (*Hamlet je vidio duha : Izgubio je duh*), a i *personificirane* imenice *mjesec, vjetar, član* također imaju akuz. jednak gen. (*Tada on upita Mjeseca, Vjetra, člana odbora : Pogledao je na mjesec, Osjetio sam vjetar, Pročitao je član 5.*).

Imenice, koje prvotno znače nešto živo, a zatim postaju imena stvari, vladaju se kao imena stvari (*Vidio sam vjesnika : Pročitao sam Vjesnik*). Slično se vladaju i *homonimne* imenice (*kokot, rak*).

Opaska. S tim u vezi, što je akuz. drugačiji kod imenica, koje označuju živo biće, a drugačiji kod imenica, koje označuju nešto neživo, dolazi do čestih griješaka, pa treba reći: *Pozdravi čovjeka, kojega sam pozvao u goste : Donesi mi nož, koji si kupio.*

Vokativ sg. Kaže se obično: Imenice *o-osnova* imaju u vok. nastavak *-e*, a imenice *jo-osnova* – nastavak *-u*.

Ali vok. može u nekim slučajevima biti jednak nom. (*bratac!*, a tako je i sa stranim imenima, koja su po svom liku neobična za naš jezik: *Čapek!, Jireček!*).

Od imenice *sinak* vok. je – *sinko!* (a imenica *posinak* ima vok. – *posinče!*).

Imenice na *-ar* mogu u vok. imati i jedan i drugi nastavak (*gospodar-e!* : *gospodar-u!*; sl. *ribar, pekar*, ali od imenice *car* ustalio se u vok. oblik – *care!*), ali imenice na *-ar* samo nastavak *-e* (*dare!, majstore!, Vladimire!*).²⁷

Imenice *knez* (← *кнѣзь* ← *kuning) i *vitez* (← *витезь*) imaju vok. na *-e* (*kneže!, Viteže!*) kao i imenice na *z*, koje nije poteklo od *z* (*mraze!, obraze!*). Ipak je od imenica *Francuz, Englez, konjic* vok. *Fran-cuze!, Englezu!, konjicu!*

Nastavak *-u* u vok. dobivaju i imenice na *-čak, -čas*,²⁸ *-ćak, -dak, -sak, -tak, -zak*, jer bi nastavak *-e* izvršio u njima veće glasovne promjene (*mačku!, patku!, mozgu!, pijesku!, oplećku!*, ali od *tetak* čuje se i vok. – *teče!*).

Instrumental sg. Kaže se i ovdje: Tvrde osnove u instrumentalu dobivaju nastavak *-om* (*gradom*), a meke *-em* (*oračem*).

Prvu iznimku čine i ovdje imenice na *-ar*, koje mogu imati dvostruke oblike (*gospodarem : gospodarom*, ali od *car* instr. ima samo oblik – *carem*, a kod imenica *djever, oltar* prevagnuli su u instr. oblici – *djeverom, oltarom*), dok imenice na *-ar* imaju instr. sasvim normalno (*darom, majstorom*).²⁹

Iznimke su od pravila i oblici, u kojima je u instr. došlo do *disimilacije*, pa je: *Senjom, Bečom, mjese-com, padežom* (ali – *temeljem*, jer je ova imenica grč. porijekla).

Imenica *put* u instr. ima dvostruke oblike: *putom : putem*, ali se prvi upotrebljava, kad je s prijedlogom (*Za ovim je putom livada*), a drugi, kad dolazi bez prijedloga (*Otišao je svojim putem*).

27 Op. prir. – Kako je već rečeno, slovo *ř* u sufiksu *-ar* oznaka je za palatalno ili nekad palatalno *r*; „imenice na *-ar*“ vjerojatno je omaška, primjeri pokazuju da je dovoljno samo „imenice na *-r*“.

28 Op. prir. – Nije jasno što je sporno s imenicama na *-čas* ni koje su to.

29 Op. prir. – Kao gore primjeri pokazuju da je dovoljno samo „imenice na *-r*“.

Nominativ pl. Postoje određena pravila, koje imenice mogu imati samo kratku, koje samo dugu, a koje i kratku i dugu množinu:

Neke *jednosložne* imenice mogu imati samo kratku množinu (*Grci, Sasi, Vlasi, Rusi, Česi, Prusi; psi i gosti, zubi i prsti*), a većina ih može imati samo dugu množinu (*kumovi, kraljevi, carevi, knezovi : kneževi, zecovi : zečevi, duždevi, hruštevi, prištevci, stričevi*); međutim neke jednosložne imenice mogu imati i kratku i dugu množinu (*bog – bozi : bogovi, duh – dusi : duhovi, ključ – ključci : ključevi, vuk – vuci : vukovi, san – sni : snovi, sat – sati : satovi*), a pritom se više puta dešava, da je jedna običnija u pjesničkom, a druga u proznom jeziku ili da su se značenja duge i kratke množine diferencirala (*sati : satovi, zubi : zubovi*).

Većina *dvosložnih* imenica može imati samo kratku množinu (*prosci, vrapci, čavli*), a manji ih broj ima samo dugu množinu (*ovnovi, mozgovi*); neke dvosložne imenice mogu imati i kratku i dugu množinu (*orli : orlovi, oci : očevi, bubnji : bubnjevi, pijetli : pijetlovi*). Osobito rado imaju dugu množinu imenice tipa *gòlūb* (*jastrebovi, kolutovi, jablanovi...*).

Trosložne i *višesložne* imenice redovno imaju samo kratku množinu. Od toga se, dakako, izuzimlju imenice, koje su različitim glasovnim promjenama postale trosložne i višesložne (*pětalъ → pijetao*).

Složnice mogu imati i dugu množinu, ali samo onda, ako drugi dio složenice ima jedan slog (*velegrad – velegradovi, protucar – protucarevi; sl. četverokutovi, protopopovi, beglerbegovi...*).

Imenice na -in, koje znače *podrijetlo* ili *zanimanje*, prave množinu na karakterističan način: sg. *Ciganin, Arapin, građanin, čobanin* – pl. *Cigani, Arapi, građani, čobani*.

Genitiv pl. Genitiv pl. može imati tri različita nastavka: *-ā, -ī, -ijū* (slog pred nastavkom *-ā* uvijek je dug).

Najveći broj imenica ima u gen. pl. *nastavak -ā* (*jělēnā, gradóvā, nóžěvā, posálā*), koji se zove hrvatskosrpskom novotvorinom, jer je karakteristika našega jezika za razliku od ostalih slav. jezika (razvio se u toku XIV. st.).

Nastavak -ī porijeklom je iz *i*-osnova, a dolazi u gen. pl. samo na određene imenice, i to prvenstveno na one iz *i*-osnova (*gost, ljudi, crv, nokat*). Pored imenica *gost, ljudi* nastavak *-ī* u gen. pl. mogu imati ove imenice: *crv i mrav, prst i nokat; sat, hvat, par, mjesec* (u značenju mjere za vrijeme), u narod. i *dīnār*.

Nastavak -ijū pripadao je negda g. l. du. *i*-osnova (*gòstijū, p̀rstijū, nòktijū*).

Pripomena. Neke imenice mogu imati sva tri nastavka u gen. pl. (*p̀fstā, nokātā : p̀rstī, nòktī : p̀rstijū, nòktijū*).

Nepravilne imenice muš. roda na konsonant. Imenica *čovjek* pravi pl. od druge osnove (*ljudi*).

Neke imenice nemaju pl., nego im mjesto pl. služe zbirne imenice (*gospodin, brat, vlastelin – gospoda, braća, vlastela*).

Imenice *mozak, drozak, brizak* trebale bi prema gen. (*mozga, drozga, brizga*) u nom. glasiti: *mozag, drozag, brizag*, ali su oblici sa *k* uobičajeniji.

Imenica *dan* (*dne*) nekada se deklinirala po konsonantskoj osnovi, zatim je prešla u *i*- i konačno u *o*-osnove, pa zato ima dvostruke oblike (du. *dva dni, tri dni*).

Imenica *veče* u sg. je muš. i sred. roda, a u pl. žen. roda (i u sg., kad glasi – *večer*).

Imenica *Bihāć* u gen. može imati oblike: *Bihaća, Biháća, Bîšća*.

3.4. Imenice muškoga roda na -o, -e

U ovoj skupini imenica razlikujemo dvije podskupine:

a) *vlastita imena* (*Marko, Miloje, Mirko*), koja se sklanjaju kao imenice muš. roda na konsonant, samo što je razlika u nom. i vok.;

b) *hipokoristici*, koji su uvijek dvosložni s ´, a završavaju se na -o, koje ne podliježe prijelazu (*póbro, účo, médo, újo, Ívo, Bóžo*).

Dekliniraju se kao imenice žen. roda na -a: *úja, Stéva*:

Sg.	Pl.
<i>póbr-o</i>	<i>póbr-e</i>
<i>póbr-ē</i>	
<i>póbr-i</i>	
<i>póbr-u</i>	
<i>pôbr-o!</i>	<i>pôbr-e!</i>
<i>póbr-i</i>	
<i>póbr-ōm</i>	

Pripomena 1. Neki hipokoristici završavaju na -e (*Mile, Hraste*), ali se i oni dekliniraju kao imenice žen. roda.

Pripomena 2. U jugozapadnim se krajevima (Dubrovnik) hipokoristici dekliniraju kao imenice muš. roda (*Ivo, Iva, Ivu...*).

O akcentu imenica muš. roda

Akcentat igra u našem jeziku vrlo važnu ulogu, pa je još Vuk shvatio njegovo značenje i počeo ga bilježiti u svom *Rječniku*. Sistematski se počeo zanimati za naš akcentat Đuro Daničić, prvi uređivač Akademijina *Rječnika*, koji je o akcentu pojedinih podskupina vrsta riječi napisao niz rasprava, koje je 1925. SKA izdala u 58. knjizi Posebnih izdanja SKA pod nazivom *Srpski akcenti*. Iz Daničićeva su materijala Maretić i Leskien izvukli pravila, koja vrijede za pojedine kategorije riječi. Tako se induktivnim putem od pojedinačnih primjera došlo do uopćenih rezultata i pravila o našem akcentu, koji nije tako nesređen, kako u prvi mah izgleda.

Proučavajući imenice muš. roda, Daničić je otkrio 110 akcenatskih tipova, pod koje se mogu svrstati sve naše imenice muš. roda. Pripadnost imenice nekom akcenatskom tipu ovisi o tome, koliko ta imenica ima slogova, kakav akcentat ima u nom. i gen. sg. i o tome, da li ima nepost. a; pritom treba uvijek paziti, da li imenica označuje nešto živo ili neživo.

Među *jednosložnim* imenicama muš. roda Daničić je mogao utvrditi sedam akcenatskih tipova, koje je podijelio u dvije skupine (prema tome, da li je u nom. ´ ili `). To su ovi akcenatski tipovi:

A.	1.	<i>vrâg, vrâga</i>
	2.	<i>strîc, strîca</i>
	3.	<i>bôg, bôga</i>
	4.	<i>stôl, stôla</i>
B.	5.	<i>râk, râka</i>
	6.	<i>snôp, snôpa</i>
	7.	<i>pàs, psà</i>

Dvosložne imenice muš. roda imaju već dvadeset akcenatskih tipova:

A.	1.	a) <i>bárut, báruta</i>
		b) <i>brávac, brávca</i>
	2.	a) <i>dôboš, dôboša</i>
		b) <i>bâdalj, bâdlja</i>
	3.	a) <i>Dùšan, Dùšana</i>
		b) <i>život, živôta</i>
		c) <i>kòsac, kòsca</i>
		d) <i>kònac, kónca</i>
		e) <i>hřbat, hřpta</i>
	4.	a) <i>brätîc, brätîca</i>
		b) <i>vjětár, vjětára</i>
		c) <i>stârac, stârca</i>
d) <i>Pětár, Pětára</i>		
B.	5.	<i>závôj, závoja</i>
	6.	<i>pûtnîk, pûtnîka</i>
B	7.	a) <i>vòjnîk, vojníka</i>
		b) <i>nîtkôv, nitkôva</i>
		c) <i>pòvôj, pòvoja</i>
	8.	a) <i>něcāk, něcāka</i>
		b) <i>djëver, djëvëra</i>

Trosložne i višesložne imenice imaju mnogo više kategorija.

Ove Daničićeve zaključke primijenili su Maretić i Leskien na padeže, pa su govorili o akc. promjenama u padežima.

Akcenatske promjene u vokativu sg. Imenice muš. roda, koje su u staro doba imale akcenat u nom. i gen. sg. na posljednjem slogu (to su one imenice, koje u današnjem književnom jeziku imaju ` ili ´ u gen. sg. na pretposljednem slogu), u vok. sg. mijenjaju kvalitetu akcenta, t. j. dobivaju ` ili ^ na prvom slogu. Tako onda:

Nom. sg.	Gen. sg.	Vok. sg.
<i>òtac</i> (← <i>otãc</i>)	<i>òca</i> (← <i>ocã</i>)	<i>òče!</i>
<i>òrãč</i> (← <i>orãč</i>)	<i>orãča</i> (← <i>orãčã</i>)	<i>òrãču!</i>

Slično:

Nom. sg.	Gen. sg.	Vok. sg.
<i>òrao</i>	<i>òrla</i>	<i>òrle!</i>
<i>mòmak</i>	<i>mòmka</i>	<i>mômče!</i>
<i>stríc</i>	<i>stríca</i>	<i>stríče!</i>
<i>gospòdār</i>	<i>gospodára</i>	<i>gòspodāru!</i>
<i>čudotvórac</i>	<i>čudotvórca</i>	<i>čùdotvōrče!</i>
<i>pomòcnīk</i>	<i>pomoćníka</i>	<i>pòmocníče!</i>
<i>zapovjèdnīk</i>	<i>zapovjedníka</i>	<i>zãpovjedniče!</i>
<i>čòvjek</i>	<i>čovjeka</i> (i <i>čovjeka</i>)	<i>čòvječe!</i>
<i>Dalmatínac</i>	<i>Dalmatínca</i>	<i>Dãlmatīnče!</i>
<i>Nijèmac</i>	<i>Nijèmca</i>	<i>Nìjemče!</i>

Akcentatske promjene u lok. sg. Akcentatsku promjenu u lok. sg. ima ovih sedam akcentatskih tipova (svi oni označuju nešto neživo!):

Nom. sg.	Gen. sg.	Lok. sg.
<i>grād</i>	<i>grāda</i>	<i>grādu</i>
<i>bòj</i>	<i>bòja</i>	<i>bòju</i>
<i>kāmēn</i>	<i>kāmena</i>	<i>kamēnu</i>
<i>mješēc</i>	<i>mješēca</i>	<i>mjesēcu</i>
<i>pråg</i>	<i>prāga</i>	<i>prāgu</i>
<i>vòsak</i>	<i>vòska</i>	<i>vòsku</i>
<i>dògađāj</i>	<i>dògađāja</i>	<i>dogadžāju</i>

Nekad su ove imenice u lok. sg. glasile: *grādù*, *bojù*, *kamenù*, *mjesēcù*, *pragù*, *voskù*, *dogadžājù*, pa su normalno svi $\grave{\text{~}} \rightarrow \grave{\text{~}}$ ili $\acute{\text{~}}$. Budući da je lok. padež s prijedlozima, nikad, dakle, akcentat u lok. ne može prijeći na proklitiku (tako *iz grāda* : u *grādu*, *iz boja* : u *bòju*, *iz kamena* : na *kamēnu*, *na mješēc* : u *mjesēcu*, *od praga* : na *prāgu*, *od voska* : u *vòsku*, *po dogadžaju*).

Kao *grād*: *vrāt*, *dār*, *zīd*, *glās*, *kljūn*, *rād*, *trūd*, *hlād*, *tråg*, *brìjeg*, *crìjep*...

Kao *bòj*: *dòm*, *znòj*, *lòj*, *mēd*, *ròd*, *nòs*, *mòst*, *kròv*, *čvòr*, *ròk*...

Kao *kāmēn*: *gòvòr*, *plàmēn*, *bùsēn*, *přstēn*, *čòpòr*, *grēbēn*...

Kao *mješēc*: *òblāk*, *òblīk*, *slūčāj*, *pòglēd*, *òpřez*, *přòcijep*, *Bùdīm*, *Zēmūn*, *Òsijek*...

Kao *prãg*: *čãs, rãt, skûp, splët, pŕst, Stãrì Vlãh* (ali *Vlãh – lok. Vlãhu*)...

Kao *vòsak*: *mòzak, nòkat*...

Kao *dògađãj*: *òbičãj, pòrođãj*...

Pripomena. Ovako se vladaju i složenice imenica ovih tipova (*dògovòr* : lok. *u dogovòru*).

Akcentatske promjene nekih imenica u pl. Imenice tipa *lònac, lónca* mijenjaju u pl. akcentat u kvalitativnom smislu, tako da u svim padežima pl. imaju $\hat{}$, osim u gen. pl., gdje dobijaju $\`$ (tako: *nòvac, kònac, š̀tènac*...).

Imenice tipa *lãnac, lãnca* u pl. imaju uvijek $\hat{}$ (tako i *vijènac*).

Akcentatske promjene u dugoj množini. Velik broj imenica tipa *grãd, sîn* ima dugu množinu, u kojoj dolazi do izražaja kraćenje u zamjenu (*grãdovi, sînovi, kněžovi, dãrovi, kùmovi, rëpovi, bŕkovi, drügovi, snjëgovi, cvjëtovi, mjëhovi, svjëtovi, crëpovi*), ali se, međutim, ono uvijek ne provodi (*prútovi, púževi, válovi, žúljevi, jéževi*).

Imenice tipa *grãdovi, sînovi* imaju u gen. pl. $\acute{}$ na pretposljednem slogu (*gradóvã, sínóvã, mužévã, bregóvã, zecóvã*). Kod ovih imenica razvija se u gen. pl. paralelan oblik s $\`$ na prvom slogu (*grãdòvã*), ali u književnom jeziku još nije priznat, premda su slični oblici za d. l. i. priznati (*gradòvima* : *grãdovima*).

Imenice tipa *jéževi* imaju u svim padežima množine $\acute{}$.

Akcentatske promjene u genitivu pl. Imenice tipa *Rûs, Rûsa* osnovni slog u gen. pl. dulje, jer im je nekad gen. pl. imao jedan slog (*Rusь → Rûs*), ali je taj slog ostao dug, i kad je gen. počeo dobivati $\bar{a}$ (*Rûsã*).

Imenice tipa *kònj, kònja* imaju gen. pl. *kónjã* (duljenje u $\acute{}$); sl. i imenice tipa *kòsac, kòsca* (*kosácã, otácã, posálã*), dok imenice tipa *krãlj, krãlja* zadržavaju u gen. pl. $\acute{}$ (*krãljã*).

Imenice tipa *brãtić, brãtića* nemaju ni u gen. pl. akc. promjena (*brãtićã*).

Imenice tipa *zadãtak, zadãtka, sinòvac (sinóvac), sinóvca, šípak, šípka*, mijenjaju u gen. pl. $\acute{}$ u $\hat{}$, koji onda daje $\`$ na prethodnom slogu (gen. pl. *zadãtãkã → zãdãtãkã, sinòvãcã → sinòvãcã, šípãkã*). Tako: *počétak, dobítak, bjeđúnac, inozémac, Dalmatínac, Slavónac, komárac, Srbijánac, zločínac* (i *zlòčínac*), *rezãnci* (pl. t.). *ostãtak, jédinac*...

Prenošenje akcentata na proklitiku. Sedam akc. tipova muš. roda ima *neoslabljeno* prenošenje akcenta na proklitiku:

Nom. sg.	Gen. sg.	Proklitika
<i>grãd</i>	<i>grãda</i>	<i>ÿspod grãda</i>
<i>bôj</i>	<i>bôja</i>	<i>ÿ boj</i>
<i>kãmën</i>	<i>kãmèna</i>	<i>nã kamën</i>
<i>mjësëc (než.!)</i>	<i>mjësëca</i>	<i>nã mjesëc</i>
<i>vòsak</i>	<i>vòska</i>	<i>bëž voska</i>
<i>bûbanj</i>	<i>bûbnja</i>	<i>zã bûbanj</i>
<i>nôž</i>	<i>nóža</i>	<i>ÿ nôž</i>

Pripomena. Pored ovih akcenatskih tipova, još i imenice *Dùnnav, Dùnava* i *đāvō, đāvola* (dò *Dunava, dō đavola*).

Tako će onda biti (svejedno da li imenica znači nešto živo ili neživo, osim ako se ne radi o tipu *mjēsēc, mjēsēca*): *zà vrāt, ù bregove; prèko mosta, između boga ì đāvla; ìspod prstena; zà pojās, ù Osijek* (ali – *òd kurjāka!*); *ù vjetar, zà nokte, pòd rogalj; prèko jārka, nà pljūsak, mèđu lākte, ù tūtanj; zà Brāč, ù hrām, ì hrūšt.*

Sve ostale imenice muš. roda, koje imaju uvjete za prenošenje akcenta na proklitiku, prenose ga *oslabljeno* (*zà Srbe, izà sna, bèz brata, prekò psa, zà stārca; bèz gavrāna, dō Bugārā*).

3.5. Imenice srednjega roda

Nekad su se imenice sred. roda deklinirale prema osnovama, kojima su pripadale (pa je, tako, postojala *o/jo-, n-, t-, s-*deklinacija imenica sred. roda). Kasnije su sve osnove imenica sred. roda potpale pod utjecaj *o/jo-*osnova, ali su konsonantske osnove ipak u većini slučajeva zadržale svoj tematski konsonant. Danas zato razlikujemo deklinaciju jednakosložnih (*selo, sela; polje, polja*) i nejednakosložnih imenica sred. roda (*ime, imena; tele, teleta; nebo, nebesa*) prema tome, da li osnova tih imenica u svim padežima ima jednak broj slogova ili se u nekim padežima produljuje za jedan slog.

Pripomena. Neke imenice mogu biti i jednakosložne i nejednakosložne (*čudo, tijelo...*).

Jednakosložne

Sg.	<i>sèl-o</i>	<i>pòlj-e</i>	<i>písm-o</i>
	<i>sèl-a</i>	<i>pòlj-a</i>	<i>písm-a</i>
	<i>sèl-u</i>	<i>pòlj-u</i>	<i>písm-u</i>
	<i>sèl-o</i>	<i>pòlj-e</i>	<i>písm-o</i>
	<i>sèl-o!</i>	<i>pòlj-e!</i>	<i>písm-o!</i>
	<i>sèl-u</i>	<i>pòlj-u</i>	<i>písm-u</i>
	<i>sèl-om</i>	<i>pòlj-em</i>	<i>písm-om</i>

Du.	<i>sèl-a</i>	<i>pòlj-a</i>	<i>písm-a</i>
-----	--------------	---------------	---------------

Pl.	<i>sèl-a</i>	<i>pòlj-a</i>	<i>písm-a</i>
	<i>sèl-ā</i>	<i>pólj-ā</i>	<i>pîs(ā)m-ā</i>
	<i>sèl-ima</i>	<i>pòlj-ima</i>	<i>písm-ima</i>
	<i>sèl-a</i>	<i>pòlj-a</i>	<i>písm-a</i>
	<i>sèl-a!</i>	<i>pòlj-a!</i>	<i>písm-a!</i>
	kao d.	kao d.	kao d.
	kao d.	kao d.	kao d.

Pripomena. Odmah treba reći, da je u starije doba, kad je otpao poluglas, gen. pl. bio bez nepost. *a* (*pism, sunc, rebr*), ali budući da naš jezik ne podnosi na kraju riječi drugih konsonantskih skupina osim *-st, -zd, -št, -žd* (i ovdje izuzetno *-šč, -žđ*), između suglasnika se umetalo nepost. *a* (*pis(a)m, sun(a)c, reb(a)r*); a kasnije se počela dodavati i hrvatskosrpska novotvorina, ispred koje se slog uvijek produljuje (*pîsāmā, sūnācā, rēbārā*; ali *mjēstā, rāskrščā, zvīježdā*).

Kao *sèlo*: *čèlo, pèro* (na buzdovanu, ali *pèro* – pl. *pèra* za pisanje); *rèbro, bèdro, sèdlo* (ali i kao *vèslo*).

Kao *pòlje*: *břdo, dřvo, klŭpko* (gen. pl. *klubákā*), *māslo* (gen. pl. *masálā*), *zvòno, žito*.

Kao *písma*: *víno, brvno* (gen. pl. *břvānā!*), *drúštvo* (gen. pl. *drúštāvā*), *čúvstvo* (gen. pl. *čúvstāvā*), *stáblo* (gen. pl. *stabálā*), *rúno, kúmstvo, gnijezdo, dljèto*.

Drugu grupu jednakosložnih imenica sred. roda čine imenice bez akc. promjena (osim u gen. pl.) tipa *djèlo, djèla* (tako: *gřlo, blāto, sřce, jāto, kðlo, ljèto, čèdo, sālo, šilo, čūdo, stādo, slòvo...*) i *vèslo, vèsla* (tako: *plèce, dòbro, kòplje, stāklo, vèdro...*).

Bilješka. Geografska imena sred. roda, koja su postala od pridjeva, dekliniraju se na dva načina: a) kao pridjevi, ako završavaju na *-sko* (*Topusko, Vrbovsko, Gacko* ← *Gatsko*), b) kao i imenice, ako završavaju na *-ov, -ova, -ovo* (*Kosovo, Kratovo, Popovo*; izuzetno i *Gacko!*).

Nepravilnosti kod jednakosložnih imenica sred. roda. Imenice *òko, ùho* umjesto pl. imaju du. (*oči, uši*), gdje su žen. roda, pa se sklanjaju ovako:

n. a. v.	òči, ùši
g.	òčijŭ, ùšijŭ
d. l. i.	òčima, ùšima

To je samo po obliku dvojina, ali ne znači samo dvojину, par očiju, ušiju (*Ima crne oči*), nego i množinu (*Govornika gledaju stotine očiju*). Uz brojeve *dva, oba, tri, četiri* upotrebljava se novonačinjeni du. (*oka, uha : sela*). Kad se upotrebljavaju u prenesenom značenju, ove imenice mogu imati i pl. (*uho* po nejednak. promjeni):

n. a. v.	òka, ušesa
g.	ókā, ušésā
d. l. i.	òčima, ušèsima

Pripomena. Ove imenice u prenesenom značenju deklinirale su se negda po *s*-osnovama (pa je zato imenica *uho* još zadržala nejednak. promjenu).

Imenica *plèce, plèca* ima pravilnu množinu (*plèca, plècā, plècima*), ali u pl. može biti žen. roda i mijenjati se kao stvar:

n. a. v.	plècí, f.
g.	plècī
d. l. i.	plècima

Tako i pl. t. *prsa* i *prsi*.

Imenica *tlò* mijenja se kao *sèlo*, ali je u nekim krajevima pl. žen. roda, pa se može mijenjati u pl. kao *žena* ili kao *stvar*:

	Sg.	Pl.
n. a. v.	<i>tlò</i> , n.	<i>tlè</i> i <i>tlī</i> , f. ³⁰
g.	<i>tlā</i>	<i>tālā</i> i <i>tlī</i>
d. l. i.		(<i>tlīma</i>) i <i>tlīma</i>

Imenice *pòdne* i *dòba* uopće se ne dekliniraju. (Od imenice *dòba*, n. treba razlikovati imenicu *dòb*, -i, f., koja se mijenja.)

Nejednakosložne

Sg.	<i>ìme</i>	<i>táne</i>	<i>čùdo</i>
	<i>ìmen-a</i>	<i>tánet-a</i>	
	<i>ìmen-u</i>	<i>tánet-u</i>	
	<i>ìme</i>	<i>táne</i>	
	<i>ìme!</i>	<i>táne!</i>	
	<i>ìmen-u</i>	<i>tánet-u</i>	
	<i>ìmen-om</i>	<i>tánet-om</i>	

Du.	<i>ìmen-a</i>	<i>tánet-a</i>	
-----	---------------	----------------	--

Pl.	<i>imèn-a</i>	<i>tanèt-a</i>	<i>čudès-a</i>
	<i>imén-ā</i>	<i>tanét-ā</i>	<i>čudés-ā</i>
	<i>imèn-ima</i>	<i>tanèt-ima</i>	<i>čudès-ima</i>
	<i>imèn-a</i>	<i>tanèt-a</i>	<i>čudès-a</i>
	<i>imèn-a!</i>	<i>tanèt-a!</i>	<i>čudès-a!</i>
	kao d.	kao d.	kao d.
	kao d.	kao d.	kao d.

Pripomena 1. U pl. je, kako se lijepo vidi, akcenat nekada uvijek bio na posljednjem slogu.

Pripomena 2. Nejednakosložne imenice nemaju u temeljnom obliku (n. a. v. sg.) krajnjega konsonanta svoje osnove, koji dolazi u svim drugim padežima (kod s-osnova samo u pl.), već se svršavaju na -e ili -o.

Kao *ìme*: *brème*, *vrijème* (*nàvrijeme*),³¹ *plème*, *sljème*, *sjème*, *tjème*, *vìme*, *ràme* i složenica *prèzime* (u pl. *prèzimenā!*).

30 Op. prir. – *Sic!* Kao *žena* ili kao *stvar*.

31 Op. prir. – *Sic!* Vjerojatno je trebala stajati imenica *nèvrijeme*.

Kao *táne*:³² *dijète* (pl. *djèca*, f.), *tèle* (pl. *tèlād*), *jāre*, *pīle*, *jānje*, *siròče*, *ùnuče*, *mòmče*, *ždrìjebe*, *prāse...*; turc. *düğme*, *cèbe*, *đùle*, *kùbe...*

Pripomena. Većina imenica na *-et* nema prave množine po ovoj promjeni, nego umjesto pl. vrlo često imaju zbirnu imenicu (*tèlād* i *tèlići*, *tèoci*, *pīlād* i *pīlići*, *ùnučād* i *ùnućići...*), ili prave pl. kao imenice jednakosl. promjene (*pucèta*, *pucétā* i *pūca*, *pūtācā*; sl. *úže*, *jáje*, *zvonce*, *dřvo*), pa onda dolazi do diferencijacije dvostrukih oblika (*drvèta* : *dřva!*), ili su skoro potpuno podlegle jednakosl. osnovama, kao imenice na *-ance*, *-ence*, *-ešce* (*bjelānce*, *djeténce*, *tjeléšce*) i deminutivi na *-ašce* (*brdášce*).

Kao *čūdo* mogu imati pl. i imenice *nèbo*, *tījelo* (značenje: *tjelèsa*, ali – *tījela!*), *kòlo* (značenje: *kolèsa*, ali – *kòla!*), *ùho* (*ušèsa!*).

O akcentu imenica sred. roda

Najčešće dolazi do akc. promjena kod ovih akc. tipova imenica sred. roda: *plèce* – *plèca*, *djèlo* – *djèla*, *sèlo* – *sèla*, *pòlje* – *pòlja*, *ìme* – *imèna*, *düğme* – *dugmèta*, *táne* – *tanèta*, *jèzero* – *jezèra*. Ako poznamo nom. pl., nije ovim imenicama teško utvrditi gen. pl. (*plécā*, *djèlā*, *sèlā*, *póljā*, *iménā*, *dugmètā*, *tanétā*, *jezérā*), jer akcenat uvijek imaju na pretposljednem slogu, koji je u svih imenica dug, pa se akcenat nom. u gen. mijenja samo u kvantiteti.

Imenice tipa *písmo* mogu, međutim, u gen. pl. imati tri akc. varijante:

- a) ako u gen. pl. nema nepost. *a*, akcenat ostaje nepromijenjen (*drústvo* – *drúštva*);
- b) ako je u gen. nepost. *a*, $\acute{\ } \rightarrow \hat{\ }$ (*písmo* – *pîsamā*); ali *stáblo* – *stābālā* i *stabālā*;
- c) treću varijantu ovoga tipa predstavlja imenica *brvno* – *břvānā*.

U gen. pl. mijenjaju akcenat i imenice tipa *gòvedo* – gen. pl. *gòvèdā* (tako: *kopito*, *koljeno*, *ognjište*, *godište*, *željezo*, *korito*, *držalo*, *lovište*; ali *bògatstvo* – *bògatstāvā!*)

U gen. pl. mijenjaju akcenat i imenice tipa *vretèno* – gen. pl. *vreténā* (tako: *rešeto* – *rešétā*, *krioce* – *krilácā*, *seoce* – *selácā*).

Dalje je važan i akc. tip *rebārce* – gen. pl. *rebārācā* (← **rebārācā*); tako: *vlakance*, *božanstvo...*

Poznate su i neke pojedinačne imenice s promjenom akcenta:

Sg.	Pl.
<i>dijète</i>	<i>djèca</i> , f.
<i>djèteta</i>	<i>djècē</i>
	<i>djèci</i>
	<i>djècu</i>
<i>đijete!</i>	<i>djèco!</i>
	<i>djèci</i>
	<i>djècōm</i>

U pl. mijenjaju i imenice *mèso* (pl. *mésa*), *sìjeno* (pl. *sijèna*), *gvòžde* (pl. *gvòžda*, gen. *gvòždā*).

³² Op. prir. – *Sic!* Takav naglasak na *tane*; tako i gore u tablici.

Prenošenje akcenta na proklitiku. Kod imenica sred. roda akcentat se prenosi *neoslabljeno* na proklitiku samo u ova dva slučaja:

kod dvosložnih imenica jednakosl. deklinacije, kojima je korjeniti vokal *o* ili *r* i kod imenica *ljèto*, *jùtro*, *něbo*, *ùho*: *ù kolo*, *nà drvo*, *ìzmeđu kola ì kola*, *òd slova*, *ùz brdo*, *zřno dõ zrna*, *běz srca*, *prěko srca*, *ù grlo*, *prěko ljeta*, *prěko jutra*, *kròz nebo*, *zà uho*...;

kod dvosložnih imenica jednakosl. deklinacije sa $\hat{\text{~}}$, koje nikada u starini nisu imale ь : *pò mēso*, *nà pīvo*, *běz zlāta*, *pò mlīvo*, *mīmo tijelo*, *ù sijeno*...

Sve druge imenice, koje imaju uvjet za prenošenje akcenta, prenose ga *oslabljeno*: *ù blato*, *ispòd praseta*, *zà prāse*, *běz govědā*, *ù ime*, *běz sēlā*, *nà mjesto*, *nà ždrebetu*, *premā sūncu* (*slньce* → *sunce*), *ispòd līšća*, *nà līšće* (*listъje* → *lišće*), *zà cārstvo* (: *саръство*), *zà zdrāvlje*, *pòd gvòždem* (*gvozдьje* → *gvožđe*), *prekò gròblja* (*groбъje* → *groblje*), *između dna*, *běz pīsāmā*, *nà ždrijebe*...

3.6. Imenice ženskoga roda

Nekad su se u našem jeziku imenice žen. roda dijelile u nekoliko osnova: *a/ja*-osnove (*žena*, *duša*), *i*-osnove (*kostъ*), *ū*-osnove (*svekry*), *r*-osnove (*mati*, *dъšti*). Od svih tipova u suvremenom su se našem književnom jeziku sačuvala samo dva, pa s toga gledišta dijelimo danas imenice žen. roda u dvije skupine: a) imenice na *-a* (*žena*) i b) imenice na konsonant (*kost*, *misao* ← *myslъ*).

3.7. Imenice ženskoga roda na *-a*

Za ovu grupu imenica treba reći da su sve podlegle deklinaciji *ja*-osnova pa da zato ne dolazi do izražaja razlika u dekliniranju nepalatalnih i palatalnih osnova. Međutim se akcenatski osjetno razlikuju između sebe imenice, koje označuju živo biće (*žena*) i imenice, koje označuju nešto neživo (*voda*). Najjednostavnije su imenice sa ~ :

Sg.	Du.	Pl.
<i>krāv-a</i>	<i>krāv-e</i>	<i>krāv-e</i>
<i>krāv-ē</i>		<i>krāv-ā</i>
<i>krāv-i</i>		<i>krāv-ama</i>
<i>krāv-u</i>		<i>krāv-e</i>
<i>krāv-o!</i>		<i>krāv-e!</i>
<i>krāv-i</i>		kao d.
<i>krāv-ōm</i>		kao d.

Dalje, akc. tipovi *žena*, *voda*:

Sg.		Du.		Pl.	
<i>žèn-a</i>	<i>vòd-a</i>	<i>žèn-e</i>	<i>vòd-e</i>	<i>žèn-e</i>	<i>vòd-e</i>
<i>žèn-ē</i>	<i>vòd-ē</i>			<i>žén-ā</i>	<i>vód-ā</i>
<i>žèn-i</i>	<i>vòd-i</i>			<i>žèn-ama</i>	<i>vòd-ama</i>

Sg.		Du.		Pl.	
<i>žèn-u</i>	<i>vòd-u</i>			<i>žèn-e</i>	<i>vòd-e</i>
<i>žèn-o!</i>	<i>vòd-o!</i>			<i>žèn-e!</i>	<i>vòd-e!</i>
<i>žèn-i</i>	<i>vòd-i</i>			kao d.	kao d.
<i>žèn-ōm</i>	<i>vòd-ōm</i>			kao d.	kao d.

Akc. tip *dúša*:

Sg.	Du.	Pl.
<i>dúš-a</i>	<i>dúš-e</i>	<i>dúš-e</i>
<i>dúš-ē</i>		<i>dúš-ā</i>
<i>dúš-i</i>		<i>dúš-ama</i> : <i>dúš-ama</i>
<i>dúš-u</i>		<i>dúš-e</i>
<i>dúš-o!</i>		<i>dúš-e!</i>
<i>dúš-i</i>		kao d.
<i>dúš-ōm</i>		kao d.

Sličan je i akc. tip *rúka*:

Sg.	Du.	Pl.
<i>rúk-a</i>	<i>rúk-e</i>	<i>rúk-e</i>
<i>rúk-ē</i>		<i>rúk-ū</i> : <i>rúk-ā</i>
<i>rúc-i</i>		<i>rúk-ama</i>
<i>rúk-u</i>		<i>rúk-e</i>
<i>rúk-o!</i>		<i>rúk-e!</i>
<i>rúc-i</i>		kao d.
<i>rúk-ōm</i>		kao d.

Pripomena. U gen. pl. vidi se oblik za stari dual.

Dvosložne imenice sa $\hat{\text{~}}$ nemaju nekih bitnih promjena:

Sg.			Pl.		
<i>Jèlk-a</i>	<i>Rúž-a</i>	<i>Jèlic-a</i>	<i>Jèlk-e</i>	<i>Rúže-e</i>	<i>Jèlic-e</i>
<i>Jèlk-ē</i>		<i>Jèlic-ē</i>	<i>Jèlk-ā</i>	<i>Rúž-ā</i>	<i>Jèlic-ā</i>
<i>Jèlk-i</i>		<i>Jèlic-i</i>			
<i>Jèlk-u</i>		<i>Jèlic-u</i>			
<i>Jèlk-a!</i>	<i>Rúž-o!</i>	<i>Jèlic-e!</i> : <i>Jèlic-a!</i>			

Sg.		Pl.			
<i>Jèlk-i</i>		<i>Jèlic-i</i>			
<i>Jèlk-òm</i>		<i>Jèlic-òm</i>			

Pripomena. O vok. sg. v. u zabilješkama; isto tako i za imenicu *Hrvatska*.

Pridjev u službi imenice: *Hrvātsk-ā, Hrvātsk-ē, Hrvātsk-ōj, Hrvātsk-ū, Hrvātsk-ā!, Hrvātsk-ōj, Hrvātsk-òm.*

Bilješka 1. N. a. v. du. u imenica žen. roda uvijek je po obliku jednak nom. pl.

Bilješka 2. U gen. i instr. sg. i u gen. pl. imenica žen. roda nastavci su uvijek praćeni duljinom.

Bilješka 3. Po ovoj deklinaciji dekliniraju se imenice tipova: 1. *žena*, 2. *vojvoda*, 3. *ujō*, 4. *Mare*, *Stipe*.

Zabilješke uz neke padeže

Dativ i lokativ sg. Druga palatalizacija redovno se u ovim padežima provodi (*ruka – ruci, noga – nozi, muha – musī*). Ipak *k, g, h → c, z, s* kad su tome ovi razlozi:

1. nezgodne završne konsonantske skupine: *-cka, -čka, -čka, -tka, -zga, -sha* (*kocka, mačka, vočka, patka, mazga, pasha*), od kojih se najpodnošljivijom smatra skupina *-tka*, pa su dopuštene dublete: *bitki : bici, pripovjetki : privijeci, zagonetki : zagoneci*;

2. težnja za očuvanjem osnove, što osobito dolazi do izražaja kod hipokoristika (*baka, koka, Peko*), kod vlastitih imena (*Jelka, Milka, Draga*), kod geografskih imena (*Gradiški, Boki, Liki*, ali i – *Gradišci, Boci, Lici*), ali i u nekim pojedinačnim slučajevima (*aga – agi*).

Vokativ sg. Vok. sg. ima tri nastavka: *-o, -e, -a* (mogli bismo ovima dodati i četvrti *-ā*).

Nastavak je *-o* najredovitiji i najprošireniji (*sestro!, dušo!, Slavonijo!, Požego!*, zatim: *vojvodo!, starješino!, slugo!*).

Nastavak *-a* dobivaju pretežno muška i ženska vlastita imena (*Jelka!, Milka!, Luka!, Sava!, Jelena!, Nikola!, Bosiljka!, Jeremija!*, ali – *Marija! i Marijo!*), a za njima su se povele i neke opće imenice (*aga!, tetka!, baba!, tata!, ujna!, strina!, čiča!, gazda!*).

Samo dvosložna lična imena s ´ imaju u vok. nastavak *-o* (*Ruža – Ružo!, Mara – Maro!, Nada – Nado!*), a vlastita imena na *-ica* mogu dobiti ili nastavak *-a* ili nastavak *-e* (*Jelica! i Jelice!*).

Osim vlastitih imena na *-ica*, i druge imenice na *-ica* dobijaju u vok. nastavak *-e* (*majčice!, starice!, učiteljice!*). Od ovoga se izuzimlju samo imenice, kojima vok. na *-e* znači jedno (*kukavice!* za pticu), a vok. na *-o* drugo (*kukavico!* za čovjeka) i imenice muž. roda na *-ica*, kojima je vok. jednak nom. (*Ivica!, Jurica!*).

Nastavak *-ā* dobijaju u vok. imenice, koje su po porijeklu pridjevi (*Bāčkā!, Mākarskā!, Hrvātskā!, drāgā!*).

Genitiv pl. Nepost. *a* u gen. pl. imenica žen. roda razvilo se još onda, kad u ovom padežu nije bilo nastavka *-ā*, i to u imenica, koje su otpadanjem poluglasa imale na kraju suglasničke skupine (osim *-st, -zd, -št, -žd* i ovdje *-šč, -šč*); tako: *sestra – gen. pl. sestrъ → sestr → sest(a)r → dodavanjem ā – sestārā*; ali: *krāstā, zvijèzdā, tāštā, nūždā, gōščā, bāščā*. U novije vrijeme ne umeće se *a* ni između suglasnika, od kojih je prvi *t, d, l, n, r*, a drugi *b, nj* (*smétnjā, bórbā, rádinja, mólbā*).

Imenice sa suglasničkim skupovima u gen. pl. rado dobivaju nastavak *-ī* (iz *i*-osnova): *rādnjī* : *rādnjā*, *bòrbī* : *bórbā*, *mòlbī* : *mólbā*; dalje: *pripòvjedākā* : *pripòvjetkī*, *vātārā* : *vātrī*, *svjèdodžbī* : *svjèdočābā*, *prímjedbī* : *prímjetābā*, *cřkvā* : *cřkvī* : *cřkāvā*, *mājkā* : *mājkī* : *mājākā*, *vójskā* : *vójskī* : *vójsākā*...

U gen. pl. nekih imenica dolazi i nastavak *-ū* (iz duala): *rùkū*, *nògū*, *slùgū* pored *rúkā*, *nógā*, *slúgā*.

3.8. Imenice ženskoga roda na suglasnik

U ovu grupu spadaju imenice žen. roda, koje se i danas svršavaju na suglasnik, ali i imenice, koje se svršavaju na *o* ← *l* (neke od njih imaju u nom. sg. nepost. *a*: *myslb* → *misl* → *misal* → *misao*):

Sg.	<i>kòst</i>	<i>stvâr</i>	<i>mîsao</i>	<i>râdòst</i>
	<i>kòst-i</i>	<i>stvâr-i</i>	<i>mîsl-i</i>	<i>râdost-i</i>
	<i>kòst-i</i>	<i>stvâr-i</i>	<i>mîsl-i</i>	<i>râdost-i</i>
	<i>kòst</i>	<i>stvâr</i>	<i>mîsao</i>	<i>râdòst</i>
	<i>kòst-i!</i>	<i>stvâr-i!</i>	<i>mîsl-i!</i>	<i>râdost-i!</i>
	<i>kòst-i</i>	<i>stvâr-i</i>	<i>mîsl-i</i>	<i>radòst-i</i>
	<i>kòšču</i> : <i>kòsti</i>	<i>stvârju</i> : <i>stvâri</i>	<i>mîšlju</i> : <i>mîsli</i>	<i>râdošču</i> : <i>râdosti</i>

Du.	<i>kòst-i</i>	<i>stvâr-i</i>	<i>mîsl-i</i>	<i>râdost-i</i>
-----	---------------	----------------	---------------	-----------------

Pl.	<i>kòst-i</i>	<i>stvâr-i</i>	<i>mîsl-i</i>	<i>râdost-i</i>
	<i>kòst-ī</i> : <i>kòst-ijū</i>	<i>stvâr-ī</i>	<i>mîsl-ī</i>	<i>radòst-ī</i>
	<i>kòst-ima</i>	<i>stvâr-ima</i>	<i>mîsl-ima</i>	<i>radòst-ima</i>
	<i>kòst-i</i>	<i>stvâr-i</i>	<i>mîsl-i</i>	<i>râdost-i</i>
	<i>kòst-i!</i>	<i>stvâr-i!</i>	<i>mîsl-i!</i>	<i>râdost-i!</i>
	kao d.	kao d.	kao d.	kao d.
	kao d.	kao d.	kao d.	kao d.

Pripomena. U instr. sg. provodi se jotovanje: *kost-ju* → *košču*, *misl-ju* → *mišlju*, *radost-ju* → *radošču*; sl. *pomoć-ju* → *pomoću*, *žeđ-ju* → *žeđu*, *obitelj-ju* → *obitelju*, *riječ-ju* → *riječju*.

Bilješka. Ovako se sklanjaju i zbirne imenice: *tělād*, *tělād-i*, *tělād-i* (: *teládma*), *tělād*, *tělād-i!*, l. i. kao d.

Zabilješke uz neke padeže

Instrumental sg. U instr. sg. susreću se dvojaki oblici: jedni s nastavkom *-ju* (stariji), a drugi s nastavkom *-i* (analogijom prema ostalim padežima). Za upotrebu ovih dvojakih oblika postoji ovo pravilo: Ako imenica u rečenici stoji sama za se, mora u instr. imati dulji, stariji oblik, da bi bilo jasno, o čemu se radi (*posoliti solju*); a ako je uz takvu imenicu u instr. prijedlog, atribut ili imenica, dozvoljava se upotreba jednog ili drugog oblika (*Budite ljubazni bratskom ljubavlju* : *Budite ljubazni bratskom ljubavi*, *Idite za pravdom trpljenjem*, *pobožnošću*, *ljubavlju*...).

Genitiv pl. Genitiv pl. imenica žen. roda na konsonant ima nastavak *-ī*, ispred kojega ne mora biti dug slog. Međutim, uz ovaj nastavak *-ī* javlja se i nastavak *-ijū* kod nekih imenica, koji potječe iz g. l. du. *i*-osnova (*kòst*, *kòkòš*, *ùš*, *ùši*, *p̀rsi* – *kòstijū*, *kòkòšijū*, *ùšijū*, *ùšijū*, *p̀rsijū* : *kòstī*, *kòkòštī*, *ùštī*, –, *p̀rsī*).

Neppravilne imenice žen. roda

Treba posebno spomenuti još neke imenice žen. roda, koje u svom dekliniranju odstupaju ponekad od deklinacije uobičajenih tipova imenica žen. roda.

Tu su u prvom redu imenice nekadašnjih *r*-osnova *kćī* i *màti*, od kojih je prva pod utjecajem *i*-osnova, a druga pod utjecajem *a*-osnova (izuzevši n. a. sg.):

Sg.		Pl.	
<i>kćī</i>	<i>màti</i>	<i>kćèr-i</i>	<i>màter-e</i>
<i>kćèr-i</i>	<i>màter-ē</i>	<i>kćèr-ī</i>	<i>màtēr-ā</i>
<i>kćèr-i</i>	<i>màter-i</i>	<i>kćèr-ima</i>	<i>màter-ama</i>
<i>kćèr</i>	<i>màtēr</i>	<i>kćèr-i</i>	<i>màter-e</i>
<i>kćèr-i!</i>	<i>màti!</i>	<i>kćèr-i!</i>	<i>màter-e!</i>
<i>kćèr-i</i>	<i>màter-i</i>	kao d.	kao d.
<i>kćèr-ju</i> : <i>kćèr-i</i>	<i>màter-ōm</i>	kao d.	kao d.

Imenica *bòl* može biti muš. i žen. roda (isto je tako i s imenicom *glâd*):

Sg.		Pl.	
<i>bòl</i> , m.	<i>bòl</i> , f.	<i>bòl-i</i> : <i>ból-ov-i</i> , m.	<i>bòl-i</i> , f.
<i>bòl-a</i>	<i>bòl-i</i>	<i>bòl-ā</i>	<i>bòl-ī</i>
	<i>bòl-i</i>	<i>bòl-ima</i>	<i>bòl-ima</i>
	<i>bòl</i>		<i>bòl-i</i>
	<i>bòl-i!</i>		<i>bòl-i!</i>
<i>ból-u</i>	<i>bòl-i</i>		kao d.
	<i>bòl-ju</i> : <i>bòl-i</i>		kao d.

Treba još spomenuti i imenice *p̀rsi*, *plèći*, koje se dekliniraju kao *kost*, ali mogu biti i sred. roda (*p̀rsa*, *plèća*).

O akcentu imenica ženskoga roda

Na *-a*. Najčešće dolazi do akc. promjena u dekliniranju dvosl. imenica na *-a* (*vòda*, *dúša*) i trosl. tipa *visìna*, pa ćemo o akc. promjenama ovih imenica govoriti zasebno.

Od ostalih dvosložnih imenica mijenjaju akcentat imenice:

1. tipa *bàtina* (bez nepost. *a* u gen. pl.), i to samo u gen. pl. (*bàtīnā*); kao *bàtina*: *kòpriva*, *kòšulja*, *bùndeva*, *vèriga* (ali *mòlitva* – gen. pl. *mòlitāvā*);

2. tipa *olúja*, i to samo u vok. sg. (*òlùjo!*); kao *olúja*: *domája, tetíva, odíva...*;

3. pojedinačna imenica *djèvōjka*, koja ima vok. sg. *djèvōjko!* i vok. pl. *djèvōjke!*

Svi ostali trosl. akc. tipovi (osim tipa *visìna*) nemaju nikakvih akc. promjena (*lâdica, gòdina, prílíka, mòlitva, čítānka, grāđānka*).

Od četverosložnih imenica samo one tipa *veličina*, *katedrāla* imaju akc. promjenu u vok. sg. (*vèličino!*, *kātedrālo!*), a imenica *veličina* i u gen. pl. (*veličinā*), a sve su ostālē bez ikakvih akc. promjena (*cārevina, mājstorica, pòsestrima, repùblika...*).

Peterosložne i višesložne imenice nikad ne mijenjaju svoj osnovni akcenat.

Akcentatske promjene u vokativu sg. I ovdje dolazi do izražaja ono, što smo već rekli za vok. sg. imenica muš. roda, t. j. i imenice žen. roda, koje su u staro doba bile naglašene na posljednjem slogu (a danas imaju ` ili ´ na pretposljednem slogu), u vok. sg. imaju ` ili ^ na prvom slogu. Tako onda:

Nom. sg.	Vok. sg.
<i>sèstra</i> (← <i>sestrā</i>)	<i>sèstro!</i>
<i>dúša</i> (← <i>dūšā</i>)	<i>dūšo!</i>

Slično: *vòda* – *vòdo!*, *ljúba* – *ljúbo!*, *vedrìna* – *vèdrino!*, *visìna* – *vìsino!*, *olúja* – *òlùjo!*, *veličina* – *vèličino!*, *katedrāla* – *kātedrālo!*

Akcentatske promjene u dativu i akuzativu sg. i nom., akuz. i vok. pl. Moramo ovdje razdijeliti imenice žen. roda na one, koje označuju nešto neživo, i one koje označuju živo biće:

1. imenice žen. roda na *-a*, koje označuju nešto neživo, tipa *vòda*, *dúša*, *visìna*, uzlazne akcente mijenjaju u dat. i akuz. sg. i u nom., akuz. i vok. pl. u silazne, i to tako, da imenice tipa *vòda* i *visìna* dobiju ` , a imenice tipa *dúša* ^ na prvom slogu:

Sg.			Pl.		
<i>vòda</i>	<i>dúša</i>	<i>visìna</i>	<i>vòde</i>	<i>dúše</i>	<i>vìsine</i>
<i>vòdi</i>	<i>dūši</i>	<i>vìsini</i>			
<i>vòdu</i>	<i>dūšu</i>	<i>vìsinu</i>	<i>vòde</i>	<i>dúše</i>	<i>vìsine</i>
<i>(vòdo!)</i>	<i>(dūšo!)</i>	<i>(vìsino!)</i>	<i>vòde!</i>	<i>dúše!</i>	<i>vìsine!</i>

Kao *vòda*: *nòga, kòsa, gòra, dàska, ìgla, ìgra, lòza, màgla, mèđa, mètla, rēđa, ròsa, smòla, čòha, zòra, djèca...*

Kao *dúša*: *rúka, gláva, grána, gréda, zíma, péta, strána, srijèda, jéla, vójska...*

Kao *visìna*: *brzìna, čistìna, daljìna, dubìna, dužìna, planìna, ravnìna, sramòta, širìna, vrućìna, živìna...*

Pripomena. Neke imenice tipa *visìna* samo u vok. imaju ` (po pravilu, koje vrijedi za vok.): *bistrina, cjelina, modrina, mučnina, starina, svježina, svojina, žestina, čvrstoća, divota, svilana, dioba, krivica, sloboda...*

2. imenice istoga tipa, koje označuju nešto živo, ne mijenjaju svoga akcenta u akuz. sg. U dat. sg. i nom., akuz. i vok. pl., međutim, dvosl. imenice (*pčèla, slúga*) mijenjaju svoj akcenat kao i imenice,

koje označuju nešto neživo, a trosl. imenice, koje označuju nešto živo (*sotòna*), dobijaju ` u dat. sg. i u vok. pl. (ove imenice i u vok. sg. dobivaju ` po pravilu za vok. sg):

Sg.			Pl.		
<i>pčèla</i>	<i>slúga</i>	<i>sotòna</i>	<i>pčèle</i>	<i>slúge</i>	<i>sotòne</i>
<i>pčèli</i>	<i>slúgi</i>	<i>sòtoni</i>			
<i>pčèlu</i>	<i>slúgu</i>	<i>sotònu</i>	<i>pčèle</i>	<i>slúge</i>	<i>sotòne</i>
<i>(pčèlo!)</i>	<i>(slúgo!)</i>	<i>(sòtono!)</i>	<i>pčèle!</i>	<i>slúge!</i>	<i>sòtone!</i>

Kao *pčèla*: *bùha, mùha, òsa, snàha, zmija*, pa čak i *sùza* (koja se vlada kao nešto živo); ali: *žèna, sèstra!*

Kao *slúga*: *drúga, gúja, srna, víla...*

Kao *sotòna*: *budàla, aždàja, grdòba...*

Akcentnske promjene u dativu, lokativu i instrumentalu pl. Dvosl. imenice s ´ mijenjaju u obliku za d. l. i. pl. ´ u `: *rúka* – d. l. i. pl. *rùkama*. Tako i *grána, bráda, lúka, svínja, strijèla, stijèna*. Međutim, u ovom obliku može ostati i ´ (*gránama, lúkama, svínjama...*).

Prenošenje akcenta na proklitiku. *Neoslabljeno* se prenose na proklitiku samo u akuz. sg. i pl. oni silazni akcenti, koji su postali mijenjanjem riječi s uzlaznim akcentima:

Nom. sg.	Proklitika
<i>vòda</i>	<i>pò vodu, nà vode</i>
<i>dúša</i>	<i>zà dūšu, zà dūše</i>
<i>visina</i>	<i>ù visinu, ù visine</i>
<i>pčèla</i>	<i>zà pčele</i>
<i>víla</i>	<i>nà vīle</i>

Slično: *ù kosu, nà noge, ùz dasku, kròz maglu, zà djecu, nìza strānu, pòd jèlu, nà rúku, nì za glāvu, ù srijedu, ù daljine, nà sramotu, ì pčele ì ose, kròz suze, mīmo vīle, prèd srne*.

U svim drugim slučajevima akcentat se prenosi *oslabljeno* na proklitiku: *bèz nogū, ù kuću, izà crkvē, prekò šumē, zà prāvdu, između mārṽē, nà strāžu, nà godinu*.

Na suglasnik. Akcentnskih promjena imaju samo ovi tipovi imenica žen. roda na suglasnik:

<i>stvâr, stvâri</i>
<i>mīsao, mīsli</i>
<i>kòst, kòsti</i>
<i>rādōst, rādosti</i>
<i>vřlēt, vřlēti</i>
<i>zāpovijed, zāpovijedi</i>

A sad moramo i ove imenice podijeliti na one, koje označuju nešto neživo, i one, koje označuju nešto živo:

1. imenice gornjih akc. tipova, koje označuju nešto *neživo*, mijenjaju svoj akcenat u lok. sg., gen. pl. i dat., lok. i instr. pl. ovako:

Lok. sg.	Gen. pl.	D. l. i. pl.
<i>stvári</i>	<i>stvárī</i>	<i>stvárima</i>
<i>míslī</i>	<i>míslī</i>	<i>míslīma</i>
<i>kòsti</i>	<i>kòstī</i>	<i>kòstīma</i>
<i>radòsti</i>	<i>radòstī</i>	<i>radòstīma</i>
<i>vrléti</i>	<i>vrlétī</i>	<i>vrlétīma</i>
<i>zapovijèdi</i>	<i>zapovijèdī</i>	<i>zapovijèdīma</i>

Kao *stvâr*: *ćúd, dūd, mâst, vlâst, rîječ, svîjest...*

Kao *kòst*:³³ *pêć, lâž, nôć, křv, čâst...*

Kao *râdòst*: *mlâdòst, žâlòst, bòlêst, jêsên...*

Kao *vřlét*: *pâmêt, stûdên, gòlêt, sřmên...*

Kao *zâpovijed*: *přîpovijest, îspovijest, îspovijed...*

2. imenice istih akc. tipova, koje označuju nešto *živo* (*svâst, kćí, úš, kòkòš*) u lok. sg. ne mijenjaju svoj osnovni akcenat, ali ga u gen. pl. i u dat., lok. i instr. pl. mijenjaju kao i imenice, koje označuju nešto neživo.

Bilješka. Akc. tip *kòst, kòsti* (i kad označuje nešto neživo i nešto živo) pored toga u starijem obliku za instr. sg. ima ∴ : *kòšću* (tako i *čâšću, křvlju, rîječju...*); od toga se izuzimlje riječ *nôć* – instr. sg. *nòću*.

Svi ostali akc. tipovi u dekliniranju nemaju nikakvih akc. promjena (*smřt, smřti, ljubav, ljubavi, pòmîsao, pòmîsli, pâstorčâd, pâstorčâdi...*).

Prenošenje akcenta na proklitiku. *Neoslabljeno* prenose akcenat na proklitiku svi tipovi imenica žen. roda na suglasnik, za koje smo rekli da u dekliniranju imaju akc. promjena (*stvâr, mîsao, kòst, râdòst, vřlêt*), osim tipa *zâpovijed*: *pò stvâri, zâ riječ, zâ mîsao, dò kosti, nâ nôć, mîmo kćer, překo svâsti, bêt radosti, nâ jesên, pòd kokòš, ù vrléti, ù pamêt, nâ studên...*

Svi drugi tipovi (t. j. oni, koji nemaju u deklinaciji akc. promjena i tip *zâpovijed*), ako samo imaju uvjeta za prenošenje akcenta na proklitiku, prenose ga *oslabljeno*: *nâ zapovijed, nâ isповijed, ù smřti, zâ pastorčâd...*

³³ Op. prir. – Za tip *mîsao, mîsli* nije dano više ekvivalenata.

3.9. Pridjevi

Pridjevi su promjenjive riječi, koje pridijevamo imenicama, da bismo označili njihovo svojstvo. To se svojstvo imenice može odrediti na tri načina, pa se prema tome i pridjevi dijele u tri skupine:

1. *opisni* ili *kvalitativni*, koji odgovaraju na pitanje *kakvo je što?* ili *koje je što?* (*dobar čovjek, zanimljiva knjiga, veliko selo*);
2. *gradivni* ili *materijalni*, koji odgovaraju na pitanje *od čega je nešto?* (*drven stolac, zlatno pero, vodeni put, stakleni ormar*);
3. *posvojni* ili *posesivni*, koji odgovaraju na pitanje *čije je što?*, a najčešće se završavaju nastavcima *-ov, -ev, -in, -ski, -ji* (*bratov šešir, kraljeva kruna, sestrina knjiga, državna zastava, latinski rječnik, zečja dlaka*).

Prema tome opisni pridjevi znače kakvoću, gradivni – građu, od koje je što učinjeno, a posvojni – pripadanje ili svojinu. Pravi su pridjevi samo opisni (*dobar, zao, velik, malen*), a gradivni i posvojni pridjevi izvedeni su od imenica, pa se mjesto njih mogu lako upotrijebiti izričaji s imenicama (*stakleni ormar : ormar od stakla, sestrina knjiga : knjiga moje sestre*); zato se prvi mogu nazvati izvornim, a drugi izvedenim pridjevima.

Dok imenice imaju samo jedan rod, pridjevi imaju uvijek *sva tri roda*, jer se oni podudaraju s imenicom u rodu, broju i padežu, pa prema tome treba da vrše svoju službu uz imenice svih triju rodova (*dobar, -a, -o, drven, -a, -o, jugoslavenski, -a, -o*).

Ali osim toga, što imaju tri roda i potpunu deklinaciju, pridjevi imaju redovno i *dva oblika*: *neodređeni* i *određeni* oblik. Neodređeni se oblici pridjeva (*dobar, malen, velik*) upotrebljavaju onda, kad nam je nešto neodređeno, nedovoljno poznato, prije nespomenuto; odgovaraju na pitanje *kakav?*:

Daj mi oštar nož!

Određeni se oblici pridjeva upotrebljavaju onda, kad nam je imenski pojam, uz koji stoji pridjev, već otprije poznat, određen, prije spomenut; odgovaraju na pitanje *koji?*:

Daj mi onaj oštri nož!

Ako zagledamo u starinu jezika, vidjet ćemo, da se neodređeni oblik pridjeva (*novъ, nova, novo*) deklinirao, a i danas se dobrim dijelom deklinira, kao imenica, t. j. imao je padežne nastavke kao i imenica (ova se deklinacija obično zove *nominalnom*). Određeni oblik pridjeva (**novъjъ, novaja, novoje*) sastavljen je od neodređenog oblika i postnominalne zamjenice, pa su se sklanjala oba dijela (ova se deklinacija zove *pronominalnom* ili složenom deklinacijom pridjeva).

Deklinacija neodređenih pridjeva nije se u potpunosti sačuvala u današnjem našem književnom jeziku, jer su oblici složene deklinacije istisnuli iz nekih padeža oblike nominalne deklinacije (najprije su, čini se, bili istisnuti neodređeni oblici vok. sg. i pl., jer nam je ono, što zovemo, poznato). Budući da se između nominalne i pronominalne deklinacije razlika nije sastojala samo u nastavcima, nego i u akcentu, danas se često oblik nom. dekl. od oblika pronom. dekl. razlikuje upravo po akcentu (*jâk, jáka, jáko : jâkî, jâkô, jâkô*; pril. *jâko*); osim toga i po mjestu, na kojem dolazi u rečenici: u predikativnoj službi može doći samo neodređeni oblik pridjeva, ako ga dotični pridjev ima (*Ovaj je čovjek star*), a u atributivnoj službi može biti i neodređeni i određeni oblik pridjeva, što zavisi o poznatosti onoga, o čemu govorimo; ali razlikovanje neodređenih i određenih pridjeva u toj službi ne će doći u pitanje, ako znamo, da neodređeni oblik pridjeva dolazi samo u sintagmi, koja odgovara na pitanje *kakav?*, a određeni oblik – samo u sintagmi, koja odgovara na pitanje *koji?* Nekoliko primjera:

Vinogradar ima **stàro** i **mládo** vino; **stàrō** mu je bolje nego **mládō**.

Do mene je došla neka **visòka** žena; ta mi je **visokā** žena ispričala **čūdan** događaj; ovaj **čūdnī** događaj mene je zaprepastio.

U mene su dvije haljine: **pláva** i **zelèna**; **plāvā** mi je milija od **zèlenē**.

Neka se biljka zove **mřtvā** ili **cřnā** kopriva, premda nije ni **mřtva** ni **cřna**. (Ime je uvijek određeno!)

Múdar čovjek **múdro** zbori; onaj **múdrī** čovjek samo **múdro** šuti.

I još jedan primjer, u kome pridjev zamjenjuje imenicu, pa je zato u određenom obliku:

Dvije su **mláde** bile na vjenčanju: jedna je **mláda** bila **mláda**, a druga je bila **stàra**; **ljěpšā** je bila **mládā** nego **stàrā** **mláda**.

Nominalna deklinacija pridjeva

Sg.	<i>jâk</i> , m.	<i>ják-o</i> , n.	<i>ják-a</i> , f.
	<i>ják-a</i>	<i>ják-a</i>	<i>ják-ē</i>
	<i>ják-u</i>	<i>ják-u</i>	* <i>ják-ōj</i>
	<i>ják-a :jâk</i>	<i>ják-o</i>	<i>ják-u</i>
	<i>jâk-ī!</i>	<i>jâk-ō!</i> (: <i>ják-o</i>)	<i>jâk-ā!</i> (: <i>ják-a</i>)
	<i>ják-u</i>	<i>ják-u</i>	* <i>ják-ōj</i>
	* <i>ják-īm</i>	* <i>ják-īm</i>	<i>ják-ōm</i>

Du.	<i>ják-a</i>	<i>ják-a</i>	<i>ják-e</i>
-----	--------------	--------------	--------------

Pl.	<i>ják-i</i>	<i>ják-a</i>	<i>ják-e</i>
	* <i>ják-īh</i> (: <i>jákijeh</i>)		
	* <i>ják-īm(a)</i> (: <i>jákijem</i>)		
	<i>ják-e</i>	<i>ják-a</i>	<i>ják-e</i>
	<i>jâk-ī!</i> (: <i>ják-i</i>)	<i>jâk-ā!</i> (: <i>ják-a</i>)	<i>jâk-ē!</i> (: <i>ják-e</i>)
	kao d.		
	kao d.		

Pripomena 1. U vok. sg. i pl. potpuno su prevladali oblici složene deklinacije, a oblici označeni * (i. sg. m. n., d. 1. sg. f., g. d. l. i. pl.) imaju nastavak složene deklinacije.

Pripomena 2. U nom. pl. m. *k* se nalazi ispred *i*, pa bi trebalo prijeći u *c* jednako u nom. kao i u pronom. deklinaciji (u narod. *Na koga su mnozi, na tome su rozi*). Pod utjecajem gen. pl. složene deklinacije (*jakyjich* → *jakih*) i u nom. pl. zadržani su oblici sa *k*.

Pronominalna deklinacija pridjeva

Sg.	<i>jâk-ī</i> , m.	<i>jâk-ō</i> , n.	<i>jâk-ā</i> , f.
	<i>jâk-ōg(a)</i>	<i>jâk-ōg(a)</i>	<i>jâk-ē</i>
	<i>jâk-ōm(e/u)</i>	<i>jâk-ōm(e/u)</i>	<i>jâk-ōj</i>
	<i>jâk-ōg(a) : jâk-ī</i>	<i>jâk-ō</i>	<i>jâk-ū</i>
	<i>jâk-ī!</i>	<i>jâk-ō!</i>	<i>jâk-ā!</i>
	<i>jâk-ōm(e)</i>	<i>jâk-ōm(e)</i>	<i>jâk-ōj</i>
	<i>jâk-īm</i>	<i>jâk-īm</i>	<i>jâk-ōm</i>

Du.	<i>jâk-ā</i>	<i>jâk-ā</i>	<i>jâk-ē</i>
-----	--------------	--------------	--------------

Pl.	<i>jâk-ī</i>	<i>jâk-ā</i>	<i>jâk-ē</i>
	<i>jâk-īh</i>		
	<i>jâk-īm(a)</i>		
	<i>jâk-ē</i>	<i>jâk-ā</i>	<i>jâk-ē</i>
	<i>jâk-ī!</i>	<i>jâk-ā!</i>	<i>jâk-ē!</i>
	kao d.		
	kao d.		

Pripomena. Postoje dva pravila za upotrebu duljih i kraćih oblika pridjeva, koji se javljaju u nekim padežima:

1. kad pridjev dolazi sam, bez imenice, pa tako u neku ruku zamjenjuje imenicu, upotrebljava se u duljem obliku:

*Razgovaraj sa **starima**.*

*Teško je **bogatima** ući u carstvo nebesko.*

*Zapitaj **mladoga**.*

***Mudrome** je i jedno oko dosta.*

*Blago **gladnima** i **žednima** pravde.*

2. kad po dva ili po tri pridjeva dolaze jedan za drugim u istom padežu ispred neke imenice, prvi obično ima dugi nastavak, a ostali kratke nastavke:

*To je temelj **svakomu državnom** poretku.*

*Nisu mogli počinuti od **ovoga novog** zuluma.*

*Tada opazi **svojega prvog** muža.*

*Razveselio sam se **vedromu ljetnom** danu.*

*Časopis za kulturu **hrvatskoga književnog** jezika.*

Bilješka. Isto se ovako dekliniraju i pridjevi s mekom osnovom, samo što se pri dekliniranju ovih pridjeva u oblicima za muš. i sred. rod pojavljuje prijelaz!

Pridjevi samo s neodređenim ili određenim oblikom

Svi pridjevi u našem jeziku nemaju uvijek obadva oblika; neki, naime, pridjevi mogu imati samo neodređeni, a drugi samo određeni oblik.

Samo neodređeni oblik imaju posvojni pridjevi na *-ov, -ev, -in* (*Petrov, oračev, sestrin*). Ovi se, dakle, pridjevi sklanjaju samo po nominalnoj deklinaciji, kako su to utvrdili još Vuk i Daničić na osnovu govora, koji su postali osnovica našega književnog jezika.

Pripomena. Ipak se u istočnim i sjeverozapadnim govorima u g., d. i l. sg. ovih pridjeva čuju i oblici prema složenoj deklinaciji. Maretić, Broz, Boranić, Ivšić borili su se protiv prodiranja ovakvih određenih oblika, pa su stoga u našim gramatikama okarakterizirani kao neknjiževni; ali su u istočnim predjelima naše zemlje novi oblici prodrli do te mjere, da su im i gramatičari morali priznati književno pravo, pa je tamo jednako dobro reći: *o Petrovu dne* ili – *o Petrovom dne, Kranjčevićeva i Kranjčevićevoga, očevu i očevome.*

Samo određeni oblik imaju:

1. posvojni pridjevi na *-ski, -ji* (*hrvatski, junački, vraški, zečji, čovječji*),
2. pridjevi na *-sni, -ni, -nji, -šnji, -vi* (*desni, pokojni, ljetni, prednji, današnji, lijevi*),
3. pridjevi, koji su sastavni dio vlastitog imena (*Novi Sad, Petar Veliki, Veliki petak*),
4. pridjevi na *-ski, -ki, -čki*, koji služe kao prezimena (*Zrinski, Rački, Dobrovský*),
5. komparativi i superlativi (*jači, najjači, crnji, najcrnji, bjelji, najbjelji*).

Akcentatski tipovi pridjeva

Prema akc. tipovima pridjevi se mogu podijeliti u grupe:

1. jednosložni pridjevi s kratkom osnovom (koji u određenom obliku imaju isti akcent) tipa:

nòv, nòva, nòvo – nòvī, nòvā, nòvō

U ovoj se grupi nalazi i pet pridjeva, koji u određenom obliku ipak mijenjaju akcent: *dùg – dùgī, mèk – mèkī, mřk – mřkī, stār – stārī, prāv – prāvī.*

2. jednosložni pridjevi s dugom osnovom tipa:

blâg, blága, blágo – blâgī, blâgā, blâgō

Ovakvih pridjeva ima vrlo mnogo: *břz, cřn, čest, čvřst, drâg, glûh, gûst, grûb, hûd, lûd, ljût, mlâd, mlâk, nâg, plâh, pûst, rîđ, svêt, skûp, slân, sûh, štûr, tvřd, tûđ, tûp, vrân, vrûc, žīv, žût, blījed, lījep, lījen, nījem, přījek, sījed, bījel (bīo), cījel (cīo)...*

3. jednosložni pridjevi tipa:

bôs, bôsa, bôso – bôsī, bôsā, bôsō

Tako i – *gō(l).*

4. dvosložni pridjevi, koji se tvore s pomoću nastavaka: *-ak, -alj, -an, -ar, -av*; tip:

gládan, gládna, gládno – glâdnī, glâdnā, glâdnō

Tako: *mrtav* (samo ovaj pridjev na -av), *mudar*, *kratak*, *šupalj*, *hladan*, *gorak*, *hrabar*, *sjajan*, *plitak*, *budan*, *zlatan*, *krasan*, *krupan*, *mastan*, *mutan*, *ravan*, *prazan*, *strašan*, *taman*, *težak*, *žedan*, *jedar*, *kadar*, *rijedak*, *triježan*, *vrijedan*, *smiješan*, *prijesan*, *bijesan*... Slična su ovima dva pridjeva: *nâgao*, *nâgla*, *nâglo* – *nâglī*, *nâglā*, *nâglō*; tako i – *svîjetao*.

5. dvosložni pridjevi tipa:

zèlen, *zelèna*, *zelèno* – *zèlenī*, *zèlenā*, *zèlenō*

Tako: *visok*, *širok*, *dubok*, *dalek*, *rumen*, *svilen*, *studen*, *šaren*, *crven*, *malen*, *golem*, *debeo*...

6. dvosložni pridjevi tipa:

vàljān, *valjāna*, *valjāno* – *vàljanī*, *vàljanā*, *vàljanō*

Tako: *moguć*, *držec*...

7. pojedinačni pridjev:

dòbar, *dòbra*, *dòbro* – *dòbrī*, *dòbrā*, *dòbrō*

8. trosložni pridjevi tipa:

dugàčak, *dugàčka*, *dugàčko* – *dùgačkī*, *dùgačkā*, *dùgačkō*

òkrūgao, *òkrūgla*, *òkrūglo* – *òkrūglī*, *òkrūglā*, *òkrūglō*

Kao *okrugao* i *podmukao*.

Svi drugi nespomenuti akc. tipovi imaju jednake akcente u neodređenom i određenom svom vidu (*blážen*, -a, -o – *bláženī*, -ā, -ō, *krìlat*, -a, -o – *krìlatī*, -ā, -ō, *kòristan*, -a, -o – *kòrisnī*, -ā, -ō, *maglòvit*, -a, -o – *maglòvitī*, -ā, -ō i t. d.).

Bilješka. Većina *priloga*, koji su nastali od pridjeva, podudara se potpuno s neodređenim oblikom pridjeva za sred. rod: pril. *nòvo*, *mèko*; *bòso*; *zelèno* (izuzetak – *dèbelo*); *valjāno*; *dòbro*; *dugàčko*; *òkrūglo*... Samo dva pridjevska tipa prave priloge od određenog oblika za sred. rod (samo bez *ˉ* na kraju): pril. *blāgo*; *glādno*.

Stupnjevanje pridjeva

Većina pridjeva u našem jeziku ima osobinu, koju nemaju druge vrste riječi (osim priloga izvedenih od pridjeva), t. j. njima se može izreći, da se u nekom predmetu ili biću, pojavi ili osjećaju nalazi neko svojstvo u većoj mjeri nego u drugom kakvu predmetu ili biću, pojavi ili osjećaju, pa čak da se to svojstvo nalazi u jednom predmetu ili biću, pojavi ili osjećaju u najvećoj mjeri od svih predmeta ili bića, pojava ili osjećaja, s kojima se uspoređuje. U tom smislu postoje tri stupnja kod pridjeva: pozitiv, komparativ i superlativ.

Ako se neki predmeti ili bića, pojave ili osjećaji ne uspoređuju po svojim svojstvima, onda se pridjevi nalaze u svom redovnom liku, koji zovemo *pozitivom* ili prvim stupnjem pridjeva:

Ova je kuća lijepa.

Ako li pak neki predmet, osobu, pojavu ili osjećaj uspoređujemo s nekim drugim predmetom, osobom, pojavom ili osjećajem pa pritom ističemo, da je svojstvo u prvom predmetu, osobi, pojavi, osjećaju u većoj mjeri zastupano nego u drugom, poslužiti ćemo se drugim stupnjem pridjeva ili *komparativom*:

Šire je nego od mora.

Ako pak uspoređujemo najmanje tri predmeta, osjećaja ili tri osobe, pojave, pa želimo reći, da u jednoga ili jednoj ima više nekoga svojstva nego u druga dva ili više njih, morat ćemo se poslužiti trećim stupnjem pridjeva ili *superlativom*:

Dunav je naša najšira rijeka.

Komparativ. Komparativ se u našem jeziku tvori tako, da se na pozitiv dodan jedan od ova tri nastavka: *-jī, -ijī, -šī* (za žen. rod *-jā, -ijā, -šā*, a za sred. rod *-jē, -ijē, -šē*).

S nastavkom *-jī* tvore komparativ:

1. jednosložni pridjevi s dugom osnovom (*jak – jači, drag – draži, čvrst – čvršći, krut – krući, blijed – bljeđi, prijek – preči, gluh – gluši, suh – suši, grub – grublji*).

Pripomena. Treba voditi računa o svim glasovnim pojavama, do kojih dolazi u komparativu spajanjem oblika u pozitivu s nastavkom (jotacija, asimilacija, epentetsko *l...*)

Bilješka. Nekoliko jednosložnih pridjeva, s dugom osnovom pravi komparativ s nastavkom *-ijī* (*svet – svetiji, slan – slaniji, pust – pustiji, lijen – ljeniji, ali i – ljenji*).

2. dvosložni pridjevi na *-ak, -ek, -ok*, ako u komparativu gube te završetke (*plitak – plići, kratak – kraći, težak – teži, rijedak – rjeđi, dalek – dalji, širok – širi, dubok – dulji, visok – viši*).

Pripomena. Ako pridjevi na *-ak, -ek, -ok* pri tvorbi komparativa ne odbacuju nastavaka, onda im se komparativ tvori s pomoću nastavka *-ijī* (*pitak – pitkiji, vitak – vitkiji, sklizak – skliskiji, gibak – gipkiji, ljubak – ljupkiji*). Izuzeci su od ovoga pridjeva *krepak – krepči* (i *krepčiji*),³⁴ *gorak – gorči*.

3. nekoliko jednosložnih pridjeva s kratkom osnovom (*tih – tiši, dug – duži i dulji, strog – stroži*) i par dvosložnih pridjeva, koji se ne završavaju na *-ak, -ek, -ok* (*debeo – deblji, grdan – grđi*).

Nastavak *-ijī* dobivaju u komparativu po pravilu:

1. jednosložni pridjevi s kratkom osnovom (*star – stariji, hrom – hromiji, nov – noviji, vješt – vještiji, rad – radiji, pril. radije, a ne rađe!*).

2. svi dvosložni (osim onih na *-ak, -ek, -ok*, koji te nastavke u komparativu gube), trosložni i višesložni pridjevi bez obzira na akcenat (*mudar – mudriji, hitar – hitriji, slavan – slavniji, čudnovat – čudnovatiji, redovit – redovitiji, siromašan – siromašniji*).

Bilješka. Pridjevi *bijesan, tijesan, lasan* tvore komparativ na oba načina (*bješnji, tješnji, lašnji : bjesniji, tjesniji, lasniji*).

Nastavak *-šī* dobivaju u komparativu samo tri pridjeva: *lak – lakši, mek – mekši, lijep – ljepši*.

Bilješka. Ima nekih pridjeva s nepravilnom komparacijom: *dobar – bolji, zao – gori, velik – veći, malen – manji, naopak – naopačniji, pretio – pretlji, pril. mnogo – više*.³⁵

Superlativ. Superlativ se pravi tako, da se komparativnom obliku doda *nāj-*, pa zato superlativ može imati dva akcenta (*nājjužnijī, nājglàdnijī*).

Bilješka. Čitav niz pridjeva komparacije uopće nema. Redovno je imaju samo opisni pridjevi, dok je gradivni i posvojni redovno nemaju. Ipak – komparaciju ponekad imaju i gradivni i posvojni pridjevi, osobito ako ih uzimljemo u prenesenom značenju (*Držao se drvenije od ostalih, Matoš je naš*

34 Op. prir. – *Sic!* Zabilježen je samo alternativni oblik *krepčiji*, bez *krepkiji*.

35 Op. prir. – *Sic!* Oblici *najopačniji* i *pretlji* kao u Maretića (1931: 182–182).

najhrvatskiji pjesnik), a s druge strane neki opisni pridjevi imaju komparaciju, samo ako se upotrebljavaju u prenesenom smislu (*Nema od njega ništa mrtvije*). Neki opet pridjevi imaju samo pozitiv i superlativ, a komparativa uopće nemaju (*donji – najdonji, posljednji – najposljednji, prvi – najprvi*).

O akcentu komparativa i superlativa. O akcentu komparativa i superlativa može se reći ovo:

1. ako je komparativ dvosložan, uvijek je naglašen samo s ` (*bjèljī, c`rnjī, šīrī, dūžī*);
2. ako je komparativ trosložan ili višesložan, uvijek je naglašen samo sa ` na trećem slogu otkraja (*zdrāvijī, pamèt nijī, siromàšnjijī, nezadovòljnijī, nepristupàčnijī*);
3. u superlativu je uvijek ^ na *nâj-*, tako da superlativ ima dva akcenta. Ipak, superlativi, koji su napravljeni od dvosložnih komparativa, mogu imati akce nat i samo na riječi *nâj* (*nâjbòljī : nâjboljī, nâjgūšćī : nâjgušćī*, ali – *nâjstàrijī, nâjdalekovīdnijī*).

Pripomena. Komparativi se i superlativi dekliniraju kao određeni pridjevi, ali pritom uvijek zadržavaju svoj akcentat i dužinu.

Bilješka. Prilozi, koji su postali od pridjeva, također se mogu stupnjevati. Pritom im se komparativ i superlativ potpuno podudaraju (pa i u akcentu) s komparativom i superlativom pridjeva sred. roda (*mèko, mèkšè, nâjmèkšè; glâdno, glâdnijè, nâjglâdnijè*).

Prenošenje akcenta na proklitiku

S pridjeva se akcentat na proklitiku uvijek prenosi *oslabljeno*, kad se za to jave uvjeti, bez obzira, u kojem se stupnju nalazio: *dò milè volje, nà krīvò mjesto, ù novòm gradu, òd mlādīh ljudi, zà mladèg brata, nà nâjplīčēm mjestu...*

Bilješka. Samo je kod složenih priloga, koji su postali od pridjeva, prenošenje akcenta *neoslabljeno* (*nâkrīvo, ùkrūpno, nānovo, dōgūsta, ĩznova, nādesno, nāprāzno, nāhēro...*).

3.10. Zamjenice

Zamjenice su promjenljive riječi, kojima se zamjenjuju imenice, pridjevi i brojevi.

Pripomena. Sve zamjenice ne mogu zamjenjivati sve ove vrste riječi, nego po jednu ili najviše po dvije:

Mi o vuku, a vuk na vrata. (zamjenica *mi* stoji ovdje umjesto imena onih, koji ovo govore)

Markovo pero lijepo piše, stoga najradije pišem njegovim perom. (zamjenica *njegov* zamjenjuje ovdje pridjev)

Imam stotinu pera; komu da porazdijelim tolika pera! (zamjenica *tolika* zamjenjuje ovdje broj)

Zamjenica usto može zamijeniti i čitavu rečenicu:

Ovo, što ste nam vi ispriповjediti, mačji je kašalj.

Zamjenice se kao promjenljive vrste riječi mijenjaju kroz sg., du. i pl., a većina ih i kroz sva tri roda. Međutim, zamjenice *ja, ti, mi, vi, sebe, tko, što* uopće nisu podijeljene po rodovima, pa se njihova deklinacija stoga zove *zamjeničkom* ili *pronominalnom*. Ova se deklinacija za razliku od imeničke deklinacije odlikuje nekim svojim osobitostima:

1. u zamjениčkoj deklinaciji često se mijenja korijen same zamjenice (*ja : mene : mnom : mi : nas*);
2. u zamjениčkoj deklinaciji susreću se i neki nastavci, kojih u imeničkoj deklinaciji uopće nema (*čbto* → *što*, gen. *čego* → *čega*);
3. pojedini zamjениčki oblici vrlo često dobivaju naveske za pojačanje značenja (*čb-to* → *što*, *kč-to* → *tko*, *ovome*, *njojzi*, *meneka*, *tebikarce*).

Podjela zamjenica

Po značenju. Zamjenice se po značenju dijele u sedam skupina:

1. *lične* (personalne): *jā, tī, ōn, mī, vī, ōni*;
2. *povratna* (refleksivna): *sēbe*;
3. *posvojne* (posesivne): *mōj, tvōj, njēgov, nāš, vāš, njihov* ili *njīn*; povratno-posvojna: *svōj*;
4. *pokazne* (demonstrativne): *ōvāj, tāj, ōnāj*; kvalit. zamj. pridjevi: *ovākav, tākav, onākav*; kvantit. zamj. pridjevi: *ovòlik(i), tòlik(i), onòlik(i)*;
5. *upitne* (interogativne): *tkò? štò? kòjī? čjī?*; kvalit. zamj. pridjev: *kàkav?*; kvantit. zamj. pridjev: *kòlik(i)?*;
6. *odnosne* (relativne): *tkò, štò, kòjī, čjī*; kvalit. zamj. pridjev: *kàkav*; kvantit. zamj. pridjev: *kòlik(i)*;
7. *neodređene* (indefinitne): ove zamjenice nastaju tako, da se odnosnim zamjenicama *tkò, štò, kòjī, čjī, kàkav* doda prefiksno – *i, ni, ne, sva, gdje, ma, koje, bilo, što* ili sufiksno – *god, mu drago*. Različitim kombinacijama od tih riječi dobijamo relativno velik broj neodređenih zamjenica:

nètko, nèšto, nèkī (← *nèkojī*), *nèčijī, nèkakav*

nītko, nīšta, nīkojī, (nījèdan), nīčijī, nīkakav

ītko, īšta, īkojī, īčijī, īkakav

svàtko, svàšta, svākī (← *svàkojī*), *svàčijī, svàkakav*

gdjètko, gdjèšto, gdjèkojī, gdjèčijī, gdjèkakav

kojetkò, kojèšta, –, koječijī, kojekàkav

štòtko, štòšta, štòkojī, štòčijī, štòkakav

tkògod, štògod, kòjīgod, čjīgod, kàkavgod

tko gòd, što gòd, koji gòd, čiji gòd, kakav gòd

ma tkò, ma štò, ma kòjī, ma čjī, ma kàkav

bílo tkò, bílo štò, bílo kòjī, bílo čjī, bílo kàkav

tkò mu dràgo, štò mu dràgo, kòjī mu dràgo, čjī mu dràgo, kàkav mu dràgo

Pripomena. Osobito treba razlikovati neodređene zamjenice *tkògod, štògod* (*tkògod, štògod*), *kòjīgod, čjīgod, kàkavgod* od dijelnih (distributivnih), koje su u istom liku, ali im je akcenat na *god*: *tko gòd, što gòd, koji gòd, čiji gòd, kakav gòd* (Rešetar u svojoj *Elementarnoj gramatici hrv. jezika za razliku od Maretića bilježi dijelne zamjenice: tkò gòd, štò gòd, kòjī gòd, čjī gòd, kàkav gòd*).³⁶ Između ra-

36 Op. prir. – Milan Rešetar, *Elementar-Grammatik der kroatischen (serbischen) Sprache*, Zagreb, Mirko Breyer's Buchhandlung, 1916.

stavljenih dijelova dijelnih zamjenica može doći i koja riječ (*Tkò me gòd vidi, lako će me prepoznati, Mogao bi tkò što gòd reći*).

Po funkciji. Po funkciji zamjenice se mogu podijeliti na:

a) *imeničke*, koje zamjenjuju imenice, a odgovaraju na pitanje *tko?*, *što?* Ovamo spadaju zamjenice lične s povratnom, pokazne, od upitnih *tko*, *što* i od neodređenih one, koje su složene sa *tko*, *što*;

b) *pridjevske*, koje zamjenjuju pridjeve (i brojeve), a odgovaraju na pitanje *koji?*, *čiji?*, *kakav?* Ovamo spadaju posvojne, pokazne zamjenice (pokazne mogu biti i imeničke), od upitnih *koji*, *čiji*, *kakav*, od neodređenih sve, koje su složene sa *koji*, *čiji*, *kakav*.

Po obliku. Po obliku zamjenice možemo podijeliti u *imeničke*, t. j. one, koje imaju jedan oblik za sva tri roda (*ja*, *ti*, *mi*, *vi*, *sebe*, *tko*, *što*), i *pridjevske*, kod kojih ista riječ ima posebne nastavke za svaki rod (sve ostale).

Uz lične i povratne zamjenice. Deklinacija. Ove ćemo zamjenice najprije prosklanjati:

Sg.	<i>jā</i>	<i>tī</i>	–
	<i>mēne (mène), me</i>	<i>tēbe (tèbe), te</i>	<i>sēbe (sèbe)</i>
	<i>mēni (mèni), mi</i>	<i>tēbi (tèbi), ti</i>	<i>sēbi (sèbi), si</i>
	<i>mēne (mène), me</i>	<i>tēbe (tèbe), te</i>	<i>sēbe (sèbe), se</i>
	–	<i>tī!</i>	–
	<i>mēni (mèni)</i>	<i>tēbi (tèbi)</i>	<i>sēbi (sèbi)</i>
	<i>mnôm, mnóme</i>	<i>tôbôm</i>	<i>sôbôm</i>

Pl.	<i>mī</i>	<i>vī</i>	
	<i>nās, nas</i>	<i>vās, vas</i>	
	<i>nāma, nama</i>	<i>vāma, vam</i>	
	<i>nās, nas</i>	<i>vās, vas</i>	
	–	<i>vī!</i>	
	<i>nāma</i>	<i>vāma</i>	
	<i>nāma</i>	<i>vāma</i>	

Sg.	<i>ôn, m.</i>	<i>òno, n.</i>	<i>òna, f.</i>
		<i>njèga (njèga), ga</i>	<i>njê, je</i>
		<i>njèmu (njèmu), mu</i>	<i>njôj, njójzi, joj</i>
		<i>njèga (njèga), ga, nj</i>	<i>njû, je (ju)</i>
	–		–
		<i>njèm(u) (njèmu)</i>	<i>njôj, njójzi</i>
	<i>njîm, njîme</i>	<i>njôm, njóme</i>	

Pl.	òni	òna	òne
		<i>njìh, ih</i>	
		<i>njìma, im</i>	
		<i>njìh, ih</i>	
		–	
		<i>njìma</i>	
		<i>njìma</i>	

O upotrebi naglašanih i nenaglašanih oblika. Naglašeni se oblici ovih zamjenica (u dat., gen. i akuz. sg.) upotrebljavaju:

1. kad je na zamjениčkom obliku sila govora:

*Danas **meni**, sutra **tebi**.*

***Mene** se ne boj : Ne boj me se.*

*Hvala **tebi** i tvome ocu : Hvala ti.*

2. kad je zamjenica na početku rečenice ili kad stoji samostalno:

***Vama** se čini, da je to lako.*

***Njemu** ljudi više ne vjeruju.*

3. kad zamjenica stoji iza veznika *a, i, ni*, jer ti veznici imaju karakter suprotnosti ili isticanja:

*Drugima vjeruje, **a meni** ne vjeruje.*

*Marko nam je govorio, da je **i tebe** vidio.*

*On nije **ni nama** ništa kazao.*

4. uvijek uz prijedloge s genitivom i dativom:

***Kod njega** je sve u redu.*

*Došli su **k nama**, a ne **k vama**.*

U drugim se slučajevima upotrebljavaju uglavnom nenaglašeni zamjениčki oblici. Pritom moramo imati na umu, da enklitika u dat. mora uvijek doći ispred enklitike u gen. ili akuz. (*Ne boj mi ga se*). Osim toga valja znati i to, da se enklitika *ju* upotrebljava samo onda, kad se želi izbjeći kakofonija (ponavljanje istih slogova) upotrebom enklitike *je* (*On ju je vidio*); a enklitika *si* manje se upotrebljava (*Teško si ga meni, Pomozi si sam*) i radije se zamjenjuje naglašenim oblikom (*sebe*).³⁷

O akcentu. Akcentat naglašanih oblika u g. d. a. l. sg. ličnih zamjenica *ja, ti, on, ono* i povratne zamjenice *sebe* može biti dvostruk, t. j. ˘ ili ˘. U zapadnim krajevima uobičajeniji je ˘ (pa se onda oslabljeno prenosi na proklitiku: *kòd mene*), a u istočnim ˘ (*kod mène*).

Uz enklitike u akuz. sg. (*me, te, se, nj*) javljaju se često i proklitike, pa u tom slučaju „iskrsavaju“ akcenti na proklitikama (*zá me, zá te, zá se, zá nj : ùzā me, nādā te, pòdā se, nādā nj*), jer su ove enklitike nekad bile naglašene riječi.

³⁷ Op. prir. – Sic! Nejasno, vjerojatno je trebalo *sebi*.

U instr. sg. neke lične zamjenice dobivaju navezak, pa se u tom slučaju $\hat{}$ pretvara u $\acute{}$ (*mnôm, njîm, njôm : mnóme, njíme, njóme*).

Uz povratno-posvojnu zamjenicu. Za povratno-posvojnu zamjenicu *svoj*, *-a*, *-e* treba reći da se upotrebljava onda, kad se želi istaći, da nešto pripada subjektu. Međutim, pod utjecajem stranih jezika ova se zamjenica često pravilno ne upotrebljava. Dobro je zato reći:

Marko ima svoju knjigu.

a reč. *Marko ima njegovu knjigu* znači nešto sasvim drugo.

Kadšto ova zamjenica znači i neodređeno pripadanje, pripadanje svakome:

Teško svuda svome bez svojega.

Svatko svoje dužnosti zna.

Uz pokazne zamjenice. Pokazne su zamjenice po smislu nekako povezane uz pojedina lica: *òvāj* uz prvo, *tāj* uz drugo, *ònāj* uz treće. (Kad kažemo, na pr., *ovaj stol*, mislimo na stol, koji se nalazi uz nas; kad kažemo *onaj stol*, mislimo na stol, koji se nalazi uz neko drugo lice...)

Uz upitne (odnosne) zamjenice. Upitne (odnosne) zamjenice *tko, što* imaju imeničku deklinaciju:

<i>tkò</i>	<i>štò, štã</i>
<i>kòga</i>	<i>čèga, štã</i>
<i>kòmu, kòme, kòm</i>	<i>čèmu</i>
<i>kòga</i>	<i>štò, štã</i>
–	–
<i>kòme, kòm</i>	<i>čèmu, čèm</i>
<i>kîm, kíme</i>	<i>čîm, číme</i>

Upitne (odnosne) zamjenice *kakav, kakva, kakvo, kolik, kolika, koliko* dekliniraju se u pravilu kao i neodređeni pridjevi, ali se počinju sve više deklinirati kao određeni pridjevi.

Upitne (odnosne) zamjenice *koji, čiji* dekliniraju se kao određeni pridjevi s tim, što oblici u nekim padežima mogu biti i nestegnuti i stegnuti (*kòjega : kòga, kòjemu : kòmu...*).

Uz neodređene zamjenice. Neodređene zamjenice *nìtko, nìšta, nìkojī (nijèdan), nìčijī, nìkakav* cijepaju se na dvoje, kad se ispred njih nađe proklitika, pa prvi dio ovih zamjenica dolazi ispred proklitike, a drugi iza proklitike:

Netko je zà nešto, a on nì za što.

Ne možeš ga prepoznati nì po čemu.

Ne nadaj se tome nì od koga.

Međutim, kad zamjenica *nìšta* stoji mjesto imenice, ostaje nerazdijeljena i uz proklitiku:

Oni ga drže zà ništa.

Svijet nije stvoren iz ništa.

I zamjenice *tko, što, koji, čiji* mogu biti u službi neodređenih zamjenica, obično u zavisnim rečenicama:

Ako tko dođe, recite mu, da nisam kod kuće.

Kad tko svira, ja rado slušam.

Zamjenički pridjevi. Među zamjenice ubrajaju se i zamjenički pridjevi: *sâm, sâma, sâmo* i *säv, svã, svè*.

Za zamjenički pridjev *sâm* valja reći, da on ima dvostruko značenje, pa prema tome i dvostruku deklinaciju. Ako se deklinira po nominalnoj deklinaciji, onda ima značenje „osamljen“:

Sâma ga možemo najlakše svladati.

Sâmu čovjeku nije dobro ni na jelu.

A ako se deklinira po pronominalnoj deklinaciji, onda ima značenje „sam glavom“:

Otišao sam sam, da se uvjerim na vlastite oči.

Za zamjenički pridjev *säv, svã, svè* treba reći da mu sred. rod ne glasi – *svo* (kako neki pišu), jer je oblik *sve* i historijski opravdan (*vьse → *sve*).

Prenošenje akcenta na proklitiku

Kad se nađu jednosl. proklitike uz zamjeničke oblike, koji su nekad bili naglašeni, a danas su enklitike, tada proklitike dobivaju ´ (*zá me, zá te, zá se*, ali – *zã nj*, jer kombinacija proklitike i enklitike ima samo jedan slog); a kad se dvosl. proklitike nađu uz iste enklitike, tada proklitike dobivaju ` i ˘ (*üzã me, nãdã te, pòdã se, nãdã nj*).

Ako izoliramo ove posebne slučajeve, *neoslabljeno* se prenosi akcenat na proklitiku samo u instr. sg. ličnih zamjenica *ja, ti* i povratne zamjenice *sebe* (*sã mnõm, prèd tobõm, sã sobõm, prèda mnõm, mèđu sobõm...*), a u svim drugim slučajevima zamjenički se akcenat na proklitiku prenosi oslabljeno (*kòd mene, kòd njega, prèd nama, mèđu nama, mèđu vama, izà njìh, između vãs, izà sebe, iznãd tvõga, ù svõme, pò nešto, zã svašto...*).

3.11. Brojevi

Brojevi su riječi (dijelom promjenljive), kojima izražavamo brojne odnose.

Brojevi se dijele u pet skupina:

1. *glavni* ili kardinalni (njima odgovaramo na pitanje *koliko?*): *jedan, dva, tri, četiri, pet, sto, tisuća, milijun...*;
2. *redni* ili ordinalni (kojima odgovaramo na pitanje *koji po redu?*): *přvĩ, -ã, -õ, drugi, jedanaesti, dvãdeset přvĩ, sto devedeset deveti, dvjestoti, tisućĩ (tisućnĩ), hiljadĩ (hiljaditĩ), dvõtisućĩ (dvĩje tisućĩ), četverõtisućnĩ, miljũntĩ, milijardni...*;
3. *priložni* ili adverbijalni, koji se dijele u dvije skupine: a) priložni brojevi, koji se tvore od glavnih brojeva (njima odgovaramo na pitanje *koliko puta?*): *jedãmpũt, dvãpũt, pẽt pũta...*, b) priložni brojevi, koji se tvore od rednih brojeva (njima odgovaramo na pitanje *koji put?*): *přvĩ pũt, drugi put, peti put...*;
4. *dijelni* ili distributivni (njima odgovaramo na pitanje *po koliko?*): *po jẽdan, pò dvã, pò trĩ, pò stõ, po milijũn...*;
5. (*u*)*množni* ili multiplikativni (njima odgovaramo na pitanje *kolikostruk?*): *jednõstruk, dvostruk, trostruk, peterõstruk (petorostruk), stostruk, dvojak, trojak.*

Deklinacija brojeva

Svi se redni brojevi dekliniraju kao određeni oblici pridjeva (pritom je u složenim rednim brojevima samo posljednji broj redni), a od glavnih brojeva mijenjaju se danas samo neki (iako su se nekad svi glavni brojevi mijenjali).

Broj *jedan, jedna, jedno* mijenja se po pronominalnoj deklinaciji, a može imati i pl., kad znači: a) *isti* (*Oni su jednih godina*), b) *neki* (*Jedni stoje, a jedni sjede*), c) kad stoji uz imenice, koje imaju samo pl. (*jedna vrata, jedne vile*), d) kad stoji uz imenice, koje u pl. čine naročitu cjelinu (*jedni svatovi, jedne opanke*).

Nijedan se sklanja kao i *jedan*, samo što ga prijedlog može rascijepiti u dva dijela (*ni u jednoj knjizi, ni s jednim čovjekom*).

Brojevi *dva, oba* (*obadva*), *tri, četiri* imaju dvojinu:

	m. n.	f.	m. n.	f.	m. n.				f.					
n. a. v.	<i>dvâ</i>	<i>dvjje</i>	<i>ðba</i>	<i>ðbje</i>	<i>ðbadvâ</i>	<i>ðbadvije</i>	<i>trî</i>	<i>četiri</i>						
g.	<i>dvájū</i>	<i>dvjū</i>	<i>obájū</i>	<i>objū</i>	<i>obadvájū</i>	<i>obadvjū</i>	<i>trjū</i>	<i>četirjū</i>						
d. l. i.	<i>dvjèma</i>		<i>ðbjema</i>		<i>obadvjèma</i>				<i>tríma</i>				<i>četirma</i>	

Pripomena. U d. l. i. upotrebljavaju se za m. i n. i oblici *dvàma, obadvàma*.

Kad dođu s prijedlogom, ni ovi se brojevi često ne dekliniraju pa stoje zajedno s imenicom u akuz. du. (tada se svi prijedlozi slažu s ovim padežom):

Dođoše ljudi iz dvaju sela. (gen.) : *Dođoše ljudi iz dva sela.* (akuz.)

Tražio sam ga u trima kućama. (lok.) : *Tražio sam ga u tri kuće.* (akuz.)

Pred objema kućama stoji po jedna lipa. (instr.) : *Pred obje kuće stoji po jedna lipa.* (akuz.)

Kad su ovi brojevi bez prijedloga, onda se osjeća jača potreba za dekliniranjem:

Poručio sam ovim trima djevojkama.

Ostavio je sve svoje blago četirma sinovima.

Međutim, ako je izričaj pritom u gen. pl., tada broj može biti i indeklinabilan:

Na svršetku ovih triju nedjelja : *Na svršetku ove tri nedjelje.*

Sastanak četiriju ministara : *Sastanak četiri ministra.*

Brojevi od *pet* dalje (izuzevši složene brojeve veće od *dvadeset*, kojima je posljednja znamenka *jedan, dva, tri, četiri*) uopće se ne dekliniraju. Nezgodnost se njihove nepromjenljivosti ne osjeća, ako zajedno s imenicom (u gen. pl.) dođu u nom., gen., akuz.:

Sagrađeno je deset kuća.

Donio je dvadeset knjiga.

ili ako se nađu iza prijedloga:

Stigao je s trideset vojnika.

Bio je u šest sela.

Međutim, ako ovakav indeklinabilan broj s imenicom u sintaktičkoj upotrebi treba da dođe u dat. ili instr. bez prijedloga, da ne bi došlo do nespretnih konstrukcija (*Rekoh sedam ženama, Poručih pet drugovima*), glavni broj obično zamjenjujemo brojnom imenicom, ako se radi o muškoj čeljadi (*petorica, šestorica, sedmorica...*), ili brojnim pridjevom, ako se radi o ženskom ili miješanom rodu (*petori, šestori, sedmori...*):

Poručih petorici drugova.

Rekosmo sedmorim ženama.

Objavismo ovu vijest petorim selima.

Bilješka. Brojevi *stòtina, tisuća, hiljada* imenice su žen. roda, ali u kongruenciji brojeva osobito rado dolaze u okamenjenom akuzativnom obliku:

Pojavilo se tisuću i pedeset vojnika.

Od tisuću osam stotina četrdeset osme nastupa novo raspoloženje.

Brojne imenice i brojni pridjevi

Umjesto glavnih brojeva vrlo se često služimo brojnim imenicama (*dvòjica, tròjica, petòrica...*; *dvòje, tròje, pètero...*) i brojnim pridjevima (*dvòji, tròji, četvori, pètori, sèdmori...*).

Brojne imenice na *-ica* upotrebljavaju se za brojenje muške čeljadi (*trojica učenika, osmorica moma-ka*), a dekliniraju se kao imenice žen. roda na *-a*.

Brojne imenice *dvoje, troje, četvoro...* upotrebljavaju se:

a) kad se broji nešto živo, što je različitog roda, dobi i vrste (*dvoje djece, troje siročadi, četvoro štenadi*), a rado dolaze i uz imenicu *jaje* (*dvoje, troje jaja*);

b) uz gen. ličnih zamjenica, kad su pomiješani rodovi (*nas dvoje, njih sedmoro*);

c) kad stoje same bez imenice ili uz pokaznu zamjenicu sred. roda (*Rasjekao je tele na dvoje, Ovo troje valja dobro pamtiti*).

Dekliniraju se na poseban način:

n. a. v.	<i>dvòje</i>	<i>tròje</i>	<i>četvoro</i>
g.	<i>dvóga</i>	<i>tróga</i>	<i>četvórga</i>
d. l. i.	<i>dvóma</i>	<i>tróma</i>	<i>četvórma</i>

Opaska. Kao *četvoro* dekliniraju se i druge brojne imenice na *-oro*.

Bilješka. Uz brojne imenice na *-ica* imenica se nalazi uvijek u gen. pl. I lična se zamjenica nalazi u gen. pl., ako je brojna imenica u n. g. a. v., a inače se slaže s brojnom imenicom u padežu:

Nas ćemo trojica sutra na put : Otići ću s njima trojicom.

Isto to važi i za druge brojne imenice, samo što one, kad dođu s prijedlozima, vrlo rado ostaju nepromijenjene:

Nama dvoma nitko ne će da pomogne.

Došla je žena s troje djece; podaj svakome od njih troje po jednu jabuku.

Brojni pridjevi (*dvoji, troji, četvori...*) stoje obično:

- a) uz imenice, koje imaju samo pl. (*dvoje gusle, troje vile*);
- b) uz imenice, koje u pl. čine naročitu cjelinu (*dvoji jadi, troji svatovi*);
- c) ovi nam brojni pridjevi – kako to već jednom rekosmo – služe i za uklanjanje nepriličnosti, koja nastaje zbog indeklinabilnosti većine glavnih brojeva, ako se radi o ženskom ili miješanom rodu:

*On se ne raduje toliko **onim devedeset i devetorim ovcama**, koliko jednoj izgubljenoj.*

*Meni, braćo, oči izvadiše i **mojijem osmerim snahama**.*

Ovi se brojni pridjevi najčešće upotrebljavaju u n. a. v. pl., ali se mogu upotrebljavati i u drugim padežima, pa se onda dekliniraju i imaju sva tri roda:

	m.	f.	n.
n. v.	<i>dvòji</i>	<i>dvòje</i>	<i>dvòja</i>
g.	<i>dvòjīh</i>		
d. l. i.	<i>dvòjīm</i>		
a.	<i>dvòje</i>	<i>dvòje</i>	<i>dvòja</i>

Bilješka. U brojnim imenicama i brojnim pridjevima susretali smo se s oblicima *čtvorica, četvero, četvori...* Treba reći, da su jednako dobri i oblici *čtvorica, četvero, četveri*, ali su prvi oblici, čini se, prošireniji.

Prenošenje akcenta na proklitiku

Neoslabljeno se prenosi na proklitiku akcenat s glavnih brojeva (*zà dvā, pò deset, pò stō, nà dvoje, nà četvero, zà obje*), a *oslabljeno* se prenosi na proklitiku akcenat s rednih brojeva (*òd p̄rvōga, zà trećū, ù drugū, zà šestī, nà stōtōm*).

3.12. Glagoli

Glagoli su promjenljive riječi, kojima izričemo radnju, zbivanje ili stanje: *orati, cijepati, pisati, učiti; grmjeti, sijevati, tutnjiti, sniježiti; stajati, ležati, padati, visjeti*.

Glagoli po trajanju radnje

Glagoli se po trajanju radnje, zbivanja ili stanja dijele u *trajne* (nesvršene) ili *imperfektivne* (*orati*) i *trenutne* (svršene) ili *perfektivne* (*pasti*). Praktično se mogu razlikovati jedni od drugih po tome, što se na pitanje *što sada radiš?* može sa smislom odgovoriti samo trajnim glagolom (*pišem, orem, skačem, igram se*, ali: *uradim?, upišem?, zaigram se?*); isto tako glagoli se *početi, prestati* mogu dopuniti sa smislom samo trajnim glagolom (*početi učiti, prestati raditi*; ali: *početi naučiti?, prestati izraditi?*).³⁸

³⁸ Op. prir. – Znak ? ovdje vjerojatno ima značenje dvojbene gramatičnosti, ne pitanja. Uvriježeno ga je u tom slučaju pisati ispred sintagme na koju se odnosi. Tako i dalje uz glagole *početi* i *prestati*.

Bilješka. Neki, međutim, glagoli (*vidjeti, čuti, ručati, večerati, uzrokovati, razumjeti, telefonirati, telegrafirati...*) mogu biti i trajni i trenutni, pa ćemo tek po njihovoj sintaktičkoj službi moći razabrati, da li su upotrebljeni kao trajni (*Ja dobro vidim, ali ne čujem dobro*) ili kao trenutni (*Kada vidim, tada ću tek vjerovati, Ako čujete, da su oni ozdravili, svakako ćete ih pohoditi*). S druge strane glagoli *biti, htjeti* u prezentu imaju posebne oblike, koji označuju trajnost (*jesam ili sam, hoću ili ću*), i posebne oblike, koji označuju trenutnost (*budem, htjednem*), zanijekani perfektivni glagol *dati* postaje imperfektivan (ne može se stoga reći: *Ako imam, dam, nego – Ako imam, dajem, ali – Ako nemam, ne dam*) i t. d.

Imperfektivni glagoli. Imperfektivni glagoli nisu svi jednako trajni, pa ih stoga dijelimo u dva skupa:

1. *neprekidni* (durativni), kojima radnja može besprekidno trajati (*tresti, plesti, kupovati, nositi*);
2. *učestali* (iterativni), kojima se trajna radnja prekida i opet nastavlja (*pobolijevati, polijetati, zabadati*). Ovi se učestali (iterativni) glagoli dijele opet u dvije skupine:

- a) učestali (iterativni) glagoli *prvoga stupnja*, koji se tvore s infiksima *-a-/-ja-* (*pogledati, razmišljati*);
- b) učestali (iterativni) glagoli *drugoga stupnja*, koji se tvore s infiksima *-ava-, -java-, -iva-* (*pregledavati, popunjavati, primamljivati*).

Pripomena. Neki učestali glagoli imaju samo prvi stupanj (*nalagati, razmatrati*), neki opet samo drugi stupanj (*svršavati, primamljivati*), a neki i prvi i drugi stupanj (*pogledati : pogledavati, izmišljati : izmišljavati*).

Perfektivni glagoli. Perfektivni glagoli nisu svi jednaki po svršenosti, pa i njih dijelimo u nekoliko skupova:

1. perfektivni glagoli, koji označuju *čistu svršenost* bez isticanja početka ili svršetka trenutne radnje (*odgovoriti, reći, skočiti*);
2. perfektivni glagoli, kojima se osobito naglašava *početak ili svršetak* perfektivne radnje:
  - a) *početno-trenutni* (inchoativni) glagoli, kojima se osobito naglašava početak svršene radnje (*progovoriti, propjevati, progledati, početi*);
  - b) *završno-trenutni* glagoli, kojima je težište na isticanju svršetka perfektivne radnje (*svršiti, pri-spjeti, stići, doći*);
3. perfektivni glagoli, koji naglašavaju svršenost radnje, koja je ipak *neko vrijeme trajala* (*prespavati, prehraniti se, prenočiti*);
4. *iterativno-perfektivni* glagoli (*popucati, porazbolijevati se, pozobati, poubijati, poizvaljivati*).

O glagolskom aspektu

Razlikovanje trajanja glagolske radnje značajna je indoe. osobina, koja se sačuvala osobito u slavenskim jezicima, u kojima je trajanje glagolske radnje uključeno često već i u samoj glagolskoj osnovi (tako da je moguće govoriti o perfektivnim i imperfektivnim osnovama). Ovu pojavu zovemo *glagolskim vidom* ili *glagolskim aspektom*.

U našem se jeziku (koji među slavenskim jezicima ponajviše koristi široke izražajne mogućnosti glagolskog aspekta) dosta često mogu od jednoga korijenja napraviti po dvije, pa čak i po tri i četiri osnove, od kojih su jedne imperfektivne, a druge perfektivne (premda, opet, ima i osnova, koje uopće ne podliježu glagolskom aspektu). S druge strane perfektivni se glagol daje u našem jeziku napraviti i

spajanjem imperfektivnoga glagola s jednim, sa dva ili sa tri prefiksa. O tome ćemo nešto preglednije progovoriti:

1. ako se od jednoga korijena može napraviti samo *jedna osnova*, t. j. jedan složeni glagol, onda je on redovno trajan (*plesti, krasti, rasti, tresti, piti, ginuti, tonuti, trpjeti, kopati, glodati, pisati...*).

Opaska. Izuzimlje se od toga samo glagol *reći*, koji je perfektivan.

Ako takvi glagoli dobiju prefiks, oni postaju perfektivni (*oplesti, ukrasti, zarasti, protresti, napiti, poginuti, potonuti, strpjeti se, iskopati, oglodati, zapisati, poreći...*).

Pripomena. Prefiks kod nekih glagola ove skupine označuje pored perfektivnosti i pravac vršenja radnje (*iskopati, ukopati, zakopati, pokopati...*).

2. ako se od jednoga korijena mogu napraviti *dvije osnove*, t. j. dva nesložena glagola, onda je obično jedan trenutan, a drugi trajan (*baciti : bacati, viknuti : vikati, dati : davati, platiti : plaćati...*), a vrlo su rijetko oba takva glagola trajna (*nositi : nosati, sjeći : sjecati, hoditi : hodati, spatati : spavati...*).

Ako takvi trajni glagoli dobiju prefiks, neki od njih postaju trenutni, a neki i dalje ostaju trajni (*pobacati, posjećiti; uvoditi, iznositi, prenositi, izvoziti, povraćati...*).

3. ako se od jednoga korijena mogu napraviti *tri osnove*, t. j. tri nesložena glagola, onda je obično jedan od njih trajan, a ostali trenutni ili jedan trenutan, a ostali trajni (*dići : dignuti : dizati, pasti : padnuti : padati, skoknuti : skočiti : skakati, svanuti : svitati : svanjivati, zinuti : zjati : zijevati...*), a vrlo su rijetko sva tri glagola trajna (*štititi : provinc. čatiti : čitati, cvasti : provinc. cvatiti : cvjetati*).

Ako trajni glagoli iz ove skupine dobiju prefiks, onda neki od njih postaju trenutni, a neki ostaju i dalje trajni (*pročitati, iscvjetati, poskakati; podizati*).

4. ako se od jednoga korijena mogu napraviti *četiri osnove*, t. j. četiri nesložena glagola, onda su dva trajna, a dva trenutna (*leći : legnuti : ležati : lijegati, sjesti : sjednuti : sjedati : sjediti...*).

Opaska. Izuzetak je od toga samo glagol *gnati : goniti : gonjati : ganjati*.

Ako trajni glagoli iz ove skupine dobiju prefiks, onda neki od njih postaju trenutni, a neki ostaju i dalje trajni (*izagnati, polijegati; proganjati*).

Bilješka. Kod nekih glagola s prefiksom o imperfektivnosti i perfektivnosti odlučuje samo akcenat i kvantiteta (*prègledati : preglédati, ràskidati : raskídati, nàsjecati : nasijècati, òpjevati : opijèvati...*).

Trenutni glagoli s prefiksom ostaju trenutni i onda, kad dobiju još jedan prefiks (*uhvatiti : obuhvatiti, domisliti se : predomisliti se, okrenuti : preokrenuti*), ali ako trajni glagoli s prefiksom dobiju još jedan prefiks, najčešće postaju trenutni, i to iterativno-perfektivni (*namješati : ponamješati, zaboravljati : pozaboravljati, poklanjati : ispoklanjati*), a sasvim rijetko ostaju i dalje trajni (*nalaziti : pronalaziti, prodavati : preprodavati, poznavati : raspoznavati*). Međutim, glagoli složeni s tri prepozicije uvijek su trenutni, i to iterativno-perfektivni (*poizostavljati, isporazbolijevati se, poisprelamati, poispremetati, poizodgrizati...*). Dešava se, konačno, i to, da neki trajni glagoli (*hoditi, hvatati, skakati, sjedati, lijegati...*) s nekim prefiksima postaju perfektivni, a s nekim ostaju i dalje imperfektivni: *do-(hoditi) : po-(hoditi); pri-, za-(hvatati) : na-, po-(hvatati); u-, pre-(skakati) : po-(skakati); pod-, za-, pred-(sjedati) : po-(sjedati); raz-(lijegati) : po-(lijegati)...*

Glagolski aspekt vrlo je bogat, raznolik i zamršen, ali zbog bogatstva i izražajnosti zaslužuje uvijek veliku pažnju, pa zato nije čudo, što mu je Leskien u svojoj gramatici posvetio pedesetak stranica,

Maretić o njemu raspravljao u pet paragrafa svoje gramatike, a nedavno o njemu pisao Đuro Grubor opširnu studiju.³⁹

Glagoli po objektu

Glagoli se mogu dijeliti po trajanju radnje, ali je isto tako važna i podjela glagola po objektu, po kojoj se svi glagoli dijele u tri velike skupine: 1. *prelazni* ili tranzitivni (*graditi*), 2. *neprelazni* ili intransitivni (*rasti*), 3. *povratni* ili refleksivni (*čuvati se*).

Prelazni. Prelaznim glagolima zovemo one glagole, s kojih radnja prelazi na objekt u akuzativu:

Pišem pismo.

Gradim kuću.

Orem njivu.

Pripomena. Taj se objekt u akuzativu ne mora uz prelazne glagole uvijek izricati, već se može i zamišljati. A često se ne izriče upravo zato, što se težište stavlja na vršenje glagolske radnje:

Orač ore.

Ovo pseto grize.

Kokoš je pronijela.

Zašto ne štediš?

Opaska. O objektu u akuzativu (bližem ili direktnom objektu) i njegovim podvrstama (akuz. unutrašnjega objekta, akuz. rezultata i akuz. izvanjskoga objekta) v. u „Sintaksi padeža“!

Neprelazni. Neprelazni glagoli jesu oni glagoli, koji nemaju uza se objekta u akuzativu, već u genitivu, dativu, instrumentalu ili im glagolska radnja prelazi na prijedlog povezan s nominalnim pojmom:

Idem svojim putem.

Prosto zrakom ptica leti.

Mirujem u hladovini.

Sjedim na stocu.

Bilješka. Neprelazni glagoli mogu ponekad postati prelazni, ako se slože s prepozicijom (*ići : naći, pasti : napasti, spavati : uspavati, skočiti : preskočiti...*).

Povratni. Povratni su glagoli oni glagoli, koji uza se imaju povratnu zamjenicu *se*. Prema svojim značenjima ovi se glagoli dijele u tri vrste: a) pravi refleksivni (*čuvati se*), b) nepravi refleksivni (*bojati se*), c) recipročno-refleksivni (*pozdravljati se*).

Pravi refleksivni glagoli jesu oni glagoli, kojima se glagolska radnja vraća na subjekt (uz njih je i subjekt i objekt zapravo isto lice ili predmet). U takvih se pravih refleksivnih glagola enklitički oblik povratne zamjenice može zamijeniti naglašenim oblikom, a da pritom glagol i zamjenica ne izgube smislenu vezu:

Ljudi se umivaju svaki dan : Ljudi sebe umivaju svaki dan.

Tko se ne zna čuvati, taj lako strada : Tko sebe ne zna čuvati, taj lako strada.

³⁹ Op. prir. – Đuro Grubor, *Aspektna značenja*, Rad JAZU, Zagreb, 1953, knj. 293, str. 5–234; knj. 295, str. 81–284.

Pripomena. Ovi su pravi refleksivni glagoli ustvari prelazni glagoli, pa ako se zamjenica *se* zamijeni nekim drugom objektom u akuzativu, dobiju se prelazni glagoli (*čuvam se* : *čuvam ovce*).

Bilješka. Iz činjenice, da se radnja pravih refleksivnih glagola vraća na subjekt, slijedi i druga činjenica, da se takvim pravim refleksivnim glagolima može izricati pasivna radnja. Tada tek iz smisla razabiremo, da li se radi o refleksivnoj ili o pasivnoj upotrebi nekoga glagola:

Vino se pije.

Taj se čovjek zove Petrović.

Vatra se slamom ne gasi.

Ovaj se slučaj često ističe.

Ima, međutim, i takvih rečenica, u kojima nije jasno, da li je refleksivna zamjenica u refleksivnoj ili u pasivnoj upotrebi, pa nam onda može pomoći samo šire zavirivanje u kontekst. Da ne bi došlo do koincidencije, obično se takve pasivne rečenice obraćaju u aktivne. Par primjera koincidencije:

Takvi se pisci slabo hvale. (Takvi pisci slabo hvale sami sebe?, Takve pisce kritičari slabo hvale?)

Ivan se brije svake subote. (Ivan sam sebe brije svake subote?, Brijač brije Ivana svake subote?)

Pripomena. Usput možemo reći, da u pasivnoj rečenici pojam, na kojem se vrši radnja, može biti samo u nominativu, pa je dobro kazati:

Vatra se slamom ne gasi.

Čita se Šenoa.

A nikako:

Vatru se slamom ne gasi.

Čita se Šenou.

Nepravi refleksivni glagoli imaju uza se povratnu zamjenicu *se*, koja se ne osjeća kao objekt u akuzativu, pa se zbog toga i ne može proširiti na svoj naglašeni oblik, jer se glagolska radnja ovih glagola ne vraća na subjekt. Ovakvi glagoli mogu imati uza se objekt u genitivu, dativu, instrumentalu, a i objekt s prijedloškim izričajem (pritom *se refl. se* ne mijenja!):

Tko se boji vrabaca, neka ne sije proje. (obj. u genitivu)

Čudim se bratu. (obj. u dat.)

Ponosim se svojim radom. (obj. u instr.)

Brinem se za sirotinju. (objekt s prij. izričajem)

Nepravi refleksivni glagoli mogu postati i od nekih prelaznih glagola, ako se tim prelaznim glagolima doda refleksivna zamjenica *se* (*topiti se, sušiti se, okretati se, rušiti se, hladiti se...*), a onda znače, da se nešto zbiva samo od sebe:

Snijeg se topi.

Drvo se suši.

Juha se hladi.

Mjesec se okreće oko Zemlje.

Bilješka. I ovdje ponekad može doći do koincidencije refleksivne i pasivne upotrebe; na pr. u reč.:

Kuća se ruši. (Kuća je toliko stara, da se sama od sebe ruši?, Kuću ruše radnici?)

Recipročno-refleksivni glagoli izriču radnju koju uzajamno ili recipročno vrši nekoliko subjekata s raznih strana:

Mi se pozdravljamo.

Krave se bodu.

Dječaci se tuku.

Bilješka. I u ovom trećem slučaju može doći do koincidencije recipročno-refleksivne i pasivne upotrebe glagola:

Ova se dva čovjeka hvale. (rec. refl. Ova dva čovjeka hvale jedan drugoga?, pas. Mnogi hvale ova dva čovjeka?, prav. refl. Ova su dva čovjeka samohvalisava?!)

Osim pravog, nepravog i recipročnog značenja refleksivnih glagola susreće se i četvrto, manje prošireno značenje refleksivnih glagola, kojim se izriče, da netko *ima volju* da čini ono, što glagol znači:

Puši mi se.

Pjeva mi se.

Kovaču se danas kuje.

ili da do vršenja glagolske radnje dolazi *nehotično*, bez mogućnosti utjecaja naše volje:

Drijema mi se.

Spava mi se.

Vrti mi se u glavi.

Pripomena. U takvu slučaju uz refleksivni glagol mora doći dativ imenice ili zamjenice.

Bilješka 1. Neki glagoli imaju isto značenje, kad su s povratnom zamjenicom ili bez nje (*početi* : *početi se*, *svršiti* : *svršiti se*, *skrbiti* : *skrbiti se*...). Ponekad se ipak opažaju i neke razlike u značenju tih glagola (*Vojska kreće na dalek put* : *Mi se krećemo u krugu*).

Bilješka 2. Neki su glagoli refleksivni u dijalektu, a nisu u književnom jeziku (up. kajk. *plakati se*, *sjesti se*, *ustati se* : knjiž. *plakati*, *sjesti*, *ustati*).

Glagoli po tvorbi

Glagoli kao najpromjenljivije riječi imaju vrlo mnogo glagolskih oblika: nekoliko glagolskih vremena, nekoliko glagolskih priloga, pridjeva, načina; glagolsku radnju može vršiti nekoliko lica, može je vršiti subjekt, a može se vršiti i na subjektu... Neki glagoli imaju čak do dvjesto raznih oblika. Zbog svega toga glagole dijelimo još i u *korjenite*, *izvedene* i *složene*.

Da bismo, međutim, mogli razlikovati korjenite glagole od izvedenih i složenih, moramo uvijek dobro lučiti korijen glagola od glagolskih nastavaka.

Korijen je onaj dio riječi, u kojemu je njezino temeljno značenje. Korijen se obično sastoji od jednoga vokala ili od jednoga vokala i jednoga, dvaju, triju, četiriju konsonanata. Korijen, koji se sastoji samo od jednoga vokala vidi se na pr. u infinitivu glagola *ob-u-ti*, ali su češći korijeni od dva glasa (*pi-ti*, *ču-ti*, *or-a-ti*), od tri glasa (*sta-ti*, **pad-ti* → *pasti*, **mog-ti* → *moći*, **pek-ti* → *pečí*, *vid-je-ti*, *nos-i-ti*),

od četiri glasa (*krad-ti → *krasti*, *plet-ti → *plesti*, *rast-ti → *rasti*), a ima korijena i od pet glasova (*strig-ti → *strići*, *prask-a-ti*, *zvizg-nu-ti → *zviznuti*).

U fleksibilnim jezicima korijeni ne postoje sami za se, već uvijek s nastavcima.

Nastavak je onaj dio riječi, kojim se bitno značenje, koje je u korijenu, potanje određuje, specificira. Nastavci mogu biti *osnovni* i *oblični*. Osnovni se nastavci pridodaju korijenu, da bi mu dali specifično značenje, a čine zajedno s korijenom *osnovu riječi*. Na osnovu se, dalje, dodaju oblični nastavci, koji su kod imenica padežni, a kod glagola lični. Tako korijenu **pis-* možemo dodavati različite osnovne nastavke, o kojima ovisi, da li će taj korijen označivati, da se ta radnja vrši (-*a-*), ili vršioca te radnje (-*ar*), sredstvo, kojim se vrši ta radnja (-*aljk-*), rezultat vršenja te radnje (-*m-*)..., a time dobijamo niz osnova (*pisa-*, *pisar-*, *pisaljk-*, *pism-*...), koje s obličnim nastavcima čine potpune riječi (*pisati*, *pisar* → *pisar*, *pisaljka*, *pismo*).

Bilješka 1. Mnogi korijeni, od kojih se tvore različite riječi, zadržavaju u svim tim riječima isti korijenski vokal (*znati*, *znanje*, *znalac*, *poznavać*, *znanost*), ali neki korijeni dobivanjem određenih sufiksa mijenjaju svoj korjeniti vokal (*teći*, *tok*, *utjecati*, *natakati*). O ovoj pojavi, koja je karakteristična za indoe. jezike, a zove se prijevaj ili alternacija, već smo govorili u nauci o glasovima.

Bilješka 2. Ponekad nam se čini, da i čist korijen može vršiti funkciju nekog potpunog oblika (up. 2. 3. sg. aor. glag. *čuti*), što bi se protivilo bitnoj osobini indoe. jezika, da korijeni u njima nikad ne mogu stajati sami za se. Ako pažljivije proučimo te slučajeve s gledišta historije jezika, vidjet ćemo, da ni u njima korijeni ne stoje sami za se.

Opaska. Ovime smo donekle zašli i u tvorbu riječi, o kojoj posebno ne možemo govoriti u okviru ovih skripata, iako ona predstavlja zapravo poseban dio gramatike.

Korjenitim ili *primarnim* glagolima zovemo one glagole, u kojima su oblični ili osnovni nastavci za tvorbu glagola dodani direktno na korijen. Možemo ove korjenite glagole podijeliti opet u dvije skupine:

a) korjeniti glagoli, u kojima je korijenu direktno dodan oblični nastavak (*rekti → *reći*, *tres-ti*, *mogti → *moći*, *id-ti → *ići*);

b) korjeniti glagoli, u kojima je korijenu dodan direktno i osnovni i oblični nastavak (*nos-i-ti*, *voz-i-ti*, *čuv-a-ti*, *vid-je-ti*, *si-ja-ti*, *kup-ova-ti*).

Izvedene ili *sekundarne* glagole dijelimo u deverbativne, t. j. one, koji su izvedeni od osnova drugih glagola (*skakutati* : *skakati*, *pucketati* : *pucati*), i denominalne, t. j. one, koji su izvedeni od imeničke ili pridjevske osnove (*prosjaćiti* : *prosjak*, *darovati* : *dar*, *jačati* : *jak*, *mudrovati* : *mudar*).

Složeni glagoli najčešće su sastavljeni od prijedloga i glagola (*pokupovati*, *izraditi*), rjeđe od imenica i glagola ili pridjeva i glagola (*dangubiti*, *zlopatiti*, *blagosloviti*), a nešto češće od složene imenice i glagola ili složenog pridjeva i glagola (*dvoumiti*, *besposličiti*, *stramputičiti*, *ozlovoljiti se*, *objelodaniti*).

Tvorba glagolskih oblika

Pri tvorbi glagolskih oblika treba ponajprije znati razlikovati *infinitivnu osnovu* (koja se zove još i *infinitivno-aoristnom*, jer se od nje redovno tvori aorist) od *prezentske osnove*.

Infinitivnu osnovu dobijemo tako, da odbacimo infinitivni nastavak *-ti* (*tres-ti*, *lomi-ti*, *živje-ti*, *veza-ti*, *kupova-ti*), a *prezentsku* osnovu dobijamo odbacivanjem prezentskih nastavaka (*plet-em*, *tres-em*, *nos-im*, *čuv-am*, *kupu-jem*).

Pripomena. Te dvije osnove redovno se podudaraju kod glagola, u kojima je oblični nastavak dodan direktno korijenu (*plet-ti → plesti, tres-ti, ču-ti), pa je tvorba glagolskih oblika od ovih glagola jednostavnija nego od onih, kojima se ove dvije osnove razlikuju.

Ima, međutim, i glagola, kojima je teže odrediti infinitivnu i prezentsku osnovu, a to su oni glagoli, kojima su se u osnovi desile neke glasovne promjene. Tu nam najčešće pomaže poznavanje historije našega jezika. Tako bi s gledišta današnjega književnog jezika glagolu *kleti*, *kunem* infinitivna osnova bila *kle-*, a prezentska *kun-*, premda taj glagol spada u korjenite glagole, koji oblične nastavke dobijaju direktno na korijen, pa bi mu se, prema tome, i infinitivna i prezentska osnova imale podudarati. One se ustvari i podudaraju, samo što pritom treba znati, da skupina *klbn* daje drukčiji refleks ispred suglasnika, a drukčiji ispred samoglasnika (*klbn-ti → kļē-ti → kleti : klbn-ŋ → kln-ŋ → kun-em).

Pri određivanju prezentske osnove nije uvijek najsretnije odbacivati prezentski nastavak u 1. sg., već u 3. pl., i to zbog toga, jer u 1. sg. češće dolazi do glasovnih promjena (*peći*, *pečem*, 3. sg. *pek-u*, pa je prez. osnova *pek-*). Osim toga prezentski nastavak *-jēm* često izazivlje promjenu korjenitog suglasnika, pa u tom slučaju treba restaurirati prezentsku osnovu uklanjajući rezultate jotovanja (glagolima *pisati*, *pišem* i *skakati*, *skaćem* prezentske su osnove stoga *pis-*, *skak-*).

Dobro razlučivanje infinitivne i prezentske osnove važno je zbog toga, što se neki glagolski oblici tvore od infinitivne (uz infinitiv redovno i aorist, oba glagolska pridjeva, glagolski prilog prošli i – imperfekt u nekih glagola), a drugi od prezentske osnove (uz prezent redovno i glagolski prilog sadašnji, imperativ i imperfekt većine glagola) i pritom zadržavaju i akcenat osnove, od koje se prave. Ta bi se tvorba glagolskih oblika pregledno mogla prikazati ovako:

1. Glag. vremena. Za tvorbu *prezenta* danas postoje četiri skupine nastavaka:

- a) *-ēm*, *-ēš*, *-ē*, *-ēmo*, *-ēte*, *-ū* (*trés-ēm*)
- b) *-jēm*, *-jēš*, *-jē*, *-jēmo*, *-jēte*, *-jū* (*čŭ-jēm*)
- c) *-ām*, *-āš*, *-ā*, *-āmo*, *-āte*, *-ajū* (*čŭv-ām*)
- d) *-īm*, *-īš*, *-ī*, *-īmo*, *-īte*, *-ē* (*nðs-īm*)

Pripomena. Glagol *mòci* sačuvao je u prezentu starije nastavke (*mògu*, *mòžēš*, *mòžē*, *mòžēmo*, *mòžēte*, *mògū*). Glagol *bīti* može imati trostruke oblike u prezentu (*jèsam*, *jèsi*, *jèst*, *jèsmo*, *jèste*, *jèsu* : enkl. *sam*, *si*, *je*, *smo*, *ste*, *su* : *bùdēm*, *bùdēš*, *bùdē*, *bùdēmo*, *bùdēte*, *bùdū*); slično je i s glagolom *htjēti* (*hòcu*, *hòcēš*, *hòcē*, *hòcēmo*, *hòcēte*, *hòcē* : enkl. *cu*, *ćeš*, *će*, *ćemo*, *ćete*, *ćē* : *htjèdnēm*, *htjèdnēš*, *htjèdnē*, *htjèdnēmo*, *htjèdnēte*, *htjèdnū*).

Aorist se tvori s pomoću dvojakih nastavaka, od kojih se jedni dodaju na infinitivnu osnovu, ako ona završava na vokal, a drugi na infinitivnu osnovu, ako ona završava na konsonant:

- a) *-h*, *-*, *-*, *-smo*, *-ste*, *-še* (*čŭ-h*)
- b) *-oh*, *-e*, *-e*, *-osmo*, *-oste*, *-oše* (*pèk-oh*)

Pripomena. U 1. sg. i u pl. aorist uvijek ima akcenat infinitiva, a i u 2. 3. sg., ako glagol u infinitivu završava na *-jeti* (*bdjeti*, *razumjeti*) ili na *-nuti*, *-ati*, a usto u infinitivu ima ´ (*krénuti*, *bléjati*). U drugih glagola akcenat se obično mijenja, i to tako, da oblici u 2. 3. sg. aorista dobiju jedan od silaznih akcenata na prvom slogu i dužinu na zadnjem (*potònuti*, 2. 3. sg. aor. *pòtonū*).

Imperfekt se tvori s pomoću trojakih nastavaka, koji se dodaju prezentskoj (rjeđe infinitivnoj) osnovi:

- a) *-āh*, *-āše*, *-āše*, *-āsmo*, *-āste*, *-āhu* (*čŭv-āh*)
- b) *-jāh*, *-jāše*, *-jāše*, *-jāsmo*, *-jāste*, *-jāhu* (*vòl-jāh*)

c) *-ijāh, -ijāše, -ijāše, -ijāsmo, -ijāste, -ijāhu (trés-ijāh)*

Perfekt je složeno glagolsko vrijeme, a tvori se od trajnoga (obično enklitičkoga) oblika prezenta glagola *biti* i radnog pridjeva glagola, koji se spreže (*jā sam pítao : pítao sam*).

Pluskvamperfekt je također složeno glagolsko vrijeme, a tvori se od imperfekta ili perfekta pomoćnog glagola *biti* (*bijāh, bjèh ili bïo sam*) i radnog pridjeva glagola, koji se spreže (*bijāh, bjèh ili bïo sam pítao*).

Futur I. tvori se od trajnoga (obično enklitičkoga) oblika prezenta glagola *htjeti* i infinitiva glagola, koji se spreže (*pítat ću : jā ću pítati*).

Futur II. tvori se od trenutnoga oblika prezenta glagola *biti* i radnoga pridjeva glagola, koji se spreže (*būdēm pítao*).

2. Glag. načini. *Imperativ* je djelomično prosti (u 2. sg. i 1. 2. pl.), a djelomično složeni glag. način (u 3. sg. i 3. pl.). Prosti oblici imperativni tvore se od prezentske osnove dodavanjem nastavaka:

a) *-i, -imo, -ite*

b) *-j, -jmo, -jte*

c) *-ji, -jimo, -jite*

Nastavke *-j, -jmo, -jte* dobijaju glagoli, kojima se prezentska osnova završava na vokal (*čuj!, bij!, čuvaj!, sij!, kluj!, kupuj!*) ili na *-j* (*broj!, broj!, znoj se!*); nastavke *-ji, -jimo, -jite* dobijaju glagoli 2. razreda V. vrste (**vez-ji → veži!*); a svi ostali glagoli dobijaju u imperativu nastavke *-i, -imo, -ite* (*pleti!, beri!, nosi!, reci!*).

Pripomena. Glagoli s nastavcima *-j, -jmo, -jte* obično zadržavaju akcenat prezentske osnove (*vlādāj!, pītāj!, kùpūj!, dārūj!*) osim u slučajevima, gdje dolazi do duljenja po položaju (*čūj!, bīj!, kūj!*). Glagoli s imperativnim nastavcima *-i, -imo, -ite, -ji, -jimo, -jite* imaju u imperativu obično akcenat infinitivne osnove (*tòni!, nòsi!, vrī!, píši!, hváli!*).

Bilješka. Za 3. sg. i pl. imperativa služe oblici 3. sg. i pl. prezenta, pred kojima stoji riječ *neka* (*neka radi!, neka uče!*).

Kondicional sadašnji tvori se od enklitičkog oblika aorista glagola *biti* i radnog pridjeva glagola, koji se spreže (*pítao bih : jā bih pítao*).

Kondicional prošli tvori se od kondicionala sadašnjeg glagola *biti* i radnog pridjeva glagola, koji se spreže (*bïo bih pítao : jā bih pítao*).

3. Glag. prilozi. *Glagolski prilog sadašnji* tvori se tako, da se 3. pl. prezenta doda nastavak *-ći* (*nòsēći, kùpūjūći, bèrūći*). Tvori se samo od nesvršenih glagola, pa nije dobro: *tako rekući*, nego – *tako rekavši* ili *tako reći*.

Pripomena. I akcenat je ovoga glagolskog priloga obično kao u 3. pl. prezenta (*gòvorēći, tònūći*). Međutim, glagoli, koji imaju u infinitivu tri sloga, a na prvom im je slogu ´, dok je u prezentu ^ na istom mjestu, u glagol. prilogu sadašnjosti imaju akcenat infinitiva, t. j. ´ (*hváliti, hvâlīm – hválēći, písati, písēm – písūći*). Ponekad se od ovoga pravila odstupa (up. *būdūći : būdūći*).

Glag. prilog prošli tvori se tako da se infinitivnoj osnovi na samoglasnik doda nastavak *-v* (*-vši*), a infinitivnoj osnovi na suglasnik nastavak *-āv* (*-āvši*): *pògledāv (pògledāvši), zatráživ (zatráživši), ispèkāv (ispèkāvši), đīgāv (đīgāvši)*. Tvori se redovito od svršenih glagola.

Pripomena. Akcenat mu je kao u infinitivu, a slog ispred -v (-vši) uvijek dug (*pòginūv : pòginūvši, rēkāv : rēkāvši*).

Bilješka. Glagolski prilozi ne mijenjaju svoj oblik. Jedino oni glagolski prilozi, koji su postali pridjevi, mijenjaju se, i to kao određeni pridjevi (*u tekućoj vodi, od bivših prijatelja*).

4. Glag. pridjevi. *Glag. pridjev radni* tvori se tako, da se infinitivnoj osnovi (ako završava na samoglasnik) dodaju nastavci -o (← -l), -la, -lo ili -ao (← -al), -la, -lo (ako infinitivna osnova završava na suglasnik): *písa-o, písa-la, písa-lo, đig-ao, đig-la, đig-lo*.

Ovaj glag. pridjev služi najčešće za tvorbu složenih glag. oblika, ali može imati i službu atributa kao i drugi pridjevi (*iznemoglo tijelo, obrasla njiva*). Poneki su glag. pridjevi postali pravi pridjevi (*uvelo lišće, vrela voda, pokislo odijelo*).

Pripomena. Glag. pridjev radni ima obično akcenat infinitiva (*potònuo, pítao, znào*). Međutim, glagoli na -ati i -ovati, koji imaju u infinitivu ` na trećem slogu od kraja, osobito složeni glagoli, imaju u radnom pridjevu ` na prvom slogu (*igrati : igrao, igrala, igralo*;⁴⁰ *izigrati : izigrao, izigrāla, izigrālo; kupòvati : kùpovao, kùpovāla, kùpovālo*). Ti glagoli dulje krajnji samoglasnik infinitivne osnove -a-, osim u obliku za muš. rod, gdje je o ← l. Glag. pridjevi, koji u obliku za muš. rod imaju nepost. a, mijenjaju infinitivni akcenat ` u ` , ´ u ^ (*mòci : mògao, ali – mògla, mòglo, trésti : trēsao, ali – trēsla, tréslo*). Više prostih glagola s osnovom od jednoga sloga ima u glag. pridjevu radnom ´, osim u obliku za muš. rod. Kada je takav glagol složen, taj se akcenat prenosi na prefikse neoslabljeni (*bìo, bíla, bílo : dòbio, dòbīla, dòbīlo; dāo, dála, dālo : pròdao, pròdāla, pròdālo; klèo, kléla, klélo : pròkleo, pròklēla, pròklēlo; zvāo, zvāla, zvālo : pròzvao, pròzvāla, pròzvālo...*).

Glag. pridjev trpni tvori se od infinitivne osnove s pomoću nastavaka:

- a) -n, -na, -no (*čùvān, čùvāna, čùvāno*)
- b) -en, -ena, -eno (*donèsen, donesèna, donesèno*)
- c) -t, -ta, -to (*ùbīt, ùbīta, ùbīto*)

Glagoli IV. vrste mijenjaju osnovni samoglasnik -i- ispred -en u -j-, pa onda često dolazi do jotovanja (**baci-en → bacjen → bačen, *plati-en → platjen → plaćen, *spasi-en → spasjen → spašen, *uči-en → učjen → učen*). Za glagolima IV. vrste povelj su se i glagoli 1. razreda III. vrste, t. j. u glag. pridjevu trpnom osnovno -ě- → -i- (**uštēdi-en → uštedjen → ušteden, *pocrni-en → pocrnjen → pocrńen*), pa bismo rekli, sudeći prema obliku u ovom glag. pridjevu, da ovi glagoli pripadaju IV. vrsti.

Ovaj se glag. pridjev tvori obično od prelaznih glagola. Upotrebljava se za tvorbu pasiva (*bit ću nagrađen*), ali i kao atribut (*pečeno meso, žeženo zlato*). Mijenja se kao i svaki drugi pridjev.

Pripomena. Akcenat mu je teško uhvatljiv, iako se ponajčešće podudara s akcentom infinitiva (*glèdān, glèdāna, glèdāno, plèten, plètēna, plètēno, ìgrān, ìgrāna, ìgrāno, zàdržān, zàdržāna, zàdržāno, mākñūt, mākñūta, mākñūto...*).

Glagolska stanja

U našem jeziku razlikuju se dva glagolska stanja:

1. radnju može vršiti subjekt – takvo stanje zovemo *radnim* ili *aktivnim*:

40 Op. prir. – Sic! Na glagolskome pridjevu radnome od *igrati* kratkouzlazni naglasak.

Učitelj hvali učenika.

2. radnja se može vršiti na subjektu – takvo stanje zovemo *trpnim* ili *pasivnim*:

Učenik biva hvaljen od učitelja.

I aktivni i pasivni oblici glagola prolaze kroz glag. vremena, načine, priloge i pridjeve.

Obrazac spreznja glagola u aktivnom stanju (aktivu): *plèsti*.

a)	prezent : <i>plètēm</i> aorist: <i>plètoh</i> , 2. 3. <i>plète</i> imperfekt: <i>plètijāh</i> perfekt: <i>plèo sam</i> , <i>plèla si</i> , <i>plèli smo</i> pluskvamperfekt: <i>bìjah (bjèh) plèo</i> , <i>bìo sam plèo</i> futur I.: <i>plèst ću</i> futur II.: <i>bùdēm plèo</i>
b)	imperativ: <i>plèti</i> kondicional I.: <i>jā bih plèo</i> kondicional II.: <i>jā bih bìo plèo</i>
c)	glag. prilog sadašnji: <i>plètūci</i> glag. prilog prošli: <i>plètāvši</i>
d)	glag. pridjev radni: <i>plèo</i> , <i>plèla</i> , <i>plèlo</i> glag. pridjev trpni: <i>plèten</i> , <i>pletèna</i> , <i>pletèno</i>
e)	infinitiv: <i>plèsti</i>

Pasivni oblici glagola tvore se spajanjem pp. pasivnoga s određenim oblicima pomoćnog glagola *biti* (*bivati*).

Obrazac spreznja glagola u pasivnom stanju (pasivu): *bìti (bívati) pītān*.

a)	prezent : <i>bìvām pītān</i> aorist: <i>bìh pītān</i> imperfekt: <i>bìjāh pītān</i> perfekt: <i>pītān sam</i> pluskvamperfekt: <i>bìjāh (bjèh) bìo pītān</i> ili <i>bìo sam pītān</i> futur I.: <i>bìt ću pītān</i> futur II.: <i>bùdēm bìo pītān</i>
b)	imperativ: <i>bùdi pītān</i> kondicional I.: <i>bìo bih pītān</i> kondicional II.: <i>bìo bih bìo pītān</i>
c)	glag. prilog sadašnji: <i>bùdūci pītān</i> glag. prilog prošli: <i>bìvši pītān</i>
d)	glag. pridjev radni: – glag. pridjev trpni: –
e)	infinitiv: <i>bìti (bívati) pītān</i>

Pripomena. Pasiv se može iskazati i povratnim glagolima, kako smo to već vidjeli, kad smo govorili o povratnim ili refleksivnim glagolima.

Glagoli po vrstama

Poradi lakšeg snalaženja u mnoštvu glagolskih oblika svi su glagoli podijeljeni u vrste, a neke vrste opet u razrede.

F. Bopp, osnivač indoe. lingvistike, A. Schleicher, rekonstruktor indoe. prajezika, i A. Leskien, pisac gramatike našega jezika, dijelili su glagole prema prezentskoj osnovi; a kako postoje četiri skupine prezentskih nastavaka, oni su prema njima stvorili četiri vrste glagola, a petu su im vrstu činili t. zv. bestematski glagoli (glagoli, koji tvore prezent bez tematskog vokala; na pr. *dati*, **dad-m̥* → *dam*), kojih u našem jeziku ima vrlo malo. Ova se dioba glagola obično zove Schleicher-Leskienovom.

Drugi su lingvisti (Dobrovský, a onda i Miklošič) dijelili glagole prema infinitivnoj osnovi (Miklošičeva dioba glagola). Ovakvu je diobu prihvatio i Maretić, koji je u svojoj *Gramatici* glagole razdijelio u šest vrsta, od kojih samo prva, treća i peta imaju razrede (prva – sedam, treća – dva, a peta – četiri). Ova bi podjela glagola na vrste i razrede izgledala ovako:

I. vrsta obuhvaća korjenite glagole, u kojima se infinitivni nastavak dodaje direktno na korijen (ovim je glagolima infinitivna osnova jednaka prezentskoj). Prema tome, na koji se konsonant ili vokal svršava korijen ovih glagola, dijeli se ova vrsta u sedam razreda:

1. na *t*, *d* (*plet-ti → *plesti*, *krad-ti → *krasti*);
2. na *s*, *z* (*res-ti*, *griz-ti → *gristi*);
3. na *p*, *b*, *v* (*crp-ti → *crpsti*, *greb-ti → *grepsti*, *živ-ti → *živsti*, *živem*, arh.);
4. na *k*, *g*, *h* (*pek-ti → *pečí*, *žeg-ti → *žecí*, *vrh-ti → *vrćí*, *vršēm*);
5. na *m*, *n* (**kl̥bn-ti* → *kléti*, **na-d̥m-ti* → *naduti*);
6. na *l*, *r* (*kol-ti → *klati*, *mer-ti → *mrijeti*);
7. na *i*, *u*, *ě* (*pi-ti*, *ču-ti*, *smě-ti* → *smjeti*).

Pripomena. Osnove se ovih glagola bolje vide u prezentu, pa je stoga najbolje, da im korijen i potražimo u prezentu.

II. vrsta obuhvaća glagole, kojima se infinitivna osnova tvori sufiksom *-nu-* ← *-nɔ-* (*dig-nu-ti*);

III. vrsta obuhvaća glagole, kojima se infinitivna osnova tvori sufiksom *-ě-*; taj *ě* mogao je dati refleks *-je-* ili *-a-* (prije glas!), pa prema tome razlikujemo dva razreda u ovoj vrsti:

1. glagoli, u kojima je sufiks *-ě-* → *-je-* (*vid-je-ti*);
2. glagoli, u kojima je sufiks *-ě-* → *-a-* (*krič-a-ti* ← *kryk-ě-ti);

IV. vrsta obuhvaća glagole kojima se infinitivna osnova tvori sufiksom *-i-* (*nos-i-ti*);

V. vrstu čine glagoli, kojima se infinitivna osnova tvori sufiksom *-a-*. U ovoj vrsti razlikujemo četiri razreda:

1. glagoli, koji sufiks *-a-* čuvaju i u prezentu (*čuv-a-ti*, *čuv-a-jq* → *čuvam*);
2. glagoli, koji sufiks *-a-* u prezentu gube, a prave prezent s nastavkom *-jēm* (*vez-a-ti*, *vez-jem → *vežem*);

3. glagoli, koji sufix -a- u prezentu gube i prave prezent s nastavkom -ēm (*b_{br}-a-ti → br-a-ti, ber-em);

4. glagoli, kojima se sufix -a- produžuje u infinitivu u -ja-, -va-, ali se i -ja- i -va- gube u prezentu (*s_ě-a-ti → s_ě-ja-ti → si-ja-ti, si-jem, klju-va-ti, klju-jem);

VI. vrsta obuhvaća glagole, kojima se infinitivna osnova tvori sufixima -ova- (-eva-), -iva- (kup-ova-ti, car-eva-ti, dar-iva-ti).

Osim ovih šest navedenih glagolskih vrsta postoji još i skupina *nepravilnih glagola* (biti, htjeti, ići, spati...).

Akcentatski odnosi u glagola

Kad želimo utvrditi akcent nekoga glagola, onda glagol prije svega moramo smjestiti u određenu vrstu i razred, a zatim u okviru razreda potražiti akcentatski tip, po kojemu se i on ravna.

Bilješka. Ovo je poglavlje dobro obradio Daničić u raspravi *Akcentat kod glagola*,⁴¹ a onda i Maretić u *Gramatici*, a ponajbolje ga je dosad obradio Leskien u svojoj gramatici našega jezika.

Mi ćemo ovdje iznijeti najvažnije akcentatske tipove u glagola...

Prva vrsta. U prvih pet razreda korjenitih glagola nekoliko se akcentatskih tipova redovno ponavlja: *mèsti, mètēm, dúpsti, dúbēm, kràsti, krádēm*. Najprije ćemo uzeti u razmatranje akc. tip *mèsti, mètēm*:

prezent:	<i>mètēm... mètēmo (metémo), mètēte (metéte)</i>
pril. sad.:	<i>mètūcí</i>
imperativ:	<i>mèti</i>
imperfekt:	<i>mètāh : mètijāh</i>
aorist:	<i>mètoh, 2. 3. mēte</i>
pp. akt.:	<i>měo, mēla, mēlo</i>
pp. pas.:	<i>mēten, metēna, metēno</i>
pril. proš.:	<i>mètāvši</i>

Ovako: *plèsti, cvàsti, dovèsti, bòsti* (pp. akt. *bòo* → *bô*), *donèsti, dovèsti, tēpsti, grēpsti, pēći, rēći* (prez. *rēčēm : rēčēm*), *mòći* (impf. *mògāh : mògāh*, pril. sad. *mògūcí : mògūcí*)...

Glag. tip *dúpsti, dúbēm*. Svi glagolski oblici imaju ´ osim:

aorist:	2. 3. <i>dūbe</i>
pp. akt.:	<i>dūbao, dúbła, dúblo</i>

Ovako: *mèsti*,⁴² *ràsti, trestì, crpstì, oskupstì, vućì, tućì, obućì, léćì*...

41 Op. prir. – Gjuro Daničić, *Akcenti u glagola*, Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1896.

42 Op. prir. – Premda naglasci ovdje nisu označeni, *mèsti*, tj. *mésti* vjerojatno nije omaška, primjerice Ivan Broz i Franjo Iveković u svojem *Rječniku* (1901) i August Leskien u svojoj *Gramatici* (1914) razlikuju *mèsti, mètēm* (pomesti, također o snijegu, također smesti) i *mésti, métēm* (miješati, npr. hranu za svinje).

Glag. tip *krāsti*, *krādēm*:

prezent:	<i>krādēm</i>
pril. sad.:	<i>krādūci</i>
imperativ:	<i>krādi</i>
imperfekt:	<i>krādijah</i>
aorist:	<i>krādoh</i> , 2. 3. <i>krāde</i>
pp. akt.:	<i>krāo</i> , <i>krāla</i> , <i>krālo</i>
pp. pas.:	<i>krāden</i> , <i>krādena</i> , <i>krādeno</i>
pril. proš.:	<i>krādāvši</i>

Ovako: *presti*, *klasti*, *gristi*, *pasti*, *musti*, *pljēti* (prez. *plijēvēm*), *živsti* (prez. *živēm*)...

Četvrti akc. tip predstavlja glagol *nāsūti*, *nāspēm*:

prezent:	<i>nāspēm</i>
pril. sad.:	–
imperativ:	<i>nāspi</i>
imperfekt:	–
aorist:	<i>nāsūh</i> , 2. 3. <i>nāsū</i>
pp. akt.:	<i>nāsuo</i> , <i>nāsūla</i> , <i>nāsūlo</i>
pp. pas.:	<i>nāsūt</i> , <i>nāsūta</i> , <i>nāsūto</i>
pril. proš.:	<i>nāsūvši</i>

Ovako: *ūzeti*, *oteti*, *početi*, *napeti*, *sažeti*...

Ostali akc. tipovi u prvih pet razreda manje dolaze do izražaja: *māci*, *māknēm* (došao iz II.), *dīci*, *dīgnēm* (došao iz II.), *klēti*, *kūnēm* (*pròklēti*, *prokūnēm!*), *žēti*, *žnjēm* (*žānjēm*)...

U šestom razredu poznat je akc. tip *mrijēti*, *mrēm* (*ùmrijeti*, *ùmrēm*):

prezent:	<i>mrēm</i> ... <i>mrémo</i> , <i>mréte</i> , <i>mrû</i> (<i>ùmrēm</i> ...)
pril. sad.:	<i>mrúci</i> (–)
imperativ:	<i>mrì</i> (<i>ùmri</i>)
imperfekt:	<i>mrâh</i> (–)
aorist:	<i>mrìjeh</i> ... <i>mrijèsmo</i> ... (<i>ùmrijeh</i> , 2. 3. <i>ùmrije</i>)
pp. akt.:	<i>mřo</i> , <i>mřla</i> , <i>mřlo</i> (<i>ùmro</i> , <i>ùmřla</i> , <i>ùmřlo</i>) ⁴³
pp. pas.:	– (<i>pròdřt</i> , <i>pròdřta</i> , <i>pròdřto</i>)
pril. proš.:	<i>mřvši</i> (<i>ùmřvši</i> , ne * <i>ùmrijevši</i>)

43 Op. prir. – *Sic!* U muškome rodu *mro* naglasak na *r*.

Ovako: *drijèti, prodrijeti, proždrijeti, prostrijeti, uprijeti, nazreti...*

Glagoli sedmog razreda kao da nemaju nekih akc. promjena: *čùti, čùjēm* (u svim oblicima ` osim):

imperativ:	<i>čùj</i>
pp. pas.:	<i>čùven, čuvèna, čuvèno</i>
pril. proš.:	<i>čùvši</i>

Druga vrsta. U ovoj vrsti čest je akc. tip *dìgnuti, dīgñēm* (u svim oblicima `) i *tònuti, tònēm*:

prezent:	<i>tònēm</i>
pril. sad.:	<i>tònūci</i>
imperativ:	<i>tòni</i>
imperfekt:	<i>tònjāh</i>
aorist:	<i>tònuh, 2. 3. tònū</i>
pp. akt.:	<i>tònuo, tònula, tònulo</i>
pp. pas.:	<i>(màknūt, màknūta, màknūto)</i>
pril. proš.:	<i>tònūvši</i>

Ovako: *maknuti, taknuti, sagnuti, usnuti, prionuti...*

Treći akc. tip predstavlja glagol *dírnuti, dīrnēm*:

prezent:	<i>dīrnēm</i>
pril. sad.:	–
imperativ:	<i>dírni</i>
imperfekt:	<i>(tīrnjāh)</i>
aorist:	<i>dírnuh, 2. 3. dírnu</i>
pp. akt.:	<i>dírnuo, dírnuła, dírnuło</i>
pp. pas.:	<i>dīrnūt, dīrnūta, dīrnūto</i>
pril. proš.:	<i>dīrnūvši</i>

Ovako: *krenuti, zveknuti, grgutnuti...*

Treća vrsta. Akc. tipovi prvoga razreda *vìdjjeti, vīdīm, živjeti, živīm* nemaju u oblicima akc. promjena (ipak u zap. krajevima pp. pas. *prèživljen, prèšūćen...*). Ovamo spada i glagol *vrèti, vrīm*:

prezent:	<i>vrīm... vrímo, vríte, vrû (uzàvrīm... ùzavrû!)</i>
pril. sad.:	<i>vrúci</i>
imperativ:	<i>vrì</i>
imperfekt:	<i>vrāh</i>
aorist:	<i>vrèh</i>

pp. akt.:	<i>vrëo, vrëla, vrëlo</i>
pp. pas.:	–
pril. proš.:	<i>vrëvši</i>

U drugom razredu poznat je akc. tip *dřžati, dřžim*, koji ima ` u ovim oblicima:

imperativ:	<i>dřži</i>
aorist:	2. 3. <i>dřžē</i>
pp. akt.:	<i>dřžao, dřžāla, dřžālo</i>
pp. pas.:	<i>dřžān, dřžāna, dřžāno</i>

Ovako: *lëžati, trčati, stājati, bjëžati...*

Četvrta vrsta. Akc. tipovi ove vrste sa ` i ^ nemaju akc. promjena: *gāziti, gāžim, ćòraviti, ćòravim, pām̄titi, pām̄tim, kīcošiti se, kīcošim se*. Ali ih zato imaju akc. tipovi sa ` i ´. Akc. tip *nòsiti, nòšim*:

prezent:	<i>nòšim</i>
pril. sad.:	<i>nòšēci</i>
imperativ:	<i>nòsi</i>
imperfekt:	<i>nòšāh</i>
aorist:	<i>nòsih, 2. 3. nòsī</i>
pp. akt.:	<i>nòsio, nòsila, nòsilo</i>
pp. pas.:	<i>nòšen, nòšena, nòšeno</i>
pril. proš.:	<i>nòsīvši</i>

Ovako: *voditi, voziti, goniti, kositi, ložiti, skočiti, ženiti se, pustiti, prostiti, moliti, seliti, hoditi, pa i govoriti* (prez. *gòvorim : prènosim*), *dopùstiti* (prez. *dòpustim*)...

Akc. tip *ùčiti, ùčim* ima svugdje ` osim:

aorist:	2. 3. <i>ùči</i>
pp. pas.:	<i>ùčen, ùčena, ùčeno</i>

Ovako: *lomiti, častiti, svjedočiti, sramotiti, veseliti se...*

Pripomena. Neki se od ovih glagol drugačije vladaju, kad su složeni (*ne ùčiti, ne ùčim : naučiti, naučim*), i to zbog toga, što su se povelj za složenim glagolima tipa *prènòsiti, prènosim*.

Akc. tip *grāditi, grādīm*:

prezent:	<i>grādīm</i>
pril. sad.:	<i>grádēci</i>
imperativ:	<i>grādi</i>
imperfekt:	<i>grādāh</i>

aorist:	<i>grádih, 2. 3. grādī</i>
pp. akt.:	<i>grádio, grádila, grádilo</i>
pp. pas.:	<i>grâđen, grâđena, grâđeno</i>
pril. proš.:	<i>grádīvši</i>

Ovako: *hváliti, mútiti, júriti, vrátiti, krváriti, jednáčiti (: sagraditi)...*

Akc. tip *gnjíliti, gnjílīm* mijenja akcenat samo u 2. 3. aorista: *gnjīlī*. Ovako: *svijètliti, mǔziti, šíriti, čámiti, skǔbiti...*

Peta vrsta. Akc. tipovi u prvom razredu *glèdati, glèdām* i *prâvdati, prâvdām* nemaju u oblicima akc. promjena. Akc. tip *igrati, ìgrām (zàigrati, zàigrām)*:

prezent:	<i>ìgrām... ìgrāmo... ìgrajū</i>
pril. sad.:	<i>ìgrajūcí</i>
imperativ:	<i>ìgrāj</i>
imperfekt:	<i>ìgrāh</i>
aorist:	<i>ìgrah, 2. 3. ìgrā</i>
pp. akt.:	<i>ìgrao, ìgrala, ìgralo (zàigrāo, zàigrāla, zàigrālo)</i>
pp. pas.:	<i>ìgrān, ìgrāna, ìgrāno (zàigrān, zàigrāna, zàigrāno)</i>
pril. proš.:	<i>ìgrāvši</i>

Ovako: *kopati, češljati...*

Akc. tip *čitati, čitām* ima svugdje ` osim u oblicima:

aorist:	<i>2. 3. čitā</i>
pp. akt.:	<i>čitao, čitala, čitalo (pròčitao, pròčitāla, pròčitālo)</i>
pp. pas.:	<i>čitān, čitāna, čitāno (pròčitān, pròčitāna, pròčitāno)</i>

Ovako: *dèbljati, bǔzati, kljúčati, gužvati, ždèrati, k̀catati, listati, cvjètati, mòtati, prìjati, sèdlati, pa i računati, batìnati, piskàrati, sapùnati, tetùrati, tumàrati, čep̀kati, orùzati...*

Čest je i akc. tip *čúvati, čúvām*:

prezent:	<i>čúvām... čúvajū</i>
pril. sad.:	<i>čúvajūcí</i>
imperativ:	<i>čúvāj</i>
imperfekt:	<i>čúvāh</i>
aorist:	<i>čúvah, 2. 3. čúva</i>
pp. akt.:	<i>čúvao, čúvala, čúvalo</i>
pp. pas.:	<i>čúvān, čúvāna, čúvāno</i>
pril. proš.:	<i>čúvāvši</i>

Ovako: *pítati, jávljati, mijěšati, rúgati se, vrěbati, drijěmati, kíhati*, pa i *počívati, studírati, bankrotírati, pribjegávati, poučávati, opčinjávati (: sačuvati)*...

U drugom razredu često se susreće akc. tip *vézati, věžēm*:

prezent:	<i>věžēm</i>
pril. sad.:	<i>věžūci</i>
imperativ:	<i>věži</i>
imperfekt:	<i>věžāh</i>
aorist:	<i>vézah, 2. 3. véza</i>
pp. akt.:	<i>vézao, vézala, vézalo</i>
pp. pas.:	<i>věžān, věžāna, věžāno</i>
pril. proš.:	<i>vézāvši</i>

Ovako: *písati, strúgati, skákati, lízati, hrámati, ríkati, dí sati, tícati, lijětati*, pa i *urlíkati, gugútati, tandrčkati, škrgútati, gonětati (: privězati)*...

Čest je i akc. tip *glòdati, glòdēm*:

prezent:	<i>glòdēm</i>
pril. sad.:	<i>glòdūci</i>
imperativ:	<i>glòdi</i>
imperfekt:	<i>glòdāh⁴⁴</i>
aorist:	<i>glòdah, 2. 3. glòdā</i>
pp. akt.:	<i>glòdao, glòdala, glòdalo</i>
pp. pas.:	<i>glòdān, glòdāna, glòdāno</i>
pril. proš.:	<i>glòdāvši</i>

Ovako: *òrati, ždèrati, zòbati, lòkati, pènjati se, čèšati*...

U trećem razredu poznat je akc. tip *bràti, bèrēm*:

prezent:	<i>bèrēm</i>
pril. sad.:	<i>bèrūci</i>
imperativ:	<i>bèri</i>
imperfekt:	<i>brāh : bèrāh : bèrijāh</i>
aorist:	<i>brāh, 2. 3. brā</i>
pp. akt.:	<i>brāo, brāla, brālo (izabrao, izabrāla, izabrālo)</i>
pp. pas.:	<i>brān, brāna, brāno (izabrān, izabrāna, izabrāno)</i>
pril. proš.:	<i>brāvši</i>

⁴⁴ Op. prir. – Sic! Oblik *glodah*, ne *glòdah*; tako je i u Maretića (1899: 274, 1931: 236).

U četvrtom su razredu česti akc. tipovi *sìjati, sìjēm* (bez akc. promjena) i *kljùvati, kljùjēm*:

prezent:	<i>kljùjēm</i>
pril. sad.:	<i>kljùjūci</i>
imperativ:	<i>kljùj</i>
imperfekt:	<i>kljùvāh</i>
aorist:	<i>kljùvah, 2. 3. kljùvā</i>
pp. akt.:	<i>kljùvao, kljùvāla, kljùvālo</i>
pp. pas.:	<i>kljùvān, kljùvāna, kljùvāno</i>
pril. proš.:	<i>kljùvāvši</i>

Šesta vrsta. Akc. tip *kupòvati, kùpujēm*:

prezent:	<i>kùpujēm</i>
pril. sad.:	<i>kùpujūci</i>
imperativ:	<i>kùpùj</i>
imperfekt:	<i>kùpovāh</i>
aorist:	<i>kupòvah, 2. 3. kùpovā</i>
pp. akt.:	<i>kùpovao, kùpovāla, kùpovālo</i>
pp. pas.:	<i>kùpovān, kùpovāna, kùpovāno</i>
pril. proš.:	<i>kupòvāvši</i>

Ovako: *gospodòvati, bolòvati, trgòvati, blagòvati...*

Akc. tip *kazívati, kàzujēm*:

prezent:	<i>kàzujēm</i>
pril. sad.:	<i>kàzujūci</i>
imperativ:	<i>kàzùj</i>
imperfekt:	<i>kàzīvāh</i>
aorist:	<i>kazívah, 2. 3. kazíva</i>
pp. akt.:	<i>kazívao, kazívala, kazívalo</i>
pp. pas.:	<i>kàzīvān, kàzīvāna, kàzīvāno</i>
pril. proš.:	<i>kazívāvši</i>

Ovako: *darívati, smanjívati, zabranjívati, zadirkívati...*

Bilješka. Osim navedenih akc. tipova postoji još i čitav niz nepravilnih glagola: *bìti, htjèti, ìci, òdēm, spàti, spîm (zàspati, zàspîm), jèsti, jèdēm, vèlîm* (defekt.), *gresti, gredem* (defekt.)⁴⁵ i t. d.

⁴⁵ Op. prir. – Naglasak na *gresti, gredem* nije označen.

3.13. Ukratko o nepromjenljivim vrstama riječi

U nepromjenljive vrste riječi, t. j. u riječi koje imaju samo jedan postojan oblik, spadaju – kako to već jednom navedosmo – prilozima, prijedlozi, veznici i uzvici.

Prilozima (*tu, ovdje, gore, blizu, jučer, zimi, ovako, nikako, zato...*) najčešće određujemo mjesto, vrijeme, način i uzrok:

***Dolje** more duboko, **gore** nebo visoko.*

*Sunce zašlo **već odavno**.*

A ima i priloga (*bar, baš, čak, gotovo, jedva...*), kojima se druge riječi bolje ističu:

*On je **čak** u drugome carstvu.*

Prijedlozi (*u, uz, od, pod, kod, oko, mjesto...*) su riječi, koje najčešće pokazuju odnose među predmetima i licima:

*Brže su oči **od** konja.*

***Mjesto** u Sarajevo ode **u** Mostar.*

Vežnicima (*i, ali, nego, dok, da, ako...*) se vežu riječi ili rečenice:

*Otac **i** sin dođoše.*

*Ječam trči, **a** rakija više.*

Njima se osim toga i ističu pojedine riječi ili rečenice:

*Ne vidi se **ni** prst pred nosom.*

***Ta** ne vjerujte svakom sve.*

Uzvicima (*ah, jao, kuku, gle, nu...*) se izriču različiti osjećaji:

***Jao** onome, koga žale!*

***Kuku** meni kukavici!*

Neki uzvici (*o, oj, ura, de...*) služe za dozivanje i poticanje:

***Oj** Boga vam, dva putnika stara!*

Nekim se opet uzvicima (*hop, buć, pljus...*), koji u rečenici često zamjenjuju glagol, imitiraju zvukovi u prirodi:

*A on tada **buć!** u vodu.*

A ima i uzvika, kojima se ljudi obraćaju životinjama (*gic!, stu!, iš!, šic!* i t. d.).

Opaska. Ne dopuštaju nam razlozi tehničke naravi da se duže zadržimo na nepromjenljivim vrstama riječi. O nekima će od njih biti, uostalom, govora i u sintaksi.

4. Sintaksa

4.1. Iz povijesti sintakse

Sintaksa (od grč. *syntaxis* – slaganje, skladba) je nauka o rečenici i o značenju riječi u njoj.

Glasovi i oblici samo su sastavni dijelovi onoga, što se zove jezikom, a sintaksa je u biti sam jezik – živ i praktičan. Fonetika i morfologija služe se u proučavanju jezika analitičkom metodom, a sintaksa na jezik gleda kao na organsko jedinstvo i proučava ga u njegovoj cjelokupnosti sintetičkom metodom. Svojim punim životom žive riječi tek u sintaktičkim cjelinama, t. j. u rečenicama, pa kadšto smisao čitave rečenice određuje značenje pojedinim riječima i konstrukcijama u njoj – sintaksa s pomoću konteksta lako određuje ne samo značenje pojedinačnih riječi, nego i čitavih rečenica. Ipak, sintaksa je tako živ dio gramatičke nauke, da treba ne samo velikog jezičnog poznavanja, nego i posebnog smisla za jezik, da bi se mogle prosuditi tanane razlike u značenju pojedinih jezičnih konstrukcija.

Stariji gramatici redovno su se zadržavali opširno na oblicima, nešto manje na glasovima, a vrlo malo na sintaksi. Ipak je veliko značenje sintakse zapazio još u II. st. n. e. grčki gramatik Apolonije Diskol, kojega zovemo ocem sintakse. On u svom djelu *Peri syntaxeos* (*O sintaksi*) ističe misao, da je rečenica cilj proučavanja jezika i postavlja je za svrhu i cilj posebnoga gramatičkog dijela – sintakse. On je sintaksu definirao kao „skladan red riječi, koji pokazuje pravu misao“. Po njemu zapravo sintaksa prosuđuje, koji je red riječi skladan za izražavanje neke misli i time pomaže govornicima i piscima da se što bolje izraze.

Ali kako je u srednjem vijeku gramatička nauka doživjela pad i zadržavala se samo na ponavljanju onoga, što su učili grčki i rimski gramatičari, i to osobito u vezi s latinskim i grčkim jezikom, nije čudo, što je pri obnovi gramatičke nauke u XIX. st., pri uvođenju poredbeno-historijske metode u proučavanje jezika, sintaksa bila u prvi mah zanemaren dio gramatičke nauke. Novovjekci su gramatičari XVI, XVII. i XVIII. st. domišljanjem rješavali gramatičke probleme (ne smijemo zaboraviti, da su još u XVIII. st. uvaženi lingvisti smatrali židovski jezik prajezikom svih jezika svijeta); sada su se, u početku XIX. st., jezični problemi počeli proučavati povezano, po sistemu uzroka i posljedice, ukratko – egzaktno, ali je to proučavanje trebalo najprije izvršiti u području glasova, oblika i tvorbe riječi. I doista, nauka se o glasovima, o oblicima, o tvorbi riječi znatno razvila poslije Boppova i Raskova naučavanja o jezicima. A poslije toga nužno je došlo i do obrađivanja sintaktičkih problema.

Dok je još u početku XIX. st. u djelu Josipa Dobrovskoga (*Institutiones linguae slavicae dialecti veteris*, Beč 1822.) od 700 strana sintaksi bilo posvećeno svega 70, dotle je u životnom djelu konsekventnog sljedbenika Boppova – Franje Miklošiča sintaksa obrađena u posebnoj knjizi pod naslovom *Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen* (*Poredbena sintaksa slavenskih jezika*, 1868.–1874.). Tu se već vidi takav napredak nauke o sintaksi, da se ovaj četvrti dio cjelokupne slavenske gramatike smatra najvećim. Dobrovský je napisao sintaksu stosl. na 70 strana, a Miklošič piše poredbeno-historijskom metodom sintaksu svih slavenskih jezika tako iscrpno, da je to djelo poslužilo kao ugled i polazna točka za sve pisce sintaksa pojedinih slavenskih jezika. Jagić je rekao za to temeljno djelo o sintaksi slavenskih jezika, da čovjek ne zna, čemu bi se u njemu više divio.

Stoga nije čudo, što je i Tomo Maretić, pišući sintaksu našega jezika, zagledao u tu poredbenu sintaksu služeći se rasporedom njezine građe i mnogim njenim rezultatima. Ipak, Miklošič je obuhvatio u svojoj sintaksi: 1. sintaksu dijelova govora (vrste riječi) i 2. sintaksu oblika (imenskih i glagolskih), a

Maretić je u svojoj *Gramatici i stilistici* našu sintaksu obradio u tri dijela: 1. sintaksa rečenice (u ovom dijelu, koji nedostaje Miklošičevu djelu, Maretić proučava pitanje subjekta, predikata, objekta i drugih dijelova rečenice, zatim pitanje sročnosti ili kongruencije, građenja rečenice i reda riječi u rečenici), 2. sintaksa dijelova govora, 3. sintaksa oblika. U drugom izdanju Maretićeve *Gramatike* (1931) sintaksa obuhvaća 212 strana, pa je to u cjelini najopsežniji prikaz naše sintakse. Za nju je i u najnovije vrijeme rekao Belić (u djelu *Oko književnog jezika*, 1951.) da je još uvijek polazna točka u proučavanju svih naših sintaktičkih problema i da je Maretić još uvijek naš najbolji obrađivač naše sintakse.

Miklošičeva *Sintaksa* djelomično je u današnje vrijeme zastarjela, ali je veliko djelo u novije vrijeme dao na tom polju Václav Vondrák, češki slavista, prof. na Bečkom sveučilištu, pod naslovom *Vergleichende slavische Grammatik (Poredbena slavenska gramatika)*, od kojega je drugi dio izašao u Beču 1928., a u njemu sintaksa obuhvaća 354 strane.⁴⁶

I poslije ovoga djela razrađuju se sintaktički problemi slavenskih jezika u raspravama, koje se objavljuju u pojedinim naučnim publikacijama i stručnim časopisima. O našim sintaktičkim problemima posebno je pisao A. Belić u djelu *O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku* (Bgd. 1941.), a i mnogi su drugi potanje razmatrali pojedine sintaktičke probleme u nizu rasprava, od kojih se osobito ističu Maretićeve, Musičeve, Đorđevićeve, Beličeve...

Kako se sintaksa uopće ne može temeljito proučavati bez uspoređivanja sintaktičke građe različitih srodnih jezika, neophodno se je potrebno pri proučavanju sintakse u pojedinim slavenskim jezicima osvrnuti na druge slavenske jezike, a često i na sintaktičke odnose, koji vladaju u indoe. jezicima, jer ćemo samo poredbeno-historijskom metodom moći pratiti razvoj pojedinih sintaktičkih pojava i lakše shvatiti njihov pravi smisao. Glavno je djelo za upoznavanje indoe. sintakse napisao Delbrück pod naslovom *Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen*, 1900. (izašlo u Brugmannovoj zbirci *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*, 1886.–1900.).⁴⁷

4.2. Sintaksa rečenice

U srednjim školama kaže se obično: „Rečenica je misao izrečena riječima.“ Premda ju je i sam uvrstio u svoje gramatike za srednje škole, Maretić je u svojoj *Gramatici* ustao protiv ove definicije rečenice, jer ona ne sadržava sve, što se rečenicom može izreći. Rečenica može iskazivati misao (*Kranjčević je jedan od najvećih pjesnika hrvatskih*), ali isto tako i čuvstvo (*Boli me glava*), želju (*Bio živ i zdrav!*), zapovijed (*Donesi vode!*), pitanje (*Jesi li bio jučer na Sljmenu?*), čuđenje (*Kako je krasna ova slika!*), znanje (*Dva puta dva je četiri*)...

Nailazimo i na ovakvu definiciju rečenice: „Rečenica je skup riječi ili riječ, kojima izričemo neku misao.“

Vondrák u svom djelu kaže: „Rečenica je sintaktička jedinica, koja čini cjelinu po smislu.“ Ističe pritom, da nije važno, da li takva jedinica ima više riječi ili samo jednu riječ. Najveći dio rečenica, dakako, sastoji se od više riječi, pa se radnja u rečenici izriče obično glagolom, a imenski pojam imenicom (*Izgorio je Umjetnički paviljon*), ali se radnja može izreći i uzvikom (*A ona pljus! u vodu*). Ali i jedna riječ može ponekad činiti rečenicu: 1. u afektu, uzbuđenju, kad nemamo vremena za više riječi

46 Op. prir. – Riječ je o Göttingenu i 1908. godini: Wenzel (Václav) Vondrák, *Vergleichende slavische Grammatik*, I. Band, *Lautlehre und Stammbildungslehre*, Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 1906; II. Band, *Formenlehre und Sytax*, Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 1908. Godine 1924. i 1928. izašlo je u Beču drugo izdanje.

47 Op. prir. – Delbrückova su tri sintaktička toma, izlazila su u Strasbourgu od 1893. do 1900.

(*Vatra!*), 2. u zapovijedi (*Mir!*, *Vode!*), 3. u dozivanju (*Marko!*), 4. uzvik može često zamijeniti čitavu rečenicu (*Na!*, *Deder!*).

Belić je u svojim radovima s područja sintakse iz mlađih dana govorio: „Rečenica je veza pojmova suđenja radi.“ Pritom je mislio na vezu pojma o onome, koji nešto radi, i pojma o onome, što radi. Na pr. u reč. *Seljak ore* iznosi se sud, mišljenje, u kakvu su odnosu seljak (prvi pojam) i oranje (drugi pojam). U knjizi *O jezičkoj prirodi i jezičkom razvoju* Belić kaže: „Rečenica je najprostija i najmanja govorna cjelina, u kojoj se slobodnom i uvijek drukčijom vezom pojmova nešto novo o njima iznosi.“ Tako su rečenice *Snijeg pada*, *Grmi*, *Otac je dobar*, *Vatra!* najmanje govorne cjeline, a u svima njima povezuju se dva pojma u vezu, koja vrijedi za izvjesno vrijeme (snijeg i padanje u sadašnjosti, grmljavina i njeno vršenje u sadašnjosti, otac i jedan njegov atribut u sadašnjosti, vatra i njeno djelovanje u sadašnjosti, ako te veze stvarno postoje, kad ih izričemo). U toj vezi nema nečega obaveznog, veza je slobodna. Jedan je pojam uvijek središte te veze (snijeg, otac, vatra), a drugi je pojam neka moguća osobina središnjega pojma (padanje, dobrota, gorenje) ili nešto, što je ma u kojem liku izneseno, da ga поближе odredi, a što se s njim vezuje za daljnji trenutak ili za ma koje drugo vrijeme.

Rečenica, prema tome, ima u najmanju ruku dva pojma. Ta dva pojma zovemo zato glavnim dijelovima rečenice, jer ih svaka rečenica sadrži, makar i jedan od njih ne mora biti izrečen. Jedan je od tih pojmova središte pojmovne veze; to je riječ, kojom u rečenici označujemo biće ili predmet, o kome se govori, a zovemo ga *subjektom* ili *podmetom*. Drugim se pojmom nešto prvom pojmu pripisuje; to je riječ, kojom se u rečenici nešto kazuje o onom, što subjekt znači, pa ga zovemo *predikatom* ili *prirokom*.

Ta dva osnovna pojma, koja se već sama mogu povezati u pojmovnu vezu i time stvoriti rečenicu, mogu imati u rečenici i svoje dodatke, od kojih jedni pripadaju više subjektu, a drugi predikatu, pa govorimo onda o subjekatskom ili predikatskom skupu ili sintagmi. Tako je u reč. *Na njivi marljivi seljaci oru zemlju plugovima, koji se sjaje na suncu* subjektna sintagma *marljivi seljaci*, a sve ostalo u toj reč. pripada predikatskoj sintagmi.

Subjekt i predikat zovemo *glavnim* dijelovima rečenice, a rečenice, koje se sastoje samo od subjekta i predikata (a pritom jedno od to dvoje ne mora biti izrečeno, kad je sadržano u onome, što je rečeno, ili kad je jasno prema situaciji), zovemo *dvočlanim* rečenicama (*Seljak ore*, *Pišemo*, *Vatra!*). Sve moguće ostale dijelove rečenice (atribut, apoziciju, objekt, priloške oznake) zovemo *sporednim* dijelovima rečenice.

4.3. Glavni dijelovi rečenice

Subjekt

Subjekt je ona riječ u rečenici, o kojoj se govori (ili koja kazuje, tko nešto radi). Ili: Subjekt je samostalna riječ u rečenici, kojom se u njoj označuje neko biće ili predmet.

Subjekt je redovno u nominativu i najčešće je nominalni pojam (imenica, pridjev, zamjenica, broj), ali i sve ono, što može postati pojmom, pa subjekt može biti i glagol, prilog, prijedlog, veznik, uzvik, pa i čitava rečenica:

Zima je neugodna. (im.)

Sit gladnu ne vjeruje. (prid.)

Naši se ne će pojaviti prije mraka. (zamj.)

Dvojica jači nego Radojica. (broj)

„Čovjeku“ je dativ sg. (im. u dat.)

„Raditi“ je glagol. (glag.)

„Sutra“ će se brinuti za se. (pril.)

„Prema“ je prijedlog s lokativom. (prij.)

„Ali“ djevojci sreću gubi. (vez.)

„Ah“ je uzvik. (uzv.)

Tko pod drugim jamu kopa, sam će u nju pasti – narodna je poslovice. (subj. *Tko pod drugim jamu kopa, sam će u nju pasti*)

U svim se ovim rečenicama radilo o t. zv. *gramatičkom subjektu*, a to je onaj subjekt, koji dolazi u nominativu. Gramatičkim subjektom mogu postati sve vrste riječi, pa čak i pojedini oblici riječi, koje se sklanjaju ili sprežu. Gramatičkim se subjektom smatra i subjekt, koji u narodnoj poeziji dolazi u vokativu umjesto u nominativu zbog silabičnih ili stilskih razloga:

Vino pije Kraljeviću Marko.

Gramatički subjekt ne mora uvijek biti izrečen, ako je sadržan u predikatu (skriveni subjekt). U duhu je, naime, našega jezika, da lične zamjenice uz glagole, koji izriču neku radnju, govorimo samo onda, kad tu radnju želimo posebno istaći:

*Svaki dan se umivamo : **Ja** pišem, a **ti** ne pišeš.*

Logički subjekt (subjekt po smislu) ne dolazi u nominativu, nego u genitivu, dativu ili akuzativu, jer je u rečenicama s logičkim subjektom nominalni pojam potisnut, a više istaknuta glagolska radnja:

Nesta vina, nesta prijatelja. (subj. *vina, prijatelja*)

Nema više nikakve opasnosti od neprijatelja. (subj. *nikakve opasnosti*)

Sl.:

*Bit će **jake oluje.***

*Ne da **mu** se.*

*Drijema **mi** se.*

*Strah **ga** je.*

*Bole **me** leđa.*

Pripomena. Treba razlikovati logički subjekt u reč. *Ne da mu se* od gramatičkoga subjekta u reč. „Čovjeku“ je dativ sg. i sl.

Ima i takvih rečenica, koje s današnjeg gledišta doista nemaju subjekta, pa se zovu *besubjektivnim rečenicama* (*Grmi, Sviće, Sijeva, Kiši, Sniježi, Pljušti*). Po izučavanju evropskih lingvista i ove su rečenice u staro doba jezika bile rečenice s neizrečenim subjektom. Naime, prirodne su se pojave nekad tumačile djelovanjem božanstava, pa je subjekt bilo suvišno izricati, a nije se izricao subjekt i iz strahopoštovanja (*Perun grmi*). Kasnije se u takvim rečenicama za subjekt uzimala sama prirodna pojava (*Grom grmi, Kiša pljušti*), a danas u tim rečenicama uopće ne zamišljamo subjekta, pa se zbog toga s današnjega gledišta ove rečenice zovu opravdano besubjektivnim.

Predikat

Predikat je riječ, koja nešto kazuje o subjektu: što on radi ili što je on. Ili: Predikat je ona riječ, kojom se nešto kazuje o onom, što subjekt znači. Belić kaže: „Predikatom se pokazuje razlika u vremenskoj i svakoj drugoj vezi subjekatskog pojma s kakvim obilježjem ili ma kakvom odredbom.“

Za izricanje takve službe najpogodnija je glagolska radnja:

Seljak ore.

pa se takav predikat zove *glagolskim predikatom*; on odgovara na pitanje *što subjekt radi?*

Na pitanje *što je subjekt?* najčešće odgovaramo *imenskim predikatom*, koji se sastoji od glagola (spone, kopule) i imenskog pojma (imenice, pridjeva, zamjenice, broja, priloga); pritom spona može biti kao glagol u raznim oblicima:

Marko je učitelj.

Dubrovnik je prekrasan.

Pobjeda je naša.

Jugoslavija je prva.

Sava je blizu.

Marko je Kraljević bio junak.

Ako bude sreće, Dinamo će biti treći.

Pripomena. Mnogi su raspravljali o tome, kako je moguće, da glagol *biti* može vršiti ulogu spone ili kopule. Ustvari glagol *biti* ima u skoro svim jezicima značenje postojanja (*Zemlja je kugla = Zemlja postoji kao kugla*), ali je u sponi izgubio to svoje prvotno značenje, jer je imenica u našoj predodžbi postala jača i potisnula prijašnje značenje glagola. Ovakva premoć imenskoga pojma nad glagolskim u vezi s pitanjem *što je on?* poznata je indoe. jezicima od najveće starine.

Opaska. Ulogu kopule mogu vršiti i glagoli nepotpuna smisla: *postati, činiti, zvati se, graditi se, postaviti...*:

Ali ja postade udarnik.

Učini se bez nevolje bena.

Srebrno sedlo ne čini konja dobra.

Tko je mene postavio sudijom nad vama?

Postojale su još u najstarije vrijeme rečenice, u kojima su se dva nominalna pojma izjednačivala i bez kopule. Ovakve se rečenice bez kopule zovu *nominalnim rečenicama*, a poznate su i drugim indoe. jezicima (up. *Summum ius – summa iniuria = Najveće pravo – najveća nepravda*):

Mladost – ludost.

Kakva sjetva, takva žetva.

Dva bez duše, treći bez glave.

U četvrtom slučaju glagolski predikat može u rečenici biti izostavljen, pa tada govorimo o *eliptičnim rečenicama* ili elipsi predikata. To su najčešće ritmičke rečenice (rečenice s glagolima, koji znače kretanje: *ići, navaliti, grabiti, hvatati...*), ali i rečenice s glagolima: *govoriti, htjeti, voljeti...*:

Krsti vuka, a vuk u goru (pobježe).

Tko tebe kamenom (udari), ti njega kruhom (nahrani).
Turčin potegne iz pištolja te njega posred čela (pogodi), pa onda pobjegne.
Na noge se (ustanite)!
Ona sirota nikako (ne može) da proboli.
Dok te ljubi (govori): „Uzet ću te, dušo!“ , kad obljudi (govori): „Čekaj do jeseni.“

Pripomena. Sintaktičar Blümel misli, da je u ovakvim rečenicama predikat skriven, ali većina gramatičara drži ove rečenice eliptičnima. Blümelu su eliptične rečenice samo one, u kojima je zaista nešto prešućeno (aposiopeza):

„Kajite se...“, al' u grlu dobru starcu riječca zape. (Maž.)
On je bio veliki..., pa ga zato i ne žalim. (mislilo se: mangup, nevaljalac ili sl.)

S obzirom na predikat postoje i *krnje rečenice*, u kojima je glagol izrečen u pređašnjoj rečenici, pa se u susjednoj, slijedećoj više ne ponavlja, jer se podrazumijeva sam po sebi:

Mi putujemo u Split, a vi u Beograd (putujete).
Véza konja za jelu zelenu, a sokola za jelovu granu.

Pripomena. U tom smislu krnje su i one rečenice, koje služe kao odgovor na neko pitanje:

„Kamo idete?“ – „U šetnju“.

Na kraju da spomenemo i rečenice, u kojima predikat može biti *zamijenjen uzvicima*:

A on tada tres! s kruške.
Pas Vesnu ćap! za nogu.

4.4. Sporedni dijelovi rečenice

Da ponovimo i dopunimo: Rečenice, koje imaju samo *dva glavna dijela rečenice*, t. j. subjekt i predikat, zovu se *čisto proste rečenice*.⁴⁸ Ali ova dva glavna dijela imaju često i svoje dodatke, od kojih jedni pripadaju subjektu, a drugi predikatu, tako da se rečenica dijeli u dvije sintagme (ili dva skupa): subjekatsku i predikatsku. Ovi dodaci subjektu i predikatu zovu se *sporednim dijelovima rečenice*, a Vondrák ih zove podložnim ili subordiniranim dijelovima rečenice. Rečenica pak, koja osim glavnih ima i sporednih dijelova rečenice, zove se *proširenom* ili *raširenom rečenicom*. Postoje četiri sporedna dijela rečenice: atribut, apozicija, objekt i priloške (adverbne) oznake.

Atribut

Atribut je dodatak imenici, koji je pobliže označuje ističući njezino svojstvo. On odgovara na pitanja: *koji?, kakav?, čiji?, od čega?, koji po redu?*, pa prema tome atributom mogu biti pridjevi, zamjenice i brojevi. Atribut se slaže s imenicom, koju potanje označuje, u rodu, broju i padežu; a kako imenica može u rečenici biti dio subjekatske ili predikatske sintagme, tako isto i atribut može biti dio jedne ili druge sintagme:

Naši vinogradi daju izvrsno vino.

48 Op. prir. – Točnije rečeno, prije su takve rečenice nazvane *dvočlanima*, ne (*čisto*) *prostima*.

*Najbolje mu pristaje **zelena** marama.*

***Prvi** mačići bacaju se u vodu.*

***Naš** je Marko **velik** junak bio.*

Susrećemo se često i s t. zv. imeničkim i predikatnim atributom. Atributsku službu može, naime, vršiti i imenica u genitivu, pa takav atribut zovemo *imeničkim atributom*. Ta imenica u genitivu, koja se dodaje drugoj imenici, da je pobliže označi, stoji zapravo mjesto pridjeva i vrlo se lako može zamijeniti pridjevom; pa odgovara na pitanja: *koji?*, *kakav?*, *čiji?*:

*Na izdajice će pasti gnjev **naroda** : Na izdajice će pasti **narodni** gnjev.*

Pripomena. Imenički atribut uza se često ima i jedan normalni atribut imenskoga ili zamjeničkoga tipa:⁴⁹

*Đulabije **Stanka Vraza** lirsko su djelo : **Vrazove** Đulabije lirsko su djelo.*

*Pred njima se pojavi djevojka **plavih očiju** : Pred njima se pojavi **plavooka** djevojka.*

Predikatni atribut pripada predikatskoj sintagmi, ali je po smislu jako povezan i sa subjektom:

*Drina teče **mutna i krvava**. (: Drina, mutna i krvava teče.)*

***Bolna** leži partizanka Mara.*

*Pade junak **trudan** na postelju.*

*Vojnici se povukoše **umorni i klonuli**.*

Pripomena. Mjesto predikatnog atributa mogao bi se upotrebiti i prilog načina (*Drina teče mutno i krvavo*), ali je on tada samo dio predikatske sintagme.

Bilješka. Uz jednu imenicu mogu doći dva atributa ili više njih, pa se prema smislu odjeljuju ili ne odjeljuju zarezom:

Rado pijem slatko, dalmatinsko vino : Rado pijem slatko dalmatinsko vino.

Atribut može doći i iza imenice, koju pobliže označuje, a onda je obično u vezi s još kojim atributom (i s njime povezan veznikom *i*), pa se u tom slučaju obadva odjeljuju od imenice zarezom:

Dječaci, bosonogi i prljavi, pojavili su se nasred ulice.

Apozicija

Apozicija je imenica, koja pobliže označuje drugu imenicu u rečenici i slaže se s njom u padežu, a većinom i u rodu i u broju:

*Bolna leži **partizanka** Mara.*

***Grad** Beograd leži na ušću Save u Dunav.*

***Grad** Rijeka najjača je naša luka na Jadranu. (rod!)*

***Gradovi** Dubrovnik i Split priređuju ljetne festivale. (broj!)*

Pripomena. Ne podudara se apozicija s imenicom, koju označuje, u broju: 1. kad apozicija označuje dvije ili više imenica:

⁴⁹ Op. prir. – Nije posve jasno na što se misli pod „normalnim atributom imenskoga ili zamjeničkoga tipa“, posebice u prvome primjeru.

Rijeke Korana, Mrežnica i Kupa sastaju se kod Karlovca.

2. kad imenica, koju apozicija označuje, ima samo pl.:

Grad Vinkovci značajno je kulturno mjesto Slavonije.

Bilješka. Apozicija može imati i atribut:

Naš bijeli grad Zagreb smjestio se podno Zagrebačke gore.

Ako se apozicija s atributom nađe iza imenice, koju označuje, od ostalog se dijela rečenice odvaja zarezima:

Zagreb, glavni grad Hrvatske, sjedište je naših najviših naučnih ustanova.

Opaska. Značajno je, da imenica, koja služi kao apozicija, označuje širi pojam od imenice, koja je apozicijom označena.

Apozitivna služba nije identična s atributivnom službom, ali ima i takvih apozitivnih služba, u kojima imenica kao apozicija stoji umjesto atributa. Osobito se takve apozicije susreću u pjesništvu, a vrlo rijetko u prozi i u običnom govoru. Nazivljemo ih *ukrasnim imenicama*, jer stoje umjesto ukrasnih pridjeva:

Desnica (: desna) ti usahnula ruka.

Ti donosi crveniku (: crveno) vino.

Al' besjedi ljepota (: lijepa) djevojka.

Ponekad se upotrebljava i u običnom govoru:

To mu je jedinac sin.

Bilješka. I apozicija može biti u subjekatskoj ili u predikatskoj sintagmi prema tome, gdje se nalazi imenica, koju potanje označuje:

Grad Senj nalazi se ispod Velebita : Kasno uveče stigismo u grad Senj.

Objekt

Objekt je imenska riječ (ponajčešće imenica ili zamjenica), na koju prelazi glagolom izrečena radnja. Kako objekt može biti samo dio predikatske sintagme, čuje se i ova definicija: „Objekt je predikatov dodatak, kojim se označuje predmet radnje.“

Ako se objekt nalazi u akuzativu i odgovara na pitanje *koga?* ili *što?*, zovemo ga *bližim* ili *direktnim* objektom, a glagol, koji ima uza se takav objekt – prelaznim ili tranzitivnim glagolom:

*Položili smo **ispit** s odličnim uspjehom.*

Opaska. O podvrstama bližega ili direktnog objekta (akuz. unutrašnjega objekta, akuz. rezultata i akuz. izvanjskoga objekta) v. u „Sintaksi padeža“!

Glagolska radnja može prelaziti na imenski pojam i u genitivu, dativu, instrumentalu, pa objekte, koji se nalaze u tim padežima, zovemo *daljim* ili *indirektnim* objektima, a glagole, koji imaju uza se takav objekt – neprelaznim ili intransitivnim glagolima:

*Tko se boji vrabaca, neka ne sije **proje**.* (obj. u gen.)

*Poniknuh **glavom** ponosnom i oborih **je nice**.* (obj. u instr. i obj. u akuz.)

Donesi **mi knjigu**. (obj. u dat. i obj. u akuz.)

Ni **luk** jeo ni **lukom** vonjao. (obj. u akuz. i obj. u instr.)

Izbavi **me** velike **nevolje**. (obj. u akuz. i obj. u gen. s istim glagolom, koji je jednom prelazan, a drugi put neprelazan)

Glagoli mogu stajati i uz t. zv. *prijedložki objekt*, za koji neki vele, da i nije objekt:

Uzdaj se u se i u svoje kljuse.

Bilješka. Daljim ili indirektnim objektom ne treba smatrati bliže objekte, koji zbog nekih razloga prelaze iz akuzativa u genitiv. U tom smislu poznat je t. zv. *slavenski genitiv*, koji dolazi iza negiranih prelaznih glagola:

Dogovor kuće ne obara.

Nemam knjigē.

Ovakav genitiv nije pogrešno zamijeniti akuzativom:

A lude ne zažegoše svijećnjake.

a osobito nerado prelaze u slavenski genitiv zamjenice *ovo, ono, to, što*:

Ne možemo to učiniti : Ne možemo toga učiniti.

Poznat je i *dioni genitiv*, koji označuje dio neke veće cjeline:

Donesi mi vodē. (t. j. čašu vode)

Obadva ta genitiva imaju, dakle, karakter bližega objekta.

Priloške (adverbne) oznake

Priloške ili *adverbne oznake* jesu dodaci, kojima se označuju različiti odnosi pojmova u rečenici, najčešće mjesto, vrijeme, način i uzrok zbivanja, pa tako onda govorimo o priloškoj oznaci mjesta, vremena, načina i uzroka. Ali osim toga ima mnogo i drugih priloških oznaka: približavanja, udaljivanja, popratnih okolnosti, uz koje se zbiva neka radnja... (svega skupa oko tridesetak); međutim, sve su te oznake u praktičnoj školskoj upotrebi svedene na četiri najčešća tipa.

Pripomena. Adverbna se oznaka može izreći na tri načina: 1. prilogom, 2. prijedlogom s kakvim imenskim izrazom, 3. imenicom bez prijedloga u svim padežima osim u nominativu, vokativu i lokativu.

Adverbnom oznakom *mjesta* označuje se mjesto, na kojem se što zbiva ili nalazi, pa ona prema tome odgovara na pitanja: *gdje?, kamo?, kuda?, odakle?, dokle?:*

Kada stigismo dolje, legosmo na njivu, da se odmorimo. (pril.)

Oni pođoše ovuda. (pril.)

Doći će sunce i pred naša vrata. (prijedl. izr.)

Brat brata nad jamu vodi, ali ga u nju ne tiska. (prijedl. izr.)

Kolona se uputi širokom cestom. (im.)

Momak ide strančicom, okićen je grančicom. (im.)

Adverbna oznaka *vremena* odgovara na pitanja: *kada?, otkada?, dokada?, dokle?*, a u rečenici služi za određivanje vremena, kada se vrši glagolska radnja:

Ljetos putujemo na more s Ferijalnim savezom. (pril.)

Jučer nama bijela knjiga dođe. (pril.)

Pred samu zimu ode u Bosnu. (prijedl. izr.)

Doći ćemo onamo u pravi čas. (prijedl. izr.)

Umivamo se jutrom i večerom. (im.)

Svake godine idemo na more. (im.)

Adverbnna oznaka načina govori o tome, na koji se način vrši glagolska radnja; odgovara najčešće na pitanja: *kako?*, *koliko?*, *koliko puta?*:

Zadatak ćemo izvršiti najbolje. (pril.)

Navališe na neprijatelja junački. (pril.)

Zdravo da si, delijo neznana. (pril.)

Mnogo puta sreća odlučuje. (pril.)⁵⁰

I tada Turci njima na silu odrediše, da im plaćaju danak svake godine. (prijedl. izr.)

Šaptom Bosna pogibe. (im.)

Kiša pada kapljicama. (im.)

Adverbnna oznaka uzroka kazuje uzrok, svrhu, cilj ili pogodbu vršenja radnje u rečenici; odgovara na pitanja: *zašto?*, *zbog čega?*, *radi čega?*, *od čega?*, *s kojih razloga?*, *u koju svrhu?*:

Učinio je to zato, što želi pomoći svome narodu. (pril.)⁵¹

Zbog sirota sunce grije. (prijedl. izr.)

Blago prognanima pravde radi. (prijedl. izr.)

Smrću očevom djeca padoše na prosjački štap. (im.)

Nevještinom pisarevom potkraše se mnoge pogreške. (im.)

4.5. Usporedni (koordinirani) dijelovi rečenice

Svi dijelovi rečenice (i glavni i sporedni) mogu se u jednoj raširenoj rečenici ponavljati i dolaziti u njoj po dva, po tri ili po više puta, pa je onda njihova funkcija usporedna, i zovemo ih zato *usporednim* ili *koordiniranim dijelovima rečenice*. Ako u nekoj raširenoj rečenici dođu koordinirani subjekti, to znači, da nekoliko lica vrši radnju; koordinirani predikati označuju, da neko lice vrši dvije radnje ili više njih; više adverbniha oznaka u jednoj raširenoj rečenici znači, da se za vršenje neke radnje navode dva uzroka ili po više njih... Gramatičari ovakve rečenice tumače stezanjem dviju ili više rečenica pa ih zovu *stegnutim* ili *sažetim rečenicama*:

Vatra i voda dobre su sluge.

Nema ni oca, ni majke, ni braće, ni sestara.

Dobar primjer pjesničke upotrebe koordiniranih dijelova rečenice:

Sve će ove stvari jošte jednom doći

kao što su bile i kako su prošle,

50 Op. prir. – Precizno govoreći, priložna oznaka ovdje nije samo prilog, nego sintagma *mnogo puta*.

51 Op. prir. – Precizno govoreći, priložna oznaka ovdje nije samo prilog *zato*, nego čitava surečenica.

*i ti crni dani, i te plave noći,
i ljubavi, čedne, strasne, dobrodošle;
jednom tamo poslije hiljada, hiljada
i hiljada ljeta opet ćemo naći
ista svježja čula, ista srca mlada
i taj nježni osmijeh, blagi i domaći. (Tin)*

Bilješka. Dva koordinirana dijela rečenice mogu biti povezana veznicima, ali i odijeljena zarezima:

Potočić žubori, klokoće.

Više koordiniranih dijelova rečenice odjeljuju se zarezima, ali se obično pretposljednji s posljednjim koordiniranim dijelom veže veznikom *i*:

Lokomotiva, juri, tučni, dašće : Lokomotiva juri, tučni i dašće.

4.6. Rečenice po sadržaju

Srednjoškolska gramatika dijeli rečenice po sadržaju četiri vrste: 1. izjavne ili diktivne (*Radimo od jutra do mraka*), 2. upitne ili interogativne (*Jesi li donio knjigu?*), 3. željne ili optativne (*O kad biste nas pomogli!*), 4. zapovjedne ili jusive (*Donesi kruha!*, *U dobru se ne ponesi!*).

U naučnim je gramatikama izvršena preciznija podjela rečenica po sadržaju. Tako ih Vondrák dijeli na izjavne, uzvične, zahtjevne i upitne.

1. *izjavnim* ili diktivnim rečenicama nešto se tvrdi ili konstatira iz vanjskog ili duševnog svijeta, a ne izriče se pri tome psihički odnos prema toj konstataciji:

Sljeme je najviši vrh Zagrebačke gore.

Jezik je sredstvo književnosti.

Dugo u noć, u zimsku gluhu noć moja mati bijelo platno tka. (Tad.)

2. *uzvičnim* ili eksklamativnim rečenicama ističe se duševno raspoloženje govornika. One se od izjavnih rečenica često razlikuju samo jačim rečeničnim akcentom. Mogu dolaziti bez veznika:

Bog mi je svjedok!

a i s posebnim uzvičnim veznicima (ah, ala, da, e, li). Često su ove rečenice retorska pitanja, koja uključuju u sebi i odgovor:

Kako su uska vrata i tijesan put, koji vodi u život!

Kakva sreća!

Kolika radost!

Ah, Zeus je divan bog!

Ala imaš divna konja!

E, lijo, sad si dolijala!

Čudno li si svate prevario!

3. *zahtjevnim* rečenicama izriče se volja; a ona se može izreći u obliku zapovijedi ili u obliku želje, pa se ove rečenice dijele u

a) *zapovjedne* ili jusive; kojima se nešto zapovijeda, pa se u njima najčešće javlja imperativ:

Poštuj oca i mater svoju!
Razagnaj bore izbrazdanog lica!
 Ne **ubij**!

ali kadikad mjesto imperativa u narodnom govoru dolazi indikativ:

Zdravi **ste** mi, moja braćo draga!
 Zdrav **si** mi, vojvodo!

b) željne ili optativne, kojima se izriče želja (u indoe. jezicima za izricanje želje postojao je optativ, ali ga u našem jeziku zamjenjuje danas kondicional), a najčešće se ove rečenice počinju veznicima *da, o da, kad, o kad*:

Čarne oči, **da** bi ne gledale!
O da bi glava moja bila voda, a oči moje izvori suzni!
O kad biste nas pomogli!

a rjeđe su bez veznika:

Bog bi dao, da bi dobro bilo!

4. upitnim ili interogativnim rečenicama nešto se pita. Dije se ove rečenice u tri skupine:

a) *dopunske* upitne rečenice, kojima pitamo za neku okolnost poznate stvari. One počinju upitnim zamjenicama ili upitnim prilozima:

Koje je najviše brdo u Jugoslaviji?
Čija je ovo olovka?
Gdje se rodio I. G. Kovačić?
Kuda je otišao vaš prijatelj?

Odgovori na ovakva pitanja obično su kratki, jer treba samo da dopune nešto nepoznato iz područja poznatoga.

b) *potvrđne* upitne rečenice, kojima se pita i traži samo potvrda ili negacija onoga, što je rečeno, pa se odgovor sastoji obično od potvrđne ili negativne rečenice. U indoe. prajeziku ova su pitanja bila bez upitnih veznika, ali su se kasnije razvili i upitni veznici: *zar, da, li*:

Zar niste to čuli?
Da ne ćeš biti car nad nama?
 Često **li** se događaju ovakve nesreće u Senju?

c) *rastavne* ili *disjunktivne* upitne rečenice jesu složene upitne rečenice povezane rastavnim veznicima tako, da jedna takva rečenica isključuje sve ostale:

Ili grmi, **il'** se zemlja trese?
Ili mu konjic o'romi, **ili** ga glava zabolje, **ili** mu majka ne daje?
 Što se ono Travnik zamaglio? **Ili** gori, **il'** ga kuga mori, **il'** ga Janja očim zapalila?

Sve ove rečenice mogu biti: 1. *jesne*, potvrđne ili afirmativne:

Kiša pada.
 Kupi knjigu!

O kad bi sunce prigrijalo!

Pjevaš li?

2. *niječne* ili *negirane*:

Kiša ne pada.

Nemoj kupiti knjigu!

O kad ne bi kiša padala!

Ne pjevaš li?

Pripomena. Brugmann razlikuje rečenice za iskazivanje uzvika, želje, zahtjeva, pitanja, prijetnje, ustupanja, podčinjanja i iskaza, a Wundt dijeli rečenice po sadržaju u uzvične, izjavne i upitne.

4.7. Rečenice po obliku. Složene rečenice

U govoru i u pismu dvije ili više čisto prostih ili raširenih rečenica često *stežemo* u jednu usporednu ili koordiniranu rečenicu, a isto tako često po dvije ili po više čisto prostih ili raširenih rečenica *vežemo* u jednu, koju onda zovemo *složenom rečenicom*. Samo što to vezanje može biti dvojako:

1. *asindetsko*, kad dvije ili više rečenica *vežemo* u jednu *bez veznika*. Svaka od tih rečenica pritom ima podjednaku nezavisnost, ali su jedna drugoj bliske po smislu i uvijek imaju nešto zajedničko, bilo da je to zajedničko u vremenskom slijedu:

Božić prođe, zima dođe.

Jutro je, na istoku plamti rumeno sunce.

Zaljuljala se jedna grana, oglasila se jedna ptica. (Ces.)

u uzročnosti:

Učini dobro, ne kaj se.

u kakvoj sličnosti, suprotnosti i dr.

Pripomena. Ako takve rečenice nemaju ništa zajedničko, tada se i ne mogu povezati asindetski, jer bi u tom slučaju mogla nastati samo besmislica:

More je duboko, trava raste.

Ovakve smisljeno povezane rečenice, odvojene međusobno zarezom ili točkom i zarezom, a bez veznika, zovemo *rečeničnim nizom*. Rečenični niz susrećemo naročito u narodnoj pjesmi:

*U Momčila sestra Jevrosima,
gotovi mu to gospodsko jelo,
prije njega jelo pogleduje;
u Momčila devet mile braće
i dvanaest prvobratučeda,
oni njemu rujno vino služe,
prije njega svaku čašu piju.*

2. *sindetsko*, kad dvije ili više rečenica *vežemo* u jednu *veznicima*. Ako je ovakva složena rečenica sastavljena samo od dviju rečenica, onda je zovemo *jednostruko složenom rečenicom*:

Ja pseto iz bunara vadim, a ono me ujeda.

Nije mogao doći, jer je snijeg zameo putove.

a ako je pak sastavljena od triju ili više rečenica, zovemo je *mногоstruko složenom* ili *polisindetskom* rečenicom:

Kar je božji dar, ali je zlo, kad ubiju pa ne dadu plakati.

Kad u nekakijeh kiridžija Marko Kraljević vidi šareno, gubavo, muško ždrijebe, učini mu se, da će od njega dobar konj biti, i uzme ga za rep, da omahne oko sebe, kao što je ostale konje ogledao, ali se ono ne dadne ni s mjesta pomaći.

U sindetski povezanim rečenicama uvijek je jedna važnija, glavnija; u njoj je obično težište misli, pa je zovemo *glavnom* rečenicom; ona je u principu bez veznika (*Ja pseto iz bunara vadim, Nije mogao doći*). Druge su rečenice manje ili više zavisne o glavnoj rečenici i za nju se vežu veznicima, pa ih zovemo *sporednim* rečenicama (...a ono me ujeda, ...jer je snijeg zameo putove).

Neke sporedne rečenice mogu biti tako malo zavisne o glavnoj, da su u složenoj rečenici sintaktički skoro jednako važne, pa jedna drugu samo upotpunjuje, omeđuje, objašnjava, isključuje:

Sunce sija, i kiša pada.

Ja pseto iz bunara vadim, a ono me ujeda.

Ovakve rečenice, u kojima se iznosi usporednost dviju ili više misli, a ne neka izrazita zavisnost jedne o drugoj, zovemo *usporednim* (*koordiniranim*), *nezavisno složenim* rečenicama ili *parataksom*.

Druge su sporedne rečenice toliko zavisne o glavnoj da se bez nje ne mogu ni shvatiti, a često i nisu ništa drugo do prošireni dijelovi glavne rečenice:

Nije mogao doći, jer je snijeg zameo putove.

Idem u školu, da steknem potrebno znanje za praktičan život.

Oni, koji su siti, ne vjeruju onima, koji su gladni.

Ovakve rečenice, koje su u izrazitoj zavisnosti o glavnoj rečenici, zovemo *podložnim* (*subordiniranim*), *zavisno složenim* rečenicama ili *hipotaksom*.

4.8. Usporedno složene rečenice

Najbolji su primjer usporedno složenih rečenica rečenice u rečeničnom nizu. U njemu najjasnije dolazi do izražaja usporednost ili koordiniranost pojedinih rečenica, koje ga čine:

Car je daleko, bog je visoko.

Ptičji cvrkut je prestao, pod nogama šuška suho lišće, tu i tamo probija se sunčana zraka. (J. Pav.)

Najvećim su dijelom ove rečenice u sindetskoj povezanosti, t. j. nezavisne rečenice povezane su jedna s drugom usporednim ili nezavisnim veznicima. Po odnosu jedne rečenice prema drugoj usporedni se veznici dijele u pet skupina, ali im značenje ne smijemo gledati u njihovu vanjskom obliku, jer su česti slučajevi, da isti veznik ima razne funkcije, pa prema tome i više značenja. Nikad se zato ne smijemo oslanjati samo na veznik u određivanju pojedinih vrsta usporednih rečenica, već moramo gledati na to, da li se dvije misli ovakvih usporedno složenih rečenica sastavljaju ili su one u nekoj suprotnosti, da li se te misli rastavljaju jedna od druge ili se jednom izuzimlje druga potpuno ili djelomično, ili je možda rečenica samo zaključak, donijet na osnovu prije spomenute rečenice. Razlikujemo, tako, pet

glavnih vrsta usporedno složenih rečenica, koje su vezane sindetski: sastavne (kopulativne), suprotne (adverzativne), rastavne (disjunktivne), izuzetne (ekskluzivne), zaključne (konkluzivne).

Sastavne (kopulativne) rečenice

Sastavna ili kopulativna rečenica nastaje sastavljanjem dviju rečenica, kojima se sadržaji slažu.

Sastavne se rečenice najčešće povezuju veznicima: *i, pa, pak, te, ni, niti*:

Kiša pada, i sunce sija.

Dan osvanu i granu sunce.

Ispeci pa reci.

Prenesi me, pak ću ti onda kazati.

Car načini dva teleta od zlata te reče narodu.

Dolaze svaki dan te se kupaju u jezeru.

Ni u lakomca mjere, ni u psa vjere.

Niti grmi nit' se zemlja trese.

Ružmarin miri, kadulja i lovor, i dah je mora širok, plav i slan. (V. Kov.)

Misli, koje su ovako povezane u sastavnim rečenicama, u nekim su slučajevima toliko nezavisne jedna o drugoj, da je sasvim svejedno, na kojem mjestu stoji glavna, a na kojem sastavna rečenica. To osobito važi za sastavne rečenice, koje su povezane veznicima *i, ni*:

Kiša pada, i sunce sija : Sunce sija, i kiša pada.

Kod drugih je sastavnih rečenica zavisnost nešto veća, osobito kod onih, koje počinju veznicima *pa, pak, te*, jer one često kazuju vremenski slijed zbivanja dviju radnja, pa i kakvu posljedičnost; takve sastavne rečenice ne mogu mijenjati mjesto s glavnom rečenicom, ako hoćemo, da im smisao ostane isti:

Dolaze svaki dan te se kupaju u jezeru.

Ispeci pa reci.

Svi sastavni veznici mogu osim dviju rečenica vezati i dvije riječi (to osobito važi za veznike *i, ni, te*):

Otac i majka izađoše u šetnju.

U Dalmaciji građani i varošani i ostrvljani zovu Vlahom svakoga seljaka.

Pripomena. Za veznik te treba reći, da on, prvobitno povezuje glagole:

Međedović se nakloni te pojede sve.

pa nije dobro povezivati njime i druge riječi:

Dođe u Panoniju te (i!) u zapadne krajeve Hrvatske.

Kad postane svećenik te (i!) biskup, njegov ugled poraste u njegovu kraju.

Veznici *i, ni* u trećem slučaju mogu *isticati* pojedine riječi u rečenici (pa imaju značenje – „također“):

I kamen bi se smilovao.

I medvjed niz krušku slazeći počiva.

Ni davao nije onako crn, kao što ljudi govore.

U praznu kuću ni miši ne ulaze.

Pripomena. Ispred negacije može stajati samo veznik *i*, a nikako veznik *ni*:

Mi i ne znamo, što se zbilo.

Ne lažite i ne varajte bližnjega svoga.

Često puta u jednoj složenoj rečenici dolazi po nekoliko sastavnih rečenica, pa tada nije dobro upotrebljavati u svima isti sastavni veznik, već sastavne veznike treba u tom slučaju izmjenjivati, da se ukloni monotonija, kao što nam pokazuju ovi primjeri:

Metne prst na jezik te pokvasi pa umoči u onaj prah i lazne malo.

Tu je paša tabor učinio i raspeo bijelo šatorje, pa otole sitnu knjigu piše te je šalje u kršne Pipere.

O zarezu. Sastavnu rečenicu uvijek odjeljujemo zarezom od glavne, ako su im različiti subjekti. Samo u slučaju, ako dolaze barem tri sastavne rečenice za redom, odjeljujemo zarezom onu, koja je najmanje povezana s ostalima, i kad im je svima subjekt zajednički:

Tito ošinu konja i neman pregazi, pa viknu s visa: Naprijed! (Naz.)

Ako sastavni veznici vežu dvije riječi, ispred njih se obično ne stavlja zarez; a ako nabrajamo više istovrsnih dijelova rečenice, tada obično samo posljednji dio s pretposljednjim povezujemo sastavnim veznikom, a ostalo dijelove odjeljujemo zarezom:

Lokomotiva juri, tutnji i dašće.

Radi stilskog efekta svi se takvi dijelovi mogu odijeliti zarezom:

Lokomotiva juri, tutnji, dašće.

ali se isto radi stilskog efekta i svi dijelovi mogu povezati sastavnim veznikom:

U Dalmaciji građani i varošani i ostrvljani zovu Vlahom svakoga seljaka.

A ako pojedine istovrsne dijelove rečenice želimo jače istaći, tada i ispred veznika *i*, *ni* stavljammo zarez:

I dalmatinska, i hercegovačka, i srbijanska, i istarska vina prodiru svojim kvalitetom na svjetsko tržište.

Nije se bojao ni boga, ni vruga, ni ljudi, ni zakona.

Ptice nemaju polja, ni vinograda rodnog, ni kuće. (Tad.)

Bilješka. Sastavne rečenice mogu biti povezane i asindetski:

Ide vrijeme, nosi brema.

Suprotne (adverzativne) rečenice

Usporedna rečenica može biti povezana s glavnom tako, da se misli, koja je sadržana u glavnoj rečenici, suprotstavlja misao, koja je sadržana u usporednoj rečenici. Poslije misli glavne rečenice očekivali bismo normalno neku misao, koja je s njom u skladu, ali se baš nadovezuje suprotna misao, koju ne bismo očekivali. Takvu usporednu rečenicu zovemo *suprotnom* rečenicom:

Ja pseto iz bunara vadim, a ono me ujeda.

Oni nisu mogli jabuke sačuvati, a on je sačuva.

Suprotnih veznika ima vrlo mnogo; najobičniji su: *a, ali, nego, već*, ali ima ih mnogo, koji se nešto rjeđe upotrebljavaju: *no, pa, pak, kad, opet, dok, ipak, kadli, li, samo, ta, e, i*, turc. *ama, ele*, tal. *ema, ma*. Osim toga, neki od ovih veznika povezuju se i s dodatkom za pojačavanje (*a ono, a to...*).

Rečenični primjeri:

Ja pravim držalicu, a ono se načini kijak.
Carev sin uzme goluba te ga raspори, a to u golubu vrabac.
Mnogo je zvanih, ali je malo izabranih.
Nije imao ni opanaka, nego je išao bos.
Boj ne bije svijetlo oružje, već boj bije srce u junaka.
Lijep je gledati, no kakav je mirisati?
Igla kroz zlato i srebro prolazi, pa je opet gola.
Ja sam carica, pak nemam zlatnog razboja.
Vuk na vuka ni po noći ne će, ama hoće junak na junaka.
Kako je god bilo, ele se šteta učinila.
Bježeći obazru se, kadli njezina mati za njima trči.
U tome stane huka, dok se iza brda pomoli jedan brk.
Još zorica ne zabijelila, ni Danica pomolila lica, dok poklikta sa javora vila.
Iziđe iza sela, kad najednom iziđe preda nj djevojče.
Oni su htjeli svrnuti na cestu, kad magarac stade kao ukopan.
Šta će sad biti meni, šta li će tebi!
Udri koliko ti drago, samo nemoj kosti probiti.
Dva se čovjeka mogu svaditi, ma dva ručka nikad!

Veznik *ta* dolazi u prihvaćanju tuđih riječi:

Jesi li vidio Shakespeareova Romea i Juliju? – Ta jesam, odgovori drug.

Pripomena. Veznici pojačani dodacima za pojačavanje i veznici *dok, kad* upotrebljavaju se samo onda, kad se želi izreći nešto nenadano.

Bilješka. Na početku nekih suprotnih rečenica, koje su odgovor na pitanje, često dolaze suprotni veznici *a, da, a da, o, o da*:

Hajdemo na vašar! – A s čim ćemo, kad nemamo novaca?
Nije to moja snaga. – Da gdje je?
Ja sam tvoga brata sreća. – A da gdje je moja sreća?

Opaska. Suprotne se rečenice osobito rado sastavljaju asindetski:

Zemlja je tvrda, nebo je visoko.
Oči vode, noge nose.

Suprotni veznici kadšto vežu i dvije riječi:

Bio je on odvažan, ali slabašan mladić.
Ne može se gladovati, a pjevati.

*To je ne samo lijepo, **nego** i dobro.*

O zarezu. Ispred suprotnih veznika, bez obzira, da li vežu rečenice ili riječi, uvijek se stavlja zarez.

Rastavne (disjunktivne) rečenice

Rastavne ili *disjunktivne* rečenice jesu takve usporedne rečenice, kojima se sadržaj jedne isključuje ili rastavlja od sadržaja druge rečenice. Ili može biti ono, što se izjavljuje glavnom rečenicom, ili ono, što se izjavljuje rastavnom rečenicom – obadvoje ne može biti:

*Poslušaj, **ili** će te nevolja prisiliti.*

***Ili** kupi alat **ili** ostavi zanat.*

U književnom jeziku najčešći je rastavni veznik *ili*, a u novije vrijeme susreće se i rastavni veznik *bilo* – *bilo*; u jeziku narodne književnosti u disjunktivnoj službi mogu biti i veznici: *ta, ali, jali, ja*.

Pripomena. Rastavnost je jače istaknuta u usporednim rečenicama, koje imaju rastavni veznik i u glavnoj i u rastavnoj rečenici.

Nekoliko primjera, u kojima rastavni veznici vežu dvije rečenice ili dvije riječi:

***Il'** su lažni ideali, **ili** laže ovo doba.* (Kranj.)

*Odmah da mu se sudi: **bilo** da se pogubi **bilo** da se progna.*

*Donijet će vam to brat **ili** sestra.*

***Ta** se u bari **ta** se u moru udavio, svejedno je.*

***Jali** otmi **jal'** za blago kupi.*

***Ja** je pčela, **ja** je brus, **ja** od motike štene.* (rekao Hercegovac za raka)

***Ja** kuj **ja** ne mrči gaća.*

*Žene se biju čibukom, a ljudi nožem **ali** puškom.*

*Udri, ljubo, mene **ja** Turčina.*

O zarezu. Rastavne se rečenice odvajaju zarezom kao i sastavne, t. j. ako su subjekti različiti u glavnoj i rastavnoj rečenici:

Ili grmi, il' se zemlja trese?

A ako su subjekti isti u obadvjema rečenicama, zarez između njih ne mećemo:

Ili kupi alat ili ostavi zanat.

Ispred rastavnog veznika, koji veže dvije riječi, meće se zarez samo u slučaju, ako se posebno ističu povezane riječi:

Predao to meni, ili bratu, ili sestri, ili mojoj majci, sasvim je svejedno.

Izuzetne (ekskluzivne) rečenice

Kod rastavnih rečenica izuzimlje se čitav sadržaj jedne rečenice drugom rečenicom, ali ima i takvih usporednih rečenica kojima se izuzimlje samo jedan dio sadržaja glavne rečenice:

*Mrak je pao na pučinu, **tek što** se u daljini vide ribarska svjetla.*

To su *izuzetne* ili *ekskluzivne* rečenice.

Najobičniji su izuzetni veznici: *samo, samo što, tek, tek što, jedino, osim*; rjeđe se susreću izuzetni veznici: *do, nego, te, već, ako*.

Pripomena. Neki izuzetni veznici mogu vezati samo rečenice (*samo što, tek što*), neki opet samo riječi (*do, nego, te*), a većina ih – i rečenice i riječi (*samo, tek, jedino, osim, već, ako*).

Nekoliko primjera, u kojima izuzetni veznici vežu dvije rečenice ili dvije riječi:

*Svi su to znali, **samo** on nije ni slutio.*

*On bi nam pomogao, **samo što** ne smije.*

*Nije se čuo nikakav prigovor, **tek** se oglasilo mrmljanje.*

*Svi su mu se pridružili, **jedino** su dječaci ostali po strani.*

*Kud će rđa **do** u rod.*

*Kud će guba **nego** na jare.*

Kud će šteta te na rđava kmeta.

O zarezu. Ispred izuzetnih veznika, kad povezuju rečenice, uvijek se stavlja zarez, a ispred izuzetnih veznika, kad povezuju dvije riječi, nikad se ne stavlja zarez.

Zaključne (konkluzivne) rečenice

Zaključne su rečenice takve usporedne rečenice, kojima sadržaj slijedi kao zaključak iz glavne rečenice. Sadržaj zaključne rečenice zapravo je posljedica glavne rečenice.

Zaključni su veznici: *dakle, zato, stoga* (ispred njih se uvijek stavlja zarez).

Nekoliko primjera:

*Moja krava, **dakle** je i moje tele.*

*Svladao je najveće poteškoće, **zato** je i postavljen za predvodnika drugima.*

*Roditelji nisu bili bogati, **stoga** ih ova velika cijena poplaši.*

Bilješka. Zaključne se rečenice vrlo često sastavljaju asindetski:

Nesta blaga, nesta prijatelja.

Igraju se magarci, bit će kiše.

4.9. Zavisno složene rečenice

Neke rečenice u okviru složenih rečenica ne mogu same za se stajati, već svoj smisao dobivaju tek u vezi s nekom drugom rečenicom, koja je nosilac osnovne misli složene rečenice i koja se zato zove *glavnom* rečenicom. Takve rečenice, koje se osmišljavaju tek u vezi s glavnom rečenicom i koje se prema njoj odnose kao dijelovi rečenice prema čitavoj rečenici, zovemo *zavisnim* rečenicama, a čitavu rečenicu, koja je složena od glavne rečenice i zavisnih rečenica, *podložnom* (subordinarnom), *zavisno složenom* rečenicom ili *hipotaksom*.

Učenjaci tvrde, da se hipotaksa historijski razvila iz paratakse na taj način, što je jedna parataksična rečenica u toku vremena postala ovisna o drugoj parataksičnoj rečenici. (Musić je u svojoj raspravi

„Rečenice s konjunkcijom *da* u hrvatskom jeziku“ pokazao,⁵² kako je posljedična rečenica postala za-pravo od sastavne; naime, veznik je *te* u posljedičnim rečenicama sačuvao mnogo od svoje prvobitne sastavnosti, na pr. u reč. *Šta imaš ti sa mnom, te si došao da ratuješ po mojoj zemlji?*)

Prema rečeničnim dijelovima, koje zamjenjuju

Neke riječi, koje u raširenoj rečenici vrše službu dodataka, mogu se proširiti u čitavu zavisnu rečenicu, koja potanje vrši tu istu službu; pa čak i glavni dijelovi rečenice – subjekt i predikat – dađu se u nekim slučajevima zamijeniti zavisnim rečenicama. Tako se pet rečeničnih dijelova može razvesti u čitavu rečenicu, pa onda razlikujemo i pet vrsta rečenica prema tome, koji oni dio rečenice zamjenjuju: subjektne, predikatne, atributne, objektne, adverbne.

Subjektne. *Subjektne* su rečenice prošireni subjekti. Lijepo se to vidi u reč.:

Tko radi, ne boji se gladi. (u punom obliku: *Onaj, tko radi, ne boji se gladi*)

koja je nastala od reč.:

Radiša se ne boji gladi.

U obadvjema rečenicama radnju vrši isto lice (*radiša = onaj, tko radi*). Dalje:

Tko se boji vrabaca, neka ne sije proje.

Tko rano rani, dvije sreće grabi.

Govorilo se, da Marko Kraljević nije umro, nego da spava.

Predikatne. Ako se predikat proširi u čitavu rečenicu, dobijamo *predikatnu* rečenicu:

To je ono, što smo od vas očekivali. (: *To je naše očekivanje*)

Kakav otac, takav sin.

Kakva sjetva, takva žetva.

Tvoj je rad takav, da smo njime vrlo zadovoljni.

Budući da predikat u ovim rečenicama nije direktno izrečen, zavisne nam predikatne rečenice označuju sadržaj predikata, pa su one ustvari sam predikat.⁵³

Atributne. *Atributna* rečenica stoji umjesto atributa; ona je proširen atribut u rečenici. Kako atribut odgovara na pitanja: *koji?*, *kakav?*, *čiji?*, isto tako i atributna rečenica odgovara na ista pitanja:

Volimo ljude, koji rade. (: *Volimo marljive ljude*)

Oj narode Like i Korduna, došlo vrijeme, da se diže buna. (: *...došlo buntovno vrijeme*)

27. srpnja svake godine slavimo uspomenu na dan, kad su narodi Hrvatske ustali protiv okupatora. (: *...slavimo uspomenu na hrvatski ustanički dan*)

Objektne. Ni *objektne* rečenice nisu ništa drugo nego prošireni objekti glavne rečenice:

Građani izjavljuju, da će biti vjerni svojoj zakletvi. (: *Građani izjavljuju vjernost svojoj zakletvi*)

52 Op. prir. – August Musić, Rečenice s konjunkcijom „da“ u hrvatskom jeziku, Rad JAZU, Zagreb, 1900, knj. 53, str. 1–125.

53 Op. prir. – Drugi i treći primjer nemaju kopule; za takve je rečenice prije rečeno da se zovu *nominalnima*.

*S obale morske gledali smo, **kako je more progutalo barku i oba ribara u njoj.** (: ...gledali smo potopljenje barke...)*

Adverbne. Adverbne rečenice ustvari su proširene adverbne oznake. Razvijena se adverbna oznaka mjesta vidi u rečenici:

***Kud vojska prođe,** trava ne niče. (: Trava ne niče na mjestu prolaženja vojske)*

Razvijena se adverbna oznaka vremena vidi u ovom primjeru:

*Popesmo se na brdo, **baš kad je sunce zašlo.** (: Popesmo se na brdo nakon zalaska sunca)*

U trećem slučaju vidi se proširena adverbna oznaka načina:

*Ispričaj nam sve to, **kako najbolje umiješ.** (: Ispričaj nam sve to po najboljem umijeću)*

Proširenu adverbnu oznaku uzroka vidimo u rečenici:

*Nisam mogao doći, **jer sam bio bolestan.** (: Nisam mogao doći zbog bolesti)*

Vondrák u svojoj poredbenoj gramatici ističe, da nam ovakva dioba rečenica pomaže da razaberemo povezanost zavisnih rečenica s glavnim rečenicama, ali nije dovoljno pouzdana u smislu analize i raspoznavanja pojedinih rečenica, jer nam unutrašnji smisao rečenice ne otkriva dovoljno; pa često služi više za vježbu u mišljenju nego za gramatičku analizu.

Prema značenju

Za gramatičku analizu mnogo je korisnija dioba zavisnih rečenica po njihovu unutrašnjem odnosu prema glavnoj rečenici, t. j. ona dioba, s pomoću koje saznajemo, da li je radnja zavisne rečenice posljedica radnje glavne rečenice ili joj je možda uzrok, da li se neka radnja dešava uz neku pogodbu, koja je izrečena u glavnoj i zavisnoj rečenici i t. d.

Stupanj zavisnosti svih zavisnih rečenica nije, međutim, jednak, pa sve zavisne rečenice po stupnju zavisnosti dijelimo u tri skupine:

I. *zavisno upitne*, koje imaju najmanji stupanj zavisnosti:

Recite mi, kako ćemo izvršiti svoju dužnost.

II. *odnosne* ili *relativne*, koje su u nešto većoj zavisnosti od zavisno upitnih rečenica, ali u manjoj mjeri od rečenica sa zavisnim veznicima:

Jak sam kao zemlja, koja me rodila. (Tad.)

III. *rečenice s veznicima* ili *konjunkcijama*, koje pokazuju najviši stupanj zavisnosti. Ima ih osam vrsta:

1. *namjerne* ili *finalne*:

U školu idem, da nešto naučim.

2. *vremenske* ili *temporalne*:

Poći ćemo na put, čim sunce grane.

3. *načinske* ili *modalne*:

Otpjevat ću, kako umijem.

4. *izrične* ili deklarativne:

Djed je rekao, da svi pođemo na posao.

5. *uzročne* ili kauzalne:

Nisam to mogao učiniti, jer sam bio bolestan.

6. *posljedične* ili konzekutivne:

Svezao je tako, da nitko nije mogao odvezati.

7. *pogodbene* ili kondicionalne:

Ako bismo na vrijeme izvršili ovaj zadatak, mogli bismo sutra poći na izlet.

8. *dopusne* ili kondicionalne:

Premda je on star, obavio je posao točno i savjesno.

4.10. Zavisne upitne rečenice

Zavisne upitne rečenice pokazuju najmanji stupanj zavisnosti; mogu čak i same za se stajati i imati potpun smisao. One od nezavisno upitnih rečenica pred našim očima postaju zavisne na taj način, da ispred nezavisnih upitnih rečenica stavimo kakav glagol govorenja, mišljenja, slušanja, osjećanja:

Tko je došao? : Reci, tko je došao.

Šta si rekao? : Pitam te, šta si rekao.

Koji je to čovjek? : Kažite nam, koji je to čovjek.

Kolika je težina? : Recite mi, kolika je težina.

Gdje se rodio I. G. Kovačić? : Znamo, gdje se rodio I. G. Kovačić.

Zavisne upitne rečenice ustvari su upitne rečenice u zavisnom položaju, povezane s glavnom rečenicom svim onim zamjenicama (*tko, što, koji, čiji, kakav, kolik*), priložima (*gdje, kako, kamo, kuda, odakle, dokle*) i veznicima (*zar, li, da li, zašto, kada*), koji u nezavisnom položaju služe za izricanje pitanja.

Pripomena. Zavisne upitne rečenice po svome liku u prvi mah imaju i neke dodirne točke s odnosnim rečenicama (s kojima ćemo se domalo upoznati), ali ćemo ih uvijek lako prepoznati po tome, što ih možemo osamostaljivanjem pretvoriti u nezavisno upitne rečenice.

O zarezu. Po Bor. ove se rečenice uvijek odjeljuju zarezom, a po Bel., samo ako su u inverziji:

Da li je to tako, ti ćeš nam već reći.

4.11. Odnosne (relativne) rečenice

Odnosne ili *relativne* rečenice jesu zavisne rečenice koje se odnose na koju riječ (obično imenicu, pridjev, zamjenicu ili broj) u glavnoj rečenici (ili uopće u rečenici, koja stoji ispred njih).

One počinju odnosnim zamjenicama (*tko, što, koji, čiji*), zamjениčkim pridjevima (*kakav, kolik*), odnosnim priložima mjesnog i vremenskog značenja (*gdje, kako, kamo, kuda, otkuda, odakle*), pa i veznikom *kada*, koji stoji mjesto odnosne zamjenice.

Nekoliko rečeničnih primjera:

*Mi smo se odrekli takvih metoda, **koje** nisu svojstvene socijalističkom gledanju na ljude.*

*Sreća je ono, **što** ljudi za sreću drže.*

*Blago čovjeku, **u čijem** duhu nema lukavstva.*

*Zamoli prvoga, **na kojeg** naiđeš.*

***Tko** pod drugim jamu kopa, sam u nju padne.*

*On je čovjek, **kakva** se nismo nadali.⁵⁴*

*Mogao bi orati noktima, **koliki** su mu.*

Treba se nešto potanje osvrnuti na upotrebu odnosno zamjenice *čiji*. Odnosna se, naime, zamjenica *čiji*, koja stoji u vezničkoj funkciji, u narodnim štokavskim govorima povezuje samo sa sg. imenica muš. roda, koje znače kakvo čeljade:

*Predaj to dječaku, **čija** je majka bila kod nas.*

A zamjenica se *koji*, prema praksi Vuka i Daničića, povezuje s imenicama žen. i sred. roda i s pl. imenica svih triju rodova:

*Marija, **koje** brat bolovaše, pomaza Gospoda.*

*To je Reimsko evanđelje, **na kojega** su se rukopisu zaklinjali francuski kraljevi.*

*To je kazalo dijete, **kojega** je otac bio turskoga zakona.*

*U prošlom je ratu razoreno mnogo gradova, **kojih** stanovnici življahu prije toga u izobilju.*

Tako se to unijelo i u gramatički kodeks, pa to i Maretić preporučuje u *Gramatici* i u *Savjetniku*. Ali u većini se narodnih govora danas sve više upotrebljava zamjenica *čiji* za sve rodove, pa su tu upotrebu dopustili i u književnom jeziku gramatičari beogradske lingvističke škole. (U Zagrebu se još uvijek preporučuje u tom pogledu praksa Vuka i Daničića.)

Odnosne zamjenice vrlo se često upotrebljavaju; pa i u jednoj složenoj rečenici po više odnosnih rečenica može biti povezano zamjenicom *koji*. Na taj način dolazi nerijetko do stilske monotonijske, koju pažljivi stilisti nastoje izbjeći zamjenom zamjenice *koji* zamjenicom *što*, jer to dopušta duh narodnog jezika i književna upotreba. Zamjenica *što* može zamijeniti zamjenicu *koji*, *-a*, *-e* ne samo u nominativu, nego i u drugim padežima, ali tada uza nju mora stajati i lična zamjenica za treće lice. Nekoliko primjera, u kojima je zamjenica *koji* zamijenjena zamjenicom *što*:

*Pozdravio sam, ženu, **što** nam je donijela ugodne vijesti.*

*Podaj onom čovjeku, **što** nam je donio vreću, nešto da jede.*

*Samo oni, **što** su zrnom pogođeni smrtno pali, nazriješe ispod suze, **što** im zadnja oči zali. (Kranj.)*

*Vino, **što** smo **ga** pili, zaudara na plijesan. (: Vino, **koje** smo pili...)*

*Čovjek, **što** su **mu** konja ukrali, zaplaka gorko. (: Čovjek, **kojemu** su konja ukrali...)*

*Žena, **što** smo **je** sreli, majka je njegova prijateljica. (: Žena, **koju** smo sreli...)*

Pripomena. Ako uz takvo *što* treba da dođe i kakav prijedlog, on se onda stavlja ispred lične zamjenice:

*Čovjek, **što** smo **o njemu** govorili, upravo stiže na vrata. (: Čovjek, **o kojemu** smo govorili...)*

⁵⁴ Op. prir. – Sic! Zamjениčki je pridjev u genitivu, *kakva*.

Evo knjige, što se iz nje uči. (: ...iz koje se uči)

Ako se takva zamjenica što odnosi na stvar, u akuz. i instr. ne mora uza nju stajati lična zamjenica:

Nož, što smo danas kupili, vrlo je oštar. (: Nož, koji smo danas kupili...)

Daj mi čekić, što se konji kuju. (: ...kojim se konji kuju)

Monotonija čestih odnosnih zamjenica uklanja se i s pomoću priloga mjesnoga i vremenskoga značenja, ali ti prilozi u odnosnim rečenicama opravdavaju se i unutrašnjim smislom, koji oni imaju u tim rečenicama (označuju mjesto i vrijeme, kako im i ime kaže). Ipak se i vremenski, a često i mjesni prilozi dadu zamijeniti odnosnim zamjenicama:

Teško zemlji, kuda vojska prođe. (: ...kojom vojska prođe)

Tada otiđe na jedan potok, gdje je voda bila vrlo brza. (: ...u kojem je voda bila vrlo brza)

Iznenadio sam vas u vrijeme, kada se niste nadali. (: ...u koje se niste nadali)

Tada on svrati u selo, odakle potječe njegov rod. (: ...iz kojega potječe njegov rod)

Vratio se na planinu, otkuda je i došao. (: ...s koje je i došao)

Ima i takvih odnosnih rečenica s mjesnim priložima, koji se ne dadu zamijeniti odnosnim zamjenicama; to su složene rečenice, kojima se u glavnoj rečenici nalazi korelativ mjesnoga priloškog značenja:

Kuda vojska prođe, tuda trava ne niče.

Otkud sam se nadao suncu, odonud me led bije.

Gdje se gusle u kući ne čuju, tu je mrtva i kuća i ljudi.

Pripomena. Neki ovakve rečenice, povezane priložima, zovu mjesnim ili lokalnim rečenicama i smatraju ih podvrstom odnosnih rečenica.

O zarezu. Odnosne se rečenice odjeljuju prema Bor. uvijek zarezom, a prema Bel. razlikuju se tri slučaja: uvijek se odnosne rečenice odjeljuju zarezom, kad su u inverziji:

Kuda vojska prođe, tuda trava ne niče.

a kad su rečenice u redovnom redu, odjeljuju se zarezom od glavne samo onda, kad s njom nisu bitno povezane, kad relativnost nije bitna:

Ona u taj čas napiše knjigu poslanicu te je pošlje za njim po jednoj najvjernijoj sluzi, u kojoj mu piše da sutra ujutro rano do nje kradom dođe.

Svoju đaćku sobu dijeli s jednim drugom, a stanuje kod jedne udovice, koja i sama ima dva sina u gimnaziji.

a kad je relativnost bitna, kad je odnosna rečenica s glavnom čvršće povezana, ne odjeljuje se od nje zarezom:

Pročitao sam knjigu koju si mi jučer donio.

Pripomena. Umetnute se rečenice (dakle i umetnute odnosne rečenice) i po jednom i po drugom pravopisu uvijek odjeljuju zarezom:

Usljed zime, koja je te godine bila blaga i trajala kratko, ti su glasovi dobili prvi izgled stvarnosti.

Marija, koje brat bolovaše, pomaza Gospoda.

4.12. Rečenice s veznicima ili konjunkcijama

Rečenice s konjunkcijama dijele se – kako već rekosmo – u osam skupina. Pri određivanju, koja rečenica pripada kojoj skupini, mora se uvijek paziti na smisao rečenice, a nikako pri tome ne smijemo uzimati za jedini kriterij veznike. Jer se samo neki veznici javljaju uvijek u istoj funkciji u rečenici (uvijek je namjerni veznik – *eda*, vremenski – *čim*, načinski – *kanda*, *kao što*, uzročni – *jer*, *budući da*, dopusni – *iako*, *premda*), a većina ih može u rečenici imati i po nekoliko različitih funkcija. Tako veznik *da* može biti namjerni, izrični, posljedični, pogodbeni, dopusni, a rjeđe i uzročni, veznik *kako* – namjerni, vremenski, načinski, izrični, uzročni, pa i zavisno upitni i odnosni, veznik *kada* – vremenski, uzročni, pogodbeni, a i zavisno upitni i odnosni, veznik *neka* – namjerni, dopusni, veznik *gdje* – načinski, izrični, uzročni, pa i zavisno upitni i odnosni, veznik *što* – načinski, uzročni, pa i zavisno upitni i odnosni, veznik *li* – namjerni, pogodbeni, pa i zavisno upitni i odnosni... Sve nam to govori, da najprije moramo dobro proučiti, šta se kojom skupinom rečenica može sve izraziti.

Namjerne (finalne) rečenice

Namjernim ili *finalnim* rečenicama zovemo one zavisne rečenice, kojima se kazuje namjera, svrha ili cilj radnje glavne rečenice:

*Kovač ima kliješta, **da** ruke ne žeže.*

*Primakni me mojemu prozoru, **da** ja vidim prije bijela dana proletersku četu partizana.*

*Nije mene care opravio, **da** ja pijem po Leđanu vino.*

Namjerni su veznici: *da*, *eda*, *kako*, *li*, *neka*. Uz ove veznike javljaju se kadšto u glavnim rečenicama korelativne ili suodnosne riječi: *zato*, *stoga*, *s tom namjerom*, *u tu svrhu*, *pod tom pogodbom*:

*Puste strijelu iz luka **zato**, **da** bi se uz nju penjati mogli.*

a ako se i ne javljaju, možemo ih sa smislom dodati glavnoj rečenici (pa po tome vrlo lako raspoznamo namjerne rečenice).

Uz namjerni veznik *da* stoji glagol u prezentu ili u kondicionalu:

*Ustaj gore, lijepa djevojko, **da** te ne **bi** vila **prevarila**.*

O strvino, o gade, o polipe, o hidro,

tu pjesmu punu psovke, prezira i gada

*pribijam ti **kō** nadgrobni natpis,*

***da** prolaznika svakog **zapeče** **kō** lapis,*

***da** govori nad ovim živim grobom kao zapis*

tog našeg stanja, kad su sive hulje

bančile po knjizi našoj duge noći pijane

i kad je glupost bezglavih rečenica

puzala po nama kao stjenica! (Krl.)

Uz veznik *eda* (koji je uvijek namjerni) dolazi obavezno kondicional:

*Hajde da udarimo na nj, **eda** **bismo** ga kako **satrli**.*

*Privuče se polagano pod prozor, **eda** **bi** što **čuo**.*

Namjerni veznik *kako* dolazi obično u vezi s kondicionalom ili futuroom:

*U mladosti radimo, **kako bismo** u starosti **uživali** u plodovima svojega rada.*

*Naumi da se združi s aždajom, **kako će** više zla **učiniti**.*

Namjerni veznik *li* dolazi uvijek u negiranim rečenicama povezan s kondicionalom ili futurom:

*Pođe u lov, **ne bi li** braću **našao**.*

*Obzire se ka Kruševcu bijelu, **ne će li se** šuro **prisjetiti**, **ne će li se** njima **ražaliti**.*

Namjerni veznik *neka* dolazi s prezentom ili kondicionalnom:

*Daj me, majko, nadaleko, **neka ti se** rodnom **hvale**.*

*Potkuj i mene, mladi junače, **neka bih** konjem u goru **utekla**.*

*Molit ćemo Boga istinoga, **nek** nam **dade** ključe od nebesa.*

O *zarezu*. Po Bor. namjerne se rečenice uvijek odjeljuju zarezom, kao i sve zavisne rečenice, bez obzira na to, da li se radi o redovnom ili obrnutom redu rečenice. Po Bel. zarezom se odjeljuju samo namjerne rečenice u inverziji:

Da ruke ne žeže, kovač ima kliješta : Kovač ima kliješta da ruke ne žeže.

Vremenske (temporalne) rečenice

Vremenskim rečenicama zovemo one zavisne rečenice, u kojima se kazuje vrijeme, kada se vrši radnja glavne rečenice.

Najobičniji su vremenski veznici: *čim, dok, kada, pošto*; nešto se rjeđe javljaju vremenski veznici: *kako, otkako, dokle, dokle god, istom, tek, tek što*.

U vremenskim rečenicama osobito je značajan vremenski odnos između radnje zavisne i radnje glavne rečenice, jer prema tim vremenskim odnosima dolaze do izražaja posebne funkcije vremenskih veznika. Radnja zavisne rečenice može se događati:

a) u isto vrijeme s radnjom glavne rečenice (*istovremenost*):

***Kad** je rat, nitko nikom nije brat.*

*Ime ti se svuda spominjalo, **dok** je sunca i dok je mjeseca.*

b) prije radnje u glavnoj rečenici (*prijevremenost*):

***Kad** te opanke podereš, kupit ću ti nove.*

***Čim** se popesmo na brdo, pred nama se ukaza sunce na izlazu.*

***Tek** sokolu prvo perje nikne, on ne može više mirovati.*

*I **kad** sam otvorio prozor*

blistav od kapi kiše,

trznula se je grana

i još se lagano njiše. (Vidr.)

c) poslije radnje u glavnoj rečenici (*poslijevremenost*):

***Kad** je sunce izašlo, partizanske su čete bile već daleko odmakle.*

*Svi su već bili otputovali, **kad** se mladić probudio.*

***Prije nego** se odlučiš, dobro promisli.*

Bilješka. Uz vremenske veznike dosta su česte korelativne riječi, koje dolaze u glavnoj rečenici i pojačavaju vremenski odnos zavisne i glavne rečenice. U takvoj korelativnoj službi stoje vremenski prilozi (*tada, onda*), ali i drugi prilozi (*tu*), pa i veznici (*a ono, a to, ali, dok, kadli, no*). Već smo naveli nekoliko rečenica, u kojima se vidi, kako veznik *kada* može vršiti sve tri vremenske funkcije, a sada da navedemo nekoliko primjera, u kojima vremenski odnos pojačavaju korelativne riječi:

Kad se vrati kući, **a to** se onaj kamen pretvorio u zlato.

Kad se čovjek probudi i rastrijezni, **kadli** se ne nalazi na onome mjestu, gdje je bio *panuo, nego u nekakvome bostanu.*

Kad su bili blizu bijele crkve, **al'** iz crkve nešto progovara.

Sve tri funkcije mogu se izreći i s veznikom *dok*:

Dok se ne namuču, **dotle** se ne nauči.

Dok pamet dođe, *blago* prođe.

Veznik *dok* ima i svoju specijalnu funkciju. Veznikom se, naime, *dok (dokle, dokle god)* služimo i onda, kad želimo naznačiti, da se ono, što se kazuje u glavnoj rečenici, događa do početka onoga, što se kazuje u zavisnoj rečenici:

Te se hrani i oda zla brani, dok se vratim iz Hercegovine.

Veznik *pošto* izriče samo prijevremenost:

Pošto me vidje, *vjerovao si!*

Pripomena. U zapadnim našim krajevima veznik *pošto* ima samo vremensku funkciju, a u istočnim može imati još i uzročnu funkciju.

Veznicima *čim, kako, tek, tek što, istom* ističe se, da se iza radnje zavisne rečenice neposredno događa radnja glavne rečenice:

Čim ga vidje Musiću Stevane, **čim** ga vidje, *tim ga i poznade.*

Kako dođe kući, *Miloš odmah ostavi ovce.*

Tek počne jesti, *al' eto ti pijetla.*

Tek što uljeze u kuću, *djeca se okupiše oko njega.*

Istom kneže naredio vojsku, *na Kosovo udariše Turci.*

Veznikom *otkako* služimo se onda, kad hoćemo naznačiti, da se od početka radnje zavisne rečenice događa radnja glavne rečenice:

Otkako je svijet nastanuo, *nije taki zulum postanuo.*

Otkako je ovoga grada, *još ovakve galiije nije bilo.*

Pripomena. U takvu značenju može se upotrebiti i veznik *kako*:

Evo ima deset godin' dana, kako čekam ja takove glase.

O zarezu. I vremenske se rečenice po Bor. uvijek odjeljuju zarezom. Pritom treba pripaziti na stavljanje zarez, kad se u glavnoj rečenici pojavi odredbena veza:

Pošli smo na put baš onda, kad se nevrjeme stišalo.

Hrabro se borio sve dotle, dok nije iznemogao.

koja se može s veznikom stegnuti:

Pošli smo na put, baš onda kad se nevrijeme stišalo.

Hrabro se borio, sve dok nije iznemogao.

Po Bel. vremenske se rečenice odjeljuju zarezom, samo kad su u inverziji:

Kad je rat, nitko nikom nije brat : Nitko nikom nije brat kad je rat.

Načinske (modalne) rečenice

Pod *načinskim* ili *modalnim* rečenicama u širem smislu shvaćamo dvije skupine rečenica: a) načinske rečenice u užem smislu i b) poredbene ili komparativne rečenice.

U užem smislu. Načinskim rečenicama u užem smislu zovu se one rečenice, koje kazuju način, na koji se vrši radnja glavne rečenice:

***Kako** siješ, **tako** ćeš i žeti.*

*Plesao je, **kako** su drugi svirali.*

Pored načinskog veznika *kako* načinski su veznici i *kao da*, *kanda*, *kao što*, *što*; a nešto se rjeđe upotrebljavaju načinski veznici: *gdje*, *kako god*, *kao kad* (načinsko-poredbeno-vremenski veznik). Dosta se često uz načinske veznike javljaju i korelativi (*tako*, *onako*, *to*).

Rečenični primjeri:

***Kako** siješ, **tako** ćeš i žeti.*

*Drži se, **kao da** su mu sve lađe potonule.*

*Namrštio se, **kanda** će mu kiša iz čela udariti.*

***Kao što** smo se zajednički borili, **tako** ćemo zajednički i izgrađivati.*

***Što** su ljudi kulturniji, **to** je život sadržajni.*

***Što** je rijeka plića, **to** će je lađa teže preploviti.*

(Op. Veznik *što* dolazi redovno uz komparativ pa izriče način, ali i poređenje, pa tako čini vezu između načinskih i poredbenih rečenica.)

*Al' eto ti Ljutice Bogdana, **gdje** on goni Relju i Miloša. (gdje u smislu kako)*

***Kako god** urediš, ja sam unaprijed zadovoljan.*

*Držali su se junački, **kao kad** su se prvi put pojavili.*

Pripomena. Veznik *kao što* veže rečenice, a veznik *kao* (*kako*) pojedine riječi kao oznaku načina (*Planu Ivo kao oganj živi, Konj šaren kao goveče*), a tada se ispred njega ne stavlja zarez.

O zarezu. Načinske se rečenice uvijek odvajaju zarezom po Bor. I ovdje treba pripaziti na zarez iza odredbenih veza:

Obavili smo to baš onako, kako je bilo naređeno.

koje mogu biti i skraćene:

Obavili smo to, baš kako je bilo naređeno.

Po Bel. odvajaju se ove rečenice zarezom, samo ako su u inverziji:

Kako god zapovijedaš, tako će biti : Plesali su kako je svirao.

Poredbene (komparativne). Ako se sadržaji glavne i zavisne rečenice međusobno uspoređuju, onda takvu zavisnu rečenicu zovemo *poredbenom* ili komparativnom:

*Milija mi je smrt, **nego** da me tuđin hrani.*

*Ispalo je bolje, **negoli** smo očekivali.*

I ove bismo rečenice mogli opet podijeliti u dvije skupine. *Jednim* se poredbenim rečenicama izražava poredbeni odnos komparativom pridjeva i priloga, riječima komparativnoga značenja (*drugi, drukčiji, drugačiji*) i glagolom *voljeti*, koji ima komparativno značenje (sve u glavnoj reč.); pritom se u poredbenim rečenicama javljaju veznici: *nego, nego što, nego da, negoli*:

*Volim poginuti, **nego** živjeti u ropstvu.*

*Drukčije mi danas stojimo, **nego što** vi mislite.*

*Milija mi je smrt, **nego da** me tuđin hrani.*

*Napravio si to bolje, **negoli** smo očekivali.*

Pripomena 1. Veznici *nego, negoli* mogu vezati i dvije riječi, a ne samo dvije rečenice; a veznik *no* može vezati samo dvije riječi. Svi ti veznici imaju i tada poredbeno značenje, samo se ispred njih ne stavlja zarez (*Dunav je širi nego Sava, Bolja je i prazna torba negoli vrag u torbi*).

Pripomena 2. Veznik *prije nego* može imati vremensko značenje (*Ustat ćemo prije nego svane, Umrijet ću prije nego kokoti zapoju*), ali i značenje usporednosti, pa ga u tom slučaju razdjeljujemo zarezom:

I to smo izradili pet dana prije, nego je bilo predviđeno.

U drugoj se skupini poredbenih rečenica uspoređuje izrazito lakša radnja s naglašenom težom radnjom, pa se čini, da to i nije uspoređivanje, nego isticanje suprotnosti (neki ih gramatičari pribrajaju suprotnim rečenicama). Ove rečenice vežu poredbeni veznici: *kamoli, a kamoli, nekmoli, a nekmoli*:

*Sila otme zemlju i gradove, **kamol'** meni konja otet ne će.*

*Ne mogaše temelj podignuti, **a kamoli** sagraditi grada.*

*Dosadio studenu kamenu, **a nekmoli** caru Sulejmanu.*

O zarezu. Po Bor. poredbene se rečenice uvijek odvajaju zarezom, a po Bel. odvajaju se zarezom uvijek poredbene rečenice druge skupine, a poredbene rečenice prve skupine, samo ako su u inverziji.

Izrične (deklarativne) rečenice

Izrične rečenice jesu takve zavisne rečenice, kojima navodimo nečije mišljenje, volju ili osjećanje. One su najčešće nastale od upravnoga govora, tako da je upravni govor postao ovisan o glavnoj rečenici, u kojoj se redovno nalazi glagol govorenja, mišljenja ili osjećanja (*verba dicendi, audiendi, sentiendi*) ili imenica, koja izražava govorenje, mišljenje ili osjećanje.

Najobičniji je izrični veznik *da*, ali osim njega česti su izrični veznici: *kako, gdje, e*.

Po tome, da li se u glavnoj rečenici nalazi glagol ili imenica govorenja, mišljenja, osjećanja, dijelimo ove rečenice u dvije grupe:

U užem smislu. Izrične rečenice u užem smislu dolaze iza glagola govorenja, mišljenja ili osjećanja (*reći, govoriti, kazati, pričati, pripovijedati, besjediti, misliti, znati, osjećati, vidjeti, čuti, htjeti...*):

*Maršal Tito je rekao, **da** je socijalizam najkorisniji oblik vladavine.*

*Kaže se, **da** Marko Kraljević nije umro, nego da spava.*

*Mislim, **da** će to uroditi dobrim plodom.*

*Osjećam, **da** to ne će biti dobro.*

*Čuo sam, **da** ćete uskoro na put.*

*Tužio se netko, **kako** jesti ne može. (: ...da jesti ne može)*

*Vidjela žaba, **gdje** se konj potkiva.*

*Zbori mama, **e** ih nema doma.*

Bilješka. Izrične se rečenice mogu vezati i asindetski:

Nešto meni desni obraz gori: čini mi se, dobra biti ne će.

O zarezu. I ove se rečenice po Bor. odvajaju zarezom, ali postoji i jedan izuzetak, kad se ipak ne odvajaju zarezom: u slučaju, kad je subjekt zavisne rečenice prebačen u glavnu s prijedlogom:

Za Vojvodinu kažu da je žitnica Jugoslavije : Kažu, da je Vojvodina žitnica Jugoslavije.

Po Bel. ove se rečenice odvajaju zarezom, samo kad su u inverziji:

Da jesti ne može, tužio se neki mladić : Tužio se neki mladić da jesti ne može.

Objasnidbene (eksplikativne) rečenice. Objasnidbene rečenice kao podvrsta izričnih rečenica dolaze uz imenice govorenja, mišljenja, osjećanja, koje kao da objašnjavaju:

*Caru stiže glas, **da** mu je izginula sva vojska.*

*Dajem vam vjeru, **da** vas ne ću ostaviti u nevolji.*

*Nije usvojeno Markovo mišljenje, **da** treba odgoditi početak rada.*

Osim toga ove rečenice dolaze i uz druge imenice i priloške izraze povezane s glagolom *biti*:

*Velika je sramota, **da** tuđina zovete gospodarom.*

*Istina je, **da** na ovoj zemlji nitko nije sretan.*

*Bolje je, **da** selo propadne nego u selu običaji.*

*Dobro je, **da** mlađi slušaju iskusnije.*

O zarezu. Po Bor. i ove se rečenice odvajaju zarezom, ali opet jedan izuzetak, kad se ipak ne odvajaju zarezom: u slučaju, kad je u glavnoj rečenici izostavljen glagol:

Šteta da nas na to nisi podsjetio.

Teško da ćemo se još vidjeti.

Naravno da ćete doći.

Po Bel. ove se rečenice odvajaju zarezom, samo ako su u inverziji.

Uzročne (kauzalne) rečenice

Uzročne ili *kauzalne* rečenice kazuju uzrok radnje kazane u glavnoj rečenici.

Najčešći su uzročni veznici: *jer, budući da, što, kako, kada, gdje*, a osim njih u narodnoj se poeziji javljaju i uzročni veznici: *zašto, da, e*.

Pripomena. Veznici *budući da* i *kako* dolaze obično onda, kad je uzročna rečenica ispred glavne, a veznici *jer*, *što*, *gdje* u redovnom redu rečenice; veznik *kada* dobro je upotrebljavati u redovnom i u obrnutom redu rečenice.

Rečenični primjeri:

*Proli suze proiguman Vaso, **jer** je njemu vrlo žao Marka.*

*Slušam, sklapam vjeđe, **jer** me bole jako oči od tih starih žalosnih zidova. (N. Pol.)*

***Budući da** naš narod voli slobodu, on se već od 1941. digao protiv okupatora.*

*Jaoj meni do Boga jednoga, **što** ostadoh mlada udovica.*

***Kako** ovaca ne čuva, pasa ne drži.*

*Blago tebi, **kad** imaš dva veselja.*

***Kad** me pitaš, pravo da ti kažem.*

*Stane se čuditi, **gdje** čoban dolazi kući svako več.*

*Ja bih vam ga rado dao, **zašto** prijete čobani, da mi janje ukradu.*

*A zar ste se mlade rasrdile, **da** ja tužna malo dara nosim?*

*No je njemu dobra sreća bila, **e** ga ne da Ćuprilić vezire.*

Bilješka. Uzročne rečenice odgovaraju na pitanje *zašto?*, pa se kadikad u glavnoj rečenici nalaze korelativi: *zato*, *to*, *zbog toga*:

*Naša je borba uspjela **zato**, **što** je okupila sve napredne snage.*

*Usjevi ginu **zbog toga**, **jer** ih je preplavila voda.*

O zarezu. Po Bor. uzročne rečenice uvijek se odvajaju zarezom, po Bel. uvijek se odjeljuju zarezom ove rečenice, samo ako su u inverziji; u redovnom redu rečenice luči se bitna i naknadno dodata uzročnost, pa kad su uzročne rečenice bitno povezane s glavnom rečenicom, ne odjeljujemo ih zarezom:

*Oni se iz toga jada nisu mogli izvući **jer** su suviše nisko pali.*

a ako je uzročnost nebitna ili naknadno dodata više za objašnjenje, tada je odjeljujemo zarezom:

*Košuljicu dobro čuvaj od žene, **jer** ako do nje dođe, ona će je obući i odletjeti.*

Posljedične (konzekutivne) rečenice

Posljedičnim se rečenicama kazuje posljedica radnje glavne rečenice, t. j. radnja se posljedične rečenice odnosi prema radnji glavne rečenice kao posljedica prema uzroku.

Veznici su posljedični: *da*, *te*.

Bilješka. Čitava posljedična rečenica odgovor je na jedno od pitanja: *kako?*, *kakav?*, *kolik?*, a u glavnoj rečenici često stoje korelativi: *tako*, *takav*, *tolik*.

Rečenični primjeri:

*Zar ti je omrznuo život, **da** si se vratio po mene.*

*Svezao je omot **tako** čvrsto, **da** ga nitko nije mogao odvezati.*

*I tu majka tvrda srca bila, **da** od srca suze ne pustila.*

*Zašto li sam **tako** sudbonosno stvoren, **da** potresi srca tuđe živce tresu. (Tin)*

Već mu malaksaše ruke, te ne može više kopati.

Što imaš ti sa mnom, te si došao da ratuješ po mojoj zemlji?

Pripomena. Za posljedični veznik *te* pogledaj ono, što smo kazali u uvodu zavisno složenih rečenica.

O zarezu. I posljedične se rečenice po Bor. odjeljuju zarezom. Pritom se veza *tako da* razdjeljuje zarezom samo onda, ako je korelativ *tako* smisljeno povezan s glavnom rečenicom:

Pred drugovima se uvijek vladao tako, da su ga svi zavoljeli.

a ako i korelativ pripada posljedičnoj rečenici, zarez se meće ispred veze *tako da*:

Ivan se brzo oporavio, tako da je odmah mogao poći na put.

Bio je čovjek siromah i pun djece, tako da ih nikako nije mogao prehraniti.

Po Bel. zarezom se uvijek odjeljuju posljedične rečenice u inverziji (koja je rijetka), a u redovnom redu rečenice zarezom se odjeljuje nebitna ili naknadno dodata posljedičnost:

A Turčin je junak od megdana, da mu nema na Krajini para.

a bitna se posljedičnost ne odjeljuje zarezom:

Partija je zadala neprijatelju takav udarac da se on nije nikad više oporavio.

Pogodbene (kondicionalne) rečenice

Pogodbenim ili kondicionalnim rečenicama kazuje se pogodba ili uvjet, pod kojim se vrši radnja glavne rečenice. Radnja glavne rečenice izvršava se samo onda, ako se izvrši uvjet zavisne rečenice; pa ih zato neki gramatičari zovu i uvjetnim ili hipotetskim rečenicama.

Maretić je pogodbene rečenice u svojoj *Gramatici* podijelio u četiri vrste:

a) u prvima se pogodba pretpostavlja ili pomišlja, a ne kaže se, da li se izvršava ili ne izvršava:

Sve ću ovo dati tebi, ako padneš i pokloniš mi se.

b) u drugim se pogodbenim rečenicama izriče događaj, koji zaista jest, koji ima stvarnu podlogu u zbivanju:

Ako pijem, za svoje novce pijem.

Ako smo mi braća, nisu sam sestre kese.

c) u trećima se izriče mogući događaj, koji se može ispuniti, ali ne mora:

Ako bi mu i to malo bilo, bijelu bih mu načinio kulu na livadi pokraj sinjeg mora.

d) u četvrtoj se grupi pogodbenih rečenica izriče, da je baš protivno istina od onoga, što se kaže; ne izvršava se pogodba zavisne rečenice, pa se ne može izvršiti ni radnja glavne rečenice:

Da se naš narod nije borio protiv okupatora, ne bi se oslobodio ropstva.

Da sam mlađi, popeo bih se za dva sata na Sljeme.

Kasniji su gramatičari pogodbene rečenice podijelili u tri vrste s tim, što su prve dvije Maretićeve vrste stegnuli u jednu, jer se u obadvojema izvršava radnja glavne rečenice, ako se izvrši radnja zavisne rečenice – to su t. zv. realne pogodbene rečenice. Polazeći od zavisne rečenice i utvrđujući odnos

radnje zavisne prema radnji glavne rečenice, dolazimo do tih triju vrsta pogodbenih rečenica. Prve su stvarne ili realne:

Ako pijem, za svoje novce pijem.

Druge su moguće ili potencijalne:

Ako bi se zametnula kavga, teško onom, tko j' najbliže Marka.

A treće su nestvarne ili irealne:

Da se naš narod nije borio protiv okupatora, ne bi se oslobodio ropstva.

Pripomena. Neki gramatičari odbacuju potencijalne rečenice (kod nas Tomić).⁵⁵

Najobičniji su pogodbeni veznici: *ako, kada, da, li, bud*; a u glavnoj rečenici česti su korelativi: *a, ono, a ono, onda, tada, tako, to...*:

Ako tebi ponestane blaga, a ti dođi poočimu svome.

Ako nema pameti, ono ima noge.

Da su stajali u mom vijeću, tada bi kazivali moje riječi.

O zarezu. Prije nego se zaustavimo na pojedinim vrstama pogodbenih rečenica, reći ćemo, da se po Bor. ove rečenice uvijek odvajaju zarezom. Po Bel. uvijek, samo ako su u inverziji, a u redovnom su redu rečenice odjeljuje zarezom samo nebitna, naknadno dodana pogodba:

Pridigni me, da se odužim ovom domu, ako mu se može odužiti : Doći ću ako uzmognem.

Stvarne ili realne rečenice. Stvarne ili realne rečenice jesu one pogodbene rečenice, u kojima se zbiva radnja glavne rečenice, tek ako se zbiva radnja zavisne rečenice.

Najčešće stvarne rečenice vežu veznici: *ako, kada, li, ali i bud*, a sasvim rijetko *da*.

Pripomena. Veznici *li, bud* dolaze samo u realnim rečenicama.

Ove ćemo stvarne rečenice lako prepoznati po glagolu, koji je u glavnoj i zavisnoj rečenici u nekom vremenu (u glavnoj kadikad i u imperativu, ali nipošto u kondicionalu).

Rečenični primjeri:

Ako pijem, za svoje novce pijem.

Ako podereš ove opanke, kupit ću ti druge.

Ako imam novca, kupujem knjige.

Ako sam obećao, ja sam i izvršio obećanje.

Ako susjedova kuća gori, pazi na svoju.

Ako koza laže, rog ne laže.

Kad me sunce grije, za mjesec i ne marim.

Kad ne ćeš živjeti, a ti umri.

Misliš li me mrtva požaliti, požali me, dok sam u životu.

Bud mi zakla konja na livadi, što mi zakla čedo u kolijevci?

Da me i ubije, opet ću se uzdati u nj.

⁵⁵ Op. prir. – Nije jasno tko bi bio gramatičar Tomić.

Pripomena. Sve se stvarne pogodbene rečenice daju konstruirati s veznikom *ako*.

Bilješka. I sam imperativ stoji kadšto mjesto stvarne pogodbene rečenice:

Učini čovjeku sto puta dobro, a jedamput **ne učini**, sve je zaboravljeno.

Moguće ili potencijalne rečenice. Moguće ili potencijalne pogodbene rečenice jesu takve rečenice, u kojima bi se mogla dogoditi radnja glavne rečenice, ako bi se dogodila radnja zavisne rečenice.

Veznici *ako*, *kada* (i vrlo rijetko *da*) vežu ove moguće rečenice; a glagol je najčešće i u zavisnoj i u glavnoj rečenici u kondicionalu, ali kadikad može u glavnoj rečenici glagol biti i u imperativu i u futuru I.:

Ako bi mu i to malo bilo, bijelu bih mu načinio kulu na livadi pokraj sinjeg mora.

Ako bih imao novaca, kupio bih knjigu.

Ako bi te Ivan molio, pozajmi mu novaca.

Ako bi se zametnula kavga, teško onom, tko j' najbliže Marka.

Ako bismo ga živa uhvatili, ti ćeš mu odrubiti glavu.

Kad biste mi donijeli knjigu, bio bih vam vrlo zahvalan.

Pa **kad** ona ne bi poslušala, ja bih njene ruke odsjekao.

Da tko izađe na pazar pa **da** stane koješta kupovati, tome bi se svi smijali.

(Op. Uz veznik *kada* kondicional dolazi i u potencijalnoj i u irealnoj rečenici, pa smisao odlučuje, da li se radi o potencijalnosti ili irealnosti; k tome se veznik *kada* u potencijalnoj rečenici može zamijeniti veznikom *ako*.)

Bilješka. Odnosne rečenice sa zamjenicama *tko*, *što*, koji često su po značenju moguće pogodbene rečenice:⁵⁶

Što bi dao onomu junaku, koji bi ti živa kazō Marka?

Nestvarne ili irealne rečenice. U nestvarnim ili irealnim rečenicama ne vrši se radnja zavisne rečenice, pa se zbog toga ne može vršiti ni radnja glavne rečenice.

U ovim je rečenicama najobičniji veznik *da*, uz koji u zavisnoj rečenici dolazi glagolsko vrijeme (prezent, perfekt), a u glavnoj kondicional; ali je čest i veznik *kada*, uz koji dolazi kondicional i u glavnoj i u zavisnoj rečenici, kao i u potencijalnim rečenicama, pa samo smisao ili kontekst odlučuje o tome, da li se radi o mogućoj ili o nestvarnoj pogodbi (osim toga irealnu rečenicu možemo uvijek konstruirati s veznikom *da*, a da ne promijeni smisla).

Rečenični primjeri:

Da imam novaca, kupio bih knjigu.

Da je vina, i strina bi pila.

Da ja imam kćerku za udaju, ja bih njemu svoju kćerku dala.

I djevojčice gole imale bi obraz, **da** nemaju želuca. (Kranj.)

Kad bi trgovac uvijek dobivao, ne bi se zvao trgovac, nego dobivalac.

Kad on ne bi bio zločinac, ne bismo ga predali tebi.

⁵⁶ Op. prir. – Nejasna bilješka.

*Skinuo bih šešir pred Gospodinom, **kad** bih ga imao. (Tad.)*

Moja je soba tako jadno mala,

da ne bih u njoj izdržati mogo,

***da** mi oči ne sanjaju budne. (Ces.)*

Pripomena. Bez konteksta reč. *Kad bih imao novaca, kupio bih knjigu* može biti i potencijalna i irealna: a) ako ovom rečenicom mislim na sadašnjost, kad zaista nemam novaca, onda je ova reč. irealna (*Da imam novaca, kupio bih knjigu*), b) ali ako u sadašnjoj situaciji zamišljam slučaj u budućnosti, kad bih novaca mogao imati, pa dakle i knjigu kupiti, onda je i ova reč. potencijalna (*Kad bih imao novaca za tri dana, kupio bih knjigu*).

Dopusne (koncesivne) rečenice

Dopusne ili *koncesivne* rečenice jesu takve zavisne rečenice, koje izriču suprotnu misao od glavne rečenice, a ipak se radnja glavne rečenice izvršava. Dopusnim se rečenicama u neku ruku dopušta izvršavanje radnje glavne rečenice i kraj suprotne radnje zavisne rečenice (ovu suprotnost pojačavaju i korelativi: *ipak, opet, ali, ali opet, a ono, no*).

Dopusnih veznika ima mnogo, a najobičniji su: *iako, ako i, makar, premda*, ali su česti i dopusni veznici: *ma, ma da, da i*; sasvim su rijetki dopusni veznici: *ako da, neka, makar da*.

Bilješka 1. Dopusne se rečenice mogu podijeliti u dvije skupine s obzirom na to, da li se dopušta nešto, što doista jest ili nije u datom momentu, ili se izriče samo teoretsko dopuštanje; pa se prve zovu *stvarnim* ili *realnim* koncesivnim rečenicama:

***Iako** sam bio u tamnici, dosta si me vinom napojio.*

a druge *teoretskim* koncesivnim rečenicama:

*Bolje se udovici udati, **makar** s mužem prosila, nego da je sinovi hrane.*

Bilješka 2. Manje se običniji dopusni veznici u rečenici uvijek mogu zamijeniti običnijima; osim toga dopusne se rečenice s veznicima *ako, neka* mogu konstruirati s glagolom *dopuštam, dopušta se, pristajem*. Dopusne rečenice inače odgovaraju na pitanje *usprkos čemu?*

Rečenični primjeri:

***Iako** sam bio u tamnici, dosta si me vinom napojio.*

***Ako** je **i** najgore dijete, opet je roditeljima milo.*

*Bolje se udovici udati, **makar** s mužem prosila, nego da je sinovi hrane.*

***Premda** je padala jaka kiša, mi smo ipak pošli na Klek.*

***Ma** što se dogodilo, ti ne dopusti.*

***Ma da** je autoru skrenuta pažnja na nedostatke njegova djela, on se na to nije ni osvrtao.*

*Idem, **da** bih se i ne vratio.*

***Ako** ne curi, **a ono** kaplje.*

*Tko prosi, **da** krunu nosi, valja mu dati.*

***Neka** zovu i loncem, samo neka ne razbiju.*

Bilješka. Dopusne rečenice mogu biti povezane i asindetski:

Jeo, ne jeo, pio, ne pio, tjerao, ne tjerao, ne ćeš ga stići.

Htio, ne htio, morat ćeš to primiti.

O zarezu. Po Bor. i dopusne se rečenice svagda odjeljuju zarezom. Po Bel. uvijek se odvajaju dopusne rečenice zarezom, kad su u inverziji:

Ma što se dogodilo, ti ne dopusti.

a u redovnom se redu rečenice zarezom odjeljuje samo nebitna ili naknadno dodata koncesivnost:

Vezirove reči, miris kafe i čibuka, sve je to godilo i umirivalo, iako nije moglo da izbriše mučne utiske.

a bitna se koncesivnost ne odjeljuje zarezom:

Pa zar poslije ne ću umrijeti i ako se odužim?

4.13. Umetnute ili uklopljene rečenice

Umetnute rečenice jesu one rečenice, koje se umeću u kakvu drugu rečenicu (bilo glavnu bilo zavisnu), da bi je bolje objasnile. Često se umeće u drugu rečenicu samo jedna misao, a još češće i čitava rečenica, ponekad i više rečenica. Pri umetanju rečenica u druge rečenice treba voditi računa o raznim stvarima:

1. umetnutih rečenica ne smije biti tako mnogo i ne smiju biti tako duge, da oslabljuju smisao glavne rečenice. Nisu zato u skladu s osnovnim elementom stilistike – jasnoćom na pr. ove rečenice:

Vedrini je godilo, kad bi ga gospodin Diehl, dok su – pošto se uselio – sjedili popodne na terasi i čavrljali, a ljeto lagačno i neosjetno umiralo u rumenkastim preljevima, oslovljavao s „naš mladi gospodin inženjer“ i na lijepoj, rasvaloj gospođi Helène, koja mu je puna pažnje nalijevala kavu ili čaj, već prema tome, da li je bilo rano popodne ili se bližio sumrak, treperila sjenka nježnog zanimanja i oči joj bile tihe i nahuknute. (Republika 2, 1952.)

Ili:

Potrebno je, da prestanu nagoniti ga, da sile, kakve su Jagićeve, za koje su poslovi mnogo veći i važniji, koje mogu otkrivati mnogo znatnije stvari, i koje bi ne samo znatno više koristi mogle prinositi narodnoj književnosti, nego joj i pred stranim učenim svijetom obraz osvijetlati, troši na stvari ništave. (Napisao je ovu rečenicu – gramatičar!)

Dobar stilist piše ovako:

Janković je Stojan, kad ga je našao Lički Mustajbeg, gdje spava pod jelom, bio odjeven upravo kao današnji Rišljanin.

Smederevsko bi bijelo vino, kad bi ljudi uvijek oko njega radili, bilo bolje od sviju mađarskih vina.

Dobročani, za koje se – kao što je prije kazano – pripovijeda da su se raselili sa Cetinja, na ovakvim mjestima ne izgovaraju nikakvo samoglasno slovo.

Dobar stilist, kad nastavlja prekinutu rečenicu, često ponovi koju riječ iz prvog dijela prekinute rečenice, da bi tako što više zadovoljio princip jasnosti:

Onake rodoljupce, koji viču, da se ništa ne popravlja, nego da sve ostaje po starom običaju, **onake**, velim, valja sažaljivati i moliti se Bogu, da bi ih opametio.

Proroci, koji su bili prije mene i prije tebe od starine, **oni** prorokovaše mnogim zemljama.

2. valja uvijek paziti, da se rečenica, koja je prekinuta umetnutom rečenicom, pravilno nastavi, t. j. nikad ne smije da dođe do anakoluta. Stoga nije dobro:

Rana, koja još pod zavojem stoji, nju je lasno povrijediti.

Utvara, koju taj vidi, do nje ima mnogo vremena.

A dobro je:

Ranu, koja još pod zavojem stoji, lako je povrijediti.

Do utvare, koju taj vidi, ima mnogo vremena.

3. pri umetanju rečenica u druge rečenice treba misliti na to, da dva veznika ne smiju doći jedan uz drugi. (Op. U zavisnim rečenicama samo veznici *jer da* mogu doći jedan uz drugi: *Nije došao, jer da je bolestan.*) Nije stoga dobro:

Ove su molitve tako silne, da kad ih čovjek čita, nehotice mu umekne srce.

Umolismo predavača, da kao što je počeo, onako i svrši.

Ne rekoh li ti, da ako vjeruješ, vidjet ćeš slavu Božju.

A valja:

Ove su molitve tako silne, da čovjeku, kad ih čita, umekne srce.

Umolismo predavača, da onako kao što je počeo, i svrši.

Ne rekoh li ti, ako vjeruješ, da ćeš vidjeti slavu Božju.

4.14. Rečenični sklop ili period

Kad se tri ili više rečenica, bilo prostih bilo složenih, slože u jednu cjelinu, takva se rečenica zove *mногоstruko složenom rečenicom*:

Sinu zora, dan prevali, a ja u lov pođoh.

Gdjekoji misle, da je mora djevojka, koja će postati vještica, dok se uda.

Rečenični period poseban je oblik mnogostruko složene rečenice. On se sastoji od dva glavna dijela, od kojih svaki ima bar po jednu složenu rečenicu. Prvi dio (protaza) priprava je za izricanje glavne misli, koja se nalazi u drugom dijelu (apodoza); između njih se stavlja dvotočje (tu je prekrat perioda). I protaza i apodoza mogu biti sastavljene od više složenih rečenica, koje zovemo članovima perioda; oni se razdjeljuju zarezom ili točkom i zarezom (kad su veći).

Dva primjera:

Partizanski odredi i kasnije Narodno-oslobodilačka vojska i još kasnije velika Jugoslavenska armija potpuno su izvršili svoj zadatak, da su se borili i oslobodili svoju zemlju; ali oni su u toku borbe uzeli na sebe još jedan drugi veliki, politički zadatak: da oslobođenu zemlju učine sretnijom, nego što je bila, da šire slogu i stvaraju bratstvo i jedinstvo naših naroda.

Ili:

Da čovjek ubije zmiju prije Blagovijesti, i u njezinu glavu da usadi česno luka, da nikne do Blagovijesti, da ga zadjene za kapu na Blagovijest, kad pođe u crkvu: onda bi poznao sve žene, koje su vještice; sve bi se kupile oko njega, da mu otmu i ukradu ono česno.

Pripomena. I ovdje se osobito treba čuvati anakoluta.

4.15. Sročnost ili kongruencija

Pravila za, sročnost ili kongruenciju (slaganje riječi u rečenice prema licu, rodu, broju i padežu) ima vrlo mnogo, pa ih ovdje ne ćemo nabrajati. Najbolje je kod nas ovo poglavlje iz sintakse rečenice obradio T. Maretić u svojoj *Gramatici*.

4.16. Red riječi u rečenici

Jezici se međusobno ne razlikuju samo po rječničkom blagu i strukturi, nego i po redu riječi u rečenici. U nekim jezicima red je riječi prilično vezan i određen za određene slučajeve. Naš jezik, međutim, spada među jezike, koji imaju vrlo slobodan red riječi. Ali i u toj slobodi ima nekih određenosti, a i razlika u značenju cijele rečenice prema tome, na kojem se mjestu u rečenici nalazi koja riječ. Stoga razlikujemo obični i obrnuti red riječi.

Običnim, redovnim ili gramatičkim redom riječi zovemo onaj red riječi, po kojemu je subjekt na prvom, a predikat na drugom mjestu u rečenici, objekt iza prelaznoga glagola, atribut ispred imenice, apozicija bez dodatka ispred imenice, a adverbne oznake redovno ispred glagola – dakle dodaci obično stoje uz onaj rečenični dio, kojemu su dodani. Ovakav se red riječi nalazi u izjavnim rečenicama često:

Vuci ne jedu meso po poruci.

Međutim, s rečeničnim akcentom, s težnjom da se istakne neka riječ u rečenici nužno se mijenja i porijeklo riječi. Obično se istaknuta riječ, riječ, na kojoj se nalazi rečenični akcent, stavlja na prvo ili na krajnje mjesto u rečenici, osobito u pismu, gdje nije moguće na drugi način određenu riječ naglasiti. Ali naglašena se riječ može nalaziti i na bilo kojem drugom mjestu u rečenici, što dolazi osobito do izražaja u živom govoru. Ako je, dakle, red riječi u izjavnoj rečenici izmijenjen, zovemo ga *obrnutim* ili *retoričkim* redom riječi. Takav red riječi dolazi redovno u zapovjednim, željnim i upitnim rečenicama; javlja se redovno i na početku narodnih pripovijedaka i pjesama, a poznat je naročito u pjesništvu. Evo nekoliko primjera:

Je li jučer stigao parobrod?

Živio Ban!

Prokleta mu pleme i koljeno!

Za zlom djevojkom reci dobro, a za dobrom, kako ti drago.

Bio jedan kralj pa imao tri sina.

Vino pije Kraljeviću Marko.

U predvečerje iznenada, ni od kog iz dubine gledan, pojavio se ponad grada oblak jedan.

(Ces.)

Njihove strasti, uspravane čežnje, neispunjene i zaboravljene, bude se snova u našem srcu, svježe, kō dugim snom oporavljene. (Ces.)

Ima u našem jeziku i riječi, kojima je prilično određeno mjesto u rečenici. Možemo tako reći, da *glagol* ne smije u rečenici biti suviše udaljen od subjekta, a osobito ga nerado susrećemo na kraju rečenice, a u upitnim rečenicama s upitnim veznikom *li* glagol uvijek stoji na početku rečenice:

Razgovaram li s onim bolesnikom?

Ne znaš li, kako se zove onaj cvijet?

Prijedlozi stoje ispred riječi, na koju se odnose, jedino *prijedlozi nasuprot, unatoč, radi* mogu stajati i iza riječi, na koju se odnose:

Subota je načinjena čovjeka radi, a nije čovjek subote radi.

Veznici stoje većinom na početku zavisnih rečenica; to naročito važi za veznik *ali*, koji uvijek mora biti na prvom mjestu u rečenici:

Ali vi ćete nam javiti navrijeme.

i za enklitični veznik *li*, koji se može naći samo iza prve naglašene riječi u rečenici:

Čuje li Marko?

Na sav li ćeš se zbor ljutiti?

dok veznici *ako, ako i, da, dok, kada, pošto, premda* iz stilskih razloga mogu stajati i dublje u rečenici:

Čovjek sam za sebe ako pogriješi, nije velika sramota.

Enklitike obično stoje iza prve naglašene riječi u rečenici:

Čuli smo neke glasove u zraku; tko nas to zove iz mraka u mraku? (N. Pol.)

odakle ih može samo težnja za isticanjem riječi u rečenici baciti i na koje drugo mjesto:

Brižljiva majka ne pušta ga sama na ulicu.

Pritom valja zapamtiti, da enklitika ne može stajati na početku drugoga dijela prekinute rečenice, već samo iza prve naglašene riječi toga drugog dijela:

Narodi, koji su upoznali rat, prijatelji su mira.

Osim toga ako je enklitika ispred glagola, ona može od njega biti dosta udaljena:

Stari su narodi, koji nisu poznavali pismenosti, narodnom poezijom izražavali svoja osjećanja i naziranja.

a ako je iza glagola, mora stajati neposredno iza njega:

Sakupivši se, izvedoše ga pred narod.

Ako se u rečenici nađe više enklitika jedna do druge, one se onda redaju po određenim pravilima: veznika enklitika *li* dolazi uvijek ispred ostalih enklitika, glagolskim je enklitikama mjesto ispred zamjениčkih (osim enklitike *je*, koja dolazi iza zamjениčkih enklitika), a od zamjениčkih enklitika najprije dolaze one u dativu, zatim onu u genitivu i konačno one u akuzativu:

Tu li si mi, dragi prijatelju.

Lijepa li mi je to djevojka.

Ako bih ga našao, donio bih ti ga.

Nijesam je se ni dotakao.

Lijepo li mi ga je nakitio.

Pripomena. Izuzetak od ovoga kao da je enklitika *ti* u reč.:

Bože mili, hude ti sam sreće!

ali ovdje je *ti* u t. zv. etičkom dativu, gdje nema svoga doslovnog značenja, nego pomaže u izražavanju osjećajnoga odnosa prema sugovorniku.

Bilješka. Ipak, pjesnička sloboda ponekad krši ova pravila:

Tesō pomalo cijeli ga narod čovječanski. (Kranj.)

Razliježe rika se lavlja. (Kranj.)

Možemo još spomenuti to, da posvojni pridjevi mogu katkad stajati iza imenice, na koju se odnose, a tada imaju specijalan efekat:

Car po smrti ženinoj pošalje sluge.

Pismo je otvorilo put umu ljudskome.

a od dvaju atributa, koji stoje ispred imenice, na drugom mjestu može stajati i posvojna zamjenica:

Ugostit će ga kao najboljega svog prijatelja.

Bilješka. O redu riječi u rečenici pisao je P. Đorđević u *Glasi SAN* 1953.⁵⁷

4.17. Sintaksa glagolskih oblika

U oblicima smo učili, da naš glagolski sistem poznaje jedno sadašnje, četiri prošla i dva buduća vremena, dva načina, dva glagolska priloga i dva glagolska pridjeva. Ali proučavanjem stila naših rečenica brzo se zapaža, da se sadašnjost u našem jeziku ne izriče samo prezentom, da se za pripovijedanje prošlosti ne oslanjamo samo na ona četiri prošla vremena, da se budućnost ne iskazuje samo s dva futura..., nego sva vremena i svi načini imaju višestruku funkciju. Tako se prezentom može izreći i sadašnjost, i prošlost, i budućnost, svezvremenost, pa čak i ono, što inače izriču načini, a osim toga može on imati i kvalifikativnu upotrebu; načinima se opet mogu izricati i vremenski odnosi.

O tome, koje sve službe vrši pojedini glagolski oblik, i kako je moguće, da jedan glagolski oblik vrši svu silu različitih službi, mnogo se u lingvistici raspravljalo (Brugmann, Miklošič, Vondrák, Maretić, Musić, Belić). U novije vrijeme za proučavanje sintakse glagolskih oblika važna je Belićeva knjiga *O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku* (pogl. 30. i 31.),⁵⁸ Belićeve rasprave „Aorist imperfektivnih glagola“ (JF 5), „O upotrebi vremena u srpskohrvatskom jeziku“ (JF 6),⁵⁹ Stojićevićeva rasprava *O upotrebi aorista i imperfekta u srpskohrvatskom jeziku* (Ljublj. 1951.).⁶⁰ U našim gramatikama (od Maretićeve do B. H. Ž.)⁶¹ sve se ovo prikazuje više s podacima nego s objašnjenjima.

57 Op. prir. – Posrijedi je vjerojatno rad P. Đorđevića iz 1898. godine: Pera P. Đorđević, O redu reči u srpskom jeziku (pristupna akademska beseda), *Glas SKA* (Srpska kraljevska akademija), Beograd, 53: 167–231.

58 Op. prir. – Aleksandar Belić, *O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku: Lingvistička ispitivanja*, Beograd, SKA, 1941.

59 Op. prir. – Aleksandar Belić, Aorist imperfektivnih glagola, *Južnoslovenski filolog*, Beograd, 5 (1925/1926): 171–182; O upotrebi vremena u srpskohrvatskom jeziku, *Južnoslovenski filolog*, Beograd, 6 (1926/1927): 102–132.

60 Op. prir. – Naslov studije ima riječ *značenje*, ne *upotreba*, kako je dalje u skripti i navedeno: Aleksandar Stojićević, *Značenje aorista i imperfekta u srpskohrvatskom jeziku*, Ljubljana, SANU, 1951.

61 Op. prir. – B. H. Ž. = Ivan Brabec, Mate Hraste i Sreten Živković, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, Školska knjiga, ¹1952, ²1954. (više kasnijih izdanja).

4.18. Sintaktička upotreba glagolskih vremena

Različiti su faktori uzrokom, što neko glagolsko vrijeme ima više funkcija, ali najvažniji je od njih – prosuđivanje sadašnjosti, prošlosti i budućnosti s gramatičkoga gledišta, t. j. s gledišta govora govornoga lica.

Svo što se dešava u vrijeme govora govornoga lica, smatramo gramatičkom sadašnjošću; ona nije kratkotrajna, već traje, sve dok vršimo neku radnju, pa se izriče prezentom trajnoga glagola:

Mi sada slušamo profesora i bilježimo ono, što on govori.

Sve je ono, što se dešavalo prije ove prave sadašnjosti, prošlost:

Jučer se profesor pripremao za današnje predavanje.

a budućnost je sve ono, što će se dešavati poslije prave sadašnjosti:

A sutra će se profesor odmarati.

S gledišta govora govornoga lica vremena se uvijek upotrebljavaju u njihovu pravom značenju, pa kažemo onda, da su u *sintaktičkom indikativu*.

Sadašnjost, prošlost i budućnost mogu se, međutim, i na drugi način prosuđivati. Govorno se lice u pripovijedanju prošlih ili budućih događaja, kad je iz bilo čega već jasno, da su se oni dogodili ili će se tek dogoditi, može prenijeti u situacije, koje su se već odigrale ili će se tek odigrati i pripovijedati o njima, kao da se sad dešavaju. Obično se tada prvom rečenicom označi, da se radi o prošloj ili budućoj radnji, a onda se može prijeći na iskazivanje prošlih ili budućih događaja raznim vremenima:

Imao otac pet kršnih sinova. Pozove jednog dana otac svoje sinove i reče im: „Odrasli ste, a ja sam ostario“.

Ili:

Kad budu ljudi svladali sve tehničke zapreke, moći će lako odletjeti i na Mjesec. Tako će se jednog dana sakupiti jedno društvo stručnjaka i zaista poletjeti na Mjesec. U toku priprema pade jednom članu na um misao, da ipak nisu poduzeli sve, što bi moglo biti potrebno...

Takva upotreba vremena i takvo prosuđivanje sadašnjosti, prošlosti i budućnosti prema nekoj prošloj ili budućoj zamišljenoj radnji zove se relativnom upotrebom vremena, a za glagol, koji je upotrebljen u takvu vremenu, kažemo da je u *sintaktičkom relativu*.

Bilješka. Ispitujući pojedine indoe. jezike, lingvisti su pronašli, da nekad prezent nije bio vrijeme, koje je označivalo sadašnjost, nego paralelnu radnju s nekom drugom radnjom, pa zato danas i poznajemo historijski prezent:

Da je kome pogledati bilo, kako siječe vojvoda Momčilo, kako krči drumu niz planinu.

i futurski prezent:

Tada će car reći onima, što mu stoje s desne strane.

Tipična je upotreba relativnih vremena i upotreba futura II. prema futuru I.:

Ako budete nastojali oko ovog zadatka, vi ćete ga svakako izvršiti.

pluskvamperfekta prema perfektu:

Kad bijahu izišli izvan grada, iznenadio ih je prolom oblaka.

i t. d. Prosuđujući sadašnjost, prošlost i budućnost prema nekoj prošlosti i budućnosti uopće, dolazimo do zaključka, da nam sadašnjost može biti i ono, što je bilo u prošlosti, ili ono, što će biti u budućnosti; budućnost nam može biti i ono, što se davno završilo; a prošlost ono, što se još uopće nije dogodilo.

Ima radnja, za koje na temelju životnoga iskustva znamo i tvrdimo da se dešavaju u sva vremena – to su *svevremenske radnje* (po Maretiću – neprava sadašnjost). One se mogu izraziti bilo kojim glagolskim vremenom, ali ono, što one sadrže, važi za sva vremena:

Zrela voćka sama pada : Zrela voćka sama padne.

Dva loša ubiše Miloša.

Čim se koza dičila, tim se ovca sramila.

Kad se sinovac ženjaše, strica ne pitaše, a kad se raženjaše, i strinu pripitivaše.

Krsti vuka, a vuk u goru.

Neke se radnje dešavaju s takvim prisustvom psihičkih elemenata, da vremena izriču upravo taj psihički odnos govornika prema vršenju radnje: njegovu bojazan, uvjerenost ili strah, da bi se radnja mogla dogoditi. Glagolskim se, dakle, vremenom služimo ponekad i u izricanju onoga, što je karakteristično za načine. To je *načinska* ili *modalna* upotreba vremena:

Od Zagreba do Kumrovcu bit će dva sata vožnje.

Jamačno će biti i više ovakvih primjera, no ja zasad ne znam ni jednoga.

Izbavite nas, pogibosmo!

Dajte mi čašu vode, umrijeh od žeđi!

Jaši vranca, bježi u Kotare, oboje smo izgubili glave!

Ubio te Bog!

Da se nisi makao odavde!

Poznata je i *kvalifikativna* upotreba vremena, kad se vremena upotrebljavaju tako, da težište nije na vršenju radnje, nego na izricanju sposobnosti vršenja radnje u sadašnjosti ili u prošlosti:

Mira Stupica odlično glumi.

Andrija Fijan je sjajno glumio Hamleta.

Zinka Kunc izvrsno pjeva.

Keres odlično igra šah.

Prezent

S gledišta suvremenoga književnog jezika prezent je sadašnje glagolsko vrijeme, kojim se u sintaktičkom indikativu izražava *prava sadašnjost*. Za izražavanje prave sadašnjosti služimo se prezentom trajnih glagola:

*Mi sada **radimo**, a sunce nam **se smije** kroz prozor.*

Samo izuzetno, u negiranim pitanjima, i prezentom trenutnih glagola:

*Zašto mi **ne oprostiš** grijeh moj i **ne ukloniš** moje bezakonje?*

a to se tumači time, što je u negiranoj upitnoj rečenici sadržano i nešto budućnosti, pa se tu dakle ne

radi o pravoj sadašnjosti u punom smislu.

Pripomena. Present u sintaktičkom indikativu upotrebljava se redovno u razgovoru između ljudi:

*Kako **si!** – Dobro, samo me malo glava **boli**.*

Vrlo je česta upotreba prezenta u pripovijedanju prošlih događaja, kad on zamjenjuje aorist (ako se radi o prezentu trenutnoga glagola) ili imperfekt (ako se radi o prezentu trajnoga glagola). Zovemo ga *historijskim prezentom*.

Potanje proučavanje ovoga prezenta u narodnim pjesmama i pripovijetkama pokazalo je da se u narodnim pjesmama češće upotrebljava historijski present trajnoga glagola:

*Vino **pije** Kraljeviću Marko; pola **pije**, pola Šarcu **daje**.*

*Za to Mijat **haje** i ne **haje**, **sedla** konja pa brzo **odlazi**, sobom **vodi** malog Marijana.*

Maretić je ovo tumačio težnjom narodnoga pjevača, da predoči slušaocima historijske događaje što zornije i slikovitije; trajni glagol čini te slike jasnijima i bližima, a slike, izazvane trenutnim glagolom, kao da su dalje i letimičnije. U narodnim pripovijetkama, međutim, češći su historijski prezenti trenutnih glagola:

*Car **se prepadne** pa brže **pošlje** sluge na sve strane, da ih **traže**, a pošto se sluge **vrate** i **kažu**, da ih **nigdje** nisu mogli naći, car **se razboli** i od žalosti **umre**.*

Ali ovakva je upotreba prezenta trajnih glagola u pjesmama i prezenta trenutnih glagola u pripovijetkama samo pretežnija, pa ćemo, dakako, naći i obrnutih slučajeva:

*A kad male puške **poizbace**, obojica konje **zaustave**, puške **pune**, sa konja **govore**.*

*Kad je bilo oko ponoći, ali kurjaci **zauraju**, a psi **zalaju**; kurjaci **govore** svojim jezikom, a psi **odgovaraju** svojim jezikom; a to gazda sve **sluša** i **razumije**.*

U pisanom stihu i prozi odnos između prezenta trajnoga i prezenta trenutnoga glagola često varira i karakterizira stil pojedinih pisaca.

Present trenutnoga glagola (u odnosnim, vremenskim, načinskim, pogodbenim i dopusnim rečenicama), ako ovisi o futuru, futurskom prezentu ili imperativu, znači budućnost, točnije –predbudućnost, dakle igra istu ulogu kao i futur II. trajnih glagola. To je *futurski present*:

*Tko prije **dode**, njegova je jabuka.*

*Kad te opanke **podereš**, kupit ću ti druge.*

*Kako **udrobiš**, onako ćeš i kusati.*

*Sve ovo dat ću tebi, ako **padneš** i **pokloniš** mi se.*

*Ako i **dodeš** k meni, ne ćeš ništa vidjeti.*

*Prije nego te **upitam**, nemoj odgovarati.*

Pripomena. Treba reći:

Ako me zamoliš, ja ću ti dati ovu knjigu : Ako me budeš molio, ja ću ti dati ovu knjigu.
(trenutni : trajni glagol!)

Futurski present (trajnih glagola!) dolazi i u glavnoj rečenici, mjesto futura, ako je uza nj kakva adverbna oznaka za budućnost:

*Poslije podne **polazim** na put.*

*To mi ne **gine** ni poslije.*

To biva i onda, ako je budućnost označena zavisnom rečenicom:

*Ako za dva dana to ne **uradiš**, na tebi nema glave.*

Futurski prezent (trenutnih i trajnih glagola!) dolazi i u nezavisno upitnim rečenicama s veznikom *da* mjesto futura:

*Koga da **pitam**?*

*Zar da majka **ostane** bez sina?*

*Gospode, zar ti moje noge da **opereš**?*

Pokatkad to biva i u nezavisnim rečenicama, koje nisu upitne: ⁶²

Kad me pitaš, pravo da ti kažem.

Prezent može da označuje i svevremensku radnju – to je *poslovični* ili *gnomski* prezent:

*Tko rukama med **miješa**, prste **obliže**.*

*Vino i mudroga **pobudali**.*

*Ralo i motika sav svijet **hrane**.*

*Potajni ujed najgore **žeže**.*

*Korana **utječe** u Kupu kod Karlovca, a Kupa u Savu kod Siska.*

Prezent dolazi često i u načinskoj ili modalnoj upotrebi, pa s veznikom *da* može zamjenjivati kondicional (optativ) – zovemo ga tada *željnim* ili *optativnim* prezentom:

***Da** **platim**, što sam dužan.*

*Zdravo **da si**, dijete Marijane!*

*Bog **da** mu dušu **prosti**!*

a može stajati i mjesto imperativa s veznicima *da*, *neka* – to je *zapovjedni* ili *imperativni* prezent:

*Odmah **da** to **uradite**!*

*Dok smo, **nek** smo, kad umremo, **nek se spominjemo**.*

*Sada **da** mi kažeš, gdje su moja braća.*

Pripomena. U narodnoj poeziji mogu ovi prezenti doći i bez veznika:

*Zdravi **ste** mi, moja braćo draga.*

*Namisli da s vojskom bježi kroz Turke, pa tko prođe – **prođe**, a tko ostane – **nek ostane**.*

Prezentom se može izricati osobina, navika ili sposobnost nekog lica za vršenje radnje – to je *kvalifikativni* prezent:

*Zinka Kunc izvrsno **pjeva**.*

*U prvoj sobi **spavam** ja, a u drugoj moj brat.*

⁶² Op. prir. – Nejasno, nejasan primjer, u primjeru je zavisna rečenica, nezavisan je dio *pravo (je) da ti kažem*.

Aorist

Aorist je prošlo svršeno vrijeme, što znači, da se njime izriče *trenutan ili svršen prošli događaj*. Ne može se stoga svaki prošli događaj izraziti aoristom u *sintaktičkom indikativu*, već samo ona glagolska radnja, koja se u neposrednoj prošlosti završila, koja se maločas zbilila. Zato se aorist upotrebljava u priopćavanju netom završenih radnja, u javljanju, u spominjanju, u pitanju, čuđenju, prekoravanju i u izricanju žalosti:

*Upravo **primih** vaše pismo i odgovaram vam odmah.*

***Saslušah** vaše mišljenje i želim vam reći, što ja o tome mislim.*

Dodoh, vidjeh, pobijedih.

*Kad bude ujutru pred zoru, odjednom poviču stražari: „**Utekoše** Turci!“*

*Savo, Savo, sebe ne **zabijeli**, a mene **zacrni!***

*Stade sav narod vikati na Mojsija i na Arona: „**Pobiste** narod gospodnji!“*

Svršenost netom dogođene radnje najbolje se izražava aoristom perfektivnoga glagola. Time se izriče nedavna i perfektivna prošlost, koju nije moguće zamijeniti historijskim prezentom. Ali u narodnom jeziku i narodnoj i umjetnoj književnosti često nalazimo i aorist imperfektivnoga glagola:

*Ja **govorih** javno svijetu, ja svagda **učių** u zbornici i u crkvi.*

*Njihove rabote ništa im ne **koristiše**.*

O takvu aoristu naši su jezikoslovci mnogo raspravljali. Na osnovu analize raznih primjera Maretić je došao do zaključka, da aorist imperfektivnih glagola ima ustvari značenje imperfekta. Musić međutim kaže, da se aoristom imperfektivnih glagola ističe ipak nešto drugo nego imperfektom („Želi se istaći, da se radnja imperfektivnoga glagola u prošlosti izvršila“); a i Belić misli, da aorist imperfektivnih glagola znači takvu radnju, koja je prethodno izvjesno vrijeme trajala, prema tome aorist imperfektivnih glagola ne bi bio posve identičan po značenju s imperfektom trajnih glagola, jer se njime želi istaći svršenost imperfektivne radnje.

Aorist se vrlo često upotrebljava u pripovijedanju prošlih svršenih događaja, koji su se davno zbili. Takav aorist zovemo *historijskim aoristom*. Po svojoj upotrebi on je sličan historijskom prezentu, pa se može i zamijeniti historijskim prezentom trenutnih glagola, pa i historijskim perfektom, ali time živost radnje znatno opada (preporučuje se zato naizmjenična upotreba historijskog prezenta, historijskog aorista i historijskog perfekta).

Vrlo često historijski aorist susrećemo u narodnim pjesmama i pripovijetkama, a i u umjetničkoj prozi i poeziji, gdje ima osobito stilsko značenje:

*Kadno Turci Kotar **porobiše, poharaše** dvore Jankovića, **zarobiše** Smiljanić Iliju, **zarobiše** Janković Stojana; u Ilije mlada **osta** ljuba, mlada ljuba od petnaest dana, u Stojana mlada **osta** ljuba, mlada ljuba od nedjelje dana; u Stambol ih **odvedoše** Turci, **pokloniše** caru čestitome.*

*A mi je **digosmo** muče, ja i moj Aron stari, rubine **pokrismo** plaštem, nijemi noćni grobari. (Vidr.)*

*„Na ti, kralju, krunu!“ **kriknu** krvnik i **spusti** žarko gvožđe na Gupčevu glavu: koža mu **prsnu**, krv **briznu**, bijele usnice **zadrhtaše**, smrtna bljedoća **osu** mu lice, još jednom **po- gleda** me kao ranjena zvijer i **šapnu**: „Zbogom, oče!“ (Šen.)*

Aoristom se mogu izricati i svezremenske radnje, pa takav aorist zovemo *poslovičnim* ili *gnomskim aoristom*:

Čudo pasa **izjedoše** vuka.
Dođoše divlji pa **rastjeraše** pitome.
 Što **omilje**, ne **omrznu**.
 Tko se dima ne **nadimi**, taj se vatre ne **nagrija**.
 Što **pođe** niz vodu, ne **vrnu** se uz vodu.

Aorist se može naći i u modalnoj upotrebi, i to onda, kad se upotrebljava za buduće događaje, koji će se u čas dogoditi ili se mogu svaki čas dogoditi. Govornik je tada u takvim psihičkim okolnostima, da ono, za što misli da će se pouzdano dogoditi, prikazuje, kao da se već dogodilo. To je *futurski aorist*:

Diži pobratime, **ujedoše** me psi!
 Gospode, izbavi nas, **izgibosmo**!
Umrjeh od žeđi, dajte mi čašu vode!
 Drži ga živa; **uteče** nam!
 Ja ću uzeti jednoga konja pa **odoh** po svijetu.
 Odriješi mi bijele ruke, jer mi obje **otpadoše**.
 Napije l' se tko Vuke i najede štuke, **ostade** u Vukovaru.
 Ja ne **kazah** za lažljive oči, koje su me na zlo navodile.

Bilješka. U svojoj raspravi *Značenje aorista i imperfekta u srpskohrvatskom jeziku* Stojićević tumači futurski aorist kao jezičnu figuru, koja nastaje u afektu onoga, koji govori, a da se u normalnom govoru takva figura ne upotrebljava. Lingvisti su međutim i poslije ove rasprave ostali na prijašnjem uvjerenju, da je u futurskom aoristu težište na uvjerenosti, a ne na figurativnom izražavanju.

U petom slučaju aorist može značiti i radnju, koja se u prošlosti *ponavljala*:

Kad je god mogla od kućnih posala, **skloni se** u tihu komoricu.
 Kad bi čuo kakve dvoumne šale, oštro **ukori** one, koji govore nepristojne riječi.

Imperfekt

Imperfekt je *prošlo trajno vrijeme*; njime se izriče radnja, koja je u prošlosti trajala ili se ponavljala, pa se stoga i tvori samo od durativnih i iterativnih glagola.

Imperfekt nije tako živo vrijeme kao aorist; u štokavskim se govorima rjeđe upotrebljava od aorista, ali je on još uvijek živ i zastupan u djelima dobrih pisaca. Osobito se često javlja u epskim djelima i u prijevodima svećanih tekstova, pa se Karadžić i Daničić mnogo njime služe.

U *sintaktičkom indikativu* imperfekt se rjeđe upotrebljava. Ipak ponekad dolazi i u razgovoru (u priopćivanju, javljanju, pitanju, spominjanju, čuđenju, ljutnji i prijekoru):

Koji ono dobar junak **bješe**?
 Opominješ li se, kada se **šetasmu** u dolini Jaropoljskoj?
 Kakav **bješe** narod na te strane? (Njeg.)
Pojahu li uz gusle vojvoda? (Njeg.)

Historijski imperfekt mnogo je češći. Ovdje razlikujemo historijski imperfekt durativnih glagola i historijski imperfekt iterativnih glagola.

Historijski imperfekt durativnih glagola vidimo u primjerima:

Kad ga tužahu glavari svećenički, ništa im ne odgovori.

Stjepko stajaše u kutu škripeći zubima, stišćući sablju, a u oku mu drhtaše suza. (Šen.)

Ne bijah ni na oca ni na mog starijeg brata Spasoja, jer se oni ne bojali ničega, a ja mnogo trpljah od straha i u snu. (Šimun.)

Svitaše, još bi tama u lugu. (Vidr.)

Historijski imperfekt iterativnih glagola vidimo u primjerima:

Roditelji njegovi idahu svake godine u Jerusolim.

Ondje se skupljahu sva stada, te pastiri odvaljivahu kamen s vrata studenca i pojahu stada.

Rjeđe se upotrebljava imperfekt za izricanje svevremenosti (*poslovični* ili *gnomski imperfekt*):

Kad se sinovac ženjaše, strica ne pitaše, a kad se raženjaše, i strinu pripitivaše.

Bilješka. U *Pitanjima književnosti i jezika* Vuković⁶³ pokušava poreći imperfektu naglašenost trajanja radnje u razgovornom jeziku: „Ništa više u tom smislu on ne odražava, nego što bi se to moglo odraziti u perfektu i aoristu od nesvršenih glagola ili naročito u imperfektivnom prezentu, kad se on upotrebi za relativnu sadašnjost.“ Pritom svoje mišljenje demantira navedenim primjerima:

Koji ono dobar junak bješe?

Kakav narod bješe na te strane?

Perfekt

Perfekt je složeno prošlo vrijeme; njime se mogu izreći sve prošle radnje bez obzira na dužinu njihova trajanja, pa ga zato zovemo i *univerzalnim prošlim vremenom*.

Najčešće se perfekt upotrebljava u *sintaktičkom indikativu*. Pritom on kazuje, da se neka radnja vršila ili izvršila u prošlosti, ali kada upravo, o tome nam sam perfekt ne govori, nego se za oznaku vremena, u koje se zbivala ili zbila neka prošla radnja, moramo poslužiti adverbim oznakama vremena:

Jučer sam okopavao vinograd.

Prije pet godina proslavili smo desetogodišnjicu mature.

Pripomena. U indikativnoj upotrebi perfekta nikad se ne može izostaviti pomoćni glagol *biti*.

U pripovijedanju prošlih događaja vrlo se često služimo *historijskim* ili *pripovjedačkim perfektom*. On je vrlo čest i u narodnoj i u umjetnoj prozi i poeziji:

U stara vremena živio jedan kralj; nije imao muškog poroda, ali su mu rasle tri kćeri, tri rumene jabuke.

Onoga jutra bio je Trdak Vid od svih najtužniji; sanjao je o svojoj djeci, a onda se sjetio

63 Op. priir. – Naslov časopisa nije točno naveden, posrijedi je ovaj rad: Jovan Vuković, Značenje i upotreba glagolskih oblika u srpskohrvatskom jeziku, *Pitanja savremenog književnog jezika*, Sarajevo, IV (1952), 2: 225–236.

praznine, one užasne praznine, u koju **je zagledao** nema tomu pet dana; i nešto ga **je steglo** u grlu, te **nije mogao** niti da popije svoju crnu kavu, nego ju **je izlio** u blato. (Krl.)

To davno bješe... Krv i suze **tekle**,
al' i trak sunčev **zlatio** nam sade;
sjajne **su** munje našu tamu **sjekle**,
dok sve nam klonu, u noć crnu pade. (Naz.)

Pripomena. U historijskom perfektu pomoćni glagol *biti* nije nuždan.

Prošlo-sadašnji *perfekt* izriče sadašnji rezultat neke prošle radnje:

Zar **si oslijepio** te ne vidiš?
On je čak u drugome carstvu; tamo **se oženio** i caruje.
Homerovu Ilijadu **preveo je** Tomo Maretić.
Sarajevo, što **si potamnjelo**?
Djevojka **nije umrla**, nego spava.

Pripomena. Mjesto ovakva perfekta ne može se upotrebiti nijedno drugo vrijeme.

Futurskim *perfektom* izriče se buduća radnja u modalnoj upotrebi, kad je govornik čvrsto uvjeren, da će se neka radnja dogoditi:

Bježi, dok te **nisam ubio**.
Ako se lopovi ne stegnu, mi **smo propali**.
Bježi, junače, kud te oči vode, dok **nije došao** zmaj.
Jaši vranca, bježi u Kotare, oboje **smo izgubili glave**.

Zapovjedni ili imperativni *perfekt* stoji umjesto zapovjednog načina, ali je uvijek povezan s veznikom *da*:

Da se nisi makao odavde!
Da si odmah to učinio!
U nedjelju, koja prva dođe, **da si došao** u Kotare ravne!
Da mi nisi više došao na oči!

Pripomena. Imperativni *perfekt* izriče oštriju zapovijed ili zabranu nego imperativ.

S veznicima *o da*, *kamo sreće da* *perfekt* izriče neispunjivu želju, pa je i tada u modalnoj upotrebi. To je optativni *perfekt*:

O da te nisam poslušao!
Kamo sreće da sam učinio po tvojoj želji?

Dalje je poznat *poslovični* ili *gnomski* *perfekt*, koji izriče svestremenost:

Čim **se koza dičila**, tim **se ovca sramila**.
Što kolijevka **zaljuljala**, to motika **zakopala**.
Što je babi milo, to **se babi snilo**.
Nisu vuci **stekli** po poruci.
Brada **narasla**, a pameti ne **donijela**.

Nije umrla baba od korbe, nego od prazne torbe.

Perfekt može izricati i *pretprošlu radnju*, pa stoji dakle umjesto pluskvamperfekta:

*Kad to car čuje, on se naljuti na svoja dva sina i otjera ih odmah od sebe, a trećega oženi djevojkom, koju **je** sebi **izabrao**.*

Perfekt sa javlja i u *kvalifikativnoj upotrebi*; njime se prema tome može izreći obilježje, osobina pa i stanje, koje se privezuje za neko lice ili predmet u prošlosti:

*Je li **šahirao** vaš pokojni brat?*

*Moja **je** sestra **pjevala**.*

*U ovoj **je** sobi **spavao** A. G. Matoš.*

Pluskvamperfekt

Pluskvamperfekt je prošlo složeno vrijeme, kojim se kazuje događaj svršen prije koje druge prošle radnje; stoga se redovno tvori od perfektivnih glagola.

Vrlo ćemo ga rijetko susresti u *sintaktičkom indikativu*:

*Rano ti mi **bijaše** **procvao**, pa mi tako rano ti uvenu.*

jer se njime izriče prošlo vrijeme u odnosu na neko drugo prošlo vrijeme. Stoga je pluskvamperfekt tipično vrijeme *sintaktičkoga relativa*. Najčešće se upotrebljava u pripovijedanju prošlih događaja (*historijski pluskvamperfekt*):

*Ja se **nisam bio** ni **rodio**, kad je babo zametnuo kavgu.*

*Sretoše đavola, koji **se bješe** **pretvorio** u kaluđera.*

*Kad pojedoš žito, koje **bijahu donijeli** iz Misira, reče im otac.*

*I vidje dvije lađe, gdje stoje u kraju, a ribari **bjehu izišli** iz njih i **ispirahu** mreže.*

U jeziku narodne poezije pluskvamperfekt se upotrebljava i *mjesto perfekta*:

*Kad je k njemu dolazila majka, njojzi beže **govorio bio**.*

*Car glavom **bješe izišao** i **popeo se** na onu planinu.*

*Kad to vidje care Konstantine, on **se bješe** vrlo **začudio**.*

Pluskvamperfekt se upotrebljava i za izricanje prošle radnje, koja se dogodila *poslije neke druge prošle radnje*:

*Što god Ture pjano govorilo, to trijezno **bješe učinilo**.*

*Prve nedjelje poslije toga opet **se bjehu seljaci iskupili**.*

Futur

U *sintaktičkom indikativu* služi futur I. za izricanje događaja, koji će u budućnosti trajati ili se završiti, a kada upravo, o tome nam govore adverbne oznake vremena:

*Sada sija sunce, ali **će se** uskoro **naoblačiti**.*

*Sada se pripremamo, a za koji mjesec **pokazat ćemo**, što smo naučili.*

*Možda ćeš se jednom uveče pojaviti
prekrasna, u plavom,
ne sluteći, da si svoju svjetlost lila
mojom davnom javom;
i ja koji pišem srcem punim tebe
ove čudne rime,
oh, ja ne ću znati, čežnjo moje biti,
niti tvoje ime. (Ces.)*

Historijski futur iskazuje prošlu svršenu radnju pa zamjenjuje aorist ili historijski prezent. Ponajviše se u historijskom futuru javlja glagol *reći*, pa se često izriče samo enklitički oblik pomoćnoga glagola, a glagol se *reći* pritom podrazumijeva:

*Nato će reći najstariji sin: „Ja ću noćas čuvati jabuku“.
On učuti, a poslije nekoliko trenutaka reći će mi opet.
Na dnu šumice ispadne patrola, a on će im tiho: „Stoj, ne miči se“.
Brat joj reče, da poslušaj, a sestra će nato: „Zašto me nagovaraš?“*

Osim toga historijski futur upotrebljava se često za izricanje relativne budućnosti u prošlosti, t. j. takve budućnosti, koja je s gledišta neke druge prošle radnje budućnost, a s gledišta sadašnjosti prošlost:

*Oni se popnu na jednu visoku planinu, otkuda će dobro vidjeti.
Među Carevinom i Persijom buknu rat, što će uz malo prekida trajati dvadeset teških godina.*

Futur I. javlja se i u modalnoj upotrebi. On može izricati mogućnost izvršenja neke radnje u sadašnjosti (a to inače izriče kondicional):

*Jedva će se naći koji starac, koji zna kakvu pjesmu napamet. (: Jedva bi se mogao naći...)
Teško će se naći takav momak u drugom selu. (: Teško bi se mogao naći...)*

Njime se može izricati i nesigurna ili neizvjesna tvrdnja:

*Dosta će stara biti ova poslovice.
Njihovo selo ne će biti veće od našega.
Od Korčule do Orebića ne će biti više od dvadeset minuta vožnje.*

Imperativni futur služi za izricanje blage zapovijedi ili blage zabrane:

*Ti ćeš sada otići na poštu i predati ondje ovo pismo.
Svaki ćeš dan prinostiti tele kao žrtvu.
Popodne ćeš izraditi matematsku zadaću.*

Poslovični ili gnomski futur izriče svezremensku radnju:

*Podmuklo pseto najprije će ujesti.
Dobra će prijatelja svatko željeti.
Pravi hajduk nikad ne će ubiti čovjeka, koji mu ništa ne čini.*

Bilješka. Svaka veza glagola *htjeti* s infinitivom nekoga glagola nema uvijek futursko značenje. Takva veza može imati i voluntativno značenje, pa u tom slučaju pred sobom zapravo i nemamo futura:

*Ako **ćete** mene **poslušati**, idite onamo. (: Ako hoćete mene poslušati...)*

*Ako **ćeš** **pustiti** s nama brata našega, ići ćemo rado. (: Ako hoćeš pustiti...)*

*I Bosna se koleba između Ugarske i Srbije, ali opet to **ne će reći**.*

Pripomena. U ovoj se voluntativnoj upotrebi može zamijeniti veznikom *da* i prezentom:

Ja, skoro prosjak, duh slobode širim;

pa ma i nemō na svom grobu svijeću,

*ja **ne ću, ne ću, ne ću da se smirim**. (Ces.)*

Veza glagola *htjeti* s infinitivom nekoga glagola može imati i značenje, da se nešto *mora ili treba dogoditi*:

*Kad **ćemo** svezani ženski **mrijeti** od njihovih dželata i seiza, bolje je da zamijenimo glave za glave.*

Kom ću u ovu čašu nazdraviti?

Ako ću je napit po starosti,

***napit ću** je starom Jug-Bogdanu;*

a ako ću je napit po gospodstvu,

***napit ću** je Vuku Brankoviću.*

U vremenskim, načinskim, pogodbenim i dopusnim rečenicama ne može se upotrebiti futur I, nego futurski prezent (perfektivnih glagola) ili futur II. (imperfektivnih glagola):

*Kad ove opanke **podereš**, kupit ću ti druge.*

*Kako **posiješ**, tako ćeš i žeti. (: Kako budete sijali, tako ćete i žeti)*

*Kad **budete radili** svaki dan, vidjet ćete, da ćete u poslu brže odmicati.*

*Ako me **ne čujete**, kažite to odmah.*

*Ako nas **ne budete slušali**, zlo ćete proći.*

*Ako i **ne rekneš**, oni će pogoditi, što radiš.*

*Ako i **ne budete govorili**, oni će znati o čemu se radi.*

Pripomena. Ako se (buduća) radnja odnosno rečenice događa prije radnje glavne rečenice, onda se i u njoj (kao i u drugim navedenim zavisnim rečenicama) mjesto futura I. upotrebljava futurski prezent trenutnog glagola ili futur II. trajnoga glagola:

*Gdje se god ti **nastaniš**, nastanit ću se i ja.*

*Koga god budeš **molio**, svak će ti izići u susret.*

Tko ne dođe u boj na Kosovo, od ruke mu ništa ne rodilo!

Samo ako se izriče sasvim sigurna budućnost, može u odnosnoj rečenici doći i futur I.:

*Zato i ono, što **će se roditi**, bit će sveto i nazvat će se Sin Božji.*

Ako se (buduća) radnja odnosno rečenice događa u isto vrijeme ili poslije radnje glavne rečenice, tada se u odnosnoj rečenici upotrebljava futur I.:

*Tražim, brate, dobra prijatelja, koji **će** mi **sjesti** uz koljeno, sa kojim **ću** hladno **piti** vino.*

*Vjeruj mi, da ide vrijeme, kad se **ne ćete moliti** na ovoj gori.*

*Znat će to oni, koji **će** za nama **doći**.*

Futur egzaktni

Futur egzaktni ima značenje *predbudaće radnje* te je po tom svom osnovnom značenju tipično vrijeme *sintaktičkog relativa*. Dolazi u zavisnim rečenicama, da kaže budući događaj, koji će se dogoditi prije nekog drugog budućeg događaja (u glavnoj rečenici može dakle biti futur I, futurski prezent, kondicional, imperativ):

*Ako **budeš mogao**, ti ćeš to svakako uraditi.*

*Ako **budete prolazili** kada područjem Sedam triglavskih jezera, moći ćete ubrati (: može-te ubrati, mogli biste ubrati, uberite) ondje krasnoga planinskoga cvijeća.*

*Ispričaj onima, koji **budu dolazili**.*

*Kad **budu** i druga djeca **htjela** malo da se vozažu, odmah ću im dati, ali ne za dugo; kad ornice stanu, kazat ću im: „Bolje bi bilo da idemo svirale praviti.“ (Tad.)*

Bilješka. U narodnoj književnosti futurom se egzaktim može izricati i prošlost, koja se događa prije radnje glavne rečenice, pa je Maretić zbog toga i futur II. u svojoj *Gramatici* bio prozvaao *perfektom II.*:

*Da me **budeš** za Ivana **dala**, sad bi ono moji svati bili.*

*Da ne **budem** vjeru **pogazio**, ti ga, care, ne bi ni vidio.*

*Zato se jako bojim, da ne **budu** te stihove **načinili** kaluđeri.*

Danas se međutim ovakva upotreba futura II. ne smatra književnom.

4.19. Sintaktička upotreba glagolskih načina

Glagolskim načinima izriče se psihički, duševni odnos govornika prema vršenju radnje: govornik želi, može ili hoće da nešto uradi. Načinima se dakle izriče želja, mogućnost, zapovijed, zabrana...

U indoe. prajeziku postojala su tri glavna načina: optativ (za izricanje želje i mogućnosti), konjunktiv (za izricanje volje i predviđanja), imperativ (za izricanje zapovijedi ili zabrane). Stari indoe. imperativ zatro se u slavenskim jezicima, ali je njegovu funkciju preuzeo stari optativ (današnji je slavenski imperativ po podrijetlu zapravo optativ). U novijem stadiju slavenskih jezika konjunktiv se sasvim izgubio, isto tako i optativ; ali se zato razvio kondicional, koji izriče ono, što se prije izricalo konjunktivom i optativom.

Kondicional

U našem jeziku postoje dva kondicionala: jedan za sadašnjost (tvori se od aorista glagola *biti* i participa aktivnoga određenog glagola) i drugi za prošlost (tvori se od kondicionala prezenta glagola *biti* i participa aktivnoga određenog glagola). Obadva izražavaju iste odnose govornika prema vršenju radnje, samo je razlika u vremenu, kad se ti odnosi iskazuju.

U prvom i osnovnoj funkciji kondicional izriče *želju*, a tada je najčešće povezan s veznicima *da*, *o da*, *kada*, *o kada*, *neka*:

*Čarne oči, **da bi ne gledale!***

***O da bi** glava moja **bila** voda, a oči moje izvori suzni!*

***Kad bih mogao** da ti priskočim u pomoć!*

O kad biste nas poslušali!

Neka bih konjem u goru **utekla**.

Pripomena. Rijetko kondicional dolazi bez veznika, kad izriče želju:

Bog **bi dao**, da bi dobro bilo!

Bog **bi dao**, da ozdraviš!

Kondicionalom izričemo i *mogućnost* u prostim i složenim rečenicama (osobito u namjernim i pogodbenim):

I kamen **bi se smilovao!**

Zavadio bi i dva oka u glavi!

Da **bi se** ova pripovijetka **razumjela**, nužno je još ovo dodati.

Tko **bi spavao** u onoj kući, neka haljine opere svoje!

Zato molim svakoga Srbina, kad **bi** mu na um **pala** kakva poslovice, koje u ovoj knjizi nema, da **bi zapisao** i meni **poslao**.

Car bi mu **bio** rado **oprostio**, ali neprijatelji ga nagovore, te ga kazni.

Kondicional izriče i *pogodbu* u pogodbenim rečenicama:

Ako bismo samo **slušali**, zatrla bi se naša individualnost.

Ako **bi** se **zametnula** kavga, teško onom, tko j' najbliže Marka.

To su tri osnovna značenja kondicionala. Ali kondicionalom se može izricati i *blaža tvrdnja ili molba* (gdje također dolazi do izražaja psihički odnos govornika prema vršenju radnje):

Što se tiče starine naših pjesama, ja **bih rekao**, da imamo starijih ženskih nego muških pjesama.

A gdje je to vrzino kolo i što je to – Bog **bi** ga **znao**.

Rekao bih, da to nije dobro.

Molili bismo vas, da se držite ovih uputa.

Naložili bismo vam, da taj zadatak izvršite u roku od tri dana.

Kondicional može izricati i neke odnose, za izricanje kojih se inače služimo glagolskim vremenima. Tako on može iskazivati događaje, koji su se u prošlosti ponavljali:

Mi imadijasmu mnogo košnica, pa **bih** ih ja svako jutro **brojio** i sve **bih** pčele **prebrojio**.

Tako prođu tri godine dana, i kad **bi** god majstor **zapitao** dijete, šta je naučilo, ono **bi** mu svagda **odgovorilo**, da nije ništa.

Kad **bi** bakica **ustala**, svako **bi** jutro najprije **pustila** živad iz kokošinjaka, a zatim **bi** **pošla** u staju, da nahrani stoku.

Kondicionalom se kadšto u neposrednoj vezi s drugim kakvim kondicionalom može izricati i *budućnost (futureski kondicional)*:

Ne **bih** ti se junak **povratio**, da **bih** znao, da **bih** **poginuo**,

ne ljubih ti pasa među oči, da **bih** znao, da **bih** **poginuo**.

Bilješka. Često se dešava, da se u rečenicama kondicional pojavljuje bez participa glagola, o kojem se radi (*krnji kondicional*):

*Ja **bih**, sinko, sa bukve jabuku.
Da si ti meni pod koljenima kao ja tebi, ja bih znao, šta **bih**.
Bi li ti štogod mojoj braći, da sad koji od njih ovamo dođe?*

Imperativ

Naš je današnji imperativ po podrijetlu optativ, pa mu prvobitna funkcija zapravo i nije iskazivanje zapovijedi ili zabrane. Ipak njime se danas iskazuje ponajprije *zapovijed ili zabrana*:

***Donesi** nam vode!
Ne **naginji** se kroz prozor!*

Pripomena. Ako želimo zapovijed ili zabranu pojačati, onda imperativ popraćujemo uzvicima: *ded, deder, nuder, na, hajde, idi, daj*:

***Deder donesi** onu stolicu.
Hajde idi, a ja ću za tobom.
Hodi sakrij se.
Idi pribavi nam to.
Daj mi nađi od tamnice ključe.*

Zabrana se ublažava imperativom glagola *ne moći*:

***Nemojte** tjerati mak na konac.
Nemoj praviti budalaštine.*

Imperativom se izriče i želja:

***Putujte** sretno!
Odmorite se **dobro**!
Dođite u dobar čas!
Ostajte ovdje!*

nagovaranje:

***Učite** marljivo!
Položite ispite navrijeme!
Vrši, sinko, svoju dužnost!*

savjetovanje:

***Štedi**, dok imaš.
Čuvaj bijele novce za crne dane.
Ne **vjerujte** sve, što čujete.*

opominjanje:

***Čuvaj** se džepara!
Boj se onog, tko je vikō bez golema mrijet jada! (Maž.)*

poticanje, nutkanje:

Ispij, dijete, ovu ljekariju.

Provedite svaki dan jedan sat u šetnji.

molba:

Dajte mi nešto jesti.

Nemojte nas odbiti.

Ne daj mi, Bože, to doživjeti.

Ne budi mu uroka.

Bilješka. Samo za 2. sg. i 1. 2. pl. imamo prave imperativne likove. Za 3. sg. i pl. imperativa služimo se vezom riječice *neka* s prezentom, ali kadgod se imperativni oblik za 2. sg. upotrebljava i za 3. sg.:

Pomozi Bog, bako!

Budi Bog s nama i anđeli Božji!

Nosi te đavo!

*Tko je pješak, **priteži** opanke, tko je konjik, **priteži** kolane!*

Imperativni oblik za 2. sg. upotrebljava se ponekad i za iskazivanje prošlih događaja, koji su se živo, s uzbuđenjem događali, pa se ta živahnost želi istaći i u pripovijedanju. To je *historijski imperativ*. Javlja se on pretežno u narodnoj, ali i u umjetničkoj književnosti (Maretić je bio sklon, da u ovom historijskom imperativu vidi „provincijalizam južnoga govora“):

*Tada mi sjednemo na kola pa **tjeraj** za njim, a kad ga stigosmo, mi **udri** po njemu!*

*Tri zmaja uteku u onu jazbinu; onda ova dvojica brže **vuci** slamu pa **turaj** u onu jazbinu, pa zapelo!*

*Onda oni **bježi** gorom što bolje mogu!*

*Uzmem nož pa sve dlaku po dlaku **odrezuj** i **navezuj**.*

*Kad osvanu dan, a mi **raspituj**.*

U trećem slučaju imperativ može izricati suvremenost. To je *poslovični ili gnomski imperativ* (koji se uvijek može razriješiti pogodbenom ili dopusnom rečenicom):

***Krsti** vuka, a vuk u goru.*

***Otkini** komarcu nogu, on sakat dovijeka, **odsijeci** psu uši, pas kao i pas.*

***Pošalji** luda u drva, pa **sjedni** te **kukaj**.*

***Učini** dobro, ne **kaj** se, **učini** zlo, **nadaj** se.*

***Skini** drvetu koru, ono će se osušiti.*

4.20. Sintaktička upotreba infinitiva

Neodređeni glagolski oblik ili infinitiv podrijetlom je glagolska imenica *i*-osnove u dativu sa sufiksom *-t*. Kako mnogi misle, razvio se on upravo iz dativa finalnoga ili svršnoga; u starije je doba izricao dakle svrhu, namjeru, t. j. psihički odnos prema vršenju radnje. Belić navodi, da su infinitivi prvobitno imali značenje načinske rečenice, pa su se najčešće upotrebljavali uz glagole modalnoga značenja. U kasnijoj jezičnoj upotrebi ti su elementi modalnog značenja znatno oslabili, pa gledano iz današnje perspektive književnog jezika – infinitiv ne izriče nikakve želje, mogućnosti, pa ni određenoga vremenskog zbivanja (nije ga stoga dobro zvati neodređenim načinom, nego neodređenim glagolskim oblikom).

Opaska. Infinitiv se danas smatra nosiocem korijenova značenja.

Sintaktička je upotreba infinitiva u našem jeziku dvostruka: ovisna (zavisna) i neovisna (apsolutna).

Ovisna upotreba. U *ovisnoj* upotrebi infinitiv ovisi o glagolu, pridjevu ili imenici. Kad infinitiv ovisi o glagolu, onda je on zapravo *objekt glagola* (glagoli, o kojima infinitiv ovisi, najčešće su modalnog značenja: *htjeti, voljeti, željeti, umjeti, morati, znati, obećati, namjeravati, moći, imati, početi, prestati, jesti...*):

Mrtva glava ne zna govoriti.

Oni znadu plakati.

Počeo je vikati.

Obećao nam je poslati.

Infinitiv je često *dopuna pridjevima* nepotpuna smisla, pridjevima, koji traže potanje objašnjenje (*dostojan, dužan, gladan, rad, željan, vješt, gotov, spreman, lijen...*):

Ja njemu nisam dostojan odriješiti remena na obući njegovoj.

Dužni su bili suditi po zakonu i bez mita.

Neka bude svaki čovjek brz čuti, a spor govoriti.

Pripomena. Infinitiv može doći i uz druge pridjeve, ali tada dolazi umjesto pasivnoga prezenta s veznikom *da*:

Duga je lijepa gledati.

Bilo je zabranjeno izvoziti žito.

Kalina je lijepa gledati, ali grka zobati.

Infinitiv je često *dopuna imenicama*, najčešće apstraktnim (*čast, dužnost, običaj, volja, grehota, nepravda, muka, sramota...*):

Bog zna, kad ću imati čast govoriti s vama.

Nije muka takvu pjesmu spjevati.

Dužnost mi je opomenuti vas, da to ne radite.

Nisam imao prilike to naučiti.

U *ovisnoj* funkciji infinitiv može u rečenici dolaziti i kao *subjekt*: a) uz imenske predikate, u kojima je pridjevska riječ u srednjemu rodu:

Carevo je zapovijedati, a naše je slušati.

Lako je pobjeći, ali je teško na strašnom mjestu postojati.

Lakše je steći nego sačuvati.

b) uz bezlične glagole (*valja, treba, mora se, može se, smije se...*) i uz 3. sg. glagola *biti*:

Treba uvijek istinu govoriti.

Ne može se ispričovjediti sve, što je bilo.

Ne smije se postupati nečovječno.

Dobroga je pastira ovce strići, a ne derati.

Koga je moliti, nije ga srditi.

Apsolutna upotreba. U *apsolutnoj* upotrebi infinitiv nije ovisan ni o glagolu, ni o pridjevu, ni o imenicima, već dolazi samostalno. U ovoj upotrebi infinitiv ima nekoliko funkcija:

1. vrši ulogu subjekta:

*Vino **piti**, a ne **opiti se**, nit' je bilo niti može biti.*

***Biti** građanin dubrovački držaše se za znatnu čast.*

***Htjeti** ono, što nije moguće, ne pokazuje li premalo soli u glavi?*

Pripomena. Ako u rečenici ima više takvih subjekata, često se s predikatom povezuju riječju *to*:

*Ne **primati** ništa novo, nego **se držati** samo starine – **to** je zlo, ali **primati** svašta prije vremena i bez izbora – **to** je još gore.*

2. dolazi umjesto imperativa:

***Udariti** dvadeset i pet batina!*

***Oduzeti** im sve novce!*

3. dolazi umjesto optativa u dopusnom ili pogodbenom značenju:

*Il' ti **karat** il' ne **karat** – ne vratih se ja.*

4. dolazi umjesto futura:

*Kad dođu vile k očima, ili vile **puknuti**, ili oči **skočiti**.*

*Ono su ti sve braća rođena, svi **izginut** jedan za drugoga, ne **pobjeći** jedan od drugoga.*

5. infinitiv glagola *reći* dolazi u apsolutnoj upotrebi povezan s kojim prilogom (*tako, upravo, bolje*) pa stoji mjesto glagolskog priloga prošlosti ili mjesto prezenta s veznikom *da*:

*Oni su, **tako reći**, čitav dan u poslu.*

*Sve je to, **pravo reći**, obična prijevarena.*

Bilješka. U nekim balkanskim jezicima upotreba se infinitiva potpuno zatrla, pa se mjesto njega upotrebljava prezent s veznikom *da*. Neki lingvisti smatraju, da ova osobina ima zajedničko podrijetlo; ona prodire i na naš jezični teritorij i širi se od istoka prema zapadu. Treba zato nastojati, da se upotreba infinitiva zadrži svagdje, gdje je opravdana svojom funkcijom. Ne treba opet ići u drugu krajnost pa svaki prezent s veznikom *da* zamjenjivati infinitivom, jer je na pr. kod bezličnih glagola *valja, treba* pravilna upotreba prezenta s veznikom *da*:

Valja da radimo.

Treba da pišem.

Slično je i s voluntativnim glagolom *htjeti*, koji u vezi *da* + prezent ima specijalno značenje:

On ne će da jede : On ne će jesti.

On hoće da spava : On hoće spavati.

Osim toga u čuđenju i pitanju ispravnu vezu *da* + prezent (*Gospode, zar ti moje noge da opereš?*) ne treba zamjenjivati infinitivom (infinitiv uz riječi *zašto, čemu* u upitnim rečenicama Maretić smatra germanizmom, pa nije dobro: *Zašto govoriti gluposti?, Čemu trošiti riječi?*, nego: *Zašto da govorimo gluposti?, Čemu da trošimo riječi?*). Ali – pogrešno je infinitiv kao sastavni dio futura zamjenjivati vezom *da* + prezent (nije dakle dobro: *Ja ću sutra da otputujem*, nego: *Ja ću sutra otputovati*).

4.21. Sintaktička upotreba glagolskih priloga

U našem jeziku dva su glagolska priloga: sadašnji i prošli. Nekad su obadva bili participi pa su se kao takvi mijenjali kroz sva tri roda, kroz tri broja i kroz sedam padeža. Danas se ovi oblici uopće ne mijenjaju (ako nisu postali pridjevi!), već dolaze uvijek u jednom liku.

Glag. prilog sadašnji u suvremenom književnom jeziku izriče radnju, koja se događa istovremeno s nekom drugom radnjom, bez obzira na to, da li se je ta druga radnja događala, da li se događa ili će se tek događati. U takvu položaju vrši službu adverbne oznake vremena, načina, uzroka, ali može značiti i relativnost, pogodbu, dopuštenje:

*Recite, stari drugovi, **gazeći** koru zelenu, vidjeste l' moju Nevenu.*

***Idući** tako i **tražeći** ga svuda, dođe Sunčevoj majci.*

*On je otišao **govoreći** sam sa sobom.*

*Stradao si ne **slušajući** savjete roditelja.*

*Mislim, da je to pisao kakav Rus **baveći se** među Srbima.*

*Kako ti, Jevrejin **budući**, možeš iskati?*

*Bolujući ikad će mi doći, **ašikujući** nikad ni dovijeka.*

*Tako **radeći**, vi upropašćujete sami sebe.*

*Išao je ulicom ne **gledajući** ni lijevo ni desno.*

Bilješka. Sve bismo ove rečenice mogli samo naizgled pretvoriti u zavisne rečenice, odnosno zavisne rečenice (vremenske, načinske, uzročne...) u rečenice s glagolskim prilogom sadašnjim (*Tako radeći, vi sebe upropašćujete : Ako tako radite, vi sebe upropašćujete*), a neke opet rečenice s glagolskim prilogom sadašnjim u nezavisne sastavne rečenice (*Žena ide plačući : Žena ide i plače*), ali treba odmah reći, da ta zamjena nije potpuno adekvatna. Izričaji s glagolskim prilogom imaju posebnije i nijansiranije značenje, radnja ovog priloga nije ravnopravna predikatskoj radnji, nego se ona prema njoj upravlja, prati je za vrijeme njenog vršenja, pobliže je određuje, pa je najbolje reći, da glagolski prilog sadašnji izražava pratilačku radnju. Stoga reč. *Tako radeći, vi sebe upropašćujete* ustvari znači: *Takvim radom vi sebe upropašćujete* (a ne: *Ako tako radite, vi sebe upropašćujete*), reč. *Žena ide plačući* znači zapravo: *Žena ide u plaču* (a ne: *Žena ide i plače*). Ponekad se glagolski prilog uopće i ne može zamijeniti nezavisnom rečenicom (*Bolje je umrijeti stojeći, nego živjeti na koljenima*).

Glag. prilog prošli izriče u našem jeziku radnju, koja se desila prije predikatom izrečene radnje, bez obzira, da li se ta predikatska radnja vršila ili izvršila, vrši ili izvršava ili će se vršiti ili izvršiti. Taj se prilog, dakle upotrebljava u *sintaktičkom relativu*:

***Zapjevavši** veselu pjesmu, ode djevojka u drugu sobu : **Zapjevavši** veselu pjesmu, odlazi djevojka u drugu sobu : **Zapjevavši** veselu pjesmu, otići će djevojka u drugu sobu.*

U rečenici *glag. prilog prošli* vrši najčešće službu adverbne oznake vremena, načina, uzroka, ali može značiti i poredbu, posljedicu, pogodbu, dopuštanje:

***Zamislivši se**, majka ode prije sina.*

***Čuvši** to car, odmah dozove momke.*

*Ne **našavši** drugoga izlaza, morali smo se pokoriti.*

*Obojica kao **zamislivši se**, zastanu.*

*Pet je dana bio u tamnici ništa ne **okusivši**.*

*Toma ne htjede vjerovati, da je Isus uskrsnuo od mrtvih, ne **uvjerivši se** o tom svojim očima (...ako se ne uvjeri...)*

*Ne **davši** nikakva povoda za to, ipak sam ja krivac.*

Glag. prilozi u suvremenom književnom jeziku pretežno se vežu za gramatički subjekt:

***Putujući** tako, sluga nađe kraj mora neku djecu.*

*Sav se strese **vidjevši**, kakva se nesreća dogodila.*

ali se katkada mogu odnositi i na imenicu u genitivu ili akuzativu:

*Teško vuku **ne jedući mesa**, a junaku **ne pijući vina**.*

*Da su tebe zaboljele ruke **ljuljajući nekoga unuka**.*

Iz činjenice, što se izričaj s glagolskim prilogom može zamijeniti čitavom zavisnom rečenicom, razvio se t. zv. *samostalni* ili *apsolutni glag. prilog*, koji se ne mora ni na što u rečenici izravno odnositi:

***Pošavši** od crkve uz potok, vidi se nadesno mlin.*

*Tako oni tiho **govoreći**, čedo malo na zemljicu pade.*

***Videći** sad Nijemci, da to nije šala, dođe njihov general u Zemun.*

*On **pomolivši se** Bogu, oluja se čudesno utiša.*

Takav prilog u potpunosti zamjenjuje rečenicu, koja se kao samostalna stavlja uz drugu rečenicu. U narodnoj poeziji susreće se dosta često ovakva upotreba glagolskoga priloga, a i Vuk ga je često upotrebljavao. Ali zbog toga, što on više puta povezuje, naoko nespretno, dvije različite misli, Daničić ga je izbjegavao, a i književnici ga većinom izbjegavaju. Maretić međutim smatra ovakvu upotrebu priloga pravilnom.

Pripomena. Ako apsolutni glagolski prilog dođe umjesto rečenice s pasivnim značenjem, onda se ne osjeća nespretnost njegove upotrebe:

Pokraj peći sjedeći, ništa se ne dobiva.

***Sudeći** po pismu, otac će stići za dva dana.*

***Uzevši** jedno s drugim, čini se, da kritičar ima pravo.*

Bilješka. Ako se konstrukcija s glagolskim prilogom nalazi ispred subjekta ili ako je u položaju umetnute (dodane) rečenice, odjeljuje se zarezom:

Goneći pred sobom stoku, seljaci su bježali iz zapaljenih sela.

Oni su, tako rekavši, živo ispisana knjiga.

Ako je konstrukcija s glagolskim prilogom iza subjekta i nije u službi umetnute rečenice, ne odjeljuje se zarezom:

Vjovodi se umoriše ruke o Morači sijekući Turke.

Lađa se razbila o morski greben ploveći u noćnoj oluji.

4.22. Sintaktička upotreba glagolskih pridjeva

Glagolski pridjevi u našem jeziku po podrijetlu su participi. Najčešće se upotrebljavaju kao sastavni dio pri tvorbi složenih glagolskih oblika, i to glagolski pridjev radni pri tvorbi složenih glagolskih oblika u aktivu, a glagolski pridjev trpni pri tvorbi složenih glagolskih oblika u pasivu. I jedan i drugi često se upotrebljavaju i kao pravi pridjevi pa igraju u rečenici ulogu atributa.

Glag. pridjev radni može često imati ulogu atributa:

Prošla se vremena ne vraćaju.

*Pa on prijeđe preko **smrzle** vode.*

*Poli ga **ključalom** vodom.*

*Veli Marko **ostarjeloj** majci.*

*Pa **sustala** konja odjahao.*

Bilješka. Zbog ove atributne službe glag. pridjevi radni nekih glagola postali su pravi pridjevi i promijenili dosta i svoje osnovno značenje (*vreo* – vruć, *pristao* – lijep, stasan, *nevaljao* – zločest).

Glag. pridjev radni upotrebljava se i za izricanje želje, pa ga je Maretić u toj ulozi zvao *željnim* ili *optativnim načinom*. On pritom može dolaziti samostalno ili u vezi s veznikom *da* (glag. pridjev *bio*, *bila*, *bilo* može se čak i izostaviti):

*Tko zna bolje, **rodilo** mu polje.*

***Živjeli** naši junački graničari.*

Pa rasturi haračlije ljute, haračlije – izjeli ih vuci! (Maž.)

*Neka bježi, **kukala** mu majka!*

Lijepa ti je, jadi je ubili!

*Koji veli, da sam od zla roda, ne **imao** od srca poroda!*

***Da** Bog s vama, Turci, noćas **bio**!*

*Žalosna mu majka (**bila**)!*

*Na čast mu laž (**bila**)!*

*Prokleta mu duša (**bila**)!*

*Zdrav (**bio**) Milošu, moja vjerna slugo!*

Pripomena. U zavisnim rečenicama dolazi kadšto participi aktivni (optativni) umjesto futura II. trajnih glagola ili futurskoga prezenta trenutnih glagola, ako je u glavnoj rečenici optativ:

*Ti nemoj groba ni poroda, dok turskoga cara ne **dvorio**!*

*Ako bi se mlada i udala, a ti muška čeda ne **rodila**!*

*Koliko vode **popila**, toliko suza prolila!*

*Kud **puklo**, da puklo!*

*Kud god **hodila** sretna bila!*

*Kad **plakala**, biser ti išao iz očiju, i kad **govorila**, ruže ti zlatne iz ustozlazile!*

Maretić je izvodio ovaj optativni participi iz kondicionala i mislio, da je uzvični karakter rečenice doveo do odbacivanja pomoćnog glagola iz kondicionala. Belić se s tim se ne slaže, pa drži, da je ovaj optativ ustvari participi perfekta upotrebljen u prezentskoj situaciji s jakom uvjerenošću i očekivanjem

vršenja glagolske radnje, dakle, da se particip perfekta nalazi u modalnoj upotrebi (reč. *Ubio te Bog!* znači po Beliću: Želim tvoju smrt).

Iz takve upotrebe participa Belić tumači i *dopusno i pogodbeno značenje* participa aktivnog:

Tugovao, ne tugovao, morat ćeš se sa mnom rastaviti.

Jeo, ne jeo, pio, ne pio, tjerao, ne tjerao, ne ćeš ga stići.

Bogme, gospodaru, ti se šalio ili ne šalio, ja sam za istinu primio.

Glag. pridjev trpni isto tako često ima ulogu atributa:

*Divno je pogledati Plješivicu s krasno **obrađenim** vinogradima.*

*Ali se vratih kući **izmučen i ojađen**.*

*Na njemu je **izderana** kabanica.*

Pripomena. Glag. pridjev trpni ponekad uopće nema pasivnoga značenja (*učen, uzvišen, viđen, poznat, čuven, zamišljen, začuđen, crknut, vjenčan, kršteni kum, ogrijano sunce, vjenčani prsten*).

Zanijekani glag. pridjev trpni od nekih prelaznih glagola ima više puta specijalno značenje: kazuje, da ne može biti ono, što glagol znači (*nebrojeno blago, nezaboravljeni prijatelj, neiskazana smetnja...*):⁶⁴

*Ovakav posao jest sramota velika i smetnja **neiskazana**.*

Udare s neopisivom silom i hrabrosti.

Pripomena. Katkad ovakvi zanijekani glagolski pridjevi mogu imati i osnovno i specijalno značenje (*neviđen*).

Bilješka 1. U atributnoj ulozi, kad pretegne njihova pridjevskaja funkcija, i jedan i drugi pridjev mogu se stupnjevati:

***Najpristaliji** mladić nije ujedno i najzreliji.*

***Najizobraženiji** stalež srednjega vijeka bjehu svećenici.*

Bilješka 2. Jedino u slučaju, ako se konstrukcija s glagolskim pridjevom nalazi ispred subjekta ili ako je u položaju umetnute rečenice, odvaja se zarezom:

Iznenadeeni od neprijatelja, borci su se povukli na povoljnije položaje : Borci su se povukli na povoljnije položaje iznenadeeni od neprijatelja.

4.23. Sintaksa padeža

Pretpostavlja se, da je u indoe. prajeziku bilo osam padeža. Od tih osam padeža neki su indoe. jezici po obliku sačuvali samo četiri ili pet padeža, a slavenski jezici imali su kroz čitavo svoje historijsko stanje, koje nam je poznato, sedam padeža. Funkciju osmoga padeža – ablativa, za koji se misli da je u slavenskim jezicima po obliku bio jednak genitivu, preuzeo je genitiv, pa danas dakle genitiv u slavenskim jezicima predstavlja ustvari dva padeža (pravi genitiv i ablativni genitiv). U našem jeziku osim toga po obliku su potpuno izjednačeni i dativ, lokativ i instrumental pl.

Po funkciji, koju vrše u rečenici, padeže u našem jeziku možemo podijeliti u *nezavisne* (nominativ, vokativ) i *zavisne* (genitiv, dativ, akuzativ, lokativ, instrumental).

⁶⁴ Op. prir. – U drugome primjeru nema glagolskoga pridjeva, *neopisiv* je običan izvedeni pridjev.

Najnezavisniji je padež u našem jeziku *vokativ*, koji je toliko nezavisan, da ga odjeljujemo uvijek zarezom ili uskličnikom od ostalog dijela rečenice. Brugmann drži, da je vokativ ustvari skraćeni znak za čitavu rečenicu, a i Vondrák misli, da vokativ preuzimlje funkciju čitave rečenice; ruski lingvisti s Fortunatovom na čelu držali su vokativ za uzvik u imenskom obliku; Belić kaže, da se u vokativu samostalna riječ upotrebljava u dozivnom obliku, kao znak za dozivanje, naravno u vezi i s posebnom intonacijom toga oblika.

Nominativ je drugi nezavisni padež u našem jeziku. On u rečenici ima samostalnu funkciju: vrši ulogu subjekta, prema kojemu se u rečenici sve upravlja, ili je dio predikata, kad se on sa subjektom izjednačuje (a ima i neke druge funkcije).

U zavisnim padežima riječ je samostalna u izvjesnom odnosu prema drugim riječima u rečenici ili sintagmi, ali je u zavisnom odnosu prema samostalnoj riječi u rečenici; tako u reč. *Rodih se u gradiću na žalu širokog morskog kanala* (Naz.) sve su imenice zavisne o neizrečenom subjektu.

Iz svega se toga vidi, da se vokativ samostalno upotrebljava izvan rečenice, nominativ se samostalno upotrebljava u rečenici, a ostali su padeži u zavisnoj funkciji. Naučne gramatike pri pregledu sintakse padeža počinju zato uvijek s vokativom, prelaze na nominativ, a onda na zavisne padeže.

Vokativ

Vokativ predstavlja samostalnu riječ u funkciji dozivanja izvan rečenice. Dok ostali padeži uvijek stoje u nekom određenom odnosu prema pojedinim dijelovima rečenice, dotle „vokativ gotovo sam preuzimlje funkciju rečenice, jer on obično treba da odmah skrene pažnju onoga, koji se dozivlje ili oslovljuje, i to u određenom pravcu prema onome, koji dozivlje ili oslovljuje“ (Vondrák). Stoga se vokativ najčešće stavlja ispred govora, a tada je po svojoj funkciji najjači:

Drugovi! *Vi ste čuli naše želje.*

Upotrebljen u sredini rečenice i odijeljen zarezima, vokativ ima istu funkciju, ali je tada slabiji po svome djelovanju:

Vi ste, drugovi, čuli naše želje.

Vokativ može stajati i na kraju rečenice, gdje ima istu funkciju, ali mu je ona onda najslabija:

Vi ste čuli naše želje, drugovi.

Pripomena. I rečenični akcenat odlučuje o tome koji će od ova tri položaja vokativa biti naglašeniji, istaknutiji, pa kadgod vokativ na kraju rečenice ima jače djelovanje nego vokativ na početku rečenice.

Vokativ najčešće dolazi uz rečenice, kojima se nekome obraćamo kakvim govorom, kojima nekome nešto zapovijedamo, zabranjujemo ili koga nešto pitamo, ali i uz rečenice, kojima izražavamo neko svoje čuvstvo (čuđenje, bol, žalost, radost...). I u jednom i u drugom slučaju susrećemo ga često u govoru, u narodnoj i umjetničkoj književnosti:

Družo Tito, *mi ti se kunemo, da sa tvoga puta ne skrećemo.*

Marijo! *Tvoja su usta cvijet neubrani.* (Tad.)

Kaži mi, Grlice, **zašto nosiš suze u crnim očima.** (Tad.)

Ja hoću biti mlad i hoću ljubiti i biti ljubljen, **moj neznani družo.** (Ces.)

Govori uvijek istinu, **dijete!**

U mome redu počela da ludi neka žena; vikala je: „Gori! **Ljudi**, gori! Kuća gori, **ljudi!**“
(Gor.)

O Hrvatska, o moja domovino,
ti moja bajko, ti moja danico,
ti porobljeni, oteti mi kraju,
gle, jadni dezertar ti daje dar
bogatiji no kraljevi ga daju,
i sav je ljubav, pobuna i žar. (Ces.)

Pripomena. Osjećanja se mogu izraziti i samim vokativom:

Sinko, sinko! – majka vrisnu, zdvojno rukom srce stisnu. (Šen.)

Bilješka. Vokativ kadšto zamjenjuje nominativ, osobito u narodnoj književnosti. Taj je vokativ obično u službi subjekta ili dolazi kao dio predikata:

Vino pije **Kraljeviću Marko**.

Opremi se **Strahinjiću bane**.

Slavu slavi **srpski knez Lazare**.

Misli jadan, da je **gorski vuče** il' još gori **brđanski hajduče**, ter se boji gdje će poginuti,
a ne stiže, što mu srce muti. (Maž.)

Nominativ

Nominativ je nezavisni padež, u kojem se upotrebljava samostalna riječ u samostalnoj funkciji u rečenici bez obilježavanja ikakvih odnosa prema drugim riječima, kao središte rečenice, prema kojemu se sve u njoj upravlja. U takvu slučaju nominativ vrši *funkciju subjekta* (pa bismo mogli reći, da je nominativ padež gramatičkoga subjekta). Dolazi on gotovo u svakoj rečenici:

Gundulić je ispjevao **Osmana**.

Odjednom k meni miris paljevine **vjetar** donese s garišta **mog sela**. (Gor.)

O moja je leđa lagano kucnula **mandolina**. (Vidr.)

Pripomena 1. U funkciji subjekta nominativ može stajati mjesto čitave rečenice kao skraćena rečenica:

Vatra!

Grom!

Sunce!

Pripomena 2. Nominativ može stajati i uz uzvike *evo*, *eto*, *eno*, uz koje je običniji genitiv:

Evo **ražanj**, kamo pečenica?

Eto **brvno** u oku tvojemu!

Eno **brat** tvoj!

Nominativ dolazi i u *predikatskoj funkciji*, t. j. imenica, pridjev, zamjenica, broj mogu u rečenici, stojeći u nominativu, biti dijelovi imenskoga predikata:

Demokracija **je najviši oblik** državnoga uređenja.

Ako **smo mi braća**, **nisu** nam **kese** sestre.

Pa nek **sam kri'es** na brdima, pa nek **sam dah** u plamenu, kad **nisam krik** sa krovova.
(Tin)

Pripomena. Predikatni nominativ može se kadšto zamijeniti predikatnim instrumentalom, i to onda, kad se govori o prolaznoj, privremenoj osobini nečega:

Dok **bijah dječakom**, svemu sam se radovao.

Car ti bijah, dok **djevojkom bijah**.

Nominativ dolazi i uz glagole nepotpuna značenja (*postati, činiti se, stvoriti se, graditi se, prometnuti se, zvati se, vidjeti se*), da upotpuni njihov smisao. U tom slučaju javlja se t. zv. *konstrukcija dvaju nominativa*:

Alija postade **udarnik**.

Anđeo se načini **kaluđer**.

Milan se gradio **nevin**.

Ostala sam **udovica mlada**.

Učini se bez nevolje **bena**.

Ne zovite se **učitelji**.

On se zove **Marko**.

Ti se vidiš **junak** od zanata.

Pripomena. Mjesto ovakva nominativa može doći i instrumental:

Anđeo se učini **kaluđerom**.

Tko se **ovcom** učini, kurjaci ga izjedu.

Uz glagoli *zvati*, kad osim objekta ima još i dopunu, i uz riječ *ime* javlja se t. zv. *ukočeni nominativ*:

Ove Vlahe narod zove **Karavlas**, a zemlju njihovu Karavlaška.

Suho nazva Bog **zemlja**, a zborišta vodena nazva Bog **mora**.

Bješe onamo pobjegao i postrigao se pod imenom **Sava**.

Pripomena. Ovakav nominativ stoji mjesto riječi u upravnom govoru, pa odatle i potječe njegova ukočenost.

U petom slučaju povezan s prilogom *kao* nominativ vrši službu *adverbne oznake načina*:

Planu aga **kao plamen živi**. (Maž.)

Ruknu aga **kō bik ljuti**. (Maž.)

Dolazimo na ovaj kongres **kao predstavnici** Narodne studentske omladine.

Ali evo katkad pišući za stolom,

kad zatvorim oči u vizije prisne,

kao neki sanak dahnut alkoholom

tvoja svijetla glava ćutke mi se prisne. (Tin)

Genitiv

Genitiv je zavisan padež, t. j. u genitivu se upotrebljava samostalna riječ u zavisnoj funkciji, da se s pomoću nje pobliže odredi ili dopuni kakva druga riječ. U slavenskim jezicima genitiv ima zapravo dvije osnovne službe: službu pravoga genitiva, padeža, kojim se isticalo nečije podrijetlo, i službu ablativa, padeža, kojim se izricalo odmicanje, odvajanje.

Pravi genitiv. Pravi genitiv (kao i drugi neki padeži) može da ovisi o nomenu ili o glagolu. Ako jedan padež ovisi o nomenu, onda govorimo o *adnominalnoj upotrebi* toga padeža, ovdje o adnominalnoj upotrebi genitiva:

Daj mi komad kruha.

Pun sam jada i nevolje.

a ako jedan padež ovisi o glagolu, onda govorimo o *adverbalnoj upotrebi* toga padeža, ovdje o adverbnoj upotrebi genitiva:

Primakni mi vina i rakije i debela mesa ovnujskoga.

Oni traže slatke medovine.

Genitiv ima pretežno adnominalnu upotrebu (za razliku na pr. od akuzativa, kod kojega preteže adverbna upotreba), u kojoj razlikujemo genitiv partitivni, genitiv pripadanja (genitiv posvojni, genitiv subjektni, genitiv objektni), genitiv kakvoće, genitiv podrijetla, genitiv objasnidbeni, genitiv gradivni, genitiv obilja i oskudice, genitiv cijene. U adverbnoj upotrebi pravoga genitiva razlikujemo genitiv partitivni, genitiv pripadanja, genitiv kakvoće, genitiv podrijetla, genitiv obilja i oskudice, genitiv cijene, genitiv daljega objekta, slavenski genitiv, genitiv vremena.

Partitivni (dioni, dijelni) genitiv kazuje dio, a ne cjelinu onoga, što neka imenica znači. On se javlja i u adnominalnoj i u adverbnoj upotrebi. U adnominalnoj upotrebi dolazi:

1. uz imenice, koje znače kakvu mjeru ili količinu:

čaća vina, stado ovaca, kolo djevojaka, gruda snijega, mjesec dana, kap vode

2. uz brojne imenice i brojeve veće od *pet*:⁶⁵

trojica junaka, njih troje, desetoro djece, devet Jugovića, tisuću svatova

3. uz zamjenice sred. roda:

Daj mi hljeba, da pojedem ovo sira.

To novaca bit će ti valjda dosta.

Ono dobra, što su škole učinile, nije dovoljno procijenjeno.

4. uz priloge, koji znače količinu:

Da ima iole pameti, ne bi to uradio.

Mnogo vike ni za što.

Više je dana nego godina.

Koliko ljudi, toliko ćudi.

⁶⁵ Op. prir. – Među primjerima potkrao se primjer *njih troje*, koji ne ide ovamo; nije riječ o brojenju od *pet* naviše, nego je u genitivu zamjenica uz brojevnju imenicu *troje*.

Bilješka. Nekad je partitivni genitiv dolazio i uz zamjenice *tko, koji, svaki*:

Koja vas je ono govorila?

Tko vas hajde, plode l' krši vinom? (Maž.)

U adverbaloj upotrebi partitivni genitiv dolazi:

1. uz prelazne glagole kao objekt, kad se misli, da glagolska radnja obuhvaća samo jedan dio cjeline:

Uzmi graha pa ponesi na trg.

Primakni mi vina i rakije i debela mesa ovnujskoga.

Oni traže slatke medovine.

Bilješka. Pod utjecajem ovoga partitivnoga genitiva razvio se u narodnoj književnosti genitiv bez partitivnoga značenja umjesto akuzativa, osobito uz glagol *vidjeti*:

Pita majka ***Damjanove ljube.***

Vidite li one nesretnice, gdje otrova svojega djevera.

Al da vidiš čuda golemoga!

2. uz 3. sg. glagola *biti, imati, trebati, ostati, trajati, ne biti, nemati, nestati...*:

Dok je meni po Skadru ***junaka***, ne bojim se tvojijeh Turaka.

U svakom žitu ima ***kukolja.***

Bit će kiše.

Takvih ljudi narodu treba.

Starca nije bilo kod kuće.

Bez muke ***nema nauke.***

Nesta vina, nesta razgovora.

Pripomena. Ovakvi su genitivi u rečenici logički subjekti.

3. uz 3. sg. bezličnih glagola u pasivu:

Nit se vidi neba ni oblačka.

Ne zna se ni broja.

Pribralo se žita.

Pripomena. I ovi su genitivi u rečenici logički subjekti.

4. okamenjeni je genitiv partitivni svega:

Došlo ih je ***svega trideset momaka.***

Genitiv pripadanja, koji dolazi pretežno u adnominalnoj upotrebi, kazuje, da onome, što stoji u genitivu, pripada ono, o čemu taj genitiv zavisi. Ovo pripadanje može biti u punom smislu (*dvorovi bogatoga Gavana, sestra Leke kapetana*), ali i u blažem smislu (*istočni kraj Dalmacije, na vrhu roga u govečeta sjedi muha*), a ne mora se odnositi samo na bića i stvari (*Šarac Kraljevića Marka, olovka moga brata*), nego i na radnju, koju tko vrši (*pisanje zadaće, oranje Kraljevića Marka*), i na stanje, u kojem se tko nalazi (*oslobođenje našega naroda, smrt Matije Gupca*). U ovom genitivu razlikujemo:

a) genitiv posvojni ili posesivni, koji kazuje, čije je što:

Dvorovi **bogatoga Gavana**.

Sestra **Leke kapetana**.

To je kuća **majstora Adama**.

b) *genitiv subjektni*, koji stoji prema svojoj imenici kao subjekt prema predikatu, t. j. kad bi se imenica pretvorila u glagol, takav bi genitiv postao subjekt u nominativu:

Oranje **Kraljevića Marka**. (: *Kraljević Marko ore*)

Ženidba **vrapca podunavca**. (: *Vrabac se podunavac ženi*)

Buna **hrvatskih seljaka**. (: *Hrvatski se seljaci bune*)

Poslije smrti **kralja Zvonimira**. (: *Kad je umro kralj Zvonimir*)

c) *genitiv objektni*, koji stoji prema svojoj imenici kao objekt prema predikatu, t. j. kad bi se imenica pretvorila u glagol, genitiv bi postao objektom:

Zidanje **Skadra**. (: *Zidati Skadar*)

Pisanje **zadaće**. (: *Pisati zadaću*)

Spoznanje **istine**. (: *Spoznati istinu*)

Razbiće **Turaka**. (: *Razbiti Turke*)

Pripomena. Genitiv posvojni i genitiv subjektni dolaze obično samo onda, kad imenica u genitivu ima uza se kakav atribut ili apoziciju, a kad bi imenica sama trebala stajati u genitivu, duh našega jezika u većini slučajeva traži, da se mjesto takva genitiva upotrebi posvojni pridjev (*bratova knjiga*, a ne: *knjiga brata*, *dalmatinska vina*, a ne: *vina Dalmacije*, *Seljačka buna*, a ne: *buna seljaka*, *ljubav očeva*, a ne: *ljubav oca*). Neke imenice međutim ostaju u genitivu, i kad su same (*granice carstva*, *istočni kraj Dalmacije*, *plamen svijeće*), osobito one, koje imaju oblik pridjeva (*Djela Trnskoga*, *Trg Zrinskoga*).

Bilješka. U narodnoj književnosti često se upotrebljava genitiv vlastitih imena umjesto posvojnih pridjeva (*bijele se dvori Čarapića*, *kod Ostojića vinograda*).

Genitiv pripadanja javlja se i u adverbnoj službi, ali dosta rijetko. Dolazi obično uz određeni (finitni) oblik glagola *biti*, uz koji se nalazi infinitiv kakva drugoga glagola (pritom je taj infinitiv u rečenici subjekt), a kazuje, da nekome nešto pripada kao posao:

Dobroga je pastira ovce strići, a ne derati.

Nije tvoje kuditi gospodu, nego **svećenika Abrahamovih**.

Genitiv kakvoće (*kvalitativni genitiv*) kazuje kakvoću ili svojstvo onoga, što naznačuje imenica (ako je u adnominalnoj službi) ili glagol (ako je u adverbnoj službi). Nalazimo ga u adnominalnoj upotrebi:

Vidjeh konja **lijepo dlake i brzih nogu**.

Oni vode Mustajbega **svezanijeh ruku** naopako.

To je čovjek **kratka vijeka**.

Ovo je zemlja **visokih planina**.

To su ljudi **čudnovate čudi**.

Al' je Rade **srca junačkoga**.

a javlja se i u adverbnoj upotrebi:

Oni su **zanata rezbarskoga**.

*Mara ti je **crna oka, duge kose, tanka boka.***

*Bješe care **srca milostiva.***

Bilješka. Pod utjecajem stranih jezika uvlači se u naš jezik mjesto genitiva kakvoće izričaj s prijedlogom *s*, što nije u duhu našega jezika (nije dobro: *U sobu uđe mladić s nepočesljanom kosom i plavim uzbuđenim očima*, nego valja: *U sobu uđe mladić nepočesljane kose i plavih uzbuđenih očiju*).

Genitivom podrijetla izriče se podrijetlo, nečiji rod (po ovome je i padež dobio ime – genitiv). Dolazi u adnominalnoj:

*Dječak **siromašnih roditelja.***

*To su ljudi **roda gospodskoga.***

i u adverbaloj upotrebi:

*Marko bješe **roda gospodskoga.***

*Matija je Gubec bio **roda seljačkoga.***

*Ovaj je mladić **roda proleterskog.***

Pripomena. Genitiv podrijetla rjeđe se upotrebljava.

Genitiv objasnidbeni (eksplikativni) objašnjava imenicu, o kojoj ovisi (pa prema tome dolazi u adnominalnoj upotrebi). Srodan je genitivu kakvoće, samo što je ovdje više težište na objašnjavanju:

*Ne dajte se u jaram **ropstva** uhvatiti.*

*Osjetismo silu **vatre.***

*Svečanost **proljeća** proslavlja se prvoga svibnja.*

*Loda je obilazio najgušće grmove i hrpe **hridina**, na kojima su se crnjeli otvori prostranih udubina.* (Naz.)

Genitiv gradivni (genitiv građe ili materije) kazuje građu, od koje je što načinjeno (ustvari je podvrsta partitivnoga genitiva). Javlja se u adnominalnoj upotrebi:

*Pojavila se s vijencem **ruža** oko čela.*

*Vreteno **drva šimširova.***

*Otkuda ti šešir **bijele svile?***

*Grane su joj **drobnoga bisera.***

*Krila su mu suha **zlata.***

Bilješka. U novije vrijeme gradivnost se izražava običnije s prijedlogom *od* (*Kuća je od kamena, Odijelo je od finoga sukna*), ali ne s prijedlogom *iz* (ne valja: *Napravio je odijelo iz donesene tkanine, Ormar iz stakla*), koji se može upotrebiti samo onda, kad se želi prikazati sam proces radnje (*Uradio je taj spomenik iz gline*, t. j. u glini, *Načinio je gusle iz javorova drveta*).

Genitiv obilja i *genitiv oskudice* u adnominalnoj upotrebi dolaze uz pridjeve, koji znače obilje (*pun, sit*) ili oskudicu (*gladan, žedan, željan*):

*Tuđa koza puna **loja.***

*Blago gladnima i žednima **pravde.***

*Već sam željan zavičaja **svoga.***

U adverbaloj upotrebi genitiv obilja i genitiv oskudice dolaze često uz povratne (genitiv obilja još i uz prelazne) glagole, koji znače obilje ili oskudicu, a složeni su s prefiksom *na-*:

*Tko se dima ne nadimi, taj se **vatre** ne nagrija.*

***Vjerne** sam se **ljube** naljubio, turskih sam se **glava** nasjekao.*

*Da se jarka **sunca** nagrijemo i ljepote **svake** nagledamo.*

*Napije l' se tko **Vuke** i najede **štuke**, ostade u Vukovaru.*

***Čuda** smo se nagledali danas.*

*Bog nas je nahranio **hljeba bijeloga** i napojio **vina crvenoga**.*

*Pak da **pusta blaga** ngrabimo.*

Bilješka. Genitiv oskudice dosta je blizak partitivnom genitivu, pa ga Maretić ubraja u partitivni genitiv, ali većina gramatičara ističe, da je u ovom genitivu oskudice težište na izricanju oskudice.

Genitiv cijene izriče cijenu ili vrijednost nečega. U adnominalnoj upotrebi dolazi uz pridjeve *vrijedan, dostojan*:

*Nikola Zrinski **vrijedan** je **vječnoga spomena**.*

*Nisam dostojan **vašega društva**.*

a u adverbaloj upotrebi uz glagole *vrijediti, udostojiti se, stajati, valjati*:

*Ruke joj **zlata** vrijede.*

*Udostojio se **carstva** Božjega.*

*To me stoji **silnih** novaca.*

*Svako mi zrnce **dukata** valja.*

Genitiv daljega objekta dolazi samo u adverbaloj upotrebi uz mnoge neprelazne i povratne glagole. Prema značenju takvih glagola zovu se i pojedine vrste ovoga genitiva:

a) *genitiv sjećanja* stoji uz glagole *sjećati se, spomenuti se, opomenuti se*:

*Sjetila se prelja **kudjelje** uoči nedjelje.*

*O Bože, Bože, sjeti se **svih obećanja blistavih**, što si ih meni zadao. (Tin)*

*Opomeni se i **mene** u slavi svojoj.*

b) *genitiv primicanja* dolazi uz glagole *primiti se, latiti se, mašiti se, hvatati se, dokopati se, dočepati se, dobiti se, ticati se, dotaći se, držati se* i uz glagole *pasti, dopasti, zapasti, doći*, kad nisu u svom izvornom značenju:

*Primismo se **toga posla**.*

*Tko se **mača** laća, od mača će i poginuti.*

***Dobrijeh** se **konja** prihvatite.*

*Dokopa se **kape**.*

*Dobavi se **silna** blaga.*

*To se tiče **moje časti**.*

*Dotače se **haljine njegove**.*

*Žile se **korijena** drže.*

Ako mi padneš šaka, znam, što ću s tobom učiniti.

Teške sam ti muke dopanuo.

Zašto, brate, zapade tamnice?

Čoban tako dođe glave aždaji.

c) genitiv igre stoji uz glagol *igrati se* i uz glagole, koji naznačuju kakvu igru:

Igramo se slijepoga miša.

Skaču skoka junačkoga.

Umeću se kamena s ramena.

Bilješka. Ovamo bi spadao i genitiv straha, stida, bola, ali je on po podrijetlu ablativni genitiv.

Slavenski genitiv dolazi smo u adverbnoj upotrebi, i to u negiranim rečenicama mjesto akuzativa (ali i tada upotreba slavenskoga genitiva nije obavezna, pa u negiranim rečenicama može ostati i akuzativ, osobito akuzativ zamjenica sred. roda):

*Dogovor **kućē** ne obara.*

*Tko **ljudi** ne sluša, nije ni on čovjek.*

*Sin čovječji nema gdje **glave** zakloniti.*

*Ne mogu **svojih poslova** da rade.*

Pripomena. Ali ipak:

*Zašto mi ne oprostiš **grijeh moj**?*

*Ne vodi mi **lijepu djevojku**.*

*Ne zovi **zlo**, jer samo može doći.*

*Nisam **to** nikada čuo.*

*Nadamo se onome, **što** ne vidimo.*

Genitivom vremena u adverbnoj upotrebi izriče se vrijeme zbivanja neke radnje (pritom uz imenicu u genitivu uvijek stoji neki atribut ili apozicija):

*Bog ne plaća **svake subote**.*

Tako je bilo cijele zime i cijele jeseni.

***Ove** ćemo **jeseni** otputovati u Dubrovnik.*

*Ovdje se misli, da je **marta** mjeseca Sunce vrlo nezdravo.*

***Jednoga** će **dana** krvavo jutro svanuti,*

***jednoga** će **dana** crljeni vihor planuti,*

*o – **jednoga dana** –*

nad piramidom mrtvih domobrana. (Krl.)

Ablativni genitiv. Ablativni genitiv preuzeo je u našem jeziku funkciju starog ablativa, koji je značio polazak radnje s neke točke, pa je stoga dolazio uz glagole, koji znače primicanje ili odmicanje. U našem jeziku takav genitiv dolazi uz glagole odmicanja i odvajanja (*čuvati se, osloboditi se, oprostiti se, kloniti se, proći se, okaniti se, odreći se, otresti se, mahnuti se, ostaviti se, oglušiti se, čuvati, lišiti, izbaviti, osloboditi, oprostiti, sačuvati*). To je genitiv odmicanja ili rastavljanja:

*Čuvaj se **senjske ruke**.*

Treba da se **ropstva** oslobodite.
 Kloni se **praznih razgovora**.
 Da se okane **bune i nemira**.
 Tko se odreče **mene** pred ljudima, odreći ću se i ja **njega** pred Gospodom.
 Tko se **duga** ne oduži, taj se **tuge** ne otuži.
 Da nas čuvaš **kuge i morije**.
 Lišio me **kuće i kućišta**.
 Izbavi nas **ropstva užasnoga**.
 Oslobodi ga **zlih zasjeda**.
 Bog te sačuvao **onoga lupeža**.

Bilješka. Genitiv odmicanja dolazi i uz pridjeve *prost, slobodan, lišen*:

Prosti smo grijeha.
Lišen sam slobode.

Inače uz pridjeve stoji obično genitiv odmicanja s prijedlogom *od*.

Genitiv straha, stida i bola podrijetlom je ablativni genitiv; on dolazi uz glagole *bojati se, plašiti se, prepasti se, stidjeti se, sramiti se* i uz prijedlog *žao*:⁶⁶

Tko se Boga ne boji i ljudi ne stidi, bježi od njega.
Plашite se kao groma Turci.
Prepao sam se toga čovjeka.
Ne stide se cara ni cesara.
Žao mi je čeda u kolijevci.
Djevojci je vrlo žao dara, a najviše od zlata košulje.

Bilješka. Genitiv straha dolazi i s prijedlogom *od*.

Genitiv uzvikivanja, zaklinjanja, čuđenja također je po podrijetlu ablativni genitiv:

Ao mene kukavice!
Eto ti sina, eto čovjeka!
Eno tebi moje kćeri Fate!
Tako ti neba i zemlje!
Tako mi vida očinjega!
Nijesam, majko, života mi moga!
Bože mili, čuda velikoga!
Dobra konja, a loša junaka!
Velike li nesreće!

Genitiv upoređivanja (*komparativni genitiv*), ablativni genitiv po podrijetlu, u suvremenom književnom jeziku dolazi obično s prijedlogom *od*, ali ga u starijih naših književnika i u narodnoj poeziji češće nalazimo:

⁶⁶ Op. prir. – *Sic!* Tako stoji u izvorniku, ali *žao* neće baš biti prijedlog, nego prilog.

Nađeno je draže negubljena.

*Jašu konje vjetra **brže**.* (Gund.)

*Lice ljepše **sunca, zore i mjeseca**.* (Gund.)

*Tad on, negda ljući **guje ljute**, malne **zeca** plašljiviji kleca.* (Maž.)

Genitiv s prijedlozima. Vrlo je velika upotreba genitiva s prijedlozima, jer se najveći broj prostih prijedloga slaže s genitivom (*bez, blizu, čelo, do, duž, iz, kod, kraj, mjesto, niže, od, oko, osim, poslije, preko, prije, protiv, put, radi, s, sred, u, van, više, vrh, za, zbog*) i gotovo svi složeni prijedlozi (osim prijedloga *nasuprot, unatoč, usprkos*). Zajedno s prijedlozima genitiv izriče najraznoličnije odnose u rečenici. Ti su odnosi u praktičnoj školskoj gramatici svedeni na svega četiri adverbne oznake, ali takvih oznaka ima međutim u našem jeziku oko tridesetak. Tim se adverbnim oznakama može iskazati mjesto (*Sjedi junak kraj drumu široka*), vrijeme (*Do Božića nije ni gladi ni zime*), način (*Oni gledaju, kako bi iz prijevare obojicu ubili*), uzrok (*Činio je to pravde radi*), građa, od koje je što načinjeno (*Onamo su kuće sve od drveta*), sredstvo (*Dogovoriše se preko pisama*), pripadanje (*U ratara crne ruke, a bijela pogača*), dopuštanje (*Pored svega bogatstva bio je vrlo tvrd*), izlučivanje (*Jedan između vas izdat će me*), dio cjeline (*Dajte nam malo od ulja vašega*), dopiranje (*Spuštaj grane do zelene trave*), odmicanje (*Od grada se Turci odmakoše*), poređenje (*Šire je nebo od mora*), podrijetlo (*Ne budi mu od mene rečeno*), raskidanje (*Dva bez duše, treći bez glave*), protivština (*Ako protiv želje i truda što ukradu*), slijeđenje, red (*Dodoše jedan iza drugoga*), zamjena (*Ero jeo sapun, koji je kupio mjesto sira*), izuzimanje (*Voda opere sve do pogana jezika*), pretjecanje, suvišak (*Imao nekakav car kćerku preko mjere lijepu*), zaklinjanje (*Do Boga i do moje duše*) i t. d.

Genitiv s prijedlogom može biti i dopuna glagolu (*Nije meni do vaše večere*) ili imenici (*Matija Gubec diže bunu protiv plemića*).

Dativ

I dativ je zavisan padež. U dativ dolazi imenski pojam, kojemu se namjenjuje ili obraća radnja izrečena glagolom. I dativ dolazi u adnominalnoj:

*Majka **mu** je teško bolesna.*

i u adverbnoj funkciji:

***Sebi** oreš, **sebi** siješ, **sebi** ćeš i žeti.*

U ovoj drugoj češće.

Pripomena. Dativ, koji je ovisan o glagolu, zovemo i *dativom daljeg objekta*, jer dolazi uz neprelazne glagole:

*Odoše **majci** u pohode.*

i uz reflektivne glagole:

*Sestrica se **bratu** kunijaše.*

ali i uz prelazne glagole, koji imaju dva objekta, od kojih je jedan bliži, a drugi dalji u dativu:

*I trkači će predati **maršalu Titu** štafetnu palicu.*

Razlikujemo nekoliko vrsta dativa: dativ koristi ili štete, dativ cilja ili smjera, dativ uzroka, dativ pripadanja (posvojni dativ), dativ mogućnosti ili moranja, dativ uz različne glagole, dativ svrhe, etički dativ, respektivni dativ, konstrukciju dvaju dativa, dativ uzvikivanja i dativ zaklinjanja.

Dativ bez prijedloga. *Dativ koristi i štete* u najužoj je vezi s pravom funkcijom dativa. U adverbnoj upotrebi dolazi uz glagole, koji kazuju, da biva kome što na korist ili štetu, da kome što ugađa ili ne ugađa (*dati, darovati, pomoći, kazati, služiti, koristiti, prijati, uzimati, dosaditi, smetati, prijetiti, škoditi, zapovijedati...*):

*Darovaše **mu** krasnu knjigu.*

*Mili Bože, pomози **svakome, svakom bratu i dobru junaku.***

*Tko zlima oprašta, **dobrima** škodi.*

*Sebi oreš, **sebi** siješ, sebi ćeš i žeti.*

***Kojoj ovci** svoje runo smeta, ondje nije ni ovce ni runa.*

*Dok se jednom ne smrkne, ne može **drugom** da svane.*

*Ja znam, da dadoh rukom rasipnika dragulje mnogom **znanom, nepoznatom**; darivah suzom, osmijehom i zlatom. (Krk.)*

U adnominalnoj službi dolazi uz pridjeve (*dobar, drag, sladak, ugodan, mio, vjeren, zao, mrzak, gorak, neugodan, nemio, nevjeran...*) i uz priloge (*lako, milo, teško...*):

*Što je pravo, i **Bogu** je drago.*

*Vi nemojte **raji** gorki biti, veće **raji** vrlo dobri bud'te.*

*Sirotinjo, i selu si teška, a kamoli **kući**, u kojoj si.*

*Tko je sebi zao, kako će **drugome** biti dobar.*

Svakom je milo lijepa konja jahati.

*Kako je teško **bogatima** ući u carstvo nebesko.*

***Djevojci** je vrlo žao dara.*

Dativ cilja ili smjera pokazuje cilj, prema kojemu se kreće glagolska radnja; dolazi zato uz glagole kretanja (*ići, poći, otići, otrčati, doletjeti, vratiti se, odjuriti, oputovati, biti, kad znači – doći*):

*Otidoše svaki **svojoj kuli.***

*Leti sestra **bratu** u mehanu.*

***Kući** se vratih, a kuće nema, a nema ni neba; sa garišta vreba pljačka i pustinja nijema. (N. Pol.)*

*Kad su bili **bijelom manastiru.***

*Brže da si **gradu** Vučitrnu!*

Dativ uzroka stoji uz glagole osjećanja (*radovati se, veseliti se, diviti se, čuditi se*) pa kazuje uzrok tome osjećanju:

*Raduje se kao ozebao **suncu.***

*Južnu **Božiću** i prijateljskom kolaču ne valja se radovati.*

*Ne veseli se **tuđem zlu.***

*Djeca se čude svačemu, a ljudi **ničemu.***

*Čudim se **tvojoj** gluposti.*

Dativ pripadanja (dativ posvojni ili posesivni) u adverbnoj službi dolazi uz glagol *biti*:

*Dok je **nama** zdravlja i pameti i dok nam je Biogradskog grada, mi smo kadri upravljati gradom.*

Još da **mi** je zelen vijenac.
 Trideset mi je godina.
 Prva **mi** je na srdašcu tuga.
 Sad da su **mi** dva sestrića moja.

Bilješka. Maretić ovaj dativ uvrštava u dativ koristi i štete.

U adnominalnoj službi dolazi ovaj dativ vrlo često; pritom je uvijek moguće ličnu zamjenicu u dativu zamijeniti posvojnomo, a imenicu posvojnomo pridjevom ili posvojnomo genitivom:

On je kao i otac **mu**.
 Nokti su **mu**, orati bi mogō.
 Mi smo dvije sestre, a ovo **nam** je majka.
 Milica je **Lazi** suđenica.
Svakome zlu smrt je lijek.
 Sjedi mlada **kuli** na pendžeru.
 Ne budi **svakoj ptici** kobac.
 Ja sam **suncu** rođena sestrice.
 I noge su **mu** krvave, i srce **mu** je ranjeno. (Tin)

Dativ mogućnosti ili moranja stoji uz 3. sg. glagola *biti* i uz infinitiv kojega glagola; pritom je u dativu lice, koje može, treba ili mora da vrši radnju kazanu infinitivom:

Da je **meni** leći pa umrijeti, al' da **mi** je smrti ne vidjeti.
Kome je putovati, nije **mu** vrijeme drijemati.
 Da je **kome** stati pa gledati.
 Kuda **mi** je sada ići?
 Živjet **mu** je, dok je **meni** drago.

Pripomena. Ovdje je dativ logički subjekt u rečenici.

Dativ uz bezlične glagole u rečenici je logički subjekt:

Jednako **joj** se hoće svatova.
 Drijema **mi** se.
 Hoće **mu** se svađe i kavge.
 Čini **mi** se, da bi pošla za me.
 Vidi **mu** se, mrijet **mu** se ne će. (Maž.)

Dativ svrhe (*dativ finalni*) izriče svrhu vršenja neke radnje. Osobito je čest bio u starijem stadiju našega jezika, kad je izazvao ukočenje glagolske imenice *i*-osnove, pa su svi naši infinitivi po podrijetlu dativi svrhe. Danas je njegova upotreba ograničena:

Čemu si se mlada udavala?
Čemu ostavi brata svojega?

Bilješka. Zamjenica *što* u dativu izriče svrhu (*Čemu si se mlada udavala?*), a prilogom se *zašto* pita za uzrok (*Zašto si se mlada udavala?*). Pojmovi svrhe i uzroka nisu identični.

Etičkim dativom ili dativom nježnosti izričemo svoje prijateljsko raspoloženje prema licu, s kojim govorimo ili o kojem govorimo:

*Jesi li **mi** na životu, Marko?*

*Ja sam **vam** se zaželio majke.*

*Jeste li **nam** ozdravili?*

*Lijepo **ti** je druga Tita kolo.*

Pripomena. Ovakvo se osjećajno raspoloženje s etičkim dativom može odnositi i na predmete:

*Čudna **ti** mi godinica dođe.*

Respektivnim dativom izriče se stanovište prema onome, što se rečenicom kazuje. Javlja se u adnominalnoj:

*Ja sam krivac **Bogu i narodu**.*

*Bilo vrijeme **večeri**.*

i u adverbaloj upotrebi:

***Gladnome** je uvijek podne.*

*Otok **nam** je ostao na desnoj strani.*

Konstrukcija dvaju dativa nastaje u slučaju, kad uz dativ daljega objekta dođe infinitiv s dopunom u dativu:

*Bolje **ti** je ući u život **hromu** ili **kljastu**, nego roditi se nesretnim.*

Na razvitak ovog dativa kao dopune infinitiva djelovao je dativ objekta, ali se prema takvim prilikama razvila i pojava, da uz infinitiv dolazi kao dopuna dativ bez paralelnosti s dativom objekta:

*Bolje je **ranjenu** nego ubijenu **biti**.*

*Nije dobro **čovjeku** biti **samu**.*

*Muka se **sretnu** roditi.*

Pripomena. Dativ s infinitivom sve se više ograničava na narodni jezik.

Dativ uzvikivanja dolazi uz razne uzvike:

*Evo **tebi** vezena košulja.*

*Kuku **meni** kukavici.*

*Ja o **onome**, koga žale.*

*Teško **Turkom** trgujući s Markom.*

a dativ zaklinjanja dolazi u zakletvama:

*Tako **meni** Boga velikoga!*

*Boga **tebi**, đakonova ljubo!*

*Tako **nam** Bog pomogao!*

*Nisam, majko, života **mi** moga!*

*Oj Boga **vam**, dva putnika stara!*

Dativ s prijedlozima. Malo je prijedloga u našem jeziku, koji se slažu s dativom (*k, suprot, nasuprot, unatoč, usprkos*); treba ih naučiti napamet već i zbog toga, što je dativ inače po obliku jednak lokativu.

Prijedlog *k* s dativom označuje smjer (*Svaka ptica k svome jatu leti, Ode pravo ka gradu Prilipu, Eto k meni pobratima Marka*) ili vrijeme (*Kad je bilo k večeru, posjedaše oko ognjišta, i započe pričanje, Udat ću se k jeseni*), a može biti i dopuna glagolu (*Ne valja svašta k srcu primati*) ili imenici (*Uradio je to iz ljubavi k našem narodu*). Ostali prijedlozi s dativom (*suprot, nasuprot, unatoč, usprkos*) znače suprotnost.

Bilješka. Ne valja prijedloge *unatoč, usprkos* slagati s genitivom (nije dobro: *unatoč najboljih nastojanja, usprkos naše želje*, nego: *unatoč najboljim nastojanjima, usprkos našoj želji*).

Akuzativ

Akuzativ je zavisni padež, u kojem se samostalna riječ upotrebljava u zavisnoj funkciji, da bi se njom pobliže odredila ili dopunila kakva druga riječ u rečenici. U akuzativu je nominalni pojam najjače povezan s glagolskom radnjom, t. j. akuzativ je ovisniji o glagolu nego genitiv i dativ. To osobito važi za t. zv. akuzativ unutrašnjeg objekta (*Žetvu žele tri jetrve*), koji je uključen u glagolskoj radnji. Tako je onda adverbarna funkcija akuzativa vrlo proširena, a adnominalna je funkcija dosta rijetka.

Akuzativ bez prijedloga. Najčešće akuzativ vrši *službu bližega objekta*, t. j. glagolska radnja prelaznih glagola prelazi na pojam u akuzativu. Pritom razlikujemo:

1. *akuzativ unutrašnjeg objekta*, pod kojim podrazumijevamo bliži objekt, koji ima isti korijen kao i sam glagol:

Žetvu žele tri jetrve.

Jad jadujem, nikom ne kazujem.

Boj ne bije svijetlo oružje, već boj bije srce u junaka.

Teške pute da putujem, teške brode da brodujem.

Ne odajte vi jatake naše, kod kojih smo zime zimovali, zimovali, blago ostavljali.

Pripomena. Akuzativ unutrašnjeg objekta (tautološki objekt) ima katkad neocjenjivo stilsko obilježje.

2. *akuzativ rezultata*, pod kojim podrazumijevamo takav bliži objekt, koji kao predmet, biće, pojava ili osjećaj nastaje upravo vršenjem glagolske radnje, t. j. on je rezultat vršenja glagolske radnje:

Vojsku kupi Kulin kapetane.

Kulu gradi kralju Aleksandre.

Opletoše vijenac od trnja.

Pripomena. Vondrák drži, da je akuzativ rezultata podvrsta akuzativa unutrašnjeg objekta, a Maretić ga ubraja u akuzativ izvanjskoga objekta.

3. *akuzativ izvanjskog objekta*, pod kojim podrazumijevamo bliži objekt, koji kao predmet, biće, pojava ili osjećaj postoji i prije vršenja glagolom izrečene radnje:

Vino pije Kraljeviću Marko.

Ljubi bližnjega svoga kao samoga sebe.

Siječe drva podno Velebita.

Vodi konja preko polja ravna.

Brdane mi izvedite. (Maž.)

Bilješka 1. Bliži se objekt uz prelazne glagole često ne izriče, ako se sam po sebi podrazumijeva:

Seljak ore.

Psi grizu.

Čitam.

a katkad se izostavlja prelazni glagol, ako se sam po sebi podrazumijeva:

Laku noć!

Dobar večer!

Bilješka 2. Neprelazni glagoli u poeziji, osobito narodnoj, postaju kadšto prelazni iz stilskih razloga i imaju uza se objekt u akuzativu:

Plače majka jedine sinove.

Vjeruj Boga i svetog Jovana.

Prvi su ga pijetli zapjevali kod ubava mjesta Požarevca.

Izgorje ti majku oganj živi.

Bilješka 3. Neki opet glagoli mogu biti neprelazni i prelazni, pa kad su prelazni, imaju uza se bliži objekt:

Bog ti pomogao : Bog pomogō sve mladiće.

Volim tebi nego njemu : Volim kuma neg zlatna goluba.

Brahilogički objekt (objekt kraćeg izričaja) specijalan je oblik bližeg objekta. Taj objekt stoji redovno mjesto čitave deklarativne rečenice, osobito u jeziku narodne književnosti:

Ovdje nama kažu momu neudatu (: Kažu nam, da je ovdje moma neudata)

Što bi dao onome junaku, koji bi ti živa kazō Marka? (: Što bi dao onome junaku, koji bi ti kazao, da je živ Marko?)

Nema ovdje Srba Radosava, već ga kažu u Vidinu gradu. (: Nema ovdje Srba Radosava, već kažu, da je u Vidinu gradu)

Akuzativ logičkoga subjekta stoji obično uz bezlične glagole *boljeti, svrbjeti, zepsti, mrziti, tištati, žuljiti, probadati*, uz oblike glagola *biti* s imenicama *strah, sram, sramota, stid, briga, volja, želja*, uz glagole *stati, stajati*, kad znače „vrijediti“, uz glagol *stati* s imenicom *vika, piska, cika, jauk, smijeh*:

Boli me grlo.

Al' junaka zaboljelo bješe.

Svrbe ga leđa.

I od gušterice ga je strah.

Nek radi, što ga je volja.

Čovjeka je stid o tome govoriti.

Njega mora svagda skuplje stajati.

Koliko te stoji ovaj vinograd?

Stade ga vika, stade cika ludoga Jovana.

Bojim se zore, strah me njene spletke, cvrkuta ptica, jutra zagonetke, umirem, kad se bude prvi pijetli. (Krkl.)

Akuzativ mjere ili cijene u adverbnoj upotrebi dolazi uz glagole, koji znače mjeru ili cijenu (*vrijediti, težiti, mjeriti, stajati, cijeniti, valjati*), a i uz neke druge glagole, ako se njima određuje vrijednost ili mjera nečega (*dati, uzeti*):

*Ova građa vrijedi **silne novce**.*

*Ta ga je knjiga stajala velike **novce**.*

*Ovaj maslac teži **jednu oku**.*

*Dvije puške male, što valjaju **stotinu dukata**.*

*Daj mi, Mare, **dva dukata** vina.*

***Dukat** uze hljeba bijeloga, **drugi dukat** vina i rakije, **treći dukat** svake đakonije.*

U adnominalnoj upotrebi dolazi akuzativ mjere uz pridjeve, koji znače kakvu mjeru (*težak, širok, visok, dugačak, debeo*):⁶⁷

*Ovaj je spomenik težak **dvije metričke cente**.*

*Kopajte mi raku **dva koplja** široku.*

*Ova je daska **tri prsta** debela.*

*Vozili smo se obalom dugom **pet kilometara**.*

*Taj je kamen **jedan aršin** širok i **jedan pedalj** debeo.*

Akuzativ vremena kazuje, kada ili za koliko vremena što biva; uza nj uvijek stoji atribut ili gen. pl. imenice, koja se mjeri. Akuzativ vremena ustvari je podvrsta akuzativa mjere, odgovara na pitanje *kada?* ili *kako dugo?*:

***Ovu noć** ne uhvatiše ništa.*

***Svako ga je jutro** obilazila.*

***Jedno večer** pojave se nad Zagrebom avioni.*

***Čitav smo dan** okopavali vinograd.*

*Nije prošlo ni **nedjelju** dana.*

*Bolje je biti pijevac **jedan dan** nego kokoš **mjesec** dana.*

*Janko se liječio **godinu** dana.*

*Ja ću ostati kod stoke **svu noć**.*

Bilješka. Neke su se imenice, kojima se često izriče vrijeme ili mjera (*nedjelja, mjesec, godina, stotina, tisuća, hiljada*), ukočile u akuzativnom obliku, pa se taj oblik s atributnim genitivom upotrebljava često i mjesto drugih padeža. Zovemo ga *ukočenim akuzativom*:

*Nije prošlo ni **nedjelju** dana.*

*Osta mrtvih **hiljadu** Turaka.*

***Polovinu** nestalo mu društva.*

*Cijena mu je **stotinu** dukata.*

Akuzativ je ovdje upravo logički subjekt, mjesto kojega može stajati i gramatički subjekt:

*Nije prošla ni **nedjelja** dana.*

⁶⁷ Op. prir. – Među primjerima potkrao se onaj s *pet kilometara*, koji ne ide ovamo; nije riječ o akuzativu od *pet*.

Osta mrtvih hiljada Turaka.

Nestala mu polovina društva.

Predikatni akuzativ dolazi u konstrukciji dvaju akuzativa, od kojih je jedan akuzativ bližeg objekta, a drugi predikatni akuzativ. Mjesto predikatnog akuzativa može doći predikatni instrumental ili pridlog za s akuzativom. Dolazi do konstrukcije ovakvih dvaju akuzativa obično uz glagole nepotpuna smisla (*činiti, držati, postaviti, zvati, uzimati, naći...*):

*Srebrno sedlo ne čini **konja dobra**.*

*Kad me globiše, **kriva me** nađoše.*

*Ne držah **sebe dostojna**, da ti dođem.*

*Postavih **te oca** (: ocem, za oca) mnogim narodima.*

Pripomena. Od ove konstrukcije dvaju akuzativa valja razlikovati dva akuzativa (od kojih je jedan akuzativ lica, a drugi akuzativ stvari) uz glagole *učiti, pitati, moliti*:

*Učitelj je naučio **svoje učenike neke nove molitve**.*

*Ja ću **vas** upitati samo **jednu riječ**.*

*Samo **to vas** molim.*

Uz pridjev *dužan* i uz oblike *voliji, najvoliji* (u narod. jeziku) dolazi do adnominalne upotrebe akuzativa:

*Oni su mi dužni **odgovor**.*

*Dužni su nam **zahvalnost**.*

*Voliji sam **brata** za krvnika nego **tuđina** za gospodara.*

*Ja bih **đerđan** najvolila.*

Pripomena. Ovi pridjevi stoje mjesto glagola *dugovati, voljeti*.

Bilješka. Akuzativ dolazi i uz uzvik *na* (uz koji valja pomišljati imperativ *uzmi*):

*Na ti **sablju**, dragi gospodaru.*

Akuzativi zamjenica sred. roda (što, to, ništa, nešto) uzimaju se kadšto mjesto prijedloških izraza:

*Bojao se, da za ovu ludu i njega **što** (= u čemu) ne okrive.*

***To** (= u tome) je Bogdan seju poslušao.*

*Ti se **nešto** (= zbog nečega) srdiš na mene.*

***Ništa** (= ni za što) te nisam pitao.*

*Ja ću ih **svašta** (= u svačemu) slušati.*

Pripomena. Zamjenica *što?* može imati značenje „zašto?, čemu?“:

***Što** (= zašto) popuješ, kad pop nisi?*

***Što** (= čemu) će naše roblje robovati?*

Akuzativ s prijedlozima. Velik se broj prijedloga slaže u našem jeziku s akuzativom: *kroz, niz, ob, uz, mimo, na, po, među, nad, pod, pred, u, za*; vrlo rijetko dolaze uz akuzativ i prijedlozi: *do, iz, od, oko, poslije, preko, prema, s*:

*Doći ćemo **do koji dan**.*

*Svako puce **od litru** zlata.*

*Otegnuo nam se ovaj put **oko čitav sat** hoda.*

*Ovo je čudnovata gora, što **preko dan** sijeva, a po noći gori.*

*Već on gleda **s onu stranu** Save.*

Pripomena. Posebno treba naglasiti, da se prijedlog *mimo* u jednom dijelu štokavskih govora slaže s akuzativom, a u drugom – s genitivom:

*Postao je nevaljao **mimo sve ostale ljude** : Sinoć sam ti prošo mimo dvora tvoga : Robi, pali sela i varoši do Kosova i mimo Kosova.*

Bilješka. Svi se prijedlozi slažu s akuzativom, kad uz njih stoje brojevi *dva, oba, tri, četiri*, ako se ne dekliniraju:

*Zapita ih **kod one dvije žene**.*

*Dodoše ljudi **iz oba sela**.*

*Ode u vojsku **sa svoja četiri sina**.*

Prijedložki izričaji s akuzativom služe u većini kao adverbne oznake, pa tako imamo više od dvadeset akuzativnih adverbnih oznaka. Tim se oznakama može izraziti mjesto (*Doći će sunce i pred naša vrata*), vrijeme (*Obnoć ide, a obdan počiva – Maž.*),⁶⁸ način (*Na silu oženila sina*), uzrok (*Konj se kroz dlaku ne hvali, nego kroz brzinu*), dioba (*Naše se narodne pjesme dijele na junačke i ženske*), mjera (*Ukopajte mene za sablju duboko*), namjena (*Ako laže, laž mu na poštenje*), doticanje (*Objesio je pušku o klin*), istodobnost (*Uz kriva čovjeka propadne često i prav*), jednačenje (*Jede za šestoricu*), korist, šteta (*Za mene će biti dobro, a za tebe zlo*), nadvisivanje (*Nema krvnika nad poturčenjaka*), odjelitost (*Svatko radi sam za sebe*), označivanje (*On sakupi po izbor svatove*), sredstvo (*Prede svilu na zlatno vreteno*), svrha (*Pođosmo u Dubrovnik po so*), popratna okolnost (*Seja bratu kroz plač odgovara*), zamjena (*Podmetnuli mu čavku pod goluba*) i t. d.

Akuzativ s prijedlogom može biti i dopuna glagolu (*Carevi se otimlju o carstvo*), imenici (*sud za rakiju, kaca za kupus*) ili pridjevu (*slijep na jedno oko, lakom na dukate, to je važno za književni jezik*).

Instrumental

Instrumental je zavisan padež, u kojem stoji nominalni pojam kao pratilac radnje, t. j. njime se ističe, da se glagolska radnja vrši u pratnji nominalnoga pojma. Ta je pratnja rijetko lična, osobna:

*On govori **sobom**.*

a većinom je predmetna, sredstvena, instrumentalna:

*Jednu vojsku buzdovanom **bije**, drugu vojsku **britkom sabljom** siječe.*

pa je po tome instrumental i dobio svoje ime. Instrumental je najčešće u adverbnoj upotrebi, a znatno rjeđe u adnominalnoj.

Instrumental bez prijedloga. *Instrumentalom sredstva ili oruđa* kazuje se sredstvo ili oruđe, kojim se vrši glagolska radnja (pritom sredstvo može biti u konkretnom ili u apstraktnom smislu):

***Kliještima** mu je povadio zube.*

⁶⁸ Op. prir. – Stih iz *Smrti Smail-age Čengića* ima glagol *gresti*, a ne *ići*, no važnije je da su posrijedi akuzativi s prijedlozima samo ako se zapišu nesastavljeno: *ob noć* i *ob dan*.

Svijećom mu je krila zapalila.

Pa ga sluge **rujnim vinom** služe.

Pišem zadaću **olovkom**.

Putujemo **brodom**.

Zavolio ga je **svim srcem svojim i dušom svojom**.

Ali oni ne klonuše **duhom**.

Neki su glupi, a drugi mudri, **jednom riječju** – neki su prosvijećeni, a drugi divlji.

Bijeda **svojim rukama** dotiče se svega:

bijeda svira **glazbalom** i nosi crvene frakove,

servira divljač, gljive i skupocjene morske rakove,

i žedna rastače pivo i ogromne vinske akove. (Krl.)

Pripomena. Instrumental sredstva nikako ne treba miješati sa socijativnim instrumentalom:

Odvezoše se **brodom i vlakom** : I tada majka otiđe **sa svojim sinovima**.

Bilješka. Sličan je instrumental građe ili materije, kojim se izriče građa, od koje je što učinjeno ili kojom je nešto napunjeno:

Napuniše sudove **vodom**.

Zatrpajte jamu **kamenjem**.

Instrumental daljega objekta dolazi uz neprelazne i refleksivne glagole, ali i uz prelazne glagole, koji pored bližega objekta u akuzativu imaju i dalji objekt u instrumentalu:

Napoleon je vladao i **našim primorskim krajevima**.

Ovi trgovci trguju **svinjama**.

Ni luk jeo ni **lukom** vonjao.

Čim mirišu njedra tvoja: ili **smiljem** il' **bosiljem** ili **dušom djevojačkom**?

Bog se brine **sirotama**.

Oženi se **sirotnom djevojkom**.

Brat se kune **svim**, što mu je sveto.

Mi ćemo ga oženiti **tankom Podunavkom**.

Instrumental načina i popratnih okolnosti kazuje način, na koji se vrši glagolska radnja, ili popratne okolnosti, koje prate vršenje glagolske radnje:

Šaptom Bosna pogibe.

Šaptom zbori sirotinja.

Redom rđa po dužini hoda.

Skakavci dolijeću **jatima** iz Azije.

Kiša pada **kapljicama** pa napada **lokvicama**.

Prodaju sir **centama**, a maslo kačicama.

Bilješka 1. Neke su se imenice ukočile u instrumentalu i postale prilozni načina:

Kradom do nje dođe.

Ode **krišom**.

Tajom idu kroz Korita ravna.
Otvorena vrata širom.
Sve je **dupkom** pu stoljeća no.

Bilješka 2. Amo pripadaju i instrumentali imenica od istoga korijena s glagolom – to je t. zv. *tautološki instrumental*:

Vikom viče po gori zelenoj.
Oni **bježe bijegom** bez obzira.
Tonom tone, tonući besjedi.
Usnuo je snom pravednika.

Bilješka 3. Instrumental načina više puta se približuje po značenju instrumentalu sredstva, pa je samo stvar shvaćanja ili ukusa, da li ćemo takav instrumental proglasiti instrumentalom sredstva ili instrumentalom načina:

Zavolio ga je **svim srcem svojim i svom dušom svojom**.
Krv je tekla **potocima**.
Razbolio se **bolom** bez bolesti.
Instrumental mjesta ili prostora odgovara najčešće na pitanje *kuda?*:
Prosto **zrakom** ptica leti, prosto **gorom** zvijer prolazi.
Tri djevojke cvijeće posijale: **brdom** smilje, a **dolom** bosilje.
Dunavom plovi lađa lagana.
Netko pjeva **drumom širokijem**.
Al' je teško **morem** putovati.
Crnom zemljom preoranom razlile se vode sjajne.
A oblaci **nebom** plove u tišine veličajne. (Vidr.)

Instrumentalom vremena izriče se vrijeme, u kojem se vrši glagolska radnja. Ovakav instrumental upotrebljava se samo od imenica, koje same po sebi znače vrijeme (*zora, jutro, dan, večer, noć, blagdan, praznik, nedjelja*); on stoji bez atributa i odgovara na pitanje *kada?*:

Zoromrijedosmo preko Kupe.
Ona će je **zorom** okupati.
Danju leže, a **noću** putuju.
Nedjeljom se odmaramo.
Časom vedro, a **časom** oblačno.
Sve me kori **jutrom i večerom**.

(Op. Gen. i akuz. vremena potreban je i atribut!)

Pripomena. Nije dobro graditi instrumental vremena od imenica, koje ne znače vrijeme (*početak, svršetak, konac, kraj, polovina, sredina, tok*), pa treba reći: *u početku* ili *na početku mjeseca, u toku godine, u polovini zime, na svršetku godine*. Isto tako nije dobro uz instrumental vremena upotrebljavati atribut, pa treba reći: *Svaki te dan čekamo*, a ne možda: *Svakim te danom čekamo*.

Bilješka. Instrumental vremena od imenica *dan, godina, vijek, stoljeće* u pl. označuje, da se neka radnja dugo izvršavala:

*Ima krajeva, kud **godinama** ne pada kiša.*

*Naš se narod **vjekovima** odupirao tuđem ropstvu.*

Maretić je u *Savjetniku* odbacivao ove upotrebe, ali ih je kasnije priznao u *Gramatici*.

Instrumentalom svojstva ili poređenja kazuje se svojstvo nečega ili se njime nešto s nečim uspoređuje. Može se uvijek zamijeniti izričajem s veznikom kao:

*Svaka je dobra **djevom**, no da je vidimo **nevom**.*

***Dobitnikom** da te vidim.*

*Tko se **puletom** okoti, **magaretom** krepa.*

*Neka bih **konjem** u goru utekla.*

Predikatni instrumental dolazi kao dio predikatske sintagme uz glagole nepotpuna značenja (*biti, činiti se, učiniti se, otvoriti se, graditi se*), uz koje može doći i konstrukcija dvaju nominativa (nominativ uz te glagole dolazi obično onda, kad se izriče stalno stanje, a instrumental, kad se izriče privremeno stanje nečega):

*Lasno je pokraj čaša **junakom** biti.*

*Car ti bijah, dok **djevojkom** bijah.*

*Tko se **ovcom** učini, kurjaci ga izjedu.*

Predikatni instrumental dolazi i uz neke druge glagole (*činiti, držati, postaviti, zvati, uzimati*), uz koje dolazi bliži objekt u akuzativu i predikatni instrumental (mjesto njega može se upotrebiti predikatni akuzativ ili prijedlog za s akuzativom):

*Učini ga družba **starješinom**.*

*Tuđu majku **majkom** zoveš, tuđeg oca **ocem** zoveš.*

*Tko je mene postavio **sudijom** nad vama?*

Opaska. Predikatni instrumental pripada među slavenske novotvorine.

Instrumentalom uzroka izriče se uzrok neke radnje:

***Smrću** muža svojega obudovi već za godinu dana.*

*Dvori moji, **ognjem** sagorjeli!*

*To se sve desilo **nevještinom** pisarevom.*

*Mati se obično **mnogim** sinovima hvali.*

*Svemu mi je rodu omiljela, mome bratu **dvorbom i ugodbom**.*

Opaska. U našem jeziku ovaj je instrumental razmjerno rijedak (a u drugim slavenskim jezicima vrlo je čest).

Instrumental vršioca radnje upotrebljava se uz pasivne glagolske oblike:

*Stiješnjeni su **vragom i đavolom**.*

*Ovo su granice **Bogom** postavljene.*

*Bit će pomognut **samijem Bogom**.*

Pripomena. Instrumental vršioca radnje ustvari je podvrsta instrumentala sredstva (samo što je ovdje nominalni pojam lice, a ne stvar). Premda je proširen u drugim slavenskim jezicima, naš ga se jezik

kloni što je više moguće. Zamjenjujemo ga prijedloškim izričajem; a duhu našeg jezika najviše odgovara aktivni oblik rečenica, gdje je samim tim izbjegnuta instrumental vršioća radnje. Nije stoga dobro: *Petrograd je osnovan Petrom Velikom*, nego: *Petrograd je osnovan od Petra Velikoga*, a još bolje: *Petrograd je osnovao Petar Veliki*.

Uz komparativ i uz riječi poređenja dolazi t. zv. *instrumental mjere*, kojim se izriče, čime neko biće ili stvar nadmašuje drugo biće ili stvar:

Viši je stasom od svih ljudi.

Sve je kolo glavom nadvisila.

Ona ih nadmašuje mudrošću.

Pripomena. Takav je i arhaični izričaj *čim – tim*, koji se danas u književnom jeziku zamjenjuje izričajem *što – to*, pa nije dobro: *Čim više pritisneš, tim jače skače*, *Čim prije, tim bolje*, nego valja reći: *Što više pritisneš, to jače skače*, *Što prije, to bolje*.

U adnominalnoj upotrebi javlja se instrumental obzira i instrumental oznake. *Instrumentalom* obzira dopunjuje se imenica ili pridjev i ističe sadržaj imenice ili pridjeva s obzirom na ono, što nominalni pojam u instrumentalu znači:

Blago siromašnima duhom, jer je njihovo kraljevstvo nebesko.

Ako je i malen tijelom, ali je velik duhom.

A bijaše Abraham vrlo bogat stokom.

Junak duhom.

Instrumentalom oznake jednom se imenicom poblizje označuje druga imenica:

Julio Clovio bio je rodom Hrvat.

Svi su starinom Bošnjaci.

Pred nas stupa dječak imenom Marko.

On je moj Bogom pobratim.

Ona mu je Bogom posestrima.

Bilješka. I uz zamjenički pridjev *sam* dolazi instrumental oznake:

Gdje je ona sama sobom pala, ondje raste smilje i kovilje.

Instrumental s prijedlozima. S *instrumentalom* se slaže manji broj prijedloga: *među, nad, pod, pred, s, za*.

Pripomena. Treba upamtiti, da prijedlog *s* dolazi u izricanju društva ili popratnih okolnosti:

Bolje je s mudrim plakati nego s ludim pjevati.

Teško šuši s vukom ratujući.

Saslušao sam vas s neobičnom pažnjom.

Pozdravimo ga sa željom za najbolji uspjeh.

S pomoću njegova topa uzet je Požarevac.

S obzirom na to...

S pogledom na to...

Instrumentalom s prijedlozima izriču se mnoge adverbne oznake, koje znače mjesto (*Dva su bora naporedo rasla, među njima tankovrha jela*), vrijeme (*Ne pijte vodu pred jelom*), način (*Želio je umrijeti s mirom*), društvo (*Jedva kraj s krajem sastavlja*), nadvisivanje (*Ta od Šarca boljeg konja nema, nit' nada mnog boljega junaka*), podložnost (*Naši su narodi dugo vremena živjeli pod stranim gospodstvom*), popratne okolnosti (*Partizani su se borili protiv okupatora s neiskazanim oduševljenjem*), slijeđenje (*Za njim idu mladi Kotorani*), raskidanje (*Ako si me s konjem rastavio, sa sabljom me rastavio nisi*) i t. d.

Instrumental s prijedlogom može biti i dopuna glagolu (*Sad se s tobom djeca podruguju*), imenici (*Obuze je žalost za dragim*) ili pridjevu (*Žalosni bjehu za sinovima svojim i za kćerima svojim*).

Lokativ

U suvremenom našem književnom jeziku lokativ ne dolazi više bez prijedloga, premda se nekad upotrebljavao i bez prijedloga označujući pritom mjesto i vrijeme. Lokativi mjesta i vremena bez prijedloga postali su u toku razvoja našega jezika neobični, pa su neki od njih počeli vršiti ulogu priloga mjesta i vremena (*gore, dolje, zimi, ljeti, lani, onomadne, polunoći*), a neki su postali čak prijedlozi (*vrhu, među*).

Pripomena. U narodnoj poeziji još ćemo susresti stari lokativ bez prijedloga:

Te mi vezi polunoći, snaho, polunoći kao i u podne.

Pa boj biju i dnevi i noći.

S lokativom se slažu prijedlozi: *na, o, po, pri, prema, u*. Oni s nominalnim pojmovima čine adverbne oznake, koje znače mjesto (*Na mlađima svijet ostaje*), vrijeme (*Ždral putuje k toplom jugu u jeseni, a meni je put sjevera – Vraz*), način (*Da s' u zdravlju opet sastanemo*), dopuštanje (*I pri najboljoj volji ne mogu vam izići u susret*), doticanje (*Novo sito o klinu visi*), popratne okolnosti (*Pošli su na put o svojem trošku*), sredstvo (*Dragi dragoj po zvijezdi poruči*) i t. d.

Lokativ s prijedlogom može biti i dopuna glagolu (*Ja sve radim, a ti mi ni u čemu ne pomažeš*), imenici (*U njegovu je srcu bilo malo ljubavi prema narodu*) ili pridjevu (*Nitko ne može biti u svemu sretan*).

Bilješka. Nikako ne valja upotrebljavati prijedlog *po* mjesto prijedloga *o* (treba reći: *Raspravljat ćemo o ovom pitanju*, a ne možda: *Raspravljat ćemo po ovom pitanju*) ili mjesto prijedloga *od* (stoga treba reći: *Izrabljivanje čovjeka od čovjeka*, a ne možda: *Izrabljivanje čovjeka po čovjeku*).

Kazalo imenâ i pokratâ

- Apolonije Diskol 131
- B. H. Ž. v. Brabec, Ivan; Hraste, Mate; Živković, Sreten
- Babukić, Vjekoslav 35
- Belić, Aleksandar (Bel.) 31, 32, 38, 40, 44, 54, 57, 58, 61, 70, 132, 133, 135, 152, 154, 156, 158–163, 166, 170, 175, 185, 190–192
- Blümel, Rudolf 136
- Bopp, Franz 27, 28, 122, 131
- Boranić, Dragutin (Bor.) 65, 100, 152, 154, 156–163, 166
- Brabec, Ivan (B. H. Ž.) 29, 170
- Broch, Olaf 37
- Broz, Ivan 34, 65, 100, 123
- Brugmann, Karl 132, 143, 170, 192
- Budinić, Šime 34
- Cesarić, Dobriša (Ces.) 143, 165, 168, 180, 181, 192, 193
- Chlumský, Josef 37
- Ćiril 29
- Daničić, Đuro 34, 35, 81, 82, 100, 123, 153, 176, 189
- Delbrück, Berthold 132
- Dobrovský, Josef 122, 131
- Đorđević, Pera 132, 170
- Engels, Friedrich 27
- Fortunatov, Filipp F. 192
- Gaj, Ljudevit 32, 34, 35
- Gor. v. Kovačić, Ivan Goran
- Grimm, Jacob 27, 28
- Grubor, Đuro 114
- Gundulić, Ivan (Gund.) 202
- Hraste, Mate (B. H. Ž.) 29, 170
- Ivšić, Stjepan 32, 33, 50, 54, 58, 100
- J. Pav. v. Pavičić, Josip
- Jagić, Vatroslav 28, 131
- Karadžić, Vuk Stefanović (Vuk) 34, 35, 58, 69, 81, 100, 153, 176, 189
- Kašić, Bartol 34
- Kovačić, Ivan Goran (Gor.) 193
- Kovačić, Vladimir (V. Kov.) 145
- Kranjčević, Silvije Strahimir (Kranj.) 148, 153, 164, 170
- Krklec, Gustav (Krk.) 203, 207
- Krleža, Miroslav (Krl.) 155, 178, 200, 211
- Leskien, August 25, 81, 82, 113, 122, 123
- Maretić, Tomo 25, 28, 31, 33, 34, 37, 38, 42, 46, 54, 56, 57, 61, 81, 82, 100, 102, 104, 114, 122, 123, 128, 131, 132, 153, 162, 168, 170, 172, 173, 175, 182, 185, 187, 189, 190, 199, 204, 206, 213
- Mažuranić, Antun 35
- Mažuranić, Ivan (Maž.) 65, 136, 184, 190, 193, 194, 196, 202, 204, 206, 210
- Metod 29
- Miklošič, Franc 28, 122, 131, 132, 170
- Miletić, Branko 37
- Mrkalj, Sava 35
- Musić, August 132, 149, 150, 170, 175
- Mušicki, Lukijan 35
- N. Pol. v. Polić, Nikola
- Nazor, Vladimir (Naz.) 146, 178, 192, 198
- Novaković, Stojan 37
- Njegoš, Petar II. Petrović (Gorski vijenac, Njeg.) 34, 176
- Pāņini 27, 51
- Pavičić, Josip (J. Pav.) 144
- Polić, Nikola (N. Pol.) 161, 169, 203
- Radičević, Branko 34
- Ramovš, Fran 32
- Rask, Rasmus 131
- Rastislav 29
- Rešetar, Milan 31, 104
- Rousselot, Jean-Pierre 37

- Schleicher, August 28, 29, 122
Stanojević, Stanoje 31, 32
Stojićević, Aleksandar 170, 176
Šenoa, August (Šen.) 175, 177, 193
Šimunović, Dinko (Šimun.) 177
Tadijanović, Dragutin (Tad.) 141, 146, 151,
165, 182, 192
Tin v. Ujević, Tin
Tomić 163
Ujević, Tin (Tin) 141, 161, 194, 199, 204
V. Kov. v. Kovačić, Vladimir
Vidrić, Vladimir (Vidr.) 156, 175, 177, 193,
212
Vitezović, Pavao Ritter 34
Vondrák, Václav 132, 136, 141, 151, 170, 192,
206
Vraz, Stanko 215
Vuk v. Karadžić, Vuk Stefanović
Vuković, Jovan 177
Wundt, Wilhelm Maximilian 143
Živković, Sreten (B. H. Ž.) 20, 170

O priređivaču

Ivan Marković (Zagreb, 1974) redoviti je profesor na Katedri za hrvatski standardni jezik Odsjeka za kroatistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Napisao je *Hrvatski pravopis* (¹2007, ²2008, s L. Badurina i K. Mićanovićem), *Uvod u pridjev* (2010), *Uvod u jezičnu morfologiju* (¹2012, ²2013, ³2018), *Hrvatsku morfonologiju* (¹2013, ²2018), *Hrvatski rječnik stopljenica* (2016, s I. Klindić i I. Borković), *O britkosti. Filološko paljetkovanje po 2017.* (2018), *Uvod u verbalni humor* (2019) te tridesetak znanstvenih radova u časopisima, zbornicima i knjigama.

Sabrao je i priredio knjige Lj. Jonkea *O hrvatskome jeziku* (2005), V. Anića *Naličje kalupa* (2009), J. Silića *Dihotomije* (2019), M. Samardžije *Jezik i stil pripovjedne proze Ive Kozarčanina* (2020), E. Hercigonja-Mikšik *Ogledi o jeziku ljudskome i protuljudskome* (2021) te uredio zbornike *Hrvatski jezik 1950-ih* (2021) i *Riječi o riječi i Riječi* (2022, s I. Nazalević Čučević i I. M. Gligorićem). Od 2013. do 2023. uređivao je jezikoslovnu biblioteku *Thesaurus* izdavačke kuće Disput iz Zagreba, u kojoj je uredio devet knjiga.

STILISTIKA

www.stilistika.org